

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Molnár András

Zala vármegye nemesi felkelő lovasezrede
1809-ben. II. rész.

Bácsatyai Dániel

Sámsontól Jakabig: két kisebb lovagrend
a 13. századi Magyar Királyságban

Kántás Balázs

„Szép napok” a Britannia Szállóban.
Adalékok a magyarországi fehérterror egyik
hírhedt irreguláris katonai alakulatának
fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of the
Ministry of Defence
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee

4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1)-325-16-46

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

135. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2022. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bácsatyai Dániel, PhD, kutató (ELKH BTK Történettudományi Intézet); *Bálint Ferenc*, muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Boda Mihály*, PhD, tanszékvezető egyetemi docens (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem); *Jobst Ágnes*, PhD, könyvtárvezető (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára); *Kántás Balázs*, PhD, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kis Iván*, PhD-hallgató (ELTE BTK TDI); *Kiss Attila*, iskolavezető (Zengő Nyíl Történelmi Íjász Iskola); *Kulcsár Viktor*, történész (Hadtörténeti Múzeum); *Mészáros Kálmán*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Molnár András*, levéltár-igazgató (MNL Zala Megyei Levéltára); *Polgár Balázs*, PhD, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Szöllősy Gábor*, PhD, nyugalmazott múzeumi főtanácsos (Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár); *Törös István, ifj.*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Tóssér Márton*, PhD, történész

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*

Szerkesztő: *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.

Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000 Ft, negyedévre 1000 Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszerkeleti Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóirat számok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

TANULMÁNY

MOLNÁR ANDRÁS

ZALA VÁRMEGYE NEMESI FELKELŐ LOVASEZREDE 1809-BEN II.¹

Tábori szolgálat és harcéri alkalmazás

A zalai lovasezred őrszolgálat a Marcal vonalán (1809. május 16. – június 12.)

József nádor a császári-királyi főszereg eggmühli vereségének hírére 1809. április 27-én fegyverbe szólította a magyar nemesi felkelést.² Zala vármegye Állandó Deputációjának május 9-ei ülésén olvasták fel a nádor április 27-ei leiratát, mely – előrebozsátva, hogy a cs. kir. főszereg visszavonulása miatt közvetlen háborús veszély fenyegeti a Habsburg Monarchia területét – elrendelte, miszerint a vármegye tüstént gyűjtse zászló alá nemesi felkelőit, haladéktalanul tartsa meg a második szemlét, és a kerületi parancsnok utasítását véve, május 15-éig indítsa inszurgenseit a meghatározandó gyülekezési helyekre.³ A megye Állandó Deputációjának május 11-ei ülésére érkezett meg a nádor újabb utasítása, melynek értelmében tüstént indulnia kellett a zalai felkelő lovasság egyik osztályának Türjére és a hozzá közel fekvő helységebbe, a második osztálynak Zalaszentgrótra, a harmadiknak pedig Zalabérre, Batykra és Végedre, míg a megye gyalogos inszurgenseit Sümegre, Rendekre, valamint a hozzájuk közeli helységebbe rendelték. Ezeket az intézkedéseket az alakulatok jelenlévő parancsnokai azonnal végre is hajtották.⁴ Az egyelőre még Zalában tartózkodó Kisfaludy Sándor őrnagy másnap, május 12-én érkezett Tapolcára, s onnan írta a feleségének, hogy ott találta a parancsot, melynek értelmében a zalai lovasezredet május 15-ére Keszthelyre kellett volna összevonni, ahol azután Mecséry Dániel altábornagy jelenlétében, május 17-én tervezték megtartani a második szemlét és az ezred zászlószentelését.⁵ A magyar nemesi felkelőcsapatok május 12-ei kimutatása szerint a zalai lovasezred a Mecséry altábornagy parancsnoksága alatt álló dunántúli kerületi hadosztályon belül (a somogyi és veszprémi lovassággal együtt) az Andrassy János vezérőrnagy vezette lovasdandárba, míg a zalai 8. gyalogoszászlóalj ugyanezen hadosztály Vogel Antal altábornagy

¹ A tanulmány első része: *Molnár* 2021. A kéziratot és az általános szakirodalom alapján elkészített térkép-vázlatokért ezúton is köszönetet mondok Nagy Béla térképésznek.

² *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 73–74. o.; *Veress D.* 1987. 26–27. o.; *Lázár* 2015. 106. o.

³ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 9. 92. sz. 95–104. o.

⁴ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 11. 107. sz. 120–121. o.

⁵ *Angyal* 1893. 169. o. Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Győr, 1809. május 17.

vezette gyalogosdandárjába nyert beosztást.⁶ Miután a cs. kir. főszereget üldöző francia csapatok május 15-ére Moson megye térségében elérték az osztrák–magyar határt – további előrenyomulásukat azonban egyelőre még leállította a főhadiszállását a Bécs melletti Schönbrunnban berendező Napóleon császár⁷ –, néhány napon belül megtörtént a zalai lovasezred második mustrája is, melyre vonatkozóan egymásnak ellentmondó, illetve hiányos adatok maradtak fenn. Noha Kisfaludy Sándor történeti munkája és a korábbi szakirodalom úgy tartották, hogy a lovasok második szemléje május 18-án zajlott le,⁸ s az 1810. januári revízió alkalmával készített táblázaton is ez a dátum szerepel,⁹ Zala vármegye Állandó Deputációjának május 16-ai jegyzőkönyve szerint a zalai lovas és gyalogos felkelőszereg a nádor rendelkezése következtében már május 12-én megindult, és 16-án elhagyta megyéjét.¹⁰ Szegedy Ferenc és Boros Ferenc első kapitányok jelentéseiből tudjuk, hogy a zalai lovasezred ezredesi osztályának első és második százada május 15-én még a Sümegtől nyugatra fekvő, Zala megyei Kisvásárhelyen táborozott.¹¹ Amikor Mecsey Dániel altábornagy május 18-án arról értesítette Zala megyét, hogy a nádor Ott Péter Károly báró (május 10-én bekövetkezett) halálát követően őt nevezte ki a nemesi felkelés dunántúli kerületi parancsnokává, tudatta egyszersmind azt is, miszerint a zalai „felkelő lovasság május holnapnak 16-ik és 17-ik napjain Mezőlakra, Acsádra, Pápára és Nyárádra, a gyalogság pedig május holnapnak 17-ik napján Csöglére, Vatra, Berzsénybe és Túskevárra helyeztetett légyen”.¹² Mecsey altábornagy – amint azt a nádornak jelentette – május 18-áig valóban sort kerített a zalai inszurgensek mustrájára,¹³ arról azonban nincs tudomásunk, hogy a táborba indulás közben pontosan hol és mikor tartotta meg a zalai lovasezred második szemléjét. A jóval később – az 1810 januárjában tartott revízió alkalmával –, visszamenőleg készített állománytábla szerint az ezred 1809. május 18-án 933 embert és 899 lovat számlált, tehát 34 fő nem rendelkezett lóval.¹⁴

Időközben a cs. kir. belső-ausztriai hadsereg feladata az itáliai hadszíntéren megszerzett pozícióit, és május közepére Tarvisio térségébe, Ausztria déli határára vonult vissza. Ott kettévált, és János főherceg vezette főerői Villachon és Klagenfurton át Grazig folytatták visszavonulásukat, nyomukban a francia itáliai hadsereggel. János főherceg május 24-én Grazban tartózkodott, amikor a cs. kir. fővezértől, Károly főhercegtől parancsot kapott, hogy a belső-ausztriai hadsereg főerőivel vonuljon Magyarországra,

⁶ HL Insz. ir. 1809. 5/43.

⁷ Veress D. 1987. 36–39. o.

⁸ Gálos 1931. 84. o. és Veress D. 1987. 45. o.

⁹ MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2.

¹⁰ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 16. 129. sz. 151–152. o.

¹¹ MNL ZML Insz. ir. 1809. 15. d. 228. sz.

¹² MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 30. 192. sz. 228–229. o.

¹³ HL Insz. ir. 1809. 5/95. Mecsey altábornagy jelentése József nádorhoz. Győr, 1809. május 18. 1. o.

¹⁴ MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2.

és a Körmen–Pápa–Győr útvonalon, kerülő úton csatlakozzon a Bécstől északkeletre, Morvamezőn összpontosuló császári-királyi főereghez. Egyidejűleg József főherceg utasítást kapott, hogy a nemesi felkelők egyik lovasdandárját vezényelje Körmenre, János főherceg visszavonulásának biztosítására. A nádor Andrassy János vezérőrnagy dandárjának pesti és veszprémi felkelő lovasezredeit, valamint a pesti gyalogoszászlóalj három századát rendelte Sárvárra, Rábahídvégre és Körmenre, hogy biztosítsák a Rába folyó átkelőit. Eközben a Bécsújhelynél összpontosított francia haderő – megakadályozandó a cs. kir. csapatok egyesülését – május 29-én átlépte az osztrák–magyar határt, s még aznap megszállta Sopront, 30-án Kőszegét, 31-én pedig Szombathelyt, és a Rába vonala felé, Csorna irányába nyomult előre. A fent említett nemesi felkelő-alakulatok május 30-ára elfoglalták a Rába átkelőinél kijelölt védelmi pozícióikat, János főherceg visszavonuló hadosztályai pedig ugyanazon a napon Szentgotthárdnál léptek be Magyarországra területére. Miközben május 31-én és június 1-jén a veszprémi lovasezred harcfelderítésre küldött századai többször is összetűzésbe kerültek a Szombathelyt megszálló, illetve onnan előrenyomuló francia csapatokkal, János főherceg serege június 1-jén bevonult Körmenre, majd több napig ott állomásozott.¹⁵

A magyar nemesi felkelés tábori szolgálatba indított állománya ez idő alatt, május derekán Győrtől Balatonhídvégig megszállta a Rába, a Marcal és a Zala folyók vonalát. Ezekben a napokban – mint már említettük – a zalai lovasezred is elhagyta mezejét, s május 16–17-ére a hozzá kapcsolt hatodik, vasi századdal együtt a Veszprém megyei Mezőlakra, Acsádra, Nyárádra, Kéttornyúlakra, valamint Pápára települt, majd e helységekben állomásozott június 9-éig.¹⁶ Az ezredtörzset hivatalosan Mezőlakra szállásolták be, Foky ezredes azonban időnként Pápán, a dandárparancsnokság székhelyén tartózkodott.¹⁷ Ezekben a hetekben idejük egy részét a fegyverforgatás és a hadmozdulatok gyakorlásával töltötték, fő feladatuk pedig – különösen miután a francia csapatok benyomultak a Nyugat-Dunántúlra – a Marcal vonalának szemmel tartása, a folyó menti őr- és felderítőszolgálat ellátása volt.¹⁸

Lipszky János cs. kir. alezredes katonaföldrajzi elemzése szerint a Marcal folyó – elsősorban széles elterülő, életveszélyes mocsárvilága miatt – természetes védelmi vonalat képezett a nyugatról jövő ellenséggel szemben, átkelőit néhány üteg és lovassággal támogatott gyalogság többszörös túlerő ellen is eredményesen tudta védeni. Lipszky

¹⁵ Veress D. 1987. 52–68. o.

¹⁶ HL Insz. ir. 1809. 5/86. A magyar nemesi felkelőcsapatok elhelyezése 1809. május 16-ától, 6/12. Voith őrnagy jelentése a dunántúli kerület nemesi felkelőinek elhelyezéséről, Győr, 1809. június 2.; MNL OL N 25. 46. k. Lipszky alezredes jelentése, Buda, 1809. november 15.; MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. május 30. 192. sz. 228–229. o.; R. Kiss 1909–1911. I. k. 137. o.; Gálos 1931. 101. o.; Veress D. 1987. 45., 47., 73. o.; Reisz 2009. 278. o.

¹⁷ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 31. d. 237. sz. Besseney János kapitány levele az ezredparancsnoksághoz, Acsád, 1809. május 27.; Foky ezredes levele Zala vármegyéhez, Pápa, 1809. június 2.

¹⁸ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézirat 4. o.; R. Kiss 1909–1911. I. k. 78. o., II. k. 140. o.; Gálos 1931. 101. o.; Domanovszky 1935. 475. o.

alezredes a nádor parancsára a Karakó és Győr közötti Marcal-szakasz védelmére, valamint az előtte elterülő vidék megfigyelésére osztotta be a nemesi felkelőcsapatokat.¹⁹ Jelentése szerint a zalai 8. gyalogoszászlóalj, melynek parancsnoksága május 17-étől Tüskeváron állomásozott, őrségeket állított a Marcal vonalán, különös figyelmet fordítva a vati és a karakói átkelőhelyekre, melyeket jól megszállt és Csögléből fedezett. A zalai lovasezred ugyanekkor részben a zalai, részben pedig a Mórichidánál állomásozó Vas megyei gyalogoszászlóalj segítségével szolgált, járőrözött a Marcal vonalán, és őrzárakat küldött Vas megyébe, hogy hírt szerezzen az ellenségről.²⁰

Ami a zalai lovasság egyes osztályainak illetve századainak feladatait illeti, ezekről az alábbiakat rögzítették Lipszky alezredes jelentései: az ezredesi osztály első századának gyülekezőhelye Pápa mellett, Iházi felé volt, és ez a svadron szolgált segítségül a Marcaltónél felállított lovas és gyalogos felkelőknek. Az ezredesi osztály második százada félszázadnyi vasi gyalogsággal együtt a marcaltői hidat tartotta megszállva, gondoskodva annak biztonságáról és szükség esetén a felszedéséről, valamint előőrsötket létesített Malomsoknál és a sobori átkelőhelynél, továbbá szorgalmasan járőrözött Szany felé, illetve onnan két irányban is. Az alezredesi osztály gyülekezőhelye Mezőlakon volt, annak századai öt megfigyelőőrsöt állítottak fel a Marcal folyó mentén, Marcaltótól Vinárig, melyeken (a Tapolca-patak felsőgörzsönyi hídjánál, a Korocsan-érmél, Szélmezőnél, Békásnál és Vinárnál) egy-egy tizedes és hat-hat közvitéz őrködött, továbbá e századokat vezényelték járőrözni – az őrnagyai osztállyal felváltva – Vattól Sopron irányába. Az őrnagyai osztály, melynek gyülekezőhelye Nyárádon volt, egyik félszázadával előőrsi szolgálatot látott el. Ennek egyik szakasza félszázadnyi gyalogsággal közösen a vati átkelőhelyet szállta meg, őrszemeket és előőrsöt állított a Marcal hídjá elé, és szükség esetén közreműködött annak felszedésében. A század másik felét – kapitánya vezetésével – félúton Szalók és Vat között, az erdő szélénél állították fel az országút mentén, azzal a feladattal, hogy szorgalmasan járőrözzenek Sárvár felé, naponta felváltva az őrnagyai osztály másik félszázadával.²¹

Június elejére a cs. kir. belső-ausztriai hadsereg nyomában Ausztriába benyomuló francia itáliai hadsereg felvonult Magyarország nyugati határára, majd miután fővezére, Eugén alkirály június 4-én parancsot kapott, hogy kövesse János főherceg magyar területen visszavonuló seregét, és akadályozza meg annak egyesülését a császári-királyi fősereggel, a francia csapatok három irányból kezdték meg támadásukat Magyarország ellen. Eugén főerői Bécsújhelytől Sopron, Sárvár, Szombathely és Pápa irányába törtek előre, jobbszárnyuk a visszavonuló belső-ausztriai hadsereget követve haladt Graztól

¹⁹ *Reisz* 2009. 273., 289. o. és *Nagy-L.* 2012. 201., 204. o.

²⁰ *Reisz* 2009. 278., 284. o.

²¹ HL Insz. ir. 1809. 6/48. Lipszky alezredes jelentése Gomez altábornagynak, Külsővat, 1809. június 7. és *Reisz* 2009. 289–290. o. Lipszky alezredes korábban azt írta a zalai lovasezredről, hogy felszerelésüket és kiképzésüket hiányosnak tapasztalta: HL Insz. ir. 1809. 6/8. Lipszky alezredes jelentése Gomez altábornagynak, Pápa, 1809. június 2. 4. o.

Pápa felé, míg balszárnyuknak Győr felé kellett biztosítania az általános előrenyomulást. János főherceg június 7-én indult seregével Pápán keresztül Győr felé, s csak többszöri – nem kis részben a térségbe vezényelt nemesi felkelőcsapatok által vívott – utóvéd harc árán, június 12-én, Pápánál sikerült végleg elszakadnia az üldözőitől.²²

Miután Foky Zsigmond ezredes június 6-án jelentette a nádornak az ellenség hadmozdulatairól szerzett értesüléseit,²³ a parancsnoksága alatt álló zalai felkelő lovasság ezredesi osztályának két százada június 8-án Marcaltőnél, őrnagyi osztályának egyik százada pedig Vatnál biztosította a Marcal folyó átkelőit. Amikor Mecsery altábornagy, az inszurrekció kerületi parancsnoka június 9-én Tétre rendelte több dunántúli megye felkelőit, hogy akadályozzák meg az ellenség átkelését a Rábán, Foky ezredes is parancsot kapott, hogy lovasezredével és a zalai 8. gyalogoszászlóaljjal vonuljon Tétre – Pápán azonban hagyjon hátra egy lovasszázadot, amíg egy másik lovasezred inszurgensei odaérkeznek – és saját lovasosztályával, valamint egy osztály gyalogsággal szállja meg Marcaltőt. Miközben a vati átkelőt biztosító zalai svadron aznap összetűzésbe került a franciákkal, Foky ezredes a zalai felkelő lovasság másik két századával a Marcal menti Merse falut szállta meg. (Utóbbit, valamint azt, hogy három századát Marcaltőhöz küldte segítségül, az ezredes aznap a nádornak is jelentette.)²⁴

Foky ezredes június 10-én egyik lovasszázadával, valamint négy század zalai gyalogsággal Tétre érkezett.²⁵ Aznap este a franciák Merse közelében elérték a Marcalt, és azon erőszakos átkelést hajtottak végre. Az itt védő zalai lovasezred két százada, valamint a cs. kir. 8. huszárezred három százada szórványos utóvéd harcok közepette a váti erdőbe és Szalók faluba vonult vissza.²⁶ Június 11-én már a zalai lovasezred több svadronja a Tétnél összpontosított felkelőcsapatok között volt, s aznap este az ezredesi osztály második százada is részt vett abban az ellenlökésben, melyet a cs. kir. 5. és 8. huszárezredek részei Tétől délre hajtottak végre a marcaltői hídfőből támadó franciákkal szemben, a Marcal vonalától visszavonuló magyar csapatok biztosítása érdekében.²⁷

Amikor június 12-én délben Pápától délnyugatra tüzet nyitott a francia tüzérség, a térségben álló felkelő lovasság zömét, köztük a zalai lovasezred Borsosgyőrnél táborozó részeit azonnal visszavonták Pápára, majd – miután sikertelenül próbálták felvenni az ottani cs. kir. raktárból a számukra járó élelmet és lótápot – étlen-szomjan útnak indították őket Takácsi felé. Később a Takácsinál felvonuló ellenséges tüzérség

²² Veress D. 1987. 78–116. o.; Ódor 2012. 223–225. o.; Lázár 2015. 106–107. o.

²³ Domanovszky 1935. 475. o.

²⁴ HL Insz. ir. 1809. 6/59. Menetparancs Foky ezredesnek, Győr, 1809. június 8. 1–2. o.; Bodnár 1897. 423. o.; R. Kiss 1909–1911. II. k. 140. o.; Domanovszky 1935. 478., 481. o.; Gálos 1931. 106., 110. o.; Domanovszky 1944. 248. o.; Veress D. 1987. 91–95. o.; Reisz T. 2009. 292. o.; Nagy-L. 2012. 205. o.

²⁵ Domanovszky 1935. 484. o.

²⁶ Veress D. 1987. 99. o.

²⁷ Gömör 1889. 94. o.; Gálos 1931. 113. o.; Veress D. 1987. 106. o.

több lövést adott le a Gerence-patakon átgázoló zalai lovasságra. A tömött sorok közé csapódó ágyúgolyók ugyan csak két-három lovas sodortak el, a felkelők között azonban riadalom tört ki, és a zalai lovasság Zsigmondháza-pusztá felé menekült. A Zala megyei lovasezred többsége ezt követően Gyarmat felé vonult vissza, mely olyan gyorsan történt, hogy még a lovaikat sem tudták megetetni.²⁸ Így emlékezett a történetekre Hertelendy Károly, az alezredesi osztály első századának kapitánya: „mi pedig Gyarmatnak emeltebb helyén éjfélig örködtünk ezredesünkkel, és Marcaltó felől várt egyik osztályunk érkezésével a nagy [sereg]testhez Tétnél csatlakoztunk s letelepedtünk. Lovaink a gabonából, ha mit elérhettek, rágódtak, de itatni időnk már nem maradt; a trombita hívóra hajnal előtt lóra és Győr alá parancsoltattunk.”²⁹

A zalai lovasezred ezredesi osztályának Boros Ferenc kapitány vezette második svadronja június 11-én még Marcaltón volt utóvédként, ahol aznapi őrjáratai során, valamint 12-én, visszavonulás közben többször is megütközött az előrenyomuló ellenséggel.³⁰ Boros kapitány következőképpen számolt be ezekről az összetűzésekről a századának, különösen Csillag György nevű közvitézének helytállásáról szóló jelentésében: „Midőn még Marcaltón századommal előőrizeten állottam volna, ugyanezen Csillag nevezetű közvitéz volt az, aki mindenkor maga indulatjából az ellenség eleibe patroillba [őrjáratba] kiküldetni kért, elküldetvén mindent jól végbe vitt, és kétszer egynéhány vitézekkel az náloknál háromszor számosabb ellenséget, aki a végső örökre reáütött, megszalasztotta. Midőn pedig Marcaltót elhagyni kénytelenítettem és Csikvándra húztam magamat, kevés üdő múlva az ellenséges seregtől körülfogva lévén és rajtunk ütött az ellenség, az egész gyalogságot és lovasságot elküldöttem Győr felé, hogy el ne fogattasson, magam pedig tíz legénnyel hátra maradtam, hogy az ellenségnek minden mozgásait észrevehessem. Ugyanezen alkalmatosságkor is az említett Csillag György vélem ott volt, és [a] többi legényeket is egyenként vezette és oktatta, úgy, hogy kisebb csapatokat egynéhányszor megfuttattunk, az egész reánk ütő kolonna [hadoszlop] elül pedig magunkat szerencsésen visszahúzáván, a többiekkel szerencsésen öszvekapcsoltuk. Gyirmótnál, ahol a századom az ellenséges lovasságtul megelőztetvén, azon magunkat keresztülütni kénytelenítettünk, megkeveredvén az ellenséggel, több vitézek ott elfogattak; azon ízben is ő volt a legutolsó között, és midőn az erőnek engedni kellett, ő, hogy legalább kárt tehessen az ellenségben, ugyan midőn saját lovaimat elfogták, bátran az ellenséges sereg közé pisztolyaival lűdözött.”³¹

²⁸ *Bodnár* 1897. 402–403. o.; *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 129–130. o.; *Veress D.* 1987. 112., 115–116. o.

²⁹ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézirat 5–6. o.; *Hertelendy* 1857. 7–8. o.; *Bátorfi* 1878. 140–141. o.

³⁰ Június 12-én még Marcaltón volt a zalai lovasszázzal a pesti gyalogzászlóalj két tisztje. *Domanovszky* 1935. 541. o.

³¹ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Boros Ferenc kapitány jelentése az ezredparancsnoksághoz, Rétalap, 1809. október 27. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 7., 9., 140–141. o. és *Gálos* 1931. 282., 284. o.

A zalai lovasezred a győri csatában (1809. június 13–14.)

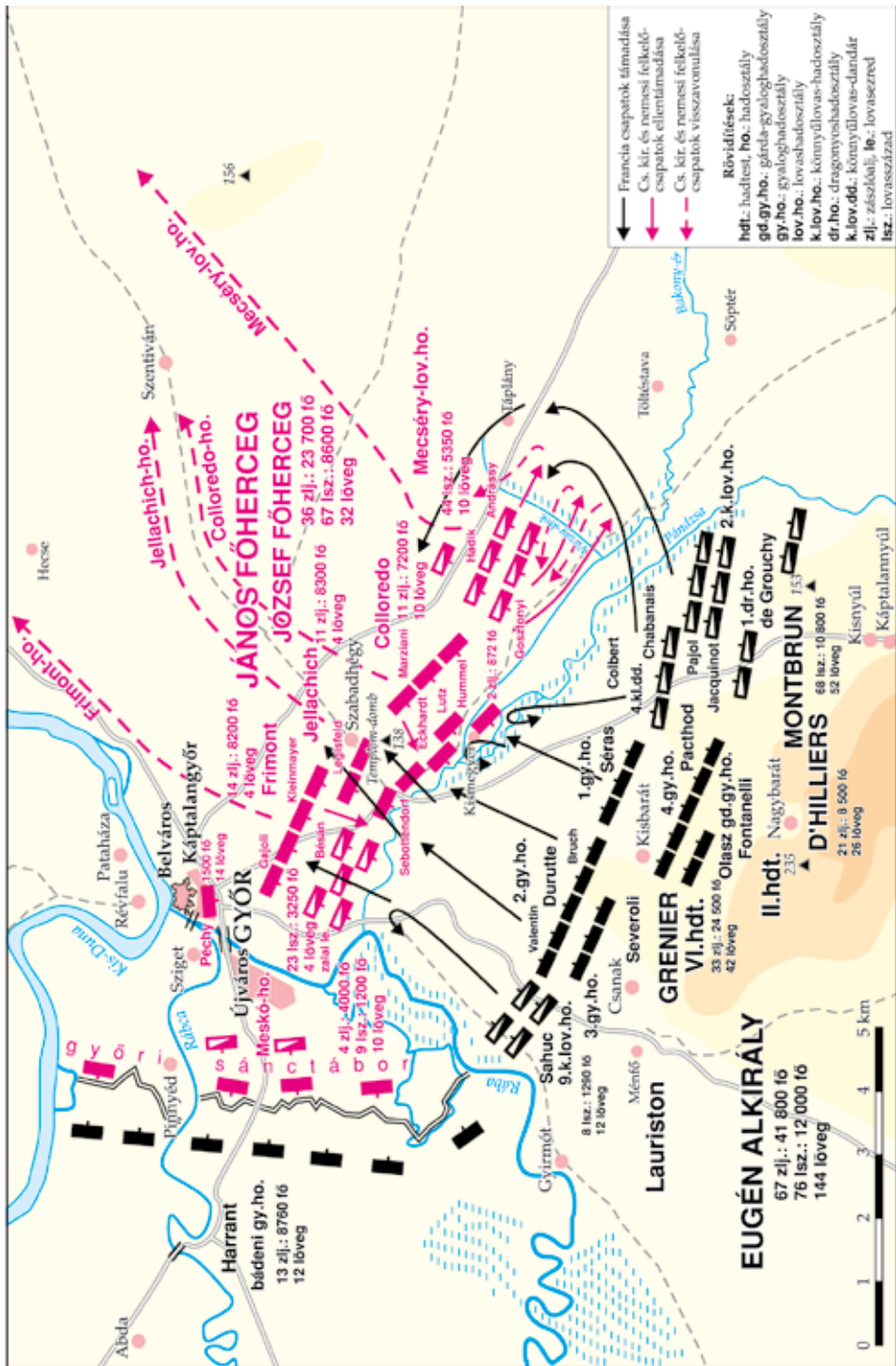
Június 13-án már Győrnél összpontosultak – az oda visszavonult reguláris császári-királyi csapatokkal együtt – a magyar nemesi felkelők. A város déli szélén, a Tétre vezető országút mentén elhelyezkedő Mecsery-hadosztályban volt a zalai lovasezred zöme is, míg egyik osztályukat (vagy századukat) a csanaki hegynél álló cs. kir. üteg védelmére különítették ki. Aznap délután a délnyugati irányból előrenyomuló francia lovasság elérte Gyirmót falut, majd onnan északkeletre, Győr felé tört előre. Megállítasukra 15 óra után harcba vetették a Mecsery-hadosztály felkelő lovasságának – köztük a zalai lovasezrednek – egyes részeit, melyek keletről kapták oldalba a franciákat.³²

A zalai felkelő lovasság június 13-án délután, Győrtől délnyugatra végrehajtott el-lentámadását így örökítette meg visszaemlékezésében Hertelendy Károly százados: „Szabadhegy és Megyer közt a dombok alatt lekaszált széna rendek felett (mi lovainknak jól esett) letelepedtünk, eleségért embereinket Győrbe küldénk, de ezek érkezte előtt az ágyú fölöttünk riadóra dördült; lóra kapni és a ménfői hegy sarkáig érkezett franciák ellen állást foglalni rendeltettünk. Foky Zsigmond ezredesünk [...] a csanaki hegynél ágyútelepeket [értsd: ütegeket] őrző osztályunkkal azt támadni jött franc[ia] lovasok ellen rajtahajtást vezényelt; több chasseur [lovasvadászt] legénységünk lecsákányolt, de visszariasztott bennünket a ménfői hegy sarka által fődött kartácstüzelés, mely ezeredesünket megsebesítve, és vagy 28 emberünket lóról ejtő. Ágyútelepünk mellé Szegedy Ferenc századosunk sorakozásra rendezvén futó legénységünket, egy ágyúgolyó csákóját sodorta fejről, magát lováról; csákóköttő nyaklánc okozta sérülése miatt vagy hathétig gyógyítás alá esett.”³³

A zalai lovasezred ezredesi osztálya első svadronjának helytállásáról a következőképpen számolt be jelentésében Szegedy kapitány: „13-ik júniusban az század az ágyúk védelmére, mely az hadirendnek balszárnyán volt, felállítva lévén, minekutána az többi, ott levő századok magokat visszahúzták, egyedül maga volt ezen század, mely az ágyúinkat fődözte, melyért is az ellenségnek ágyúibul szüntelen reá tüzeltetett. Állott ezen század tovább négy óránál az legnagyobb ágyúzás alatt, s ezen alkalmatossággal csak egy sem találkozott, ki kötelességéről megfelejtkezvén, vagy visszamenni, vagy csak legkevesebb indulatosságot mutatni bátorkodott volna, hanem mindnyájan bátran s oly eltökélett állandósággal kiállotta azon veszedelmeket, melyben voltak, s oly készek voltak mindég az ellenségnek reánk rohanását visszaverni, hogy semmi kétségem nem lehetett, hogy [...] igazi hazafiak.” Szegedy – megemlítve, hogy egy ágyúgolyó leütötte a csákót a fejről, emiatt szédülés fogta el, amivel sokáig betegeskedett – mel-lélkelte jelentéséhez az elesett vagy megsebesült lovasok névsorát, megjegyezve, hogy

³² Bodnár 1897. 430–433. o.; R. Kiss 1909–1911. I. k. 148–149. o., II. k. 141. o.; Veress D. 1987. 121–122. o.

³³ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata 6–7. o.; Hertelendy 1857. 8. o.; Bátorfi 1878. 142–143. o.

3. térkép: A győri csata, 1809. június 14.

századának helytállását tanúsíthatja az ezredparancsnok, Foky Zsigmond báró is, „ki mint igazi atya, mindég ezen századnál, mely az ezred közül legnagyobb veszedelemben volt, tartózkodott, aminthogy önagysága alatt is ott lövetett el egy paripa”.³⁴

A nemesi felkelés történetét feldolgozó Kisfaludy Sándor a korabeli jelentésekre támaszkodva a zalai lovasezred több katonájának június 13-án tanúsított bátor helytállását is feljegyezte. Így például amikor Foky ezredes alól kilőtték a lovát, Simon Ferenc köztivez önként átengedte saját lovát az ezredparancsnokának, majd egy gazdátlan lovat befogva vett részt a harcban, a Vas megyei században szolgáló Porpáczy Sebestyén tizedes pedig az ágyúk ellen támadó franciák közül vágott le egyet és fogott el kettőt.³⁵

Aznap az éjszakai órákban a zalai lovasezred alezredesi osztályát az arcvonal déli, bal szárnya elé rendelték előörsi feladattal. A lovasosztály parancsnoka, gróf Festetics László alezredes jelentésében így idézte fel az ott történeteket: „A nemes Zala ezredjének ezredesfőhadnagyi osztálya, minek utána 13-ik júniusban öt egész óráig az ágyúzást bátran kiállotta volna, és így a csatarend jobbszárnyán előrenyomuló ellenséget az állhatatossága által szembe tartotta volna, estvéli 9 óra után az ellenséges tábor eleibe, a magunkénak vigyázatjára előrenyomult, és ottan kiállítván végőreit, mindenre készen tartotta magát. Éjjeli 12 óra után az ellenséges elővigyázó sereg reája ütött nagy erővel, melyet további, de váltakozó szerencsével tett viaskodás után visszaverte a tulajdon táborokba, és csak az ellenséges ágyútanyáknak megemésztő kartácsolása és a setétségben elrejtett nagyszámú gyalogság csata-tüze akadályoztatta a táborba való berontását.”³⁶

Hertelendy Károly, az alezredesi osztály első századának másodkapitánya hasonlóképpen emlékezett az őket ért francia támadásra, valamint beosztottja, Deák Antal főhadnagy megsérülésére: „Ezen június 13-ki csata szüntével éji órallásra helyben maradni, és a csanaki hegy előtt előöröket állítani rendeltettünk. [...] Éjféltájban egy francia patrol [járőr] előöreinket megtámadván, dandárunkra sortüzet adott; lovaink, embereink megrémülvén, megfutamodtak, [amit] egy második sortüzelés kísért, és ezzel Deák Antal főhadnagyunk meglőtt lova alá esett. Alóla kiszabadítottván, »megemlékezem – úgymond –, mai névnapomról«, lába sértésével kísértettem hátra, a magához tért csapatocskámat pedig öszveszedvén, elhagyott és résbe maradt előöri állásunkba visszavezetni siettem.”³⁷

³⁴ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Szegedy Ferenc kapitány jelentése az ezredparancsnoksághoz, Mezőörs, 1809. október 27. (A jelentés veszteségekről szóló melléklete hiányzik.) Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 15., 35. o. és *Gálos* 1931. 121., 270., 291., 314. o.

³⁵ *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 31., 33. o. és *Gálos* 1931. 309., 312. o.

³⁶ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Festetics László gróf, alezredes jelentése az ezredparancsnoksághoz, Pér, 1809. október 29. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 152–153., 181. o. (utóbbi idézésnél nem Festetics jelentésére, hanem a zalai lovasezred nem létező naplójára hivatkozik); *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 141. o.; *Gálos* 1931. 291., 314. o.; *Veress D.* 1987. 125. o.

³⁷ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata 6–7. o.; *Hertelendy* 1857. 9. o. (A nyomtatott változat szerint Hertelendy „sántán” kísértette hátra Deák Antalt.); *Bátorfi* 1878. 142–143. o.; vö. *Veress D.* 1987. 125. o.

A cs. kir. hadvezetés közel 40 000 főnyi sereget (29 000 gyalogost és 11 000 lovast) összpontosított Győr alatt, a június 14-ei csatában azonban csak 32 000 emberük vett részt, a többiek a győri sánctáborban maradtak. Velük szemben a franciák mintegy 54 000 főnyi haderőt (42 000 gyalogost és 12 000 lovast) vonultattak fel, így jelentős létszámfölénybe kerültek. A franciák fölényét fokozta, hogy tapasztalt, harcedzett reguláris hadseregükkel szemben a császári-királyi haderő közel fele, körülbelül 19 000 fő (10 000 gyalogos és 9000 lovas) gyengén felszerelt és felfegyverzett, kiképzetlen és gyakorlatlan nemesi felkelőből állt. A legdőntőbb különbséget azonban a francia tüzéség mintegy három és félszeres túlereje jelentette: 100 lövegükkel szemben a cs. kir. tüzéségnek csak 28 ágyúja volt (a magyar nemesi felkelőknek egy sem).³⁸

1809. június 14-ének délelőttjén Győrtől délkeletre, a Pándzsa-patak mentén állt fel csatarendbe a császári-királyi hadsereg. A zalai lovasezred hat századát mintegy 1100 lovalal a Rábára támaszkodó jobbszárnyra osztották be, a Frimont-hadosztály Bésán Károly ezredes vezette, reguláris csapatrészekből és felkelőkből álló lovasdandárjába.³⁹ A szembenálló hadseregek felvonulása még nem fejeződött be, amikor délelőtt 9 óra körül a franciák balszárnyán előrenyomuló könnyűlovasság és gyalogság elérte, és karabély- illetve puskatűzzel támadta a Bésán-dandár sakktableserűen felállított lovasságát. Bésán ezredes a zalai lovasezred egyik osztályát küldte ellenük, akik megfutamították, majd üldözőbe vették a francia gyalogosokat, ám azután maguk is visszavonulásra kényszerültek az ellenséges kartácstűz elől.⁴⁰ Hertelendy Károly százados így emlékezett erre az összecsapásra: „mintegy 9 óra után a franciák balszárnyukról előcsapatainkat kis puskalövésekkel támadták, mi csatározási renddel, pár puskáinkkal felelgettünk. A János főherceg nevét viselő [dragonyosezred] ezredes[e], Bésán felszólítására egyik osztályunkkal a francia gyalogságra rajt hajtánk, kik megfutamodva a szőlőgyepükig hátráltak, honnét azonban ágyúkartácsaik előbbi helyeinkre, néhány elesett vagy sebesültek közt a két részről, vissza visszakergettek.”⁴¹ A császári-királyi jobbszárny – soraik közt a zalai lovasezreddel – ezt követően egészen késő délutánig tétlenségre volt kárthatva, mert a csata döntően a centrumban, valamint a felkelő lovasság alkotta balszárnyon zajlott.

A franciák délben kezdődő támadásait közel öt óra hosszan feltartóztatta és visszaverte a cs. kir. haderő, a legádázabb és legvéresebb harcok a centrumban, Szabadhegynél történtek. A csata heveségét jelzi, hogy mindkét félnek jelentős veszteségei (halottjai és sebesültjei) voltak: a franciák mintegy 2500–3000 főt, míg a cs. kir. csapatok több mint 6200 főt vesztek. A centrum második vonalában, a kismgyeri

³⁸ Veress D. 1987. 127–137. o.; Ódor 2012. 226–228. o.; Lázár 2015. 108–109. o.

³⁹ Bodnár 1897. 396., 485. o.; R. Kiss 1909–1911. I. k. 156. o.; Gálos 1931. 127. o.; Domanovszky 1935. 499. o.; Veress D. 1987. 132–133. o.

⁴⁰ Veress D. 1987. 138. o.

⁴¹ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézirata 8. o.; Hertelendy 1857. 10. o.; Bátorfi 1878. 143. o.; vö. Veress D. 1987. 138. o.

templomdombon, órákon át a francia tüzérség ágyútűzében állt a zalai nemesi felkelők 8. gyalogoszászlóalja (1094 gyalogosa) is, akik veszteségeik ellenére (bajtársaik halálát látva) kitartottak, nem mozdultak a helyükről, sőt, ellentámadást is megkíséreltek.

Délután háromnegyed öt volt már, amikor a balszárnyon, illetve a centrumon áttörő franciák ellen, Szabadhegy felé, harcba vetették a zalai lovasezredet.⁴² Ezt az ellenlökést idézhette fel Hertelendy Károly százados visszaemlékezésének alábbi soraiban: „új támadást követtünk [...], de most nagy elszántsággal és tüzeléssel rontottak reánk; ezredünket a franciák közbenvágása kétfelé szakasztá. Ez esettel Győrffy kapitányunk és több legénységünk lovukról ejtettek vagy elfogattak. Bessenyei századosunk ösveszedhetett legényeivel a Győr városi hídon át a Rábán túl, Kiscell felé menekült.”⁴³ Bessenyei János, a zalai lovasság őrnagyi osztálya második századának másodkapitánya megmenekülését az tette lehetővé, hogy amikor hat francia körülvette, századának egyik közvitéze, Lázár Márton közjük vágott, és utat nyitott parancsnokának. Miközben két ellenséget megölt, ő maga is súlyosan megsebesült és lefegyverezték. Ekkor testvére, Lázár József közvitéz sietett a segítségére, s egymaga szállt szembe négy franciával, ő azonban szintén súlyos sebesülést szenvedett és lovát is elveszítette. A hősiiesen viselkedő Lázár testvéreket végül az alezredesi osztály második századának másodkapitánya, Zalabéri Horváth János szabadította ki tíz emberével a franciák gyűrűjéből.⁴⁴

A hadifogságba került Győrffy Antalt, a zalai lovasezred őrnagyi osztálya második századának másodkapitányát augusztus 8-án engedték szabadon a franciák, tiszti becsületszavát véve, hogy ameddig formálisan ki nem cserélik (egy foglyul ejtett francia tisztre), nem fog fegyvert Napóleon hadai ellen. (A Zalába hazatért kapitányt Foky ezredes szeptember végén rendelte vissza ezredéhez, fegyver nélküli szolgálatra.)⁴⁵ Bessenyei János első kapitány, az őrnagyi osztály második századának parancsnoka, aki „Győrnel ezredjétül elzáratván, zászlóját [...] el nem hagyta, hanem századjához tartozandó egynéhány vitézekkel magát Kiskomáromnál” a győri sánctáborból kitörve Zalába érkezett Meskó-hadosztályhoz csatolta, lelőtt lova pótlására június 21-én 200 forintot kapott Zala megye Állandó Deputációjától, július 3-án pedig 62 emberrel indult vissza Zalaegerszegről Komárom felé, az ezredéhez.⁴⁶

A június 14-ei győri csatához visszatérve, délután öt órakor – látva a centrum összeomlását és a döntően lovas inszurgensek alkotta, oldalba támadott balszárny megfutamodását – a főparancsnok, János főherceg elrendelte a visszavonulást. Egyes nemesi

⁴² Veress D. 1987. 139–151. o.

⁴³ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata 9. o.; Hertelendy 1857. 10. o.; Bátorfi 1878. 144. o.

⁴⁴ R. Kiss 1909–1911. II. k. 24. o. és Gálos 1931. 301. o.

⁴⁵ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. augusztus 31. 692. sz. 619–620. o., 1809. szeptember 26. 803. sz. 707–708. o.; MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 33. d. 692. sz., 34. d. 803. sz.; MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 505. sz.

⁴⁶ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. június 21. 373. sz. 364–365. o.; MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 537. sz.; MNL ZML Insz. ir. 1809. 16. d. 278. sz.

felkelő-alakulatok (főleg a balszárnyat alkotó lovasság) visszavonulása ekkor fajult fejvesztett meneküléssé; a zalai inszurgensek azonban nem tartoztak közéjük. Mind a jobbszárnyról visszahúzódó zalai lovasok, mind a centrumból hátráló zalai gyalogosok a Komárom irányába visszavonuló császári-királyi hadsereg utóvédjét képezték. Miközben a visszavonulást fedezve, a hátrálókat biztosítva többször megálltak és felvették a harcot az előrenyomuló franciákkal, több ágyút és hadfelszerelést szállító szekeret is megmentettek. A zalai 8. gyalogoszászlóalj inszurgenseinek legnevezetesebb fegyverténye az volt – amit egy korabeli metszet is megörökített –, amikor az utóvédharcok során kézitusában szabadították ki a francia lovasság gyűrűjéből az őket ellentámadásra vezető parancsnokukat, báró Ghillány János ezredest.⁴⁷

Foky Zsigmond ezredes jelentése szerint a parancsnoksága alatt lévő zalai lovaszred több mint egy órán át feltartotta a francia hadsereg Győr felé előrenyomuló elővédjét, s ezzel lehetővé tette, hogy a Sebottendorf tábornok által vezetett cs. kir. gyalogság a vele lévő két ágyúval és lőszeres kocsikkal együtt visszavonulhasson a győri erősségbe. Amikor az ágyúk elé fogott lovak elfáradtak, Foky ezredes a zalai lovaszred pihentebb vezetéklovait fogatta be helyettük, így mentette meg az ágyúkat az ellenségétől.⁴⁸ Festetics László alezredes jelentése szerint lovasosztálya június 14-én „a hátrző sereget formálván azon részén a csatának, amelyen az azelőtt való éjjel az elővigyázatját tette, és így 36 órai tűznek kiállása után a komáromi bástyák alatt a túlsó felől jövő és a hátrző sereget formáló másik részéhez az ezredjének kapcsolta magát”. Festetics sajnálattal említette beszámolójában „a szentlislói Dets Ferencet, aki, mi-nekutána két sebet kapott volna kartács által, és lova agyonlövetett volna, ellenséges fogságba esett, amely alkalmatosságkor a vele lévő szentgyörgyvölgyi Domján Mihály és taliándörögdi Rhédey János a dicsőség mezején áldozták fel életeket”.⁴⁹

A zalai lovasezred visszavonulására és utóvédharcaira így emlékezett Hertelendy Károly másodkapitány: „mi pedig – látván, miként fut poggyászt, fegyvert, ruházatát is vetve a megyer-szabadhegyi dombok felől a centrumban állott gyalogság, miként ordít, miként hallgatgatnak el egymás után ágyúink, miként dördültek annál sűrűbben, erősebben az ellenségé – elkeseredett szívvel, napok óta éhen-szomjan küzdve vonultunk Gönyűnek Ács felé; de nehogy a centrumban győztes ellenség a Szentivánig kiterjedt jobbszárnyával elejbénk érkezhetvén, a Dunáig utunkat zárja, több

⁴⁷ A csata befejezéséről és a visszavonulásról: *Veress D.* 1987. 151–155. o. A zalai inszurgensek helytállásáról: MNL OL N 25. 46. k. Zalai gyalogzászlóalj ir. A zalai 8. gyalogzászlóalj tisztikarának jelentései József nádorhoz, Komáromi tábor, 1809. október 28., Vörösberény, 1809. november 14. Utóbbinak részleteit közli (tévesen az alakulat naplójának nevezve a jelentést): *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 190–191. o. (Lásd még uo. I. k. 181. o., II. k. 141–142. o.); *Horváth* 1812. 48–49. o.

⁴⁸ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Foky Zsigmond ezredes jelentése József nádorhoz, Mezőörs, 1809. október 31.; MNL OL N 25. 46. k. Az inszurrekció hőseinek névjegyzéke. „Szalader Cavallerie Regiment”. *Vö. R. Kiss* 1909–1911. I. k. 181. o. (tévesen a nem létező ezrednaplóra hivatkozik), II. k. 141–142. o.; *Gálos* 1931. 270–271. o.

⁴⁹ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Festetics László gróf, alezredes jelentése az ezredparancsnoksághoz, Pér, 1809. október 29. *Vö. R. Kiss* 1909–1911. I. k. 181. o., II. k. 143. o.

helyeken arcot vetve megállottunk és tartóztattuk. [...] Sötét éj vetett e borzasztó, véres csatának véget, és mi éjfél tájban érkeztünk Ácsig, másnap korán indulva Komáromig.”⁵⁰

A zalai lovasezred ezredesi osztályának második százada volt az egyik utóvédegyeség, mely június 14-én késő délután az egész császári-királyi sereg visszavonulását fedezte. Utóvédharckukról így számolt be jelentésében századparancsnokuk, Boros Ferenc kapitány: „Midőn az egész armádiának mind a két szárnya magát Győr tájékarul egészen visszahúzta volna Komárom felé, akkor az én századom volt az, aki napnyugat felé az egész hadi seregnek legvégsőbb arriere gárdáját, vagyis hátrózó seregét formálta. A franciák nyomban követtek bennünket, és vagy kétszáz ember[ny] lovasságbul állottak. Ezen okbul méltóságos báró Foky óbester úr parancsolt nékem, hogy megforduljak és beléjük bevágjak. Rajta hajtván valami ötven emberrel, melyek között Csillag György is volt, elfutott az ellenség. Erre vagy nyolcszáz lovas francia három részről közelített, mire az egész retiráló, Sebottendorf generális úr kormánya alatt lévő sereg, más számos, ahhoz tódult lovassággal együtt megfutamodott, és az én vitézeim is, akik még vélem együtt a futó kétszáz lovas franciát kergették, elszélléltek. Ezen alkalmatosságkor, nehogy az említett hátra vonzó seregünk egészen elfogattasson, hátra maradván magam, egynéhány vitézt arra bírtam, hogy megállottak. Akik mellém állottak, azok közül különösen Csillag György is volt, biztatván az is a többit, hogy ne fussanak és engem el ne hagyjanak, és így valami húsz legényt öszveszedtem; ezekhez toldultak egynéhányan óbester [úr] 1-ső századjából Tolnay, akkori főhadnagy, most kapitány úr vezérlése alatt, nevezetesen Laky nevezetű káplár ezek közül, hasonlóképp ösztönözte a legénységet a megállásra; jött még három Ott huszár regimentbéli közvitéz is, és így egy, vagy negyven emberből álló sereget formáltam. Erre a franciák is megállottak és nem közelítettek. Ennek utána Pozsony vármegyei insurrectio állott helyre, és midőn utóbb két ágyúlovás tétetett volna a császári artilliatul [tüzérségtől], az egész sereg rendbe állott és a megfogattatástul megszabadult, azután pedig akadály nélkül útját Komárom felé folytatta.”⁵¹

Kisfaludy Sándor adatai szerint a zalai lovasezredből 41 fő (nyolc tiszt, egy zászló-tartó, 5 tizedes és 37 közember) tüntette ki magát bátorságával, vitézségével, illetve hősiességével a június 13-ai összecsapás, a június 14-ei csata, valamint az azt követő visszavonulás és utóvédharckok során. A tisztek közül az ezredparancsnok, báró Foky Zsigmond ezredes, a két másik osztályparancsnok, gróf Festetics László alezredes és Skerlecz József őrnagy, az ezredesi és az alezredesi lovasosztályok két-két századparancsnoka, Szegedy Ferenc és Boros Ferenc, illetve Farkas Ignác és Inkey János

⁵⁰ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézirat 9. o.; *Hertelendy* 1857. 10–11. o.; *Bátorfi* 1878. 144. o.

⁵¹ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Boros Ferenc kapitány jelentése az ezredparancsnok-sághoz, Rétalap, 1809. október 27. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 142. o.

első kapitány, továbbá az ezredhez csatolt Vas megyei svadron parancsnoka, Kisfaludy Gábor kapitány részesült dicséretben, elismerésben.⁵² Kisfaludy vasi századából Septyey Sándor zászlótartó tűnt ki, aki előbb Szabadhegy mellett a három francia könnyűlovas által meglepett Szarka György közembert mentette meg a haláltól azzal, hogy az egyik franciát lelőtte, a másikat levágta, a harmadikat pedig megfutamította, azután Győr mellett nyolc francia gyűrűjéből vágta ki Balogh József közvitézt, akinek meglőtték a lovát. Utóbbiban segítségére volt a szintén Vas megyei Verhás János tizedes, saját lován menekítve ki Baloghot a harcterről. Verhás egyébként Győr mellett az előrenyomuló ellenséges elővédéből egy tisztet majd egy közembert is levágott a lováról, és körülbelül 32 lovat fogott el.⁵³ A vasi svadron másik tizedese, Porpáczy Sebestyén ezen a napon is hőiesen viselkedett: „merészen az ellenség közé csapott”, többet közülük megsebesített, amikor pedig elesett alatta a lova, két további francia lovast megsebesítve menekült meg üldözőitől.⁵⁴

Ifjabb Bezerédy Ignác, az ezredesi osztály első századának másodkapitánya, akit a hivatalos kimutatások szerint június végén helyeztek át adjutánsnak Mecsery Dániel altábornagy kerületi parancsnokságának törzséhez,⁵⁵ az altábornagy – Hertelendy Károly által idézett – bizonyítványa szerint már a győri csata idején szárnysegédi szolgálatot látott el mellette (a zömében inszurgens lovasságból álló balszárnynon): „az ellenség előtt bátor vitéz elszántsággal, nem tekintvén saját élte veszedelmét, a csatáink napjaiban a fővezéri, majd jobbra, majd balra szolgáló intézkedéseket a legzáróbb tüzelések között is az illető zászlóaljához vivegette, amikről fővezéri megismerő oklevéllel is jutalmaztatott”. Hertelendy visszaemlékezése szerint Mecsery altábornagy hasonló szolgálatokra alkalmazta a győri csata alatt Gyulai Gaál Józsefet, a zalai lovasezred főhadnagyát is.⁵⁶ Gaál főhadnagyot június 10-e körül az őrnagyi osztály második századától helyezték át a hadosztályparancsnok törzséhez, s ott is szolgált a felkelés feloszlatásáig, amint azt később ő maga írta meg Hertelendynek: „a [győri] csata előtt harmadnappal jöttem a generálishoz, az eloszlásig folyvást vele voltam, a scripturistát [írásbeli ügyintézkést, levelezést] nagy részben vezettem, így tehát többet tudhatok azoknál, kik a glédába állottak”.⁵⁷

⁵² MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Foky Zsigmond ezredes jelentése József nádorhoz, Mezőörs, 1809. október 31.; MNL OL N 25. 46. k. Az inszurrekció hőseinek jegyzéke. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 4., 8., 12., 13., 15., 16., 20–24., 30., 33., 35., 36., 39., 40., 143. o. és *Gálos* 1931. 278., 282–283., 288., 290–292., 297–299., 308., 311., 314., 315., 319. o.

⁵³ MNL OL N 25. 46. k. Az inszurrekció hőseinek jegyzéke. Vö. *Balogh* 1885. 123. o.; *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 33., 40. o.; *Gálos* 1931. 311., 319. o.

⁵⁴ *Horváth* 1812. 48. o.; vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 31. o.

⁵⁵ MNL ZML Insz. ir. 1809. 46. d. 634. sz. Lista revisionis.; MNL ZML Insz. ir. 1809. 15. d. 234 sz. „Zala vármegyei lovasezred Obrist 1-ső század doceálás”. Ifjabb Bezerédy Ignác életrajza: *Pálmány* 2019. I. k. 656. o.

⁵⁶ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata 14. o.; *Hertelendy* 1857. 16. o.; *Bátorfi* 1878. 149. o.

⁵⁷ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata. Melléklet: Gyulai Gaál József levele Hertelendy Károlyhoz, Galsa, 1859. március 24.

Ami a zalai lovasezred június 13-án és 14-én elszenvedett személyi veszteségeit illeti, ezek nem állapíthatóak meg pontosan, mert róluk szinte valamennyi fennmaradt forrásunk eltérő, ellentmondásos, illetve hiányos adatokat közöl. Mecséry altábornagy Komáromban, június 18-án kelt hivatalos veszteségkimutatása szerint az 1100 főnyi, s ugyanannyi lóval rendelkező zalai lovasezredből 16-an sebesültek meg, 31-en estek fogságba és 184-en tűntek el, így összesen 231 ember (21 százaléknyi), míg lovakból 223 állat (20 százalék) volt a teljes veszteség, a megmaradt, tényleges ezredlétszám pedig 869 embert és 877 lovat tett ki. A dunántúli vármegyéék lovasezredeinek adataival összehasonlítva, a veszprémiek ugyanekkor kiugróan magas, mintegy 52 százalékos emberveszteséget szenvedtek, míg a somogyiaknak a zalaiakénál valamivel több, 24 százalékos, a vasiaknak viszont valamivel kevesebb, alig 18 százalékos veszteségük volt a győri csatában. A hivatalos kimutatás szerint – szemben a veszprémi lovasezred 41, a somogyi 24 és a vasi 14 halottjával – a zalai lovasezred nem veszített egyetlen halottat sem,⁵⁸ ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert Festetics László gróf idézett jelentése alapján csak az ő alezredesi osztálya legalább két hősi halottat veszített (Domján Mihály és Rhédey János közlegényeket),⁵⁹ míg Kisfaludy Sándor adatai szerint rajtuk kívül a harmadik, Festetics által fogolyként említett zalai lovas, Décs (vagy Dets) Ferenc is meghalt.⁶⁰

Míg a fenti, Mecséry-féle kimutatás – a Vas megyei századot is beleértve – a teljes zalai lovasezred veszteségét tartalmazta, a további források csak a zalai századok veszteségeit vették számba. Foky Zsigmond ezredes a Komáromi táborban, július 8-án készítette el az ezred öt százada ellenség előtt elesett, fogságba került vagy „eltévedt” (eltűnt) embereinek névsorát, melyben összesen 114 főnyi veszteségről adott számot. Eszerint a zalai lovasság ezredesi osztályának első százada 46 főt, második százada 3 főt, az alezredesi osztály első százada 18 főt, a második 8 főt, az őrnagyi osztály második százada pedig 39 főt veszített. A fentiekben név szerint említett három hősi halott ebben a kimutatásban eltévedtként illetve eltűntként szerepelt, az ezredparancsnok szerint viszont az ezredesi osztály első századának öt közvitéze (Csepregi Mihály, Kelemen János, Németh József, Takó Péter és Pais János) halt meg a csatában. Sebesültekről e névsor nem tett említést, és a fogságba esést is csupán négy ember esetében jegyezte fel, így a többiek, összesen 105 fő az eltévedt vagy eltűnt kategóriába tartozhattak.⁶¹

⁵⁸ MNL OL N 25. Militár-Kanzlei 1809. Fasc. 5. Rotulus 7. Kimutatás a dunántúli kerület nemesi felkelőinek 1809. június 13-án és 14-én elszenvedett veszteségeiről. Komárom, 1809. június 18.

⁵⁹ MNL OL N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir. Festetics László gróf, alezredes jelentése az ezredparancsnoksághoz, Pér, 1809. október 29. és MNL OL N 25. 46. k. Az inszurrekció hőseinek jegyzéke. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 143. o.

⁶⁰ MNL OL N 25. 46. k. Az inszurrekció hőseinek jegyzéke. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 10., 11., 32. o. és *Gálos* 1931. 285., 286., 310. o.

⁶¹ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 537. sz. Feljegyzése azon individumok[na]k, akik ezen ezredből az ellenség előtt elesetek vagy eltévedtek. Komáromi tábor, 1809. július 8.

Foky ezredes később, október 31-én, a mezőörsi táborban revideálta a győri csatában elesett zalai lovas felkelők névsorát, s a korábban Festetics gróf által említett három, valamint az általa megadott másik öt inszurgens mellett az alábbi nyolc közvitézt is felvette ezrede áldozatainak névjegyzékébe: Kováts Ferenc, Balogh József, Mestery Mihály, Szarka György, Komáromy István, Hegyi József, Gyimóty Sándor, Fekete Sándor.⁶² Újabb három hónap elteltével, a zalai lovasezred 1810. januári revíziójakor viszont mindössze négy „Mars mezején” elesett és két további (valószínűleg betegségben) meghalt embert vettek számba, míg ugyanekkor – az ellenség által „elszéllesztett” (szétkergetett, eltűnt) 98, és az elszökött 15 fő mellett – összesen 13 főben határozták meg a fogságba kerültek számát.⁶³ Egy másik, ugyancsak utólag készített kimutatás viszont csak az ezredesi osztály két századánál 14 olyan embert sorolt fel név szerint, akik kiszabadultak vagy megszöktek a hadifogságból, és ismét bevonultak ezredükhöz.⁶⁴

*A zalai lovasezred részvétele a további hadműveletekben
(1809. június 15. – július 19.)*

A győri csatavesztés után hátráló reguláris császári-királyi katonák és magyar nemesi felkelők – köztük a zalai lovasezred inszurgensei – június 15–16-án átkeltek a Dunán, s a folyó északi partján elterülő komáromi erődbe vonultak vissza. Az őket üldöző francia csapatok június 16-án a déli órákban támadást intéztek az Ács falu nyugati szélén álló cs. kir. utóvéd ellen, majd jelentős erőkkel benyomultak a településre, ahol mindkét részről számos áldozata lett a véres utcai harcoknak. Aznap délután a Duna jobb partján, a komáromi hídfőben összpontosított Frimont-hadosztály a zalai, somogyi és vasi lovasezredek 12 századával (mintegy 2000 lovassal), valamint egy gyalogoszázlójával és hat ágyúval ellenlökést hajtott végre, s a franciákat Ács falu nyugati felébe szorította vissza.⁶⁵

A sikeres ellentámadás után a cs. kir. erők magyarországi főparancsnoka, János főherceg elhatározta, hogy csapataival megkísérli felmenteni a franciák által körülzárt és ostromlott Győrt. A felmentő támadást a Dunától északra, a Csallóközön át tervezték végrehajtani. A Komáromnál összpontosított császári-királyi hadtest és nemesi felkelőserег egyes alakulatai – soraik közt a zalai lovasezred – június 19-én, éjjeli 1 órakor indultak el Győr felmentésére. Két nappal később, a június 21-éről 22-ére virradó éjszakán a felmentő hadak egy része, nevezetesen a zalai lovasezred és a 10. horvát határőrezred két zászlóaljja félrevezető támadást indított a Dunán át, a Pozsony

⁶² MNL OL N 25. 46. k. A zalai lovasezred ir. Az ezred győri csatában elesett inszurgenseinek névjegyzéke. Mezőörs, 1809. október 31. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 143. o. és *Veress D.* 1987. 155. o.

⁶³ MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2.

⁶⁴ MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 505. sz.

⁶⁵ *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 143. o. és *Veress D.* 1987. 178–179. o.

megyei mezővárostól, Böstől nyugatra, amire a franciák Győr heves bombázásával válaszoltak. A Győr felmentésére irányuló hadműveletet ezután leállították, mert János főherceg június 22-én parancsot kapott, hogy egész hadával vonuljon Pozsonyba. (Győr védői a sikertelen felmentési kísérlet után kapituláltak, s 24-én átadták a város erődtéményeit a franciáknak.)⁶⁶

János főherceg hadteste június 22-én megkezdte felvonulását Pozsony irányába, majd a térségbe érkezve a Dévénytől Néma faluig terjedő, mintegy 70 km-es Duna-vonalon bontakozott szét. Június 27-én hajnalban I. Ferenc császár elhagyta a francia tüzérség által heves tűz alá vett Pozsonyt, és a magyar nemesi felkelők főparancsnoka, József nádor főhadiszállására, Bösre utazott, ahol az Amadé grófi család sáncokkal körülvett kastélyában szállt meg. Az uralkodó kora délután megszemlélte a kastély mellett felsorakozott nemesi felkelőcsapatokat, köztük bizonyára a zalai lovasezred inszurgenseit is.⁶⁷ Valamikor június második felében, vagy július elején történt, hogy a Duna bal partján állomásozó zalai lovasság vasi századának tizedese, Porpáczy Sebestyén és bajtársa, Zólyom János a Gönyűvel szembeni Néma falunál partra húzott és elfogott egy franciákkal teli csónakot.⁶⁸

Egyes adatok szerint a zalai felkelő lovasságot ezután a János főherceg vezette hadtesttel a Béctől északkeletre összevont császári-királyi főerőkhöz rendelték, ám késve érkeztek meg a morvamezei síkra, és már nem tudtak beavatkozni a július 5–6-án lezajlott, francia győzelemmel záruló, s egyben az egész háború sorsát eldöntő wagrami csatába.⁶⁹ Más források – így például a cs. kir. és nemesi felkelőcsapatok július 6-ai elhelyezési kimutatása – szerint a wagrami csata második napján a zalai lovasezred mindhárom osztálya a Komáromban összpontosított felkelő lovasság között volt.⁷⁰ Ez utóbbit támasztja alá a nádor szárnysegédjének, Kisfaludy Sándor őrnagynak Komáromban, július 6-án kelt levele („a Zala vármegyeiek még itt táboroznak”),⁷¹ valamint az a körülmény is, hogy három nappal később, július 9-én ugyancsak a komáromi táborból keltezte Zala vármegyéhez intézett levelét a zalai lovasság parancsnoka, Foky Zsigmond ezredes.⁷²

Július 11-én ismét Andrassy János tábornok dandárjába osztották be, és a Nyitra megyei mezővárosba, Mocsonokra, a Vág folyó védelmére rendelték a zalai lovasezredet.⁷³ Kisfaludy őrnagy levele szerint a zalai lovasság a veszprémi, vasi és pesti felkelő gyalogsággal együtt már aznap elment „Érsekújvár és Szered felé, a Vág vizét figyelemmel tartani, minthogy az ellenség már innen vagy a Dunán”.⁷⁴ Foky ezre-

⁶⁶ Veress D. 1987. 180–196. o.

⁶⁷ Veress D. 1987. 190., 210. o.

⁶⁸ MNL OL P 313. Hertelendy Károly kézírata 12. o.; Hertelendy 1857. 15. o.; Bátorfi 1878. 147. o.

⁶⁹ R. Kiss 1909–1911. II. k. 143. o. és Veress D. 1987. 225–231. o.

⁷⁰ R. Kiss 1909–1911. I. k. 244. o.; Gálos 1931. 172. o.; Veress D. 1987. 223. o.

⁷¹ Angyal 1893. 199. o. (Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Komárom, 1809. július 6.)

⁷² MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 32. d. 537. sz.

⁷³ R. Kiss 1909–1911. II. k. 144. o.; Domanovszky 1935. 573. o.; Gálos 1931. 177. o.

⁷⁴ Angyal 1893. 201. o. (Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Komárom, 1809. július 12.)

des július 12-én reggel Érsekújvárról jelentette, hogy a zalai lovasezred 836 fővel és ugyanannyi lóval, megérkezett a mezővárosba.⁷⁵

Amikor a Pozsonyból kivont cs. kir. csapatok július 12–13-án a Vág folyó mögé, illetve Komárom várába hátráltak, és visszavonulásukat a Vág vonalán a magyar felkelőkből álló Andrassy-dandár fedezte, a zalai lovasezred részei Nagyszombat, illetve Pozsony irányába hajtottak végre felderítést.⁷⁶ A Festetics László gróf vezette alezre-desi osztály zalai lovas inszurgensei biztosan köztük voltak: Maretich tábornoki őrnagy jelentése szerint az ifjú gróf őnszántából előre tört Nagyszombatig, veszteséget okozott az ellenségnek, és 38 foglyot ejtve tért vissza. Fegyverténye azért is kiemelkedő volt, mert a franciák lerombolták a Vág hidját, és így a folyón kellett átkelnie lovasaival.⁷⁷

Időközben, július 12-én a császári-királyi erők főparancsnoka, Károly főherceg a morvaországi Znaimban fegyverszünetet kötött a franciákkal, ezt azonban egyelőre I. Ferenc császár nem ismerte el, sőt, utasította a magyarországi hadak főparancsnokát, János főherceget, hogy július 14-én indítson támadást Győrtől délre, a Rába folyó keleti partjáról megindulva Sopron általános irányba, ezzel egyidejűleg pedig szorosan zárja körül a franciák által megszállva tartott Győrt.⁷⁸ Ekkor Győr körülrására, Davidovich tábornok parancsnoksága alá rendelték a Vág vonalát védő Andrassy-dandárt is. Az ahhoz tartozó zalai lovasezred július 14–15-én – a cs. kir. csapatok támadáshoz való felvonulása idején – hajthatta végre e parancsot,⁷⁹ 16-án már csak az ezred egyik századának negyede állt előrségben a Vág mentén, Szerednél.⁸⁰

Július 16-án hajnalban megkezdődött a császári-királyi erők előrenyomulása, és több ponton is összetűzve a franciákkal, tőlük foglyokat ejtettek és némi hadizsákmányt szereztek. Aznap délben I. Ferenc császár Koroncón haditanácsot tartott József és János főhercegekkel, akik igyekeztek őt meggyőzni, hogy fogadja el a Károly főherceg által négy nappal korábban megkötött fegyverszünetet. Az uralkodó e megbeszélés – főként a nádor érvei – hatására leállította a reggeli órákban megkezdett támadást, csapatait a megindulási helyükre, a Rába keleti partjára rendelte vissza, majd három nappal később, július 19-én maga is aláírta és szentesítette a znaimi fegyverszüneti egyezményt.

Az egyezmény értelmében demarkációs vonal jött létre Holicstól Pozsonyig, onnan a Duna vonalán Győrig, attól délnyugatra a Rába vonalán Szentgotthárdig, majd pedig a régi osztrák–magyar határon le egészen Fiuméig. Északnyugat-Dunántúl Rábától nyugatra eső területe, a folyótól keletre pedig Győr városa a megszálló franciák kezén maradt.⁸¹

⁷⁵ HL Insz. ir. 1809. 7/50. Frührapport. Érsekújvár, 1809. július 12.

⁷⁶ Veress D. 1987. 232. o.

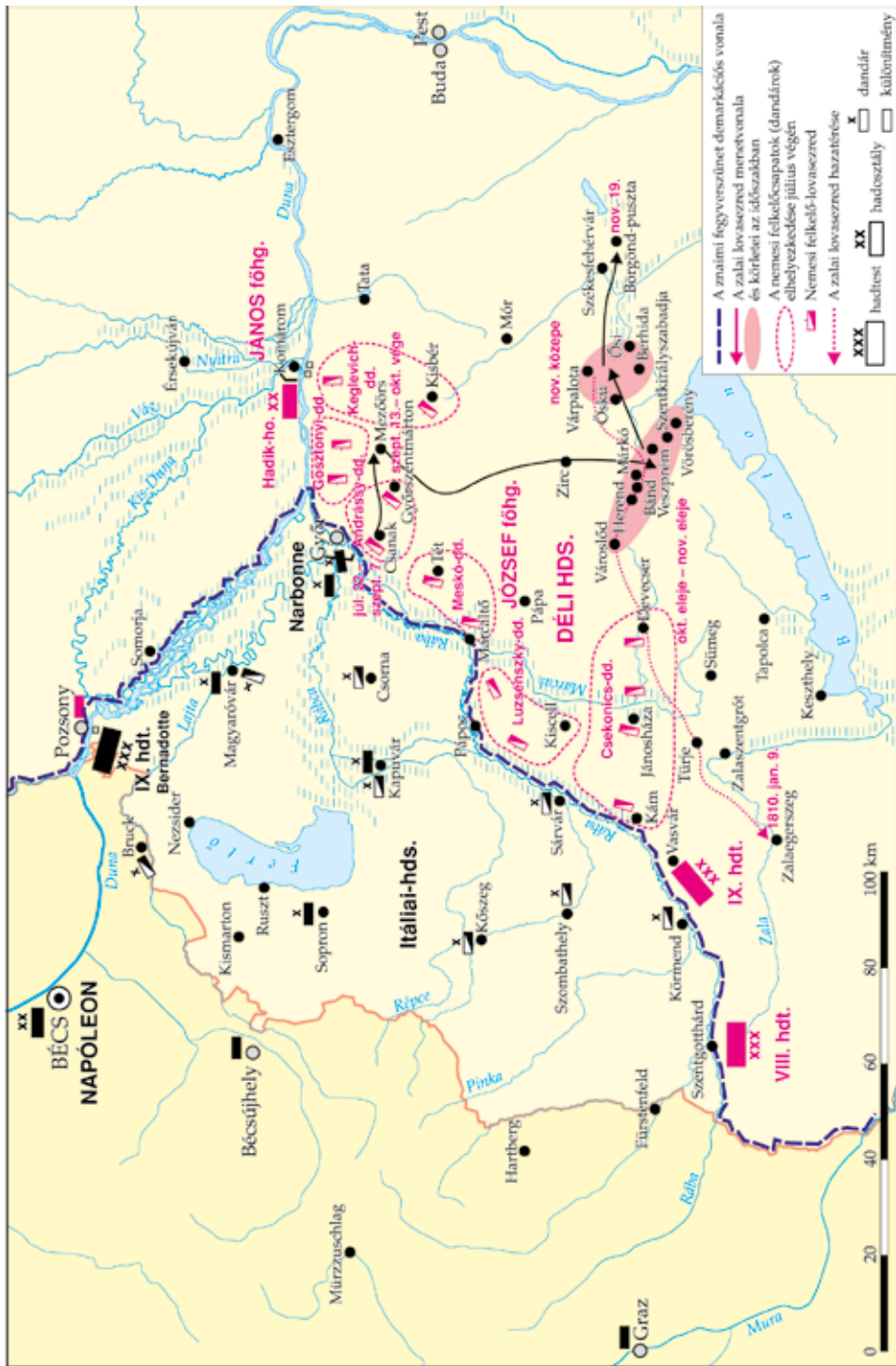
⁷⁷ Szabó 1928. 330. o.

⁷⁸ Veress D. 1987. 234. o.

⁷⁹ R. Kiss 1909–1911. I. k. 247. o., II. k. 144. o.; Gálos 1931. 185. o.; Veress D. 1987. 232. o.

⁸⁰ HL Insz. ir. 1809. 7/103. Az Andrassy-dandár elhelyezési táblázata, 1809. július 16.

⁸¹ Veress D. 1987. 235–239. o.

5. térkép: A fegyverszünetről a békekötésig, 1809. július 19. – október 14.

*A zalai lovasezred tábori szolgálata a fegyverszünetről a békekötésig
(1809. július 19. – október 14.)*

A znaimi fegyverszünet július 19-én történt uralkodói jóváhagyását követően a cs. kir. belső-ausztriai hadsereggel közös parancsnokság alá vont – János főherceg alárendeltségébe került – nemesi felkelőcsapatokat a Sárvártól Győrig húzódó Rába vonal mögé csoportosították. Miközben a császári-királyi hadak és az inszurgensek a folyó keleti oldalára vonultak vissza, a felkelők Andrássy-dandárja – benne a zalai lovasezred – parancsot kapott a francia kézen lévő Győr körülzárására. Az inszurgens csapatok keleti és déli irányból, félkörben helyezkedtek el a város körül. A magyar lovasság a fegyverszünet értelmében legfeljebb 2500 lépésre közelíthette meg Győr erődítményeit, és nem veszélyeztethette a városból Mosonmagyaróvárra vezető, szabadon hagyott út forgalmát sem.⁸² Az Andrássy János vezérőrnagy vezette lovasdandár parancsnoksága július 22-én Győrszentmártonban volt, míg a kötelékébe tartozó zalai lovasezred ezredtörzse ugyanekkor a Győrtől délre lévő Csanakon települt, egyes századai pedig emellett Gyirmóton, Kis- és Nagybaráton, Nyúlön és Koroncón helyezkedtek el.⁸³ A magyar nemesi felkelőcsapatok augusztus 5-ei és 7-ei hadrendje szerint az Andrássy-dandárhoz tartozó zalai lovasság hat százada elvileg az úgynevezett „pápai hadiszálláson”, valójában azonban továbbra is Csanak környékén tartózkodott.⁸⁴ A zalai lovasezred ebben az időszakban – a Rába-vonalon szolgáló többi inszurgens alakulathoz hasonlóan – részben a legénység kiképzését és gyakorlatoztatását folytatta, részben pedig a folyó vonalát tartotta megszállva, s ott megfigyelési és határrendészeti feladatokat látott el.⁸⁵ Parancsnokuk, Foky ezredes augusztus 5-én szóban jelentette a nádornak, hogy az ellenség erősen dolgozik Győr megerődítésén, valamint beszámolt arról is, hogy a demarkációs vonal megszállására küldött 600 lovassal szemben 300 francia gyalogos vonult ki Győrből.⁸⁶

Az uralkodó augusztus 8-án utasította Heinrich Bellegarde cs. kir. lovassági tábornokot, hogy szemlélje meg a nemesi felkelőcsapatokat. Bellegarde tábornok az aznap megkezdett és négy napig tartó ellenőrzés során⁸⁷ augusztus 10-én délelőtt 9 órakor szemlét tartott Csanakon a zalai lovasezred felett, mely a Vág folyótól magukkal hozott nagyszámú betegeskedő ló, valamint a sok, szolgálatra vezényelt inszurgens miatt csak 207 fővel tudott kivonulni. Az egész ezred elvonult a tábornok előtt csapatonként, azután az egyik lovasosztály manővereket mutatott be, ezt azonban a többi osztály az idő rövidsége miatt nem tudta végrehajtani. A csapatok megtették, amit a számos,

⁸² Veress D. 1987. 238–240. o.

⁸³ R. Kiss 1909–1911. I. k. 252. o., II. k. 144. o.; Gálos 1931. 198. o.; Veress D. 1987. 241. o.

⁸⁴ HL Insz. ir. 1809. 8/5. A magyar nemesi felkelő csapatok hadrendje, Komárom, 1809. augusztus 7.; Gömöry 1899. 493. o.; R. Kiss 1909–1911. II. k. 144. o.; Gálos 1931. 209. o.

⁸⁵ R. Kiss 1909–1911. I. k. 260. o.

⁸⁶ Domanovszky 1935. 614–615. o.

⁸⁷ Veress D. 1987. 257–258. o.

betegség vagy szabadságolás miatt távollévő tiszt és altiszt hiányában meg tudtak tenni, a tábornok pedig megdicsérte őket a lovaglás és a manőverezés során tapasztalt előmenetelükért. A mindezeket a nádornak jelentő Mecseéry altábornagy megjegyezte még, hogy az őrnagyi osztály lovai voltak a legjobb, az alezredesi osztály lovai közepeszerű, az ezredesi osztályé pedig a legrosszabb állapotban.⁸⁸ Négy nappal később, augusztus 14-én a nemesi felkelés főparancsnoka, József nádor is megszemlélte Csanakon a zalai felkelő lovasságot. A nádor az alezredesi és őrnagyi osztály lovaglását elég jónak találta. Felvonulásukat sem látta rossznak, sőt, az őrnagyi osztály gyakorlatozását egészen jónak minősítette.⁸⁹

Miközben a júliusban megkezdődött béketárgyalások augusztusban is folytatódtak, a császári-királyi politikai és katonai vezetés a hónap második felében újra a háború folytatására készülődött. Az uralkodó a magyar nemesi felkelés hatékonyabb alkalmazása érdekében egyesítette a cs. kir. hadsereget és az inszurgenseket: több felkelőandárt a sorhadsereg hadtesteibe osztott be, a zömében inszurgensekből, József nádor parancsnoksága alatt megalakított II. tartalék hadtestet pedig sorhadbeli lovasezredekkel és gyalogoszászlóaljakkal egészítette ki.⁹⁰ Az augusztus 25-én változatlanul Csanak környékén állomásozó zalai lovasezred hat svadronját ekkor Heinrich von Reuss cs. kir. tábornagy V. hadtestének Emanuel Schusteck altábornagy vezette hadosztályába osztották be, az Andrassy-dandár másik alakulatával, a somogyi felkelő lovassággal együtt.⁹¹

Mivel az osztrák kormányzat a franciák súlyos békefeltételei miatt egyelőre nem volt hajlandó békét kötni, augusztus végén, szeptember elején fokozódott a hadműveletek kiújulásának veszélye. Szeptember első hetében a császári-királyi haderő Rába mentén lévő első védelmi vonalába vezényelték az V. hadtesttől az Andrassy-lovasdandárt.⁹² A zalai lovasezred hat százada szeptember 7-én a Győrtől keletre lévő Bönybe és annak környékére vonult (a másnapi elhelyezési kimutatás már ott vette őket számba),⁹³ míg az ezredtörzs szeptember 8-án még attól délnyugatra, Nagybarát településen volt.⁹⁴ Öt nappal később, szeptember 13-án Győrtől kissé távolabbra, Mezőörsre vonták vissza a zalai lovasság egy részét (az ezredtörzset és vele az ezredesi osztályt), míg a többiek (köztük a vasi század) Bönyben maradtak, s a továbbiakban idejük legnagyobb részét kiképzéssel és gyakorlatozással töltötték az október 14-én történt békekötésig.⁹⁵

⁸⁸ MNL OL N 25. Militär-Kanzlei, 1809. Fasc. 6. Rotulus 20. Mecseéry altábornagy jelentése József nádorhoz, Szentmárton, 1809. augusztus 10.

⁸⁹ *Domanovszky* 1935. 627. o.

⁹⁰ *Veress D.* 1987. 261–262. o.

⁹¹ *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 260. o., II. k. 144. o.; *Gálos* 1931. 218., 220. o.; *Veress D.* 1987. 266. o.

⁹² *Veress D.* 1987. 264–266. o.

⁹³ *Angyal* 1893. 221. o. (Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Kisbér, 1809. szeptember 7.); *Gálos* 1931. 224. o.; *Veress D.* 1987. 266. o.

⁹⁴ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 34. d. 771. sz. Foky Zsigmond ezredes levele Zala vármegyéhez, Nagybarát, 1809. szeptember 8.

⁹⁵ *Gálos* 1931. 266. o.; MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 34. d. 778. sz. Foky ezredes levele Zala vármegyéhez, Mezőörs, 1809. szeptember 19., uo. 837. sz. Foky ezredes levele Zala vármegyéhez,

Foky Zsigmond ezredes és Festetics László alezredes szeptember 22-én a nádor kisbéri főhadiszállására utaztak, s ott a Győrben székelő Louis-Marie de Narbonne-Lara tábornokról, a franciák által megszállt Északnyugat-Dunántúl katonai kormányzójáról, illetve a francia csapatokról tettek jelentést a főhercegnek.⁹⁶ Október 13-án József nádor szemlélte meg Mezőörsön az Andrássy-lovasdandárt, és gyakorlatozásukat egészen jónak találta. Azt tapasztalta, hogy Andrássy János tábornok nagyon jól és világosan vezényelt, a zalai lovasezred sokkal jobb lett, a somogyi lovasság pedig kitűnő volt. Hadinaplója ugyanakkor a hiányosságokat is feljegyezte: úgy látta, a zalaiak nem tudnak semmit a csatározásról, felfejlődésüket, szétbontkozásukat pedig túlságosan szétesőnek ítélte.⁹⁷

Foky ezredes szeptember folyamán többször is összehívta az ezred haditörvényszékét, hogy példát statuáljon és az alakulatánál előforduló szökéseknek, valamint az egyre inkább elharapódzó lopásoknak elejét vegye. A Skerlecz József őrnagy elnökletével és Besseney Lajos másodkapitány, hadbíró közreműködésével összeült haditörvényszék szeptember 13-án, Bönyön az ezredesi osztály első századának közvitéze, Vörös Péter, szeptember 25-én, Mezőörsön pedig az alezredesi osztály második századából való közvitéz, Nemes György ügyében ítélezett. Miután mindkettejükről bebizonyosodott, hogy meglopták inszurgens-bajtársaikat (amit Vörös Péter még azzal is tetézt, hogy a győri csata reggelén, június 14-én megszökött ezredétől, és ahhoz csak később tért vissza), mindkettejüket halálra ítélték, a nádor azonban megkegyelmezett nekik, és három hónapi tömlöcbüntetéssel sújtotta őket. Ítéletüket november 3-án hirdették ki Mezőörsön, majd az ezredparancsnok – társaik elrettentéséül – Zalaegerszegre kísérte őket, hogy a vármegye tömlöcében töltsék le büntetésüket.⁹⁸

*A zalai lovasezred tevékenysége a békekötéstől a felosztatásig
(1809. október 14. – 1810. január 17.)*

A magyar nemesi felkelőcsapatok az október 14-ei schönbrunni békekötést követően – még mielőtt október végén megkezdődött volna a francia itáliai hadsereg Magyarországról való kivonása – azonnal kérték hazatérésüket, a császári-királyi hadvezetés azonban ezt egyelőre nem engedélyezte, arra hivatkozva, hogy a francia haderő

Mezőörs, 1809. szeptember 28., uo. 872. sz. Foky ezredes levele Zala vármegyéhez, Mezőörs, 1809. október 3.; MNL VaML kgy. ir. 1809:587. Kisfaludy Gábor százados és Skerlecz József őrnagy levele Vas vármegye Állandó Deputációjához, Böny, 1809. október 1. (Kisfaludy tévesen „Kisasszony havának 1-ső” napjára keltezte a levelet, melyet Skerlecz őrnagy „1-ső 8-ber”-re keltezve egészített ki néhány sorral.); *Domanovszky* 1935. 752. o.

⁹⁶ *Domanovszky* 1935. 703. o.

⁹⁷ *Domanovszky* 1935. 752. o. A források félreértése lehet, hogy a zalai lovasezredet „az október 10-ei szemlén kitűnőnek találták”. Vö. *R. Kiss* 1909–1911. II. k. 144. o.

⁹⁸ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 36. d. 1030. sz. Foky ezredes levele Zala vármegyéhez, Mezőörs, 1809. november 6. (Mellékelve a haditörvényszéki ítéletek másolatai.)

majd csak november második felében hagyja el véglegesen az ország területét.⁹⁹ Foky Zsigmond ezredes Mezőörsön, október 19-én kelt levelében arra kérte Zala vármegye Állandó Deputációját, hirdessék ki megyéjükben, hogy a szabadságra hazaengedett inszurgensek haladéktalanul térjenek vissza ezredükhöz, mert az egész nemesi felkelőseregnek Pápára kell összegyülekezni, ahol az uralkodó személyesen kívánja őket megszemlélni.¹⁰⁰ A deputáció október 26-ai ülésén ugyan eleget tettek Foky ezredes kérésének,¹⁰¹ a pápai koncentráció azonban elmaradt, mert a szemlét későbbre és más helyszínre halasztották.

Mivel a közeli leszerelés reményében csalódott inszurgensek közül egyre többen tértek haza engedély nélkül, főparancsnokuk, József nádor – hogy elejét vegye a további szökéseknek illetve a nemesi felkelő hadak esetleges széthullásának – október 28-án kérte az uralkodót, engedélyezze a felkelőcsapatok leszerelését. A császár azonban továbbra is ragaszkodott az inszurgensek együtt tartásához, ezért elrendelte, hogy november elsejétől ők is kincstári ellátmányt kapjanak.¹⁰²

Kisfaludy Sándor őrnagy, nádori szárnysegéd november 1-jén úgy értesült József főherceg kisbéri főhadiszállásán, hogy a nemesi felkelők a legújabb rendelet szerint új szállásokra mennek és november 20-áig együtt maradnak, „a Szala vármegyeiek alkalmasint Veszprémben fognak kvártélyozni”.¹⁰³ A nemesi felkelőcsapatok november 3-ai elhelyezési kimutatása szerint a zalai lovasezred ezredtörzse elvileg valóban Veszprémben, hat százada pedig ugyanott, valamint Márkón, Bándon, Herenden, Jákón, Városlődön, Szentkirályszabadján, Vörösberényben, Kádártán és Rátóton volt elhelyezve,¹⁰⁴ ennek azonban némileg ellentmond, hogy parancsnokuk, Foky ezredes november 6-án még Mezőörsön keltezte levelét (holott az ezredtörzsnek ekkor már Várpalotán kellett volna lennie).¹⁰⁵

Időközben József nádor november 3-án Székesfehérvárra tette át főhadiszállását, ugyanis itt szándékozták megtartani az inszurrekció befejezését szolgáló hadiszemlét. November 7. és 16. között Székesfehérvár körül összpontosították a nemesi felkelőcsapatok egy részét, elsősorban a Mecserly-lovashadosztály ezredeit, valamint ide vezényeltek több gyalogoszászlóaljat is, november 13-ától 16-áig pedig felkészültek az inszurrekciót lezáró katonai díszszemlére.¹⁰⁶ A zalai lovasezred – melyet eredetileg kifejejtettek az összpontosítás menettervéből¹⁰⁷ – a november 5-ei elhelyezési kimu-

⁹⁹ *Veress D.* 1987. 273., 277. o.

¹⁰⁰ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 35. d. 936. sz.

¹⁰¹ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. október 26. 936. sz. (834. o.)

¹⁰² *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 283–284. o. és *Veress D.* 1987. 277. o.

¹⁰³ *Angyal* 1893. 250. o. (Kisfaludy Sándor levele Szegedy Rózához, Kisbér, 1809. november 1.)

¹⁰⁴ HL Insz. ir. 1809. 11/1. A nemesi felkelő csapatok elhelyezési táblázata, 1809. november 3.

¹⁰⁵ MNL ZML Áll. Dep. ir. 36. d. 1030. sz. Foky Zsigmond ezredes levele Zala vármegyéhez, Mezőörs, 1809. november 6.

¹⁰⁶ *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 285. o.; *Veress D.* 1987. 277., 279. o.; *Vizi* 2010. 193. o.; *Vizi* 2014. 208–209. o.

¹⁰⁷ *Domanovszky* 1935. 805. o.

tatás szerint már Várpalotán és környékén (Öskün, Ósiben, Peremartonban, Berhidán és Kiskovácsiban) állomásozott.¹⁰⁸ November 13-án is e településeken volt elszállásolva,¹⁰⁹ az aznap kiadott parancs értelmében azonban valamennyi századával Aba és Seregélyes térségébe kellett áttelepülnie.¹¹⁰

November 16-án I. Ferenc is Székesfehérvárra érkezett, és másnap kezdetét vette a nemesi felkelést lezáró díszszemle. November 17-én a várostól délkeletre, Börgönd-pusztán vonultak fel a tiszántúli és Tiszán inneni lovasezredek az uralkodó előtt, 18-án pedig a veszprémi gyalogoszászlóalj tartott harcszerű lögyakorlatot a császár jelenlétében. I. Ferenc a díszszemle harmadik napján, november 19-én, Székesfehérvártól keletre, a budai országút mellett szemlélte meg a Dunán inneni és dunántúli lovasezredek felvonulását. A zalai lovasezred inszurgensei ekkor az Andrássy János tábornok vezette első vonalban, a somogyi lovassággal együtt parádéztek az uralkodó előtt, aki elégedett volt a látottakkal.¹¹¹

Tekintettel arra, hogy még nem fejeződött be a francia hadak kivonulása az ország nyugati részéből, a székesfehérvári díszszemlén részt vevő felkelő lovasezredek és gyalogoszászlóaljak, valamint a Dunántúlon állomásozó más inszurgensalakulatok egyelőre hadi szálláshelyükre tértek vissza, illetve továbbra is laktáborukban maradtak. Miután a francia itáliai hadsereg zöme – Kőszeg kivételével – november 20-ára elhagyta az ország területét, elsőként a Székesfehérvár melletti Börgönd-pusztán táborozó Tisza melléki lovasezredekot indították haza, majd a francia csapatok Kőszegről való, november 30-án történt végleges távozását követően, december 6-ától a többi, még fegyverben álló nemesi felkelőalakulat is megindulhatott hazafelé.¹¹²

A zalai lovasezred a számára is jól sikerült székesfehérvári díszszemle után Várpalotára, illetve annak környékére – többek között Ósibe – vonult vissza. Ott is maradt még több mint öt hétig, s az utolsóként elvonuló inszurgensalakulatok között, 1809 decemberének végén tért csak haza.¹¹³ Foky Zsigmond ezredes Várpalotáról december 12-én kísértette Zalaegerszegré, a vármegyeháza tömlöcébe a zalai lovasság három emberét, akiket november folyamán ítelt el az alakulat haditörvényszéke. Bajtsi Ferenc, az alezredesi osztály első századának közvitéze azért kapott november 25-én egyévi, böjtöléssel súlyosbított fogságot (amit az ezredparancsnok december 9-én fél évre mérsékelte), valamint az okozott kár megtérítése fejében 834 forint pénzbüntetést,

¹⁰⁸ HL Insz. ir. 1809. 11/1. A Mecsery-hadosztály lovasezredeinek elhelyezési táblázata, Kisbér, 1809. november 5. és *Gálos* 1931. 247. o.

¹⁰⁹ MNL ZML kgy. ir. 1809. december 18. 31. sz. Melléklet: A zalai lovasezred haditörvényszékének ítélete, Palota, 1809. november 13.

¹¹⁰ HL Insz. ir. 11/1. A Mecsery-lovashadosztály összpontosítása, Székesfehérvár, 1809. november 13.; vö. *Vizi* 2010. 193. o. és *Vizi* 2014. 209. o.

¹¹¹ *Domanovszky* 1935. 841–842. o.; *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 285. o.; *Gálos* 1931. 249. o.; *Veress D.* 1987. 279–280. o.; *Vizi* 2010. 194. o.; *Vizi* 2014. 209–210. o.

¹¹² *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 285–286. o. és *Veress D.* 1987. 280–281. o.

¹¹³ MNL ZML kgy. ir. 1810. január 8. 6. sz. Mecsery Dániel altábornagy levele Zala vármegyéhez, Veszprém, 1809. december 25.

mert a győri csata napján, június 14-én a kismegyeri táborból alakulatát elhagyva távozott, s magával vitte a Hertelendy Károly kapitány által az előző napon gondjára bízott két lovat és kordét (rajta a százados minden holmijával), melyeket azután elkótyavetyélt. Az ezredesi osztály második századának közlegényét, Pálffy Jánost – mint visszaesőt – másodszeri szökéséért november 13-án négyhónapi fogságra ítélték, valamint minden további tisztségviseléstől eltiltották, az ezredesi osztály második századában szolgáló közvitét, Deli Bálintot pedig október 28-án, Rétalapról történt szökéséért büntették november 27-én kéthavi, böjttel súlyosbított fogsággal.¹¹⁴

Festetics László gróf, alezredes Várpalotán, december 14-én kelt levelében – Pestre utazott ezredparancsnokának távollétében – felszólította Zala vármegyét, hogy a szabadságra hazaengedett lovas felkelőket december 26-án estére rendeljék be Sümegre, mert a lovasezred akkor már ott, nem pedig Várpalotán fog tartózkodni.¹¹⁵ A megye december 18-ai kisgyűlése visszaírt Festeticsnek, hogy mielőtt kérését teljesítenék, adjon felvilágosítást, vajon az egész ezred, vagy annak csupán két osztálya érkezik-e 26-án Sümegre, mert ez nem derült ki a leveléből.¹¹⁶ Festetics gróf helyett december 23-án – az időközben ezredéhez visszatért – Foky ezredes válaszolt Zala vármegyének: mivel még nem kaptak indulási parancsot, 26-án biztosan nem fognak Sümegre érkezni, ezért egy összekötő tisztet küld előre Sümegre, hogy amikor majd szükséges lesz, megtegye a kelendő lépéseket az ezred elszállásolása és élelmezése érdekében. Ennek közlése mellett arra kérte Zala vármegyét, hogy az eredetileg Sümegre, december 26-ára összehívni tervezett szabadságos inszurgenseket tíz nappal későbbre, Zalaegerszegre rendeljék be, ahol majd eligazítást kapnak a további teendőkről.¹¹⁷ A megye Állandó Deputációjának december 28-ai ülése az ezredes kérésének eleget téve elrendelte, hogy a szabadságon lévő zalai inszurgensek 1810. január 4-én este – haditörvényszéki büntetés terhe mellett – lovukkal és fegyvereikkel együtt jelenjenek meg Zalaegerszegen. Ugyanide kellett bevonulnia annak a húsz zalai lovas felkelőnek is, akik nem győzték kivárni a hazatérést, és december 21-én lovukkal együtt megszöktek az őrnagyai osztály Ősiben állomásozó második századától.¹¹⁸ (Korábban, december elsején az alezredesi osztály első századától távozott engedély nélkül egy tizedes és egy közvitéz, december 4-én pedig az ezredesi osztály második századának egyik közvitéze szökött haza.)¹¹⁹

Mecséry Dániel altábornagy, a lovashadosztály parancsnoka Veszprémben, december 22-én kelt levelében értesítette Zala vármegyét, hogy az uralkodó elbocsátotta a táborból és hazaindítani rendelte e megye nemesi felkelőit is. „Az indulás úgy fog intéz-

¹¹⁴ MNL ZML kgy. ir. 1809. december 18. 31. sz. Foky ezredes levele Zala vármegyéhez, Palota, 1809. december 12. (Mellékelve a haditörvényszéki ítéletek.)

¹¹⁵ MNL ZML kgy. ir. 1809. december 18. 26. sz.

¹¹⁶ MNL ZML kgy. jkv. 1809. december 18. 26. sz. (729. o.)

¹¹⁷ MNL ZML Áll. Dep. ir. 1809. 36. d. 1111. sz.

¹¹⁸ Uo. és MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. december 28. 1111. sz. (960. o.)

¹¹⁹ MNL ZML Insz. ir. 1809. 37. d. 504. sz. A lovasezredtől megszökött inszurgensek névjegyzéke, Zalaegerszeg, 1810. január 17.

tetni – írta az altábornagy –, hogy a tekintetes nemes vármegyének lovassága Palotárul Devecsernek s Türijének, a gyalogsága pedig a postaúton Tapolcának vegye útját”, s kérte a vármegyét, intézkedjenek róla, hogy ezeken az állomáshelyeken olyan emberek várják majd az inszurgenseket, akik gondoskodni tudnak a további élelmezésükről és szállításukról. Ami a zalai felkelőcsapatok végső revíziójának időpontját illeti, annak meghatározását Mecséry a felülvizsgálatra kinevezendő tábornokra bízta, mert az alkalmatlan téli időjárás és utak miatt egyelőre nem tudta azt eldönteni.¹²⁰ Mecséry három nappal későbbi levelében kérte Zala vármegyét, hogy az inszurrekció feloszlására vonatkozó, nádor által kiadott rendszabályok végrehajtása érdekében mielőbb tartsanak közgyűlést, s annak tervezett időpontjáról őt is értesítsék. Az altábornagy egyúttal arról is tudósítást küldött, hogy „a tekintetes nemes vármegyebeli lovasság Palotárul ezen holnapnak 28-ik napján indulván, 31-dikben Türijére, a gyalogság pedig ugyan 28-ikban indulván, 29-ikben Tapolcára megérkezik”.¹²¹

Amikor Foky ezredes december 26-án megkapta az indulási parancsot, arról, illetve ezredének visszatéréséről a következőket írta Zala vármegyének: „Beérkezvén ezen pillantatba [így!] felsőbb helyekről Palotárul való elmasérozásunk [parancsa], [...] hivatalosan tudósítom a tekintetes nemes vármegyét, hogy én ezeredemmel december holnapnak 28-ik napján megindulni innénd Palotárul Rátótra, Rátótrul Városlődre, Városlődrül Devecserre, és Devecserül december holnapnak 31-ik napjára Türijére a stációkat [állomásokat] teendeni, ott pedig, míglen végső elbocsátásunk felsőbb helyekről el nem érkezend, ezeredemmel megállapodni fogok. Mivel pedig az egész ezered Türijén meg nem férne, ezt az szomszéd helységekre századonként felosztani szükséges lenne, arra való nézvést kérem a tekintetes nemes vármegyét teljes bizodalommal, hogy nemcsak az ezerednek századonként való helyheztetése, hanem annak provisója [ellátása] eránt is a szükséges rendeléseket előre megtenni, az szabadságosoknak pedig ezen levelemnek vételével currens [körlevél] által tudtokra adni ne terhelhetnék, hogy ők jövő januarius holnapnak 4-ik napjára Türijén, ahol a staab [ezredtörzs] leend, a kiszabott törvényes büntetésnek terhe alatt okvetetlen megjelenjenek.”¹²²

Az Állandó Deputáció december 28-ai ülése, hírül véve a megye nemesi felkelőinek rövidesen várható hazaérkezését, arról rendelkezett, hogy a lovas és gyalogos inszurgenseket Sümeg és Tapolca vidéke helyett Nagykanizsa, illetve Zalaegerszeg környékén helyezték el. A lovasezred ezredtörzsét és egyik századát Nagykanizsán, a másodikat Récsén, a harmadikat Sormáson, a negyediket Szepetneken, az ötödiket Homokkomáromban és Magyarszentmiklóson, a hatodikat pedig Langvízen (ma Hoszszúvölgy), Obornakon és Korpaváron tervezték elhelyezni, míg a gyalogoszászlóalj

¹²⁰ MNL ZML kgy. ir. 1810. január 8. 4. sz.

¹²¹ Uo. 6. sz.

¹²² Uo. 5. sz.

egyres századainak elhelyezéséhez a megyeszékhely környékén fekvő falvakat szándékozták igénybe venni.¹²³ Mivel a megyébe való visszatéréssel és az elhelyezéssel kapcsolatban nem történt további levélváltás, valószínűleg minden a legutolsó tervek szerint zajlott le. Miután József nádor december végén az inszurrekció mielőbbi revíziójára és elosztatására utasította a nemesi felkelés tábornokait, Mecséry altábornagy január 1-jén, Veszprémben kelt levelében értesítette Zala vármegyét, hogy a zalai lovas és gyalogos nemesi felkelőcsapatok revíziójának és elosztatásának időpontját január 8-ára tűzte ki, kérve egyúttal, hogy az erre a napra Zalaegerszegre érkező tábornokkal, Andrassy Jánossal együttműködve hajtsák végre a nádor által kiadott rendszabásokban foglalt feladatokat.¹²⁴

1809 decemberének végén 914 emberrel és 837 lóval tért vissza megyéjébe a zalai lovasezred, míg az alakulat hatodik, vasi századának létszáma 1810 januárjában 160 fő (és 19 távollévő) volt.¹²⁵ Zala vármegye 1810. január 8-án – Sümeghy József első alispán elnökletével, Andrassy János tábornok, Foky Zsigmond ezredes, báró Ghillány János ezredes, valamint a nádor volt szárnysegédje, Kisfaludy Sándor őrnagy jelenlétében – tartott közgyűlésének kezdetén felolvasták a nemesi felkelés hazabocsátásáról és elosztatásáról 1809. november 24-én kiadott királyi leiratot, valamint a nádor december 18-ai levelét az elosztatással kapcsolatos rendszabásokról és ugyanaznapi ünnepélyes főparancsnoki búcsúlevelét, továbbá Mecséry altábornagy és Foky ezredes fent ismertetett, ekkorra már okafogyottá vált leveleit.¹²⁶ Ezek után az első alispán megköszönte az inszurrekció jelenlévő parancsnokainak „azon nagy érdemeiket, hogy a megyebéli hazafiakat mind a táborban vitéz vezérlések által kormányozni, mind pedig már most honjokban visszavezetni méltóztattak”, majd felolvasták az elosztatásról szóló nyomtatott nádori utasítást, és az elosztatással kapcsolatos teendők intézésével az Állandó Deputációt bízták meg.¹²⁷

A visszatért zalai lovas és gyalogos inszurgensek utolsó ünnepélyes szemléjére, fogadására, illetve megyéjüknek való átadására a közgyűlés második napján, január 9-én került sor Zalaegerszegen. (A Vas megyei svadron december végén vagy január elején vált le a zalai lovasezredtől.¹²⁸ Annak inszurgensei január 8-án, Szombathelyen vettek részt a vasi nemesi felkelők hasonló ünnepegén, leszerelésük pedig január 16-án tör-

¹²³ MNL ZML Áll. Dep. jkv. 1809. december 28. 1109. sz. (959. o.)

¹²⁴ MNL ZML kgy. ir. 1810. január 8. 7. sz.

¹²⁵ MNL ZML Insz. ir. 37. d. 513. sz. Táblázat a zalai lovasezred revíziójáról, Nagykanizsa, 1810. február 2. és MNL VaML Insz. ir. 10. cs. Lista revisionis. Kisfaludy Gábor századának névjegyzéke, 1810. január.

¹²⁶ MNL ZML kgy. jkv. 1810. január 8. 1–7. sz. (1–8. o.) Az uralkodó és a nádor említett leiratait illetve búcsúleveleit közli: *R. Kiss* 1909–1911. I. k. 286–291. o.

¹²⁷ MNL ZML kgy. jkv. 1810. január 8. 7–7/4. sz. (8–27. o.)

¹²⁸ Az őrnagyí osztály első, vasi századához december végén tértek vissza az onnan (június végén) a zalai századokhoz áthelyezett tisztek. MNL ZML Insz. ir. 1809. 16. d. 254. sz. „Szala vármegyei lovasezred Obristlieutenant 1-ső század doceálás”.

tént meg a vasi megyeszékhelyen.¹²⁹⁾ Miután Andrásy tábornok, a nemesi felkelők volt dandárparancsnoka a zalai közgyűlésen „mind a két sereget zászlójok alatt egy tagban kiállva bémutatta, és vitézkedések által szerzett érdemeiknek s mostani elosztásának tárgyához alkalmaztatott beszédje után a deputatiónak általadta”, felolvasták a nádor levelét, „mely által a vitéz seregekkel való megelegedését érdemeiknek előre számlálásával” fejezte ki, majd az első alispán köszöntő beszéddel fogadta vissza a zalai inszurgenseket, a felkelőcsapatok zászlóit pedig a vármegyeházán helyezték el.

Zala vármegye gyalogoszászlóaljának tényleges elosztására, illetve a gyalogos felkelők leszerelésére január 11-én, míg a lovasezred felosztására és a lovas inszurgensek leszerelésére január 17-én került sor. Ezeken a napokon a felkelők megjelentek az e célra felállított bizottság előtt, ahol lajstromba vették őket, majd a lovasok megváltak a vármegyétől kapott vagy mások költségén beszerzett lovaiktól és nyergeiktől, lószerszámaiktól, leadták a fegyvereiket, végül ötnapi zsold kifizetésével elbocsátották őket.¹³⁰

Mecséry Dániel altábornagy, az inszurrekció dunántúli kerületi parancsnoka, aki 12 év alatt négyszer vett részt nemesi felkelésben, Zala vármegyéhez intézett, 1809. december 26-án kelt elköszönő levelében saját szemszögéből fogalmazta meg az inszurrekció szervezésének és harctéri alkalmazásának általános – a zalai lovasezred tekintetében is érvényes – tanulságait. Tapasztalata szerint valamennyi alkalommal későn hirdették ki és szervezték meg a nemesi felkelést; nem állt rendelkezésre kész ruházat, fegyverzet és felszerelés, ami ellehetetlenítette az inszurgensek és lovaik felkészítést, tanítását; a tisztok választásánál nem ügyeltek kellően arra, hogy azok képesek legyenek a felkelők oktatására és vezetésére; valamint kevés idő állt rendelkezésre az inszurgensek kiképzésére, a katonai szolgálat alapjainak elsajátítására. Noha Mecséry a táborba induláskor úgy látta, hogy a csatátra felkészületlenül, gyakorlatlanul, rendkívül hiányos ruházattal érkezett felkelősereg alkalmatlan lesz a haza védelmére, utólag mégis kötelességének tartotta elismerni, hogy a fenti nehézségek ellenére „a fegyverben álló nemesség, minden háborúi esetekben, magát bátran, vitézül és állandóul viselte”. Az altábornagy levelének végén kitért arra is, hogy ha az inszurgensek már a harcok előtt úgy elsajátíthaták volna a fegyverforgatást és begyakorolhatták volna a hadmozdulatokat, mint ahogy annak későbbi szolgálatuk során, a fegyverszünet idején az uralkodó előtt tanújelét adták, akkor harctéri tevékenységük is „a hazának virágzó hasznára, a nemzetnek pedig örökre fennmaradó dűcsőségére szolgált volna”.¹³¹

¹²⁹ Balogh 1885. 125–129. o. (Más feldolgozás szerint 1810. január 6-án történt a vasi század leszerelése, ez az időpont azonban több szempontból is túl korainak tűnik. Vö. Nagy – Ódor 1982. 68. o.)

¹³⁰ MNL ZML kgy. ir. 1810. január 8. 52/1. sz. „Zala vármegyei felkelő seregnek elosztásáról tett alázatos jelentése az evégre kiküldött deputatiónak”. A zalai lovasezred elbocsátáskor készített névjegyzéke (századonként, a rang és a lakóhely feltüntetésével): MNL ZML Insz. ir. 1809. 21. d. 379. sz.

¹³¹ MNL ZML kgy. ir. 1809. január 8. 52. sz. Mecséry Dániel altábornagy levele Zala vármegyéhez, Veszprém, 1809. december 26.

Összegzés

1809 tavaszán egy gyalogzászlóaljat és egy lovasezredet szerveztek Zala vármegye nemesi felkelőiből. Miután Zalában kevesen voltak, akiket az 1808. évi 2. törvénycikk lovas felkelésre kötelezett, e megye – József nádor személyes kérésére – jóval a törvényes kötelezettségén túl, kisebb részben önkéntesekből, túlnyomórészt pedig a gyalogságtól áttett inszurgensekből állította fel lovasságát. Utóbbiak kiállításának, valamint a felkelők számára szükséges lovak beszerzésének költségeit a tehetősebb zalai birtokosok (leginkább Festetics György gróf) adományából és a vármegye nemesi felkelésének pénztárából fedezték. Létszámuk azonban még így is csak öt század szervezéséhez volt elegendő, ezért hatodikként Vas vármegye felkelő lovasságának egyik századát csatolták hozzájuk.

Zala nemesi felkelőinek első, sorozószemléjére március 8. és 28. között került sor a megye nagyobb településein, míg az inszurrekció tisztjeit a vármegye április 10-ei közgyűlésén választották meg. A zalai lovas felkelők tisztjei között alig akadt katonaviselt ember, és tapasztaltabb inszurgensek is kevesen voltak közöttük, többségük a fiatalabb korosztályhoz tartozott. Ezredparancsnokuk a Vas megyei Foky Zsigmond báró, kilépett cs. kir. huszárcapitány lett, míg egyik képzett őrnagyukat, Kisfaludy Sándort május közepén szárnysegédnek vette maga mellé a nádor. A besorozott lovas inszurgenseket április 27-étől május 2-áig, egységeik alakulási helyén osztották be századaikhoz, a zalai lovasezred második szemléjére pedig már a táborba indulás idején, május 16–18. között kerülhetett sor.

Mivel a nemesi felkelők számára szükséges fegyverekről, egyenruhákról és más felszerelésekről az egyes törvényhatóságoknak kellett gondoskodniuk, s ezek Zalában (az inszurrekció zalaegerszegi raktárában és magánszemélyeknél) is csak csekély számban álltak rendelkezésre, beszerzésük érdekében Zala vármegye közgyűlése, főként pedig az inszurrekció szervezéséért felelős Állandó Deputációja mintegy fél éven át, márciustól októberig levelezett a nemesi felkelés főparancsnokával és a különböző katonai ellátó bizottságokkal. A katonai raktárak azonban inkább a reguláris haderő számára igyekeztek átadni vagy tartalékolni készleteiket, ezért a zalai felkelő lovasság fegyverekkel, egyenruhával és felszereléssel való ellátása – a nádor többszöri utasítása ellenére – rendkívül vontatottan haladt, s a hiányok pótlása hónapokig elhúzódva, egészen késő őszig tartott. A zalai lovasezred felszerelési igényeit végül jelentős részben a katonai ellátó bizottságoktól vásárolt nyersanyagok felhasználásával, a megye mesterembereit munkára fogva sikerült kielégíteni.¹³²

A Mecséry altábornagy parancsnoksága alatt álló dunántúli kerületi hadosztály Andrassy vezérőrnagy vezette lovasdandárjába beosztott zalai lovasezred a táborba vonulását követően, 1809. május 16–17-étől június 9-éig a nemesi felkelők Marcal

¹³² Lásd erről részletesen a tanulmány első részét: *Molnár* 2021.

folyó vonalán kialakított védelmi vonalán teljesített szolgálatot, Marcaltó és Vinár között. Fő feladata a Marcal vonalának szemmel tartása, valamint a folyómenti ör- és felderítőszolgálat ellátása volt, ideje egy részét pedig a fegyverforgatás és a hadmozdulatok gyakorlásával töltötte. Az ezred egyes osztályai illetve századai június 9-én Vatnál, 10-én Mersénél, 11-én Tétnél, 12-én pedig Takácsinál (utóbbi helyszínen az ellenség ágyútüzébe kerülve) estek át a tűzkeresztségen, amikor váltakozó kimenetelű védelmi harcot vívtak a Marcalon átkelni próbáló francia elővédekkel. Egyéni hősiességüknek, bátorságuknak köszönhetően – felszerelésük, fegyverzetük és kiképzésük hiányosságainak ellenére – többnyire helytálltak e kisebb összeütközésekben, és visszaverték a támadókat. Június 13-ának délutánján és éjszakáján Győr alatt, a Tétre vezető országút mentén elhelyezkedő Mecséry-hadosztály kötelékében csaptak össze az előrenyomuló franciákkal. Miután órákig állták az ellenség ágyútüzét, a támadókat kétszer visszaverték, s ellentámadásukat csak a franciák kartácstüze állította meg.

A június 14-ei győri csatában a császári-királyi haderő Rábára támaszkodó jobbszárnyára, a Frimont-hadosztály lovasdandárjába osztották be a zalai lovasságot. Délelőtt egyes századaik részt vettek a lovasdandár francia támadással szembeni ellenlökésében (amit ismét a francia tüzérség fordított vissza), délután azonban sokáig tétlenségre voltak kárthatva, mert a csata döntően a centrumban, valamint a balszárnyon zajlott. Öt óra felé az egész ezredet harcba vetették Szabadhegy felé, a centrumon áttörő franciák ellen. Az előrenyomuló túlerejű ellenség ekkor kettészakította a zalai lovasságot, leválasztva róluk az őrnagy osztály egyes részeit, akiket azután kisebb részben foglyul ejtettek, nagyjából pedig szétszórtak, menekülésre kényszerítettek. Amikor a centrum összeomlását és a döntően lovas inszurgensek alkotta, oldalba támadott balszárny megfutamodását követően elrendelték az általános visszavonulást, a jobbszárnyról visszahúzódó zalai lovasság zöme, főként ezredesi és alezredesi osztálya a Komárom irányába visszavonuló cs. kir. haderő utóvédjét képezte. Miközben a visszavonulást fedezve, a hátrálókat biztosítva többször megálltak és felvették a harcot az előrenyomuló franciákkal, több ágyút és hadfelszerelést szállító szekeret is megmentettek.

A június 13-ai összecsapás, a 14-ei csata, valamint az azt követő visszavonulás és utóvédharcok során – Kisfaludy Sándor adatai szerint – mintegy negyven fő tűnt ki a zalai lovasezredből helytállásával, vitézségével, egyéni hősiességével. Személyi veszteségeikről hiányos és ellentmondásos adatok maradtak fenn, s azokat összesítve június 18-án (a vasi századot is számba véve) 231, július 8-án 114, 1810 januárjában pedig 130 főre tették (utóbbi alkalmakkor a vasi század nélkül). A különböző forrásokban 16 név szerint ismert, harcok során elesett zalai hősi halott szerepelt, a sebesültek száma bizonytalan, de legalább 16 fő volt, míg a fogságba esettek számát előbb 31, végül 13 főben állapították meg. A csata során eltűnt, elszéledt vagy hazaszökött zalai lovas inszurgensek létszámát június 18-án 184, július 8-án viszont már csak 114 főre tették, s túlnyomó többségük előbb-utóbb – önként vagy kényszer hatására – visszatért ezredéhez.

Az általános visszavonulás során, június 15–16-án a zalai lovasezred is átkelt a Dunán, s a folyó északi partján elterülő komáromi sánctáborba vonult. Másnap részt vettek abban az ellentámadásban, amely az Ácsra benyomult franciákat a falu nyugati felébe szorította vissza. Ezt követően a Győr felmentésére induló csapatok közé osztották be őket, és a Csallóközön át indított hadművelet során, a június 21-éről 22-ére virradó éjszakán két horvát határőr zászlóaljjal együtt félrevezető támadást indítottak a Dunán átkelve, Bóstól nyugatra. Július 6-a körül már ismét Komáromnál táboroztak, majd rövid időre a Vág folyó védelmére rendelték őket. A zalai lovasezred részei július 12–13-án Érsekújvárról kiindulva, Nagyszombat, illetve Pozsony irányába végeztek felderítést, s Nagyszombatig előretörve, foglyokkal tértek vissza.

Miután a znaimi fegyverszünet jóváhagyását követően a francia kézen maradt Győr körülfűrésére rendelték a nemesi felkelőket, a zalai lovasezred július 22-étől szeptember elejéig Győrtől délre, Csanak környékén táborozott, s a Rába folyó vonalát megszállva, megfigyelési és határrendészeti feladatokat látott el. Szeptember második hetében Böny és Mezőörs térségébe helyezték át őket, ahol a továbbiakban idejük legnagyobb részét kiképzéssel és gyakorlatozással töltötték az október 14-én történt békekötésig.

November elejétől Veszprém térségében szállásolták el őket, november 5. és 13. között pedig Palotán és környékén állomásoztak, majd Székesfehérvár alá vonultak, ahol november 17–19-én zajlott le a nemesi felkelést lezáró katonai díszszemle. Amikor az uralkodó a harmadik napon megsemmisítette a dunántúli lovasezredek felvonulását, elégedett volt a zalai lovassággal is. Az ezred ezt követően Palota környékén maradt még több mint egy hónapig, s az utolsóként elbocsátott felkelőalakulatok között, 1809 decemberének végén vonult csak haza. A megyéjébe visszatért, átmenetileg Nagykanizsa környékén elszállásolt zalai lovasezred utolsó ünnepélyes szemléjére, fogadására 1810. január 9-én, míg az alakulat tényleges feloszlására és a lovas inszurgensek leszerelésére január 17-én került sor Zalaegerszegen.

Noha a nemesi felkelő lovasság 1809 májusában táborba indított alakulatai között a zalai ezred volt a legkevésbé ellátva fegyverekkel és egyenruhával, s szinte szolgálatának végéig komoly felszerelésbeli hiányosságokkal küszködött, harctéri és tábori alkalmazása során e nehézségek – valamint kiképzetlensége és gyakorlatlansága – ellenére igyekezett helytállni, ami a kisebb létszámú összecsapások, elő- és utóvédharcok során részben sikerült is. Bár a győri csatában a reguláris francia csapatok nagyobb erejű, frontális támadásának ők sem tudtak eredményesen ellenállni, inszurgenseik többsége viszonylag rendezetten vonult vissza, nem hozott szégyent ezredére, nem tartozott a fejvesztetten menekülő felkelők közé. Fegyelmezési problémák és szökési esetek néhány alkalommal náluk is előfordultak, ezeket azonban elszigetelték és szigorúan megbüntették, így nem váltak tömegessé, általánossá.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár
Insz. ir.	Ungarische Insurrection. A magyar nemesi felkelés iratai, 1793–1815
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
N 25. Militár-Kanzlei	Regnicoláris Levéltár. Archivum palatinale. Archivum palatinale archiducis Josephi. Militár-Kanzlei, 1796–1836. Militár-Kanzlei des Palatin E. H. Joseph. (József főherceg nádor katonai irodájának iratai) III. 1808–1814–(1836)
N 25. 46. k. Az insurrekció hőseinek névjegyzéke	Militár-Kanzlei, Band 46. Geschichte der Regimenter und Bataillone der Insurrection des Adels von Ungarn samt Rangs-Listen und Standes Ausweisen 1809/10. Individuen der Insurrection des Adels von Ungarn (Az insurrekció hőseinek névjegyzéke fegyvertényeik leírásával)
N 25. 46. k. Lipszky ezredes jelentése	Militár-Kanzlei, Band 46. Geschichte der Regimenter und Bataillone der Insurrection des Adels von Ungarn samt Rangs-Listen und Standes Ausweisen 1809/10. Species facti (Lipszky János ezredes jelentése a nádorhoz), Buda, 1809. november 15. Másolat
N 25. 46. k. Zalai gyalogszázlalj ir.	Militár-Kanzlei, Band 46. Geschichte der Regimenter und Bataillone der Insurrection des Adels von Ungarn samt Rangs-Listen und Standes Ausweisen 1809/10. Geschichte des Zalader Infanterie Bataillons No. 8. (A zalai 8. gyalogszázlalj történetére vonatkozó iratok gyűjteménye)
N 25. 46. k. Zalai lovasezred ir.	Militár-Kanzlei, Band 46. Geschichte der Regimenter und Bataillone der Insurrection des Adels von Ungarn samt Rangs-Listen und Standes Ausweisen 1809/10. Geschichte des Zalader Cavallerie Regiments (A zalai lovasezred történetére vonatkozó iratok gyűjteménye)
P 313. Hertelendy Károly kézirata	Hertelendy család iratai. 3. csomó, 1. t. 19. század, év nélkül. Hertelendy Károly százados: Nemes felkelő ezredek az 1809. évi győri csatában. Kézirat
MNL VaML	Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
Insz. ir.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809–1810.
kgy. ir.	Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési iratok

MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
Áll. Dep. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809. 30–36. doboz
Áll. Dep. jkv.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809. 28. doboz, 463. sz. Az 1809. évi nemesi felkelés Állandó (Permanens) Deputációjának jegyzőkönyve
Insz. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Insurrekciós iratok, 1809–1810. 14–37. doboz
kgy. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési iratok
kgy. jkv.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek

BIBLIOGRÁFIA

- Angyal* 1893. Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja *Angyal Dávid*. Nyolczadik k. 4. kiad. Budapest, 1893.
- Balogh* 1885. *Balogh Gyula*: Az 1809. évi insurrectio és francia megszállás Vasmegyében. Szombathely, 1885.
- Bátorfi* 1878. Adatok Zala megye történetéhez. Szerk. *Bátorfi Lajos*. V. k. Nagykanizsa, 1878.
- Bodnár* 1897. *Bodnár István*: A győri csata 1809. június 14-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1897) 10. sz. 388–433., 484–536. o.
- Domanovszky* 1935. József nádor iratai. III. k. 1807–1809. Kiadta és magyarázatokkal kísérte *Domanovszky Sándor*. (József nádor élete és iratai 4.) Budapest, 1935.
- Domanovszky* 1944. *Domanovszky Sándor*: József nádor élete. 2. r. (József nádor élete és iratai 1.) Budapest, 1944.
- Gálos* 1931. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kiadta *Gálos Rezső*. Győr, 1931.
- Gömöry* 1889. *Gömöry Gusztáv*: Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889) 79–100., 233–243., 484–501. o.
- Hertelendy* 1857. Nemes felkelő ezredek az 1809-ik évi győri csatában. Írta *H[ertelendy] K[ároly]* százados. Veszprémben, 1857.

- Horváth* 1812. *Horváth István*: A magyar rendes katonaságnak és felkelő nemes seregeknek néhány vitéz és ditső tettei az 1809-ik háborúban. Pest, 1812.
- Lázár* 2015. *Lázár Balázs*: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In: Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 41–114. o.
- Molnár* 2021. *Molnár András*: Zala vármegye nemesi felkelő lovasezrede 1809-ben I. Szervezés, személyi és anyagi ügyek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 4. sz. 843–874. o.
- Nagy – Ódor* 1982. *Nagy Imre – Ódor Imre*: Az 1809-es nemesi felkelés Vas megyében. Szombathely, 1982. (Kézirat Nagy Imre Gábor tulajdonában.)
- Nagy-L.* 2012. *Nagy-L. István*: Inszurgensek a harcmezőn: a karakói ütöközet. In: *Franciák Magyarországon, 1809.* Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. II. k. Budapest–Győr, 2012. 199–217. o.
- Ódor* 2012. *Ódor Imre*: „Lóra nemes, fegyverre magyar!” Az inszurgensek próbatétele 1809-ben. In: *Franciák Magyarországon, 1809.* Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. II. k. Budapest–Győr, 2012. 219–233. o.
- Pálmány* 2019. *Pálmány Béla*: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja, 1790–1812. I. k. Budapest, 2019.
- R. Kiss* 1909–1911. *R. Kiss István*: Az utolsó nemesi felkelés. I–II. k. Budapest, 1909–1911.
- Reisz* 2009. *Reisz Csaba*: Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történekről, 1809. *Levéltári Közlemények*, 80. (2009) 255–298. o.
- Szabó* 1928. *Szabó Dezső*: A herceg Festetics-család története. Budapest, 1928.
- Veress D.* 1987. *Veress D. Csaba*: Napóleon hadai Magyarországon. Budapest, 1987.
- Vizi* 2010. *Vizi László Tamás*: A nemesi felkelés utolsó katonai erőpróbája: a székesfehérvári hadiszemle. In: *Franciák Magyarországon, 1809.* Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. I. k. Budapest–Győr, 2010. 189–206. o.

Vizi 2014.

*Vizi László Tamás: „Kövess példájokat vitéz eleidnek...”.
A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában,
különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye
insurrekciós szerepére. Székesfehérvár, 2014.*

András Molnár

THE NOBLE INSURRECTION CAVALRY REGIMENT OF ZALA COUNTY IN 1809 II.
Field Service and Battlefield Application

(Abstract)

The second part of the research article which deals with the history of the noble insurrection cavalry regiment of Zala County, describes the regiment's field service and its application in battlefield from 16 May 1809 to 17 January 1810. The Zala cavalry regiment, assigned to the cavalry brigade of the Transdanubian District Division commanded by Major General Andrassy, after its march to the camp, from 16 May 1809, served on the defensive lines of the noble insurrection troops on the river Marcal. From 9 June, they fought a defensive battle with the French advance guards crossing the river Marcal with varying results, and on 13 June they clashed with them under Győr. At the Battle of Győr on 14 June, they were assigned to the right flank of the Imperial-Royal forces, the cavalry brigade of the so-called Frimont Division. In the morning, some of their companies participated in the counter-attack against the French assault, and towards five o'clock in the afternoon the whole regiment was engaged against the French troops breaking through the centre. The enemy then split the Zala cavalry in two, and parts of the major class were scattered and forced to flee. When a general retreat was ordered, the majority of the Zala cavalry regiment, its colonel and lieutenant colonel classes, formed the rear guard of the retreating Imperial-Royal forces. Although the Zala noble insurrection cavalry suffered from serious equipment shortcomings almost until the end of its service, they tried to hold their own in battle and in the field despite these difficulties – as well as its lack of training and experience – and partially succeeded in small-scale clashes, pre-emptive and rearguard actions. Although they were unable to resist the frontal attack of the French troops in the Battle of Győr, most of their insurgents retreated in an orderly manner, and they were not among the insurrection troops fleeing in desperation.

András Molnár

DAS ADELIGE INSURREKTIONS-KAVALLERIEREGIMENT
DES KOMITATS ZALA IM JAHR 1809. TEIL 2

Felddienst und Schlachtfeldeinsatz

(Resümee)

Der zweite Teil der Studie, der sich mit der Geschichte des adeligen Insurrektions-Kavallerieregiments des Komitats Zala beschäftigt, beschreibt den Felddienst des Verbandes und seinen Einsatz im Kampf vom 16. Mai 1809 bis zum 17. Januar 1810. Das Kavallerieregiment von Zala, das der Kavalleriebrigade der transdanubischen Bezirksdivision unter Generalmajor Andrassy unterstellt war, diente ab dem 16. Mai 1809 in der Verteidigungslinie der adligen

Aufständischen am Fluss Marcal. Ab dem 9. Juni lieferten sie sich eine Abwehrschlacht mit der französischen Vorhut, die den Fluss Marcal überquerte, mit wechselndem Erfolg, und am 13. Juni stießen sie bei Győr (Raab) auf sie. In der Schlacht von Győr am 14. Juni wurden sie der rechten Flanke der kaiserlich-königlichen Truppen, der Kavalleriebrigade der Division Frimont, zugeteilt. Am Vormittag beteiligten sich einige ihrer Kompanien an der Gegenoffensive zum französischen Angriff, und gegen fünf Uhr nachmittags war das gesamte Regiment gegen die Franzosen im Einsatz, die durch die Mitte durchbrachen. Der Feind spaltete daraufhin die Kavallerie von Zala in zwei Hälften, und Teile der Division des Majors wurden versprengt und mussten fliehen. Als der allgemeine Rückzug angeordnet wurde, bildete der größte Teil des Kavallerieregiments von Zala mit seinen Regiments- und Oberstleutnantsklassen die Nachhut der sich zurückziehenden kaiserlich-königlichen Armee. Obwohl die Insurrektions-Kavallerie von Zala fast bis zum Ende ihrer Dienstzeit unter schwerwiegenden Ausrüstungsmängeln litt, versuchte sie sich trotz dieser Schwierigkeiten und ihrer mangelnden Ausbildung und Erfahrung in der Schlacht und im Feld zu behaupten, was ihr in den Gefechten mit kleinerer Truppenbeteiligung, in den Vor- und Nachhutkämpfen auch teilweise gelang. Obwohl auch sie dem Frontalangriff der französischen Truppen in der Schlacht von Győr nicht erfolgreich standhalten konnten, zogen sich die meisten ihrer Insurgenten geordnet zurück und gehörten nicht zu den verzweifelt fliehenden Aufständischen.

András Molnár

LE RÉGIMENT DE CAVALERIE ISSU D'UNE LEVÉE FÉODALE
DU COMITAT DE ZALA EN 1809, 2ÈME PARTIE

Service de camp et actions militaires

(Résumé)

La deuxième partie de l'étude sur l'histoire du régiment de cavalerie issu d'une levée féodale du comitat de Zala présente le service de camp et les actions militaires du 16 mai 1809 au 17 janvier 1810. Après son entrée dans le campement, le régiment de cavalerie de Zala, affecté à la brigade de cavalerie de la division du district de la Transdanubie dirigée par le major-général Andrásy, a servi, à partir du 16 mai 1809, sur la ligne de défense mise en place le long de la rivière Marcal. Dès le 9 juin, ils ont livré une bataille défensive contre les avant-gardes françaises ayant traversé la Marcal avec des résultats variables avant de les affronter en amont de Győr le 13. Dans la bataille de Győr du 14 juin, ils ont été affectés à la brigade de cavalerie de la division Frimont, au flanc droit des forces impériales-royales. Le matin, certains de leurs escadrons ont participé à la riposte contre l'attaque française. Vers cinq heures de l'après-midi, tout le régiment était engagé contre les Français qui perçaient le centre. L'ennemi a alors divisé en deux la cavalerie de Zala, une partie de la division du major fut dispersée et forcée de fuir. Lorsque la retraite générale fut ordonnée, l'arrière-garde de l'armée impériale-royale en retraite fut assurée par le plus gros du régiment de cavalerie de Zala, notamment ses unités commandées par le colonel et le lieutenant-colonel. Même si la cavalerie de Zala issue de la levée féodale était mal équipée presque jusqu'à la fin de son service et qu'elle n'était pas suffisamment formée et expérimentée, elle a plutôt réussi à tenir bon malgré les difficultés dans les affrontements de moindre importance et les combats d'avant-garde et d'arrière-garde. Certes, ils n'ont pas pu résister à l'attaque frontale des troupes françaises lors de la bataille de Győr, mais la plupart des soldats se sont retirées de manière ordonnée, ce n'était pas une débandade.

Андраш Молнар

ДВОРЯНСКИЙ ПОВСТАНЧЕСКИЙ КАВАЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК
ОБЛАСТИ КРЕПОСТИ ЗАЛА В 1809–ОМ ГОДУ, II.

Служба в лагере и фронтовое применение

(Резюме)

Вторая часть исследования, посвященная истории дворянского повстанческого кавалерийского полка комитата крепости Зала, представляет лагерную службу подразделения и его фронтовое применение с 16-ого мая 1809-ого года по 17-ое января 1810-ого года. Кавалерийский полк округа Зала, подчинённый кавалерийской бригаде задунайской окружной дивизии, возглавляемой генерал-майором Андраши, поступив в распоряжение лагеря с 16-ого мая 1809-ого года в полк обороны дворянских повстанцев, служил на линии установленной вдоль реки Марцаль. С 9-ого июня они вели оборонительный бой с переменным исходом с французской головной заставой, пересекающей реку Марцаль, а 13-ого столкнулись с ними под городом Дьёр. В битве при Дьёр 14-ого июня они были подчинены правому крылу императорско-королевской армии, Фримонтской дивизии кавалерийской бригады. Утром некоторые роты приняли участие в контратаке против французов, а к пяти часам дня уже весь полк бросили в бой против прорвавшихся через центр французов. Тогда противник разделил кавалерию Зала пополам, и отдельные части дивизионов были разбросаны вынуждая их к побегу. Когда был выдан приказ к общему отступлению, большая часть кавалерийского полка округа Зала, классы полков и подполков составляли арьерград отступающей императорско-королевской армии. Хотя кавалерия повстанцев округа Зала боролась с серьёзной нехваткой снаряжения почти до конца своей службы, однако при использовании их на фронтах и в лагере она пыталась справиться с этими трудностями, а также со своей некомпетентностью и неопытностью, участие кавалерии увенчались успехами в незначительных боях до и после защиты. Несмотря на то, что они не смогли успешно противостоят лобовой атаке французских войск в битве при Дьёр, большинство повстанцев организованно отступили назад, они не относились к повстанцам, бегущих сломя голову.

KÖZLEMÉNYEK

BÁCSATYAI DÁNIEL

SÁMSONTÓL JAKABIG: KÉT KISEBB LOVAGREND A 13. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

Az első ezredforduló idején kereszténnyé váló Magyar Királyság már a 11. századtól kezdve a szentföldi zarándoklatok fontos állomása volt, s a század végétől a szárazföldi útvonalat választó kereszties hadak is Szent István országán vonultak át.¹ Nem véletlen, hogy éppen a kereszties államok fénykorában fűződtek házassági szálak az Árpádok és a frank *Outremer*², valamint a kereszties vállalkozások élén álló Francia Királyság között. A bizánci udvarban élő Béla herceg – a későbbi III. Béla király – szentföldi felesége révén nemcsak az antiochiai fejedelmekkel került rokonságba, hanem pártfogójával, I. Manuél császárral is; második házassága, amelyet az angol trónörökös, Henrik özvegyével – II. Fülöp francia király testvérével – kötött, Európa-szerte nagy nyilvánosságot kapott. Egy emberöltővel később Béla király idősebb fia és örököse, Imre a Földközi-tenger nyugati medencéjéből, Aragóniából származó Konstanciával házasodott össze, két évtized múltán pedig a fiatalabb fiú, II. András a Magyar Királyság befolyási övezetének közvetlen szomszédságában felbukkanó új államalakulat, a Bizánc örökébe lépő Latin Császárság uralkodósaládjából hozott magának feleséget.

II. András gyermekei kiházásításakor is kísérletet tett arra, hogy folytassa apja, III. Béla király messzi nyugatra tekintő dinasztikus politikáját: legidősebb fiának vélhetően az angol udvarban keresett menyasszonyt 1212–1213-ban,³ s élete alkonyán leányát, Jolántát I. Jakab aragóniai királlyal házasította össze. A kereszties hadjáratot és a távoli dinasztikus kapcsolatok létesítését megelőző diplomáciai tárgyalások során olyan egyetemet végzett, rendkívül művelt főpapokra számíthatott, akik közül hárman bizonyosan a Nyugat szülöttei voltak: Róbert esztergomi érsek a liège-i egyházmegyéből,⁴ Rajnárd erdélyi püspök a normandiai Belleville-ből,⁵ Bertalan pécsi püspök pedig Burgundiából származott.⁶

A Magyar Királyság integrációja a lovag- és betegápolórendek megtelepedésében is tetten érhető. A johanniták, a templomosok vagy a Német Lovagrend magyarországi

¹ *Veszprémy* 2017.

² A közel-keleti kereszties államok francia megnevezése.

³ *Bácsatyai* 2017a.

⁴ Albericus: *Chronica*, 920. o.

⁵ Rubruck: *Itinerarium*, 287. o.

⁶ Pályájáról lásd *Kosztá* 1994.

tevékenysége jól ismert,⁷ annál rejtélyesebb azonban az olyan rendek története, amelyekről csupán egy-egy hazai forrás ad hírt. Ezek közé tartozik Szent Sámson rendje, amelynek történetére az utóbbi évtizedekben némileg több figyelem irányult – a rend európai históriáját azonban a források hiánya miatt továbbra is sűrű homály borítja.⁸ Nem ígérhetem, hogy a köd írásom végére feloszlik majd; mégis érdemes áttekinteni, hogy mit is tudunk a sámsoniták és a Magyar Királyság kapcsolatáról, hátha választ nyerünk bizonyos kérdésekre.

A Sámson Rend magyarországi történetének forrásai kivétel nélkül a Vatikáni Levéltárban találhatóak. 1233-ban a rend mestere is jelen volt, amikor az esztergomi stefanita rendház ispotályában II. András megesküdött a Jakab pápai legátussal kötött egyezmény megtartására.⁹ Nem lehetetlen, hogy a Sámson Rendnek itt, Esztergomban volt rendháza, s pusztán ezért szerepel a rend mestere az esztergomi oklevél tanúnévsorában. A jelenlévők között ugyanis egy másik – az országos politikában ugyancsak jelentéktelen szerepet játszó – személy, a Szent Lázár-rendház mestere is feltűnik; e rendház pedig éppen Esztergom egyik külvárosában feküdt.¹⁰ A második dokumentum 1236-ból származik, s ebben IX. Gergely pápa arra figyelmeztette IV. Béla királyt, hogy szolgáltassa vissza azokat a birtokokat, amelyeket röviddel apja halála után vett el a ciszterciektől, a johannitáktól, a templomosoktól, valamint Szent Lázár és Szent Sámson rendjeitől.¹¹ Végül egy harmadik, 1244-ben keletkezett forrás ismét említést tesz a rend magyarországi birtokairól;¹² erről az oklevélről a későbbiekben még szó lesz.

Szent Sámson rendje a konstantinápolyi Szent Sámson Ispotályról kapta a nevét, amelyet a latin lovagok a város 1204. évi eleste után továbbra is eredeti rendeltetésének megfelelően használtak. Az ispotály alapítását állítólag Justinianus császár Sámson nevű orvosa ösztönözte, ám nyomós érvek szólnak emellett, hogy az intézmény, amely a város legnagyobb közkórháza volt, már a 4. században is állt.¹³ A rend 1208-ban már bizonyosan létezett; minden valószínűség szerint 1206 és 1207 között alapította Flandriai Henrik, az energikus latin császár, aki 1210 márciusa előtt a trákiai Garella erődjét adományozta az ispotálynak.¹⁴ Az alapító személyénél jóval vitathatóbb kérdés azonban az, hogy a sámsoniták vajon mennyire tekinthetők katonáskodó rendnek. A fennmaradt dokumentumok közül csupán egyetlen utal arra, hogy a konstantinápolyi ispotály köré lovagrend szerveződhetett: III. Honorius pápa 1222-ben engedélyt adott

⁷ Pl. Hunyadi 2010.; Hunyadi 2012.; Pósnán 2019; Stossek 2006. Az ugyancsak szentföldi alapítású Szent Sír Kanonokrendről lásd Kurecskó – Stossek 1998. A II. Géza által alapított stefanita lovagrendről: Boroviczény 1991–1992.

⁸ Stathakopoulos 2006. és Van Tricht 2011. 343–347. o.

⁹ VMHH I. 119. o.

¹⁰ ÁMTF II. 282. o.

¹¹ VMHH I. 142. o.

¹² Reg. Inn. IV., I. 124. o. (no. 730.)

¹³ Miller 1990.

¹⁴ Van Tricht 2011. 343. o.

arra, hogy a sámsoniták a Latin Császárság védelmében fegyvert ragadjanak s lóra üljenek¹⁵ – e pápai oklevél alapján ma bizonyítottnak látják, hogy katonai rendről van szó.¹⁶ A dokumentum korántsem bizonyítja minden kétséget kizáróan, hogy az 1216-ban elhunyt Henrik császár a Latin Császárság hivatalos lovagrendjének szerepét szánta volna a sámsonitáknak, az azonban elgondolkoztató, hogy egy békés betegápoló rend mit kezdhetett volna a császártól ajándékba kapott garellai erőddel. Akárhogy is, a Sámson Rend nyugat-európai házainak okleveleiben csak a betegápoló tevékenységére vonatkozó utalásokkal találkozunk.

Azt a kevés információt, amit a rend birtokairól, ispotályairól tudunk, a pápai dokumentumok mellett épp az említett nyugati házak oklevelei őrizték meg. Thesszalóniké érseke, Guérin szülőföldjén, a flandriai Douai-ban alapított ispotályt a sámsonosok számára 1218 előtt,¹⁷ II. Balduin császár pedig 1244-ben adta át a namuri ispotályt a rendnek.¹⁸ A rend birtokai a Latin Császárság területén Konstantinápolyban és környékén, illetve a Thesszalónikéi Királyságban összpontosultak, ám lényegében hiányoznak a többi latin hűbéres államból és a velencei kézre került szigetekről.¹⁹ Jogosnak tűnik tehát az a feltételezés, amely szerint a rend kifejezetten az alapító császári családhoz és a vele jó kapcsolatot ápoló thesszalónikéi udvarhoz köthető, amelynek élén az özvegy thesszalónikéi királyné, Magyarországi Margit egykori bizánci császárné állt. Ez a megállapítás kézenfekvő választ nyújt a rend magyarországi megtelepedésének okait firtató kérdésre.²⁰ Valószínű tehát, hogy a Sámson Rend akkor tett szert magyarországi házaira, amikor 1215-ben II. András és Henrik latin császár unokahúga, Courtenay Jolánta között házassági kapocs létesült. A sámsonosok minden bizonnyal az új királyné kíséretében léphettek működésük új helyszínére. Ebben az esetben a rend megtelepedése mögött a magyar király latin orientációjának újabb megnyilvánulását láthatnánk.

Talán kevésbé valószínű, ám ugyancsak lehetséges az a megoldás, hogy a Sámson Rend magyarországi házait olyan rendtagok alapították, akik azelőtt II. András hazatérő nővére, Margit thesszalónikéi királyné környezetében éltek. Ha valóban így volt, akkor a sámsonosok 1217 után érkezhettek Magyarországra, amikor az özvegy királyné és kiskorú fia helyzete tarthatatlanná vált a Thesszalónikéi Királyságban.²¹ Margit 1223 előtt tért vissza a Magyar Királyság területére; az említett évben III. Honorius pápa szentszéki oltalom alá vette a korábbi császárné hatalmas kiterjedésű birtokait, amelyek az ország déli határvidékén terültek el.²² Lehetséges azonban, hogy Margit

¹⁵ Reg. Hon. III., II. 87. o. (no. 4088.)

¹⁶ *Stathakopoulos* 2006. 258. o.

¹⁷ *Wauters* 1875. 189–190. o. (no. 10.)

¹⁸ BEC 1871. 218–219. o.

¹⁹ *Van Tricht* 2011. 347. o.

²⁰ Uo. 419. o. A Latin Császárság és Magyarország kapcsolatairól lásd még *Bárány* 2013a.; *Bárány* 2013b.; *Bácsatyai* 2017b. 246–264. o.

²¹ Uo. 171. o.

²² VMHH I. 39. o.

már 1218-ban hazatért: testvére, a szentföldi kereszteshadjáratból megtérő II. András szárazföldi útvonalon, a Latin Császárság területén keresztül érkezett vissza királyságába, ami lehetőséget teremthetett arra is, hogy a támogatók nélkül maradt özvegy ősei földjén telepedjen le.²³

Hol lehettek a Szent Sámson Rend magyarországi házai? A kérdésre egyedül IV. Ince már említett 1244. évi oklevele adhat némi támpontot, amelyben a pápa saját védelme alá helyezte a rendet és megerősítette birtokait, köztük azokat is, amelyeket a Magyar Királyság területén birtokoltak. A birtokfelsorolás első, terjedelmesebb fele a Latin Császárságban található ingatlanokat tartalmazza.²⁴ Egyet közülük csak azért érdemes megemlíteni, mivel eddig nem tűnt azonosíthatónak a dokumentum legutóbbi kiadásának hibás volta miatt. Az Élie Berger által közölt szövegben azt olvassuk, hogy a néhai Bertrand *comes* házai és udvarházai is a rend birtokában voltak.²⁵ Az eredeti oklevél azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a szóban forgó épületek valójában Bertold *comes*éi voltak,²⁶ akiben kétségtelenül Berthold von Katzenelnbogent, a Thesszalonikéi Királyság 1217-ben elhunyt régensét, Magyarországi Margit királyné támaszát ismerhetjük fel.²⁷ Mindez további bizonyosságot szolgáltat a Szent Sámson Rend és Margit környezetének szoros kapcsolatait illetően.

Ezután következnek a birodalmon kívüli házak, amelyek közül egyedül a már említett douai-i azonosítható teljes bizonyossággal. A felsorolásban feltűnik egy bizonyos *hospitale de Stregon* is, a hozzá tartozó kápolnával és temetővel együtt. A kifejezés vélhetően egy esztergomi ispotályt jelöl,²⁸ s megerősíti a fentebb már ismertetett sejtést, hogy a rend egyik magyarországi központját a királyság 12. századi fővárosában kell keresnünk. Vajon hol állt a szóban forgó ispotály? A magyar történeti irodalomban gyakran emlegetnek egy esztergomi fürdőt, amit III. Béla első felesége, Renaud de Châtillon lánya, Anna királyné alapított, s amelyet unokája, IV. Béla állítólag a johannita rendnek adományozott 1238-ban.²⁹ Könnyen arra gondolhatnánk, hogy a nevezett fürdőt a Szent Sámson Rendtől vette el az ifjú király a pápa által olyannyira kárhóztatott birtokvisszavételek idején, ám IV. Béla oklevelének szövegéből egyértelműen kiderül, hogy az már korábban is a johannitáké volt;³⁰ a királyné minden valószínűség szerint

²³ E lehetőség mellett szól, hogy II. András kérésére III. Honorius pápa már 1219-ben védelmébe vette Margitot és gyermekeit. Reg. Hon. III. I. 315. o. (no. 1905.)

²⁴ A helynevek azonosításához: *Van Tricht* 2011. 345–347. o.

²⁵ Reg. Inn. IV. I. 124. o. (no. 730.) Ugyanez olvasható a dokumentum legfrissebb kiadásában is: Act. Inn. IV. no. 15.

²⁶ Vatikán, ASV, Reg. Vat. 21., fol. 114r. A helyes alakot idézi *Dalleggio d’Alessio* 1953. 58. o.

²⁷ A Latin Császárság és vazallusainak bárói között nem találkozunk más Bertolddal. *Longnon* 1978. 244. o. A thesszalonikéi báró pályájához lásd *Todt* 2006.

²⁸ *Van Tricht* 2011. 345. o., 167. j.

²⁹ Pl. ÁMTF II. 285. o. és *Hunyadi* 2010. 37. o.

³⁰ 1238/1377: „Item confirmavimus eidem domui quedam balnea communia in Strigonio, que fecit fieri avia nostra, bone memorie domina Anna, secundum normam et libertatem a predecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam.” CD IV/1. 109. o.

Szent János lovagjainak alapította az esztergom-tapolcai fürdőt, ahol csak a 15. század elején bukkan fel ispotály. Arra nézve tehát sajnos semmilyen támponttal sem rendelkezünk, hogy hol állt az esztergomi sámsonita rendház.

Az 1244. évi oklevélben egy másik Magyarországgal összefüggésbe hozható helységnév is szerepel: *Pellagrave*, ahol a rendnek háza volt. Az azonosítására tett egyik kísérlet az angliai Palgrave-vel hozta összefüggésbe a szóban forgó települést. A suffolki falu a páratlan értékű 11. századi összeírásban, a Domesday Bookban *Palegrava* alakban tűnik fel.³¹ Joggal feltételezhetjük azonban, hogy más betegápoló rendekéhez hasonlóan a Szent Sámson Rend házai is városias közegben jöttek létre, miként arra is volt példa – így Namur esetében –, amikor a rendtagok már létező városi ispotályokban rendezkedtek be. Tudjuk ugyan, hogy III. Henrik angol király 1257-ben Flandriai Margit kérésére védelmébe vette a konstantinápolyi Szent Sámson Ispotályt és birtokait,³² ebből azonban még korántsem következik, hogy a rend Angliában is rendelkezett volna házakkal. Szem előtt tartva tehát azt a tényt, hogy Magyarország volt az egyetlen európai ország, amelyről IV. Ince pápa a birtokok felsorolása kapcsán megemlékezett, minden jogunk megvan arra, hogy *Pellagravét* Székesfehérvárral azonosítsuk. A Magyar Királyság koronázóvárosát ugyanis a 11. század végétől éppen ezen a néven (*Belegrave*, *Bellagrava*) emlegették a keresztes hadakkal magyar földre lépő történetírók,³³ 1192-ben pedig *Bellegrave*ként tűnt fel a *Liber censuum* lapjain.³⁴ A várost az arab földrajztudós, Idrísi is B.l.g.rab.h-ként tünteti fel világtérképén. Az említett források a város nevének szláv formáját tartották fenn,³⁵ amelyet talán Fehérvár népes francia ajkú lakossága közvetített a külföldi kútfők felé. Korántsem indokolatlan tehát a feltételezés, hogy a Szent Sámson Rend II. András és nővére, Margit jótékonyágának köszönhetően a királyi városokban, a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút híres állomáshelyein: Esztergomban és Székesfehérvárott is megtelepedett; ispotályuk és házaik elhelyezkedéséről azonban forrásaink hallgatnak.

Láthattuk, hogy Szent Sámson Rendjének története szorosan összeforrt a Latin Császárságéval; a rend mégis túlélte a keresztes államalakulatot, mielőtt a lassú enyészet

³¹ *Van Tricht* 2011. 345. o., 167. j.

³² CPR Henry III. IV. 579. o.

³³ Acheni Albert, az első keresztes hadjárat krónikása *Belegrave* alatt egyértelműen Nándorfehérvárt érti, amely Nincstelen Valter és Remete Péter kereszteseinek átvonulása idején bizánci fennhatóság alatt állt. Amikor azonban a keresztesek következő hullámát képviselő Gottschalk és Könyves Kálmán seregeinek összecsapásáról ír, Albert nem hagy kétséget afelől, hogy az ütközet helyszíne, egy ugyancsak *Belegrave* néven emlegetett hely, Magyarország belsejében található. (Hist. Ierosol., 46–47. o.) Az epizód természetesen Türoszi Vilmos krónikájában is olvasható, aki alaposan kiaknázta elődje munkáját; a vonatkozó helyen Vilmos egyenesen azt állítja, hogy *Belegrave* a Magyar Királyság kellős közepén fekszik. (Will. Tyr. Chron. I. 154. o.) Egy harmadik 12. századi krónikás, Deuili Odo világosan megkülönbözteti Székesfehérvárt Nándorfehérvártól. De prof. Lud. VII. 30. o.

³⁴ *Liber Censuum* I. 148. o.

³⁵ *Kristó* 1996. 170–172. o.

évei után végleg megszűnt volna. A Konstantinápolyból menekülni kényszerülő rendtagok Korinthoszban találtak menedéket. Fél évszázaddal később a korinthoszi ház mesterének kérését teljesítve V. Kelemen pápa az intézményt egyesítette a Johannita Renddel. A douai-i rendház már 1301-ben erre a sorsra jutott.³⁶ Nem tudjuk, hogy a rend mikor tűnt el Magyarországról; lehetséges, hogy a tatárjárás véglegesen elsöpörte. Korántsem biztos ugyanis, hogy az 1244. évi oklevélben említett magyarországi birtokok ekkoriban még ténylegesen a rend tulajdonában álltak; a dokumentumban foglalt görögországi birtokok között olyat is találunk tudniillik, amely már az 1220-as években elveszett a latinok számára.³⁷ Akárhogy is történt, annyi bizonyos, hogy 1244 után nem hallunk többé a rend magyarországi tevékenységéről.

Kevésbé ismert, hogy a tatárjárás után egy újabb, immár kétségtelenül katonai rend is megtelepedett a Magyar Királyságban: a spanyolországi eredetű Szent Jakab/Santiago Rend.³⁸ Magyarországi jelenlétükről még kevesebb információ áll rendelkezésünkre, mint a Szent Sámson Rend esetében. A szervezet a *reconquista* harcai közepette jött létre a 12. században,³⁹ s a Szentszék – látva az ibériai visszahódító háborúk sikereit – komoly szerepet szánt Szent Jakab lovagjainak a túlélésért küzdő keleti kereszties államok megsegítésében a 13. század derekán. IV. Sándor már 1257 előtt engedélyezte a lovagoknak, hogy évente egyszer gyűjtést rendezzenek, minden bizonnyal a szentföldi háború céljaira.⁴⁰

1266-ban hallunk először a Jakab-lovagok közép-európai hálózatáról: ekkor a rend szentszéki *procurator*a, Hugolinus – IV. Kelemen pápa bizalmas embere (*familiaris*) – németországi és magyarországi komtúrként (*commendator dicti ordinis in Alamania et Ungaria*) tűnik fel.⁴¹ Hugolinus két Jakab-rendi testvért, Andrást és Jánost küldte Észak- és Kelet-Európába, akik nemcsak a német és a magyar rendtartományokban, hanem Dániában, Svédországban és Lengyelországban is gyűjtöttek a rend céljaira. Hogy e célok valóban a Szentföld felszabadításával álltak összefüggésben, csak a *collectorok* 1273. évi ajánlóleveleiből derül ki. Ekkor X. Gergely pápa újabb gyűjtést rendelt el, s parancsára Andrásnak, Jánosnak, valamint a hozzájuk csatlakozó Jakab és Miklós testvéreknek az esztergomi érseket is fel kellett keresniük, hogy átnyújtsák a pápa levelét, amelyben a főpapot a Szent Jakab Rend magyarországi házainak megvédelmezésére szólította fel.⁴² A németországi rendházak sérelmeit az olmtüzi püspöknek kellett orvosolnia.

³⁶ *Stathakopoulos* 2006. 262. o.

³⁷ *Van Tricht* 2011. 345. o.

³⁸ Az erre vonatkozó dokumentumok egyikét már Borosy András is észrevette, ám valószínűbbnek tartotta, hogy a forrás elírást tartalmaz, s valójában nem Szent Jakab, hanem Szent János lovagjairól, azaz a johannitákról van szó. *Borosy* 1987. 231.

³⁹ A rend történetéhez lásd *Lomax* 1965.

⁴⁰ *Lippert* 1889. 558–561. o. IV. Sándor pápa levelének kiadását ld. uo. 582–584. o.

⁴¹ Uo. 586. o.

⁴² Uo. 594. o. (MES III. 708–709. o.)

A veszélyes megbízatást teljesítő rendtagok 1273. évi küldetése valószínűleg nem járt sikerrel. Jó okunk van, hogy így gondoljuk: az 1266. és 1273. évi gyűjtésre vonatkozó okleveleket tartalmazó dosszié, köztük az esztergomi érsekhez és az olműtzi püspökhöz szóló pápai levelek a salzburgi székesegyház káptalani levéltárában maradtak fenn; joggal feltételezhetjük tehát, hogy a misszió még azelőtt elakadt, hogy a levelek célba értek volna. A Salzburgban fennmaradt s ma Bécsben őrzött dokumentumok, amelyek a rend történetének modern feldolgozói előtt tudomásom szerint ismeretlenek,⁴³ szerencsénkre kétségtelenül igazolják, hogy a Szent Jakab Rend házakkal rendelkezett a Magyar Királyság területén.

Vajon milyen körülmények között telepedett meg a spanyol Szent Jakab Rend Magyarországon? A kérdésre két – egymást korántsem feltétlenül kizáró – választ fogalmazhatunk meg. Ismeretes, hogy a tatárjárás után IV. Béla király komoly szerepet szánt a Johannita Rendnek a királysága köré szőtt védelmi háló megtervezésekor. A Szörényi bánságot 1247-ben adományozta Szent János lovagjainak, akik a királlyal kötött szerződés értelmében valójában az ország délkeleti végeinek őrzését vállalták.⁴⁴ Bár közvetlen bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, mégis kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, hogy az egyházi lovagrend szörénységi birtokszerzését IV. Ince pápa közreműködése készítette elő; erre utal a pápa 1248-ban írt buzdító levele is, amelynek címzettje a johanniták magyarországi preceptora volt.⁴⁵ A Szentszék és IV. Béla intenzív levélváltása arról tanúskodik, hogy IV. Incét – a magyar király szemrehányásai ellenére, amelyeket híres „tatár levelében”⁴⁶ olvashatunk – korántsem hagyta hidegen a mongolok által feldúlt ország sorsa s a Kelet-Európát továbbra is fenyegető mongol veszély. Talán nem tévedünk, ha a Szent Jakab Rend magyarországi felbuklását is ezekre az évekre tesszük, és a pápai segítségnyújtás egyik megnyilvánulásaként értelmezzük.⁴⁷

Van még egy körülmény, amelynek fényében a fenti interpretáció még valószínűbbnek tűnik fel. A lehetőség megvilágításának érdekében azonban ismét a Latin Császárság felé kell fordítanunk tekintetünket.

II. Balduin latin császár 1243-ban második ízben utazott Nyugatra, hogy a keresztény Európa udvaraiban katonai segítséget kolduljon szétmorzsolódó állama megmentése

⁴³ *Rodríguez García* 2000–2001. és *Mur i Raurell* 2002. Az utóbbi szerző szerint a Szent Jakab és a Calatrava Rendnek voltak magyarországi intézményei (225. o.), ám IV. Miklós pápa általa idézett levele nem utal erre. *Vö. Reg. Nic. IV. I. 636. o. (nos. 4316–4317.)*

⁴⁴ VMHH I. 208–211. o.

⁴⁵ Uo. 206. o.

⁴⁶ Uo. 230–232. o. Az eredetileg datálatlan oklevelet Senga Toru meggyőzően datálta 1247-re. *Senga* 1987.

⁴⁷ A magyar történetírás korábban igazságtalanul vádolta a Szentszékét a mongolok elleni segítségnyújtás elhanyagolásával (*Szücs* 2002. 113–114. o.), noha a johanniták magyarországi térnyerése mellett minden bizonnyal ezt a célt szolgálta az első magyar kardinális, Báncsa nembéli István bíborosi kinevezése és legátusi megbízatása is. Jó okkal feltételezhető, hogy az utóbbi a kelet-európai államokban hirdetett keresztes hadjáratral áll összefüggésben, amelynek célja a mongolok elleni védekezés volt. *Bácsyay* 2018. 310–312. o.

érdekében.⁴⁸ 1245-ben részt vett a lyoni zsinaton, majd az év novemberében hűbérura, a pápa és IX. (Szent) Lajos francia király mellett találjuk Clunyben. Balduin császár töredékes európai itineráriumát Eloy Benito Ruano 1952-ben közzétett felfedezése helyezte gyökeresen új megvilágításba. A Szent Jakab Rend uclési levéltárában fennmaradt dokumentumok azokról a tárgyalásokról tudósítanak, amelyek a lovagrend vezetése és Balduin közt folytak a Latin Császárság megsegítéséről. Az egyeztetések az év őszén már bizonyosan megindultak: egyre inkább úgy tűnt, hogy Szent Jakab lovagjai lesznek az ellenségei által szorongatott császárság megmentői.⁴⁹ 1246 februárjában IV. Ince pápa arra kérte a rend nagymesterét, Pelayo Perez Correát, hogy fogadja el II. Balduin ajánlatát, s vonuljon háromszáz lovagja, kétszáz íjásza és ezer gyalogos katonája kíséretében Konstantinápolyba.⁵⁰

A nagymester kötélnek állt, s 1246 augusztusában a latin császárral együtt Valladolidban aláírta a szerződést, amely részletesen szabályozta a Jakab-lovagok kétéves konstantinápolyi szolgálatát. A megállapodás többek között azt is magában foglalta, hogy a rendet illeti a keleti hódítások ötóde, abban az esetben azonban, ha a lovagok maguk is részt vesznek a vállalkozásban, az új szerzemények negyedére is igényt formálhattak volna. A rend birtokába került volna a trákiai Vizye városa és Medes erődje, s a fővárosban is megfelelő ingatlanokra tett volna szert – többek között olyanokra is, amelyek a sebesült és beteg rendtagok lábadozását szolgálták volna.⁵¹ Kétségtelennek tűnik tehát, hogy a latin császár éppen azt a szerepet szánta a Szent Jakab Rendnek, amelyet elődei a Szent Sámson Rendnek – érdemesnek látszik tehát megfontolni azt a hipotézist, miszerint II. Balduin magát a Szent Sámson Ispotályt is felajánlhatta a spanyolországi lovagrendnek.

Akárhogy is történt, az már korántsem hipotézis, hogy a nagymester – bár a császárral kötött szerződés végül holt betű maradt – hamarosan valóban felkereste a Latin Császárságot, ahol magyarországi és lombardiai rendtartományokat is alapított. Erről tudósít legalábbis a Szent Jakab Rend nekrológiumának Correa nagymesterre vonatkozó bejegyzése, amelyet egy mára elveszett 15. századi kézirat tartott fenn.⁵² A fentiek tükrében úgy vélem, érdemes számolni azzal a lehetőséggel, hogy a Szent Jakab Rend a sámsoniták intézményhálózatára tartott számot Magyarországon. Ez az intézményhálózat természetesen aligha lehetett különösebben fejlett. A Szent Jakab Rend valószínűleg még a 13. század folyamán elveszítette magyarországi pozícióit; nem lehetetlen, hogy valós megtelepedésére nem került sor, s forrásaink csupán a Szent

⁴⁸ A császár második európai körútjának itineráriumához lásd *Longnon* 1952. 297–299. o.

⁴⁹ *Benito Ruano* 1952.

⁵⁰ Uo. 29. o.

⁵¹ Uo. 30–34. o.

⁵² „Imperium Constantinopolitanum transmeavit et ibidem Ungaria et Lombardia conventus nostros provinciales sibi subiectos constituit.” Uo. 28. o.

Sámson Rend egykori birtokaira formált feltételezett jogigényt tükrözik. 1273 után a Szent Jakab Rend nem bukkan fel többé Magyarországon.

A fentiek összefoglalásaképpen a következő állításokat tehetjük. Nem kétséges, hogy a sámsonták magyarországi jelenléte II. András és a latin császárok harmonikus kapcsolatának köszönhető. A megtelepedésre azonban nemcsak a magyar király és Courtenay Jolánta esküvőjekor, hanem Magyarországi Margit thesszalónikéi királyné hazatérésekor is sor kerülhetett. A rendnek minden bizonnyal volt ispotálya Esztergomban, s igen valószínű, hogy Székesfehérváron is rendelkeztek rendházzal. A Szent Jakab Rend vélhetően IV. Ince pápa közreműködésének köszönhetette, hogy felbukkant a mongoloktól fenyegetett Magyarországon, ám elképzelhető, hogy a megtelepedéshez hozzájárult a II. Balduin latin császár és Pelayo Perez Correa nagymester között kötött 1246. évi szerződés is, amely jogalapot teremthetett a spanyol lovagok számára a magyarországi Sámson-rendi házak átvételére.

FÜGGELÉK

Laterán, 1244. június 6.

IV. Ince pápa oltalmába veszi a konstantinápolyi Szent Sámson Ispotályt és a Szent Sámson Rend Latin Császárságban és Európa más részein – köztük a Magyar Királyságban – található birtokait.

Eredetije elveszett. Bejegyzés regisztrumkötetben: Vatikán, Archivio Segreto Vaticano, Innocentius IV, Reg. Vat. 21. fol. 114r, no. 729.

Kiadása: Reg. Inn. IV., I. 124. o. (no. 730.); Act. Inn. IV. no. 15.

<Innocentius episcopus, servus servorum Dei> magistro et fratribus Sancti Sansonis Constantinopolitani. Annuere consuevit sedes etc., usque inclinati, ad exemplar felicitis memorie Innocentii, Honorii et Gregorii predecessorum nostrorum Romanorum pontificum, personas vestras et hospitale Sancti Sansonis, quod ad sedes apostolicam nullo pertinet mediante, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus, specialiter autem regulam hospitalis ipsius per sedem apostolicam approbatam et libertates vobis liberalitate imperiali concessas et a bone memorie [...] Portuensi ac [...] Albanensi episcopis et I. tituli Sancte Praxedis presbitero cardinali tunc legatis sedis apostolice confirmatas, necnon Sancti Andree de Mangan., Sancti Georgii de Scutariis et Sancti Martini iuxta mare ecclesias et eas, quas habetis in insula de Oxia cum pertinentiis earundem, domum etiam de Obscura Valle, locum Constantie, hospitale de Caristim cum capella et cimiterio suo et aliis pertinentiis earundem, ecclesiam Sancti Georgii cum cimiterio suo, domos et curiam, que fuerunt comitis Bertoldi et de Saccas et de Guidot, casalia

cum capellis et pertinentiis earundem, domum de Caree cum molendinis et pertinentiis suis, castrum de Garela cum capella et pertinentiis suis, cimiterium Sancti Sansonis cum duabus capellis, cisternam post hospitale Sancti Sansonis constructam, possessiones et casalia, que habetis in insula de Skisico, et Mintagnoe, Pregum, Semonum, Valacumen, Lutrum, Sirtericum, Plantacum, Singelum, Singuionum et Manacum casalia cum pertinentiis earundem, ius etiam, quod habetis in piscaria de Lacu et de Diascele, Agridas, Catinien, Lagidra, de Panagia, Latassilia, de Agros et de Chierofactum casalia cum pertinentiis eorundem, monasterium de Panaie et domum de Vaes cum pertinentiis eorundem, hospitale quoque de Stregon cum capella, cimiterio et aliis pertinentiis suis, ecclesia Sancti Iohannis de Bosco et domo de Pellagrave et de Marcha cum pertinentiis earundem, domum de Duaco, quam bone memorie [...] Thessalonicensis archiepiscopus prout ex patrimoniali iure spectabat ad ipsum hospitale vero pia liberalitate concessit hospitale de Duaco cum capella, cimiterio et omnibus pertinentiis suis necnon possessiones, terras et redditus ac bona, que in Ungaria possidetis cum decimis, usuagiis, pascuis, possessionibus et aliis omnibus bonis vestris, sicut ea omnia iuste ac pacifice possidetis, vobis et per vos hospitali Sancti Samsonis auctoritate apostolica confirmamus etc. usque communimus. Ad indicium autem huius a sede apostolica protectionis et confirmationis percepte tria yperpera nobis nostrisque successoribus annis singulis persolvete. Nulli ergo nostre protectionis et confirmationis etc. Si quis etc. Datum Laterani, VIII. Idus Iunii, <pontificatus nostri> anno primo.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Act. Inn. IV. Acta Innocentii Papae IV (1243–1254) e regeſtis Vaticanis aliisque fontibus. Ed. *Theodosius Titus Haluscynskyj – Meletius M. Wojnar*. Città del Vaticano–Romae, 1962.
- Albericus: Chronica Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. *Paulus Scheffer-Boichorst*. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXIII. Hannoverae, 1874. 631–950. o.
- ÁMTF Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. k. Szerk. *Györffy György*. Budapest, 1987–1998.
- ASV, Vat. Reg. Archivio Segreto Vaticano, Registri Vaticani
- Bácsatyai 2017a. *Bácsatyai Dániel*: II. András angliai követei. *Történelmi Szemle*, 59. (2017) 4. sz. 621–632. o.
- Bácsatyai 2017b. *Bácsatyai Dániel*: A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése. *Századok*, 151. (2017) 2. sz. 237–278. o.

- Bácsatyai* 2018. *Bácsatyai Dániel*: Személyi összeköttetések a Curia Romana és a magyar egyház között a 13. század közepén. Pármai Albert és Báncsa István. *Történelmi Szemle*, 60. (2018) 2. sz. 299–323. o.
- Bárány* 2013a. *Bárány Attila*: II. András és a Latin Császárság. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. 461–480. o.
- Bárány* 2013b. *Bárány Attila*: Courtenay Róbert latin császár Magyarországon. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*. Debrecen, 2013. 153–179. o.
- BEC Bibliothéque de l'École des chartes
- Benito Ruano* 1952. *Benito Ruano, Eloy*: Balduino II de Constantinopla y la Orden de Santiago. Un proyecto de defensa del Imperio Latino de Oriente. *Hispania*, 12. (1952) 3–36. o.
- Borosy* 1987. *Borosy András*: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 2. sz. 199–234. o.
- Boroviczény* 1991–1992. *Boroviczény Károly-György*: Cruciferi Sancti Regis Stephani. Tanulmány a stefániták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. *Orvostörténeti Közlemények*, 133–140. (1991–1992) 7–48. o.
- CD Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. *Georgius Fejér*. Buda, 1829–1844.
- CPR Henry III. Calendar of the Patent Rolls of the Reign of Henry III. Vol. I–VI. Ed. *Henry Churchill Maxwell Lyte*. London, 1901–1913.
- Dalleggio d'Alessio* 1953. *Dalleggio d'Alessio, Eugène*: Les sanctuaires urbains et suburbains de Byzance sous la domination latine (1204–1261). *Revue des études byzantines*, 11. (1953) 50–61. o.
- De prof. Lud. VII. Odo of Deuil, De profectiōne Ludovici VII in Orientem. Ed. and transl. *Virginia Berry*. New York, 1948.
- Hist. Ierosol. Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem. Ed. and transl. *Susan B. Edington*. Oxford, 2007.
- Hunyadi* 2010. *Hunyadi, Zsolt*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010.

- Hunyadi* 2012. *Hunyadi Zsolt*: A Német Lovagrend a Barcaságban: régi nézetek, új megfontolások. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 116–128. o.
- Kosztá* 1994. *Kosztá László*: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). *Aetas*, 9. (1994) 1. sz. 64–88. o.
- Kristó* 1996. *Kristó Gyula*: Székesfehérvár legkorábbi nevééről. In: A székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége. Szerk. *Farkas Gábor*. Székesfehérvár, 1996. 163–179. o.
- Kurecskó – Stossek* 1998. *Kurecskó Mihály – Stossek Balázs*: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon. In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szerk. *Kosztá László*. Szeged, 1998. 83–114. o.
- Liber Censuum Le Liber Censuum de l'Église Romaine. Vol. I–III. Eds. *Paul Fabre – Louis Duchesne*. Paris, 1889–1952.
- Lippert* 1889. *Lippert, Woldemar*: Des Ritterordens von Santiago Thätigkeit für das heilige Land. Beitrag zur Geschichte der Kreuzzugsbestrebungen des XIII. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 10. (1889) 553–597. o.
- Lomax* 1965. *Lomax, Derek W.*: La Orden de Santiago (1170–1275). Madrid, 1965.
- Longnon* 1952. *Longnon, Jean*: L'empereur Baudouin II et l'Ordre de Saint Jacques. *Byzantion*, 22. (1952) 297–299. o.
- Longnon* 1978. *Longnon, Jean*: Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les Croisés de la quatrième Croisade. Genève, 1978.
- MES Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Vol. I–IV. Ed. *Ferdinandus Knauz* et alii. Strigonii, 1874–1999.
- Miller* 1990. *Miller, Timothy S.*: The Sampson Hospital of Constantinople. *Byzantinische Forschungen*, 15. (1990) 101–135. o.
- Mur i Raurell* 2002. *Mur i Raurell, Anna*: Relaciones europeas de las Órdenes Militares Hispánicas durante el siglo XIII. In: España y el „Sacro Imperio”. Procesos de cambios, influencias y acciones recíprocas en la época de la „europeización” (siglos XI–XIII). Ed. *Julio Valdeón – Klaus Herbers – Karl Rudolf*. Valladolid, 2002. 179–271. o.

- Pósán* 2019. *Pósán László*: Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban. Debrecen, 2019.
- Reg. Hon. III. *Regesta Honorii papae III. Vol. I–II. Ed. Pietro Pressutti. Romae, 1885–1895.*
- Reg. Inn. IV. *Les Registres d’Innocent IV (1243–1254): recueil des bulles de ce pape. Vol. I–IV. Ed. Élie Berger. Paris, 1884–1911.*
- Reg. Nic. IV. *Les Registres de Nicolas IV: recueil des bulles de ce pape. Vol. I–II. Ed. Ernest Langlois. Paris, 1886–1905.*
- Rodríguez García* 2000–2001. *Rodríguez García, José Manuel*: El internacionalismo de las Órdenes ‘hispanas’ en el siglo XIII. *Studia Historica. Historia Medieval*, 18–19. (2000–2001) 187–209. o.
- Rubruck: Itinerarium *William of Rubruck, Itinerarium ad partes orientales. Ed. Anastasius Van den Wyngaert. In: Sinica Franciscana 1. Itinera et relations Fratrum Minorum saeculi XIII et XIV. Firenze, 1929. 164–332. o.*
- Senga* 1987. *Senga Toru*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. *Századok*, 121. (1987) 4. sz. 584–612. o.
- Stathakopoulos* 2006. *Stathakopoulos, Dionysios*: Discovering a Military Order of the Crusades: The Hospital of St. Sampson of Constantinople. *Viator*, 37. (2006) 255–273. o.
- Stossek* 2006. *Stossek Balázs*: A templomosok Magyarországon. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 181–194. o.
- Szücs* 2002. *Szücs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002.
- Todt* 2006. *Todt, Klaus-Peter*: Graf Berthold II. von Katzenelnbogen (vor 1183–nach 1217) im ägäischen Raum und im Nahen Osten. Ein deutscher Adeliger der Stauferzeit als Kreuzfahrer und Feudalherr im byzantinisch-fränkischen Griechenland. *Nassauische Annalen*, 117. (2006) 65–87. o.
- Van Tricht* 2011. *Van Tricht, Filip*: The Latin ‘Renovatio’ of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228). Leiden–Boston, 2011.
- Veszprémy* 2017. *Veszprémy László*: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. *Bárány Attila – Pósán László*. Debrecen, 2017. 57–70. o.

- VMHH *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Vol. I–II. Ed. *Augustinus Theiner*. Romae, 1859–1860.
- Wauters* 1875. *Wauters, Alphonse*: Exploration des chartes et des cartulaires Belges existants à la Bibliothèque Nationale à Paris. *Compte-rendu des Séances de la Commission royale d’Histoire ou recueil de ses bulletins, 4me série, Tome 2.* (1875) 79–138. o.
- Will. Tyr. Chron. William of Tyre, *Chronicon*. Vol. I–II. Ed. *Robert B. C. Huygens*. *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 63–63a. Turnhout, 1986.

Dániel Bácsatyai

FROM SAMSON TO JAMES: TWO SMALL ORDERS OF KNIGHTS
IN THE KINGDOM OF HUNGARY IN THE 13TH CENTURY

(Abstract)

The research article deals with the modestly documented activities of two small orders of knights in Hungary. The Order of Saint Samson, founded by the Latin Emperor of Constantinople Henry of Flanders, had estates in Hungary. There are indications that the founder intended the healing Samsonites to be the official military order of the emperor. Their presence in Hungary was undoubtedly due to the harmonious relationship between Andrew II and the Latin emperors. Their arrival was possibly related to the wedding of the King of Hungary and Emperor Henry’s niece, Jolanta of Courtenay, but might also have been due to the return of Margaret of Hungary, Queen Consort of Thessalonica. The order certainly had a hospital in Esztergom, and it is very likely that they also had a priory in Székesfehérvár.

The other order, the Order of St James, founded in Spain, may have been able to establish itself in Hungary under the threat of the Mongols thanks to the intervention of Pope Innocent IV. Another possibility is that the Treaty of 1246 between the Latin Emperor Balduin II and Grand Master Pelayo Perez Correa may have contributed to its establishment and may have provided a legal basis for the Spanish knights to take over the houses of the Order of Samson in Hungary.

Dániel Bácsatyai

VON SAMSON BIS JAKOB: ZWEI KLEINERE RITTERORDEN IM KÖNIGREICH
UNGARN DES 13. JAHRHUNDERTS

(Resümee)

Die Studie befasst sich mit den spärlich dokumentierten Aktivitäten zweier kleinerer Ritterorden in Ungarn. Der vom lateinischen Kaiser in Konstantinopel, Heinrich von Flandern, gegründete Orden des Heiligen Samson besaß auch Ländereien in Ungarn. Es gibt Hinweise darauf, dass die auf Krankenpflege spezialisierten Samsoniten vom Gründer als offizieller Militärorden des

Kaisers vorgesehen waren. Ihre Anwesenheit in Ungarn war zweifellos auf die harmonischen Beziehungen zwischen Andreas II. und den lateinischen Kaisern zurückzuführen. Ihre Ansiedlung könnte nicht nur bei der Hochzeit zwischen dem ungarischen König und der Nichte Kaiser Heinrichs, Jolanta Courtenay, sondern auch bei der Rückkehr von Margarete von Ungarn, der Königin von Thessaloniki, erfolgt sein. Der Orden hatte sicherlich ein Priorat in Esztergom (Gran), und es ist sehr wahrscheinlich, dass er auch ein Ordenshaus in Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) hatte.

Der andere Orden, der in Spanien gegründete Jakobsorden, konnte wohl dank der Mitwirkung von Papst Innozenz IV. in dem unter der Bedrohung der Mongolen stehenden Ungarn erscheinen. Es ist jedoch auch möglich, dass der Vertrag von 1246 zwischen dem lateinischen Kaiser Balduin II. und dem Großmeister Pelayo Perez Correa ebenfalls zu seiner Gründung beitrug und den spanischen Rittern eine Rechtsgrundlage für die Übernahme der Häuser des Samson-Ordens in Ungarn bot.

Dániel Bácsatyai

DE SAMSON À JACQUES : DEUX PETITS ORDRES DE CHEVALIERS DANS
LE ROYAUME DE HONGRIE AU 13^E SIÈCLE

(Résumé)

L'étude porte sur les activités peu documentées de deux petits ordres de chevaliers en Hongrie. Fondé par Henri Ier de Hainaut, empereur latin de Constantinople, l'ordre de Saint-Samson possédait des domaines aussi en Hongrie. Certains éléments indiquent que le fondateur voulait que les Samsonites soignants soient l'ordre militaire officiel de l'empereur. Leur présence en Hongrie était sans doute due aux relations harmonieuses entre André II et les empereurs latins. Leur installation a pu avoir lieu non seulement à l'occasion du mariage du roi de Hongrie et de la nièce de l'empereur Henri, Yolande de Courtenay, mais aussi au moment du retour au pays de Marguerite de Hongrie, reine de Thessalonique. Il est presque certain que l'ordre avait un hôpital à Esztergom, et il est très probable qu'il avait aussi un prieuré à Székesfehérvár.

Fondé en Espagne, l'ordre de Saint-Jacques de l'Épée devait s'établir en Hongrie alors sous la menace des Mongols grâce à l'intervention du pape Innocent IV, mais il est également possible que ce soit le traité de 1246 entre l'empereur latin Baudouin II et le grand maître Pelayo Perez Correa qui ait permis son établissement en fournissant une base juridique aux chevaliers espagnols pour reprendre les maisons de l'ordre de Saint-Samson en Hongrie.

Даниел Бачатьяи

ОТ САМСОНА ДО ЯКОВА: ДВА МЕНЬШИХ РЫЦАРСКИХ ОРДЕНОВ
В ВЕНГЕРСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ XIII-ОГО ВЕКА

(Резюме)

Это исследование охватывает деятельность скромно датированных двух меньших рыцарских орденов в Венгрии. Орден Святого Самсона, основанный латинским императором Генрихом Фландрским в Константинополе, также имел поместья и в Венгрии. Определённые признаки указывают на то, что основатель предназначал роль официального военного ордена империи самсонитам, ухаживающих за больными. Их присутствие

в Венгрии несомненно благодарно гармоничным отношениям между Андрашом II.-ым и латинскими императорами. Их заселение могло произойти не только при свадьбе Иоланты Куртенэ, племянницы короля Венгрии и императора Генриха, но и при возвращении венгерской королевы Маргариты Фессалоникской. У ордена, конечно, имелся госпиталь (больница) в Эстергоме, и, по всей вероятности, у них также был монастырь и в Секешфехерваре.

Другой орден, Орден Святого Иакова, основанный в Испании, предположительно появился благодаря содействию Иннокентия IV.-ого угрозам монголов против Венгрии, но можно предположить, что заселению способствовал также и договор, заключенный в 1246-ом году между латинским императором Балдуином II.-ым и магистра Пелайо Перес Корреа, который мог создать правовую основу для испанских рыцарей на получение ордена домов Самсонов в Венгрии.

„PRE-OTTOMÁN” TAKTIKA

A könnyűgyalogság szerepe az anatóliai törököknél a 14. század elején

Az oszmán haderővel és taktikával sok magyar kutató foglalkozott már, viszont elsősorban a szultánok korában tanulmányozták a már lényegében kiformalódott birodalmi hadszervezetet. A 13–14. századi anarchikus korszak, amikor a türkmén¹ bégségek egyikeként kicsírázott az oszmán állam is, kevéssé ismert. Hadszervezetük történeténél ki szokták emelni annak nomád eredetét, amelynek valóban fontos szerepe volt hódításaik sikerében. Azonban érdemes megemlíteni, hogy emellett még több más hatás is bővítette szervezeti és taktikai repertoárjukat.² Szinte minden ellenféltől tanultak valamit. Ebben az írásban a bizánci végeken mindennapos irreguláris taktika, főleg annak az íjász könnyűgyalogságra építő elemeinek lényeges szerepére szeretném ráirányítani a figyelmet. A könnyűfegyverzetű harcmodor hatékonyságát először nem is a törökökkel, hanem a bizánci végek katonaparasztojainak lázadásával lehet a legjobban szemléltetni, egyrészt mivel jól érzékelteti a bizánci nehézlovas haderő nehézségeit az íjász gyalogság szabálytalan taktikájával szemben, másrészt mivel a bizánci végek ezen népeinek egy része idővel – harcmódjával együtt – betagozódott az oszmán hadszervezetbe is.

A trikokkiai (talán Koçhisarral azonos)³ lázadás VIII. Mihály (1259–1282) trónbitorlásának következménye volt, mivel félreállította és megvakított a anatóliai végeken népszerű Laskaris-ház örökösét (1261). Az új császár elleni indulatok akkor törtek a felszínre a végeken, amikor az ottaniak egy vak fiúcskát kiáltottak ki a törvényes uralkodónak, IV. Ioannest. „Nem sokkal később a Nikaia [Íznik] környéki hegyes végeken élő földművesek, – akik bár parasztok voltak ugyan és egész életüket földműveléssel töltötték, azonban mégis bátor és vakmerő emberek, akik bíztak nyilakban, egyszersmind a környék úttalan rengetegébe is nagy bizodalmat vetettek [...] pártütésbe kezdtek hát...” A császár komoly haderőt indított a lázadók leverésére, de ez nem ment könnyen, mivel ezek „bevették magukat a szorosokba, ahonnan nyilakat lövöldöztek mindenkire, aki csak a közelbe merészkedett; aztán alárontva gyalogosan

¹ A török és türkmén megnevezést szinonimaként használom a 13. század közepén megindult (lentebb részben bemutatott) népmozgások során Anatóliába került és ott új államokat létrehozó népcsoportok tagjaira.

² *Uyar-Erickson* 2009. 1–10. o.

³ *Korobeinikov* 2014. 237. o. A török végekről származott Bizánc íjászainak legjava, az itteniek mellett még Philadelphia lakóit említik különösen képzettnek ebben a mesterségben. *Akropolites* 2007. 277. o. (Ez az említés azért is érdekes, mert a Nikaiai Császárság békés időszakában íródott, amikor a szeldzsuk szultánnal béke volt, de a határvidéken ezek szerint folytonosak voltak az összetűzések.)

támadtak és nagy hévvel, vakmerően kitörve dárdával terítették le az általuk még meg nem félemlített katonákat. Azok azonban szorult helyzetükben is helytálltak, mert még elgondolni is szörnyű volt, hogy őket, a kiválasztottakat a tömeg, a városi embereket a parasztnépség múlja felül, de bizony nem sikerült erőt venni a hegylakók indulatainak és támadásain.” Hasztalan próbálták az erdőség felégetésével kifüstölni a lázadókat, nem tudtak a rengeteg mélyén karókkal és szekerekkel védett menedékeikhez férkőzni, a támadók ereje fokozatosan megtört: „azt a sereget, amelyről korábban azt tartották, hogy még igen hatalmas haderőnek is felébe tud kerekedni, most – noha túlerőben volt – ugyancsak kisszámú ember verte meg és győzte le a harcban, ráadásul olyanok, akik javarészt földműveléssel töltötték életüket. Ezzel szemben a hegylakók biztonságban voltak [...], hiszen maga a vidék is erődítés volt a számukra [...] jóformán semmiféle erőfeszítést nem kellett tenniük ahhoz, hogy a támadókat változó irányú heves nyilazással [...] tönkretegyék.” Ellenfeleik csak a szembenálló lázadókra koncentráltak, őrizetlenül hagyva a hátukat, így a rejtkehelyen megbúvó felkelők „ahol csak tehették – gyors, meglepetésszerű rajtaütéseket hajtottak végre, és – mivel még kardja sem voltak valamennyiüknek – furkósbotokkal is győzelmeiket arattak”.⁴ A lázadókat csak béketárgyalások révén sikerült megosztani, így végül a császári hatalom elnyomta a felkelést.⁵

Ez az esemény jól mutatja azt, hogy a birodalom seregének gerincét adó nehézlovasság mennyire sebezhető volt az irreguláris taktikával szemben. A könnyűgyalogos íjászok ügyesen kihasználva a terep adottságait, hatékonyan tudtak ellenük küzdeni (a birtokos lovasság a 14. század elejére már túl volt a fénykorán). Itt a korabeli bizánci hadszervezet sajátos anomáliája válik láthatóvá: bár legjobb hadvezérek maguk is sikeresen alkalmazták az íjászokat,⁶ mégis volt egy általánosan jellemző arisztokratikus szemléletmód, amely a nehézlovasságot tekintette a meghatározónak, és csak az ezzel egyenértékű ellenféllel szembeni harcra koncentrált. A török bandák a szemükben alantas ellenfélnek számítottak barbár harcmóddal, amely azonban igen hatékonynak bizonyult. Ráadásul, ahogy idővel a területi veszteségek és a pénzhiány miatt a haderő létszáma és minősége is egyre csökkent, annál kevésbé tudtak az idegen támadásokkal

⁴ *Hadzisz* 1974. 227–229. o. A nomád taktikában is fontos szerepe volt a fedezékből leadott nyilzáporoknak: Widukind, a szász krónikáiról is feljegyezte az augsburgi csata előtt, hogy I. Ottó német-római császár seregét „viszontagságos és nehezen járható terepen vezetik keresztül, nehogy az ellenségnek alkalmá adódjék a csapatok megzavarására nyilaikkal, amelyeket oly átütőerővel használnak a bokrok rejtékéből”. *Kristó* 1995. 225. o.

⁵ *Shawcross* 2008. 209–211. o.

⁶ *Hadzisz* 1974. 220. o. Az 1259. évi pelagoniai (Monastir) csatában Ioannes Palaiologos „jól fel-fegyverzett katonáival a nehezebb terepeket védte, a sík vidékeket pedig a mozgékonyabb könnyűfegyverzetű gyalogosokra bízta, az utóbbiak leginkább szkithák, [kunok] és törökök voltak, azonkívül bizánciak és egytől egyig jól értettek az íj használatához”. Georgios Akropolites leírja, hogy II. Theodoros császár (1254–1258) 1255-ben gyalogos íjászokkal kerülte meg a Rupel-szoros bolgár védőit (*Akropolites* 2007. 288–289. o.), ezzel voltaképpen „megismételte” az 1014-es kleidioni csatát. *Moravcsik* 1984. 91–92. o.

szembeszállni.⁷ Valószínű, hogy az ázsiai tartományok elvesztése a bizánci ijászok javától is megfosztotta a császári seregeket, így nem tudtak olyan csapatokat bevetni a törökök ellen, amelyek válaszolhattak azok harcmodorára.⁸

A bizánci védelem jelentős részben a katonaparasztok által kiállított könnyűfegyverzetű milíciákra támaszkodott. A katonáskodó parasztok nem számítottak ritkaságnak, a korabeli Magyarországon is részei voltak a hadszervezetnek: „...a háborús cselekmények leginkább megerősített helyek – várak, tornyok, városok, védelemre alkalmassá tett egyházi létesítmények – körül folytak, illetve a megtámadott fél birtokainak pusztításában merültek ki. Ez utóbbi [...] a stratégia kívánalmainak is megfelelt [...]. Ebben a hadakozásban bőven jut hely a gyalogos parasztkatonáknak. Falakat támadni és védeni nyeregből amúgy sem lehet; romboláshoz, pusztításhoz, fosztogatáshoz és gyűjtogatáshoz pedig legalábbis nélkülözhetőnek látszik a csataló.”⁹ Paraszti milíciákban Bizáncban sem volt hiány, de a legfontosabb szerepe a birodalom határain élő mozgékony könnyűgyalogosoknak volt, akik az ellenséges betörések során vívott csatározó harcokban (rajtaütésekben, kelepcék felállításában) fontos feladatot láttak el. A Balkánon is több példát találhatunk alkalmazásukra a hegyszorosokban állított csapdáknál, mint azt Károly Róbert is tapasztalhatta 1330-ban, havasalföldi hadjárata során.¹⁰ A Nikaia vidéki hegylakók is ezt a hagyományt vitték tovább: a pásztorkodó gazdálkodás volt megélhetésük fő forrása, amit portyázással is kiegészítettek. Ezek mellett persze a helyi birtokosok kíséretei, a városok őrségei is rendelkezésre álltak, de nagyobb arányú invázió esetén a császár zsoldosseregét is igénybe kellett venni a helyzet rendezésére. Itt pedig szükséges egy kitérő a bizánci katonai-politikai háttér ismertetéséhez VIII. Mihály uralkodása idején.

Az új császár a késő bizánci kor legsikeresebb uralkodójának bizonyult, de ezzel együtt olyan problémákkal szembesült, amelyeket maga is csak felületesen tudott kezelni. Ezek részben éppen a sikerekből következtek: trónbitorlása a Laskaris-ház híveitette ellenségévé, és az őt emiatt kiátkozó Arsenios pátriárka eltávolítása (1265) az egyházon belül okozott szakadást,¹¹ Konstantinápoly visszaszerzése (1261) a nyugati fe-

⁷ Vö. *Bartusis* 1992. 267. A birodalomnak a 14. század első felében aligha lehetett ötezernél több katonája, akiknek egyszerre csak egy részét lehetett hadjáratra küldeni: néhány száz pronoia-birtokost, pár ezer zsoldost és még pár ezer kisbirtokos katonát (jórészt könnyűlovast és -gyalogost; lásd uo. 158–159. o.).

⁸ Böles Leó *Taktikájából*: „Mert nagy és hatásos fegyver a nyilazás, kivált a szaracénokkal és a törkökkel szemben, akik győzelmük minden reményét az ő nyilazásukba vetik...” *Kristó* 1995. 103. o. és *Moravcsik* 1984. 16. o.

⁹ *Süttő* 2014. 223. o.

¹⁰ A közép bizánci kor egyik értekezése jellemzi a végek lakóit, ami a nikaiai határvédelem tagjait is kiemelte az átlagos parasztmilíciák közül: „Látható ez azok példáján, akik a római birodalom határain, ellenségeink szomszédságában laknak. Az itteni folytonos harc megtartotta őket férfiasnak és bátornak.” *Dennis* 1985. 319–321. o. A parasztkatonához Bizáncban és a Balkánon általában lásd még *Borosy* 1972. 470–475. o.

¹¹ Ezek nem rövid életű konfliktusok voltak: a 14. század elejéig feszültséget okoztak még a császári hatalomnak, de végül IV. Ioannest és Arsenioszt egyaránt szentként tisztelték. *Shawcross* 2008.

nyezetést élesztette újjá, ennek elhárítása érdekében az egyházi unió elfogadása (1274) pedig a latinellenes lakosságot dühítette fel. Energiái nagy részét I. Károly, nápolyi király hódító terveinek megghiúsítása emésztette fel, míg végül az 1282-es „szicíliai vecsernye”¹² végleg elhárította a latin restauráció veszélyét. Eddigre azonban a keleti határokon a helyzet már Bizánc hátrányára változott meg a török népmozgások hatására. A császár 1280–1282 folyamán hosszabb időt töltött az itteni helyzet stabilizálásával. 1267 óta nem jelent meg császári sereg Anatóliában, pedig közben megnőtt a türkmén nyomás a végeken. A bizánci haderő ekkor már erősebben támaszkodott a zsoldosok részvételére, jórészt az Anjou-veszély miatt, mivel a Balkánon gyorsan bevethető állandó katonaságra volt szükség, s a nikaiai időszak hazai birtokos és katonaparaszti csapatai ehhez nem voltak elég rugalmasak. Ezért a kisázsiai milíciák csapatai körében is inkább a zsoldos szolgálat terjedt el, így aztán a végvidékieket is egyre gyakrabban használta fel a császár fizetett zsoldosként az európai hadjáratokban, ami gyengítette az anatóliai területek védelmét (nyugati hadjáratokra rendszeresen vett igénybe török és kun zsoldosokat is).¹³ VIII. Mihály határozott, pragmatista módszereivel sikeresen kormányozta birodalmát, de a hadakozás és a nagystílusú diplomácia rengeteg pénzt emésztett fel. Halála után kevésbé tehetséges utóda, II. Andronikos (1282–1328) pedig hamarosan olyan krízishelyzettel szembesült, amely apját is komoly próbára tette volna: a török nyomás miatt egyre nőtt Anatólia elvesztésének veszélye, miközben a súlyos pénzhiány következtében a hadsereg létszáma és minősége is leromlott.

A türkmének beáramlása Kis-Ázsiába már az 1230-es években elkezdődött. 1231-ben vereséget szenvedett az utolsó hvárezmi sah, Dzsélál ed-Din, amit mongol csapatok Azerbajdzsánba, a szeldzsuk idők óta használt nomád szállásokra telepítése követett, és minden további mongol betörés azzal járt, hogy újabb türkmén csoportok húzódtak a bizánci végekre. (1256-ban az anatóliai felföldre is beültettek egy mongol tüment,¹⁴ így itt is újabb nomádok vesztették el szállásaikat.) A későbbiekben is ez maradt a minta: ahányszor csak egy ilhánida büntető hadjárat lesújtott a végvidéki török lázadókra, azok feldúlt területeikről nyugatabbra húzódtak, a bizánci tartományokba.¹⁵ A nagyjából nomád eredetű türkmének azonban állatállomány tekintetében igen rosszul álltak, és megfelelő legelőterület sem állt volna mindannyiuk rendelkezésére. A nomád életmód fontos része a portyázás, de ezeknek a török csoportoknak szinte ez lett az egyetlen

¹² A Károly uralma elleni, aragóniai és bizánci segítséggel kirobbant felkelés, mely húszéves háborúhoz vezetett az Anjouk és az Aragóniai-ház között.

¹³ *Bartusis* 1992. 54–57. o. és *Korobeinikov* 2014. 326–243. o. Egyébként Konstantinápolyt is egy bizánci és kun katonából álló sereg foglalta vissza. *Bartusis* 1992. 40–41. o. és *Hadzisz* 1974. 222–223. o.

¹⁴ Egész pontosan a hvárezmiek veresége óta Azerbajdzsán síkságain tartózkodó említett megszálló hadtestet.

¹⁵ „A törökök a tatárok elől menekülve vetették magukat a »rómaiakra«, amilyen gyávák voltak az előbbiekkal szemben, olyan ádázul törtek az utóbbiakra. A tatár támadás így nem sorscsapás forrása lett számukra, hanem a legnagyobb szerencsée.” (*Gregoras* 1973. 134. o.) A török népmozgáshoz lásd *Köprülü* 1992. 45–48. o.

megélhetési módja, vagyis az adott esetben a háborús viszonyok teremtették meg azt a „hitharcos” (gázi) réteget, amely aztán a hadakozásból tartotta fenn magát: aki tehetett, lóháton, aki nem, az csak gyalogosan ment portyázni a keresztény területekre. Bizánci forrás szerint ezek a harcosok kezdetben csak ijjal és tegezettel voltak felszerelve.¹⁶

Ez a gázi-réteg lett idővel a török hódítások motorja, amikor létszámuk annyira megnőtt, hogy komoly hadi vállalkozásokra is összeállhattak. Kezdetben még a bizánci végeken megtelepedve a császár szolgálatába is állhattak, majd amikor elég erősnek érezték magukat, önállóan kezdték fosztogatni a bizánci területeket. Ebben a folyamatban a gyarapodó számú kísérlőiket gyakran csak egyszerű származású harci főnökök irányították, akikből idővel aztán a bizánciaktól elragadott területeken kialakított türkmén államok bégjei lettek.¹⁷ A 13. század közepén jószágok elhajtásával és foglyok szedésével kezdődött folyamat idővel Nyugat-Anatólia meghódításába torokolt, ahol aztán önálló bégségek jöttek létre, melyek közül végül az oszmánok emelkedtek a csúcra, és ennek a harcos társadalomnak az energiáit felhasználva hozták létre birodalmukat. Bizánc ázsiai tartományainak elvesztése elég zavaros történet, de érdemes röviden összefoglalni a lényeges mozzanatokat.

VIII. Mihály 1280–1282-es hadjáratai után a császári sereg évekig nem indított nagyszabású hadjáratot a törököktől fenyegetett területek védelmére. Pedig lett volna miért: 1284-ben délen elesett Tralles, vagyis a Maiandros folyó menti határ szinte védtelenné vált. Az 1291. év végi ilhánida büntető hadjárat után a török nyomás még erősebb lett; az utolsó sikeres hadjáratot 1295-ben Alexios Philanthropenos vezette, végül azonban a kormányzat telhetetlensége miatt elégedetlen katonaság fellázadt. Az anatóliai haderő ezután már nem volt képes ellátni a védelmet, a szolgálati birtokokra (*pronoia*) épülő helyi katonaságot nem lehetett újjászervezni (főleg, hogy ekkor ezek már gyakran az adómentes világi vagy egyházi nagybirtokokat gyarapították, lakóik pedig nem katonák voltak, hanem függő parasztok). 1298–99-ben Észak-Anatóliában az egyik mongol kormányzó is fellázadt a végvidéki türkmének segítségével, leverése tehát ismét ezek szállásainak feldúlását jelentette, amit az igen kemény tél is súlyosbított. Szinte minden együtt volt tehát, ami a nomádokat mozgásra bírhatta: katonai vereség, legelőterület elvesztése, szokatlan hideg, túlnépesedés.

1300-tól megint folytonos török támadások érték a bizánci határokat, melyek elhárítására II. Andronikos csak nehezen tudott zsoldosokat szerezni, de ha sikerült is, nem tudta

¹⁶ Gregoras 1973. 137. o.; Smith 1978. 70. o.; Korobeinikov 2014. 280–281. o. Amit Fodor Pál ír a dzserehorokkal (hadjáratokra bevonultatott zsoldos lovasokkal) kapcsolatban, az általában jellemző a korai török hódításokat mozgó gázi-rétegekre, így az itt tárgyalt könnyűgyalogosokra is: „...a társadalomnak azok a hagyományos, »nomád« elemei szolgáltak elsősorban bázisul, kimeríthetetlen forrásul, amelyek semmi hajlandóságot nem éreztek a birodalom kialakuló termelési rendjébe való beilleszkedésre”. Fodor 1981. 363. o.

¹⁷ Habár a Karamán bégség a fennsík déli részén jött létre, nem a bizánci végeken, de kezdeti jellemzők a kort: „Megalapítója és névadója egy egyszerű türkmén szénégető volt, aki később rablóvezérként tett szert hírnévre.” Matuz 1990. 23. o.

hatékonyan felhasználni őket, mint az 1301-ben az Arany Hordából menekült alánokat. Úgy tűnik, hogy a birtokaik legértékesebb részét jelentő nyugat-anatóliai folyóvölgyek felé terjeszkedő törökök mögött a Germiján bégség állt. Alvezéreik (*szübasik*) idővel önállósították magukat és saját bégségeket hoztak létre: Ajdin, Szaruhán, Karaszi. Bithyniában pedig Ozmán vezette a kasztamonui Csobánida bégek munka nélkül maradt gázejait,¹⁸ majd 1302-ben győzelmet aratott Bapheusnál. A nyugati területeket IX. Mihály társascsászár nem tudta megvédeni: az anatóliai bizánci fennhatóság összeomlott.

Bár nincsenek pontos létszám adatok erről a rétegről, párhuzamba lehet állítani őket a 14. századi kelet-anatóliai Akkoyunlu türkmén törzsszövetség erőivel. A rájuk vonatkozó adatok szerint – és náluk alighanem erősebb volt a nomád elem, mint az erre kevésbé alkalmas Nyugat-Anatóliában – 20–36 százalékuk „lecsúszott” nomád volt, akik nem rendelkeztek a pásztorkodó életmód fenntartásához szükséges nagyságú állatállománnyal, így számukra a hadakozásból származó zsákmány biztosította a megélhetésüket.¹⁹ A bizánciaktól elhódított területeken létrejött bégségek erői között is jelentős számú gyalogos katonaságról számolt be az egyiptomi történetíró, al-Umari az 1330-as években. Bár az összes bégségről nincsenek adatai, és a meglévők hitelessége is kérdéses, de jól látható, hogy a törökök már ekkor sem voltak híjával a gyalogos hadinépnek.²⁰ Tehát nem pontos statisztikai adatokról van szó, de ha a számokat akár a tizedére csökkentjük, akkor is látható, hogy jelentős emberanyag-tartalék állt a türkmén vezérek rendelkezésére, mellyel szemben a bizánciak csak pár ezer fős seregeket tudtak kiállítani.²¹

¹⁸ *Inalcik* 1980. 71–79.o.; *Matschke* 2004. 23–24. o.; *Uyar – Erickson* 2009. 14. o.; *Köprülü* 1992. 32–34., 36–38. o. Abból is jól látható, hogy ezek a bégek nomád háttérrel rendelkeztek, hogy mennyire fontos volt számukra a portyákból származó zsákmány vagy sarc, amely nyilván nagyszámú kíséretük ellátására kellett. Ennek párhuzama figyelhető meg a magyar honfoglalóknál is, Bölcs Leó szavaival: „...telhetetlen kincsszomj rabjai, semmibe sem veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg...” (*Kristó* 1995. 105. o.) Amikor a későbbi VIII. Mihály 1256-ban a szultánhoz menekült, a határvidéki türkmének kifosztották egész kíséretével együtt: aranyat, ezüstöt, lovakat, szöveteket és a ruháikat egyaránt elszedték. *Akropolites* 2007. 315. o.

¹⁹ Vö. *Smith* 1978. 71., továbbá uo. 72. o. arról, hogy a 15. század végén a kizilbasok, bár szintén türkmén eredetűek voltak, csak kevés lóval rendelkeztek. A későbbi török hódítások sikerét ez a népmozgalom alapozta meg; a történetírásban felmerülő kérdésre: hogyan lehetett volna megakadályozni az oszmán terjeszkedést, az a válasz, hogy kétféleképpen: a balkáni területek egyesítésével, illetve az anatóliai bégségek leverésével és meghódításával, akár a Felső-Eufráteszig – az egyik egyszerűbb lett volna, mint a másik...

²⁰ Idézi *Lippard* 1983. 5–11., 16. o. Siháb al-Umari egyrészt a genovai születésű mameluk, Balaban, másrészt sivrihisari születésű adatközlője, Hajdar sejk (uo. 17. o.) adatait vette át. Utóbbi nem közöl adatokat gyalogosokról és a lovasokra is eltérő számokat ad meg, pl. Germijánhoz csak 40 000-t, Ajdinhoz pedig 10 000-t. Hajdar szövegében vannak további ellentmondásos részek is: Geyve és Göynük a Sakaryától keletre feküdtek, alighanem oszmán főhatalom alá tartoztak, Izniknek viszont, bár az oszmánoké volt 1331 óta, Balaban szerint Ali pasa, Szaruhán fia az ura.

²¹ 1320-ban II. Andronikos hosszabb válságos időszak után végre megteremtette az anyagi alapokat ahhoz, hogy 3000 zsoldost állandóan fegyverben tartson, ennek harmadát akarta Bithyniába küldeni az oszmánoktól szorongatott városok védelmére. *Gregoras* 1979. II/1. k. 40. o. és *Bartusis* 1992. 85. o.

Bégség neve	Lovasság létszáma (fő)	Gyalogság létszáma (fő)
Germiján	100 000	100 000
Ajdin	70 000	–
Mentese	több mint 50 000	több mint 50 000
Karaszi	több mint 60 000	„több Burszáénál” (oszmánok)
Oszmán	40 000	„számtalan”
Kasztamonu	25 000	–
Szaruhán	18 000	–
Izник	8 000	„sok”
Denizli	5 000	5000
Gejve	5 000	„nagyszámú”
Tavaszi	4 000	10 000
Göjnik	3 000	–

A nyugat-anatóliai bégségek katonai létszámai (al-Umari alapján)

Fodor Pál sorai a korai oszmán történelemről jól jellemzik ezt a korszakot, azt, hogy ezekben a türkmén államokban még szó sem volt a későbbi szultáni egyeduralkodásról, viszont a hadakozás alapvető fontosságát töltött be az életükben. „Magukat bégnek nevezik, hatalmuk alapja a katonai kíséret, tekintélyük forrása a sikeres hadvezérség és a bőséges zsákmány. [...] A fejedelemség szervezete, adóztatása kezdetleges, a lazán összekapcsolódó területek és csoportok együttműködését főleg a közös katonai vállalkozások biztosítják. A követők szintén zavarba ejtő tarkaságot mutatnak. Felszínesen iszlamizált nomádok, görög keresztények, egy konszolidált muszlim államban szalonképtelen szekták tagjai sereglenek zászlaik alá. [...] az uralkodó vallási irányzat az univerzális misztika [...]. A társadalom török része misztikus dervisrendek [...] befolyása alatt áll, akik távol állnak az iszlám vallásjogtól [...], ám híveikkel együtt mélyen vallásosak, önként vesznek részt hódító háborúban, igényt tartanak arra, hogy beleszólhassanak a dolgok intézésébe. [...] A kultúrát és a mindennapokat egyfajta heroizmus hatja át, a társadalom önbizalma folyamatosan nő és egyre többen csatlakoznak a katonai vállalkozásokhoz. Annak ellenére, hogy a meghatározó ideológia a népies formában felfogott hitharc (*gazá*), a vezetők a gyakorlatban a keresztények megnyerésére törekednek, aminek számtalan gesztussal adnak nyomatékot. Több mint kétszáz éves kis-ázsiai együttélés után a köznép szintén együttműködésre hajlik mindkét oldalon...”²²

A 13–14. század fordulóján Bizánc elveszítette maradék ázsiai tartományait, és a török bégek elkezdtek berendezkedni a partvidéken is. II. Andronikos persze nem

²² Fodor 2001. 18–19. o.

hagyhatta ezt annyiban, viszont alkalmas haderő híján (az amúgy sem a legütőképesebb birtokos lovasság a folytonos fosztogatások során elszegényedett) zsoldosokat volt kénytelen felfogadni anatóliai földjei visszaszerzésére.²³

Török gyalogosok a katalánok ellen

II. Andronikos császár óriási összegeket költött a „katalán kompániára”, amely igazán hatékony zsoldos haderőnek bizonyult a szicíliai háborúban, de annak lezárása (1302) után munka nélkül maradt. Szívesen fogadták hát a bizánciak hívását (1500 lovas, 4000 gyalogos, továbbá matrózok, kiszolgáló személyzet, stb.), és 1303 végén már Roger de Flor vezetésével át is keltek az ázsiai partokra Kyzikosnál (Erdek). Lényegében Anatóliának ez a része is elveszett már, csak a vékony földnyelvvel kapcsolódó Artaki-félsziget maradt ki a török hódításból. Egy török sereg azonban már ezt a földnyelvet is szorongatta, sőt a katalánok érkezésekor a közelben táboroztak. A katalánok éjszaka észrevétlenül partra tudtak szállni, majd másnap hajnalban a törökök ellen vonultak, akik első meglepetésükből felocsúdva maguk is fegyvert ragadva kivonultak a táborból. A katalánok gyorsan mozgó lovassága és könnyűgyalogsága (*almogavar*) hamar fölénybe került a harcban, de a törökök – mivel családjaik a közelben voltak – makacsul küzdöttek, míg csak le nem mészárolták az állítólag 10 000 gyalogosukat.²⁴ Ez az eset jól mutatja a törökök nomád hátterét, azt, hogy családjaikkal vándoroltak, akiket rendszerint külön táborban hagytak, melynek védelme létfontosságú volt. Ugyanakkor valószínű, hogy a harcosok nemcsak emiatt küzdöttek gyalog, hanem jelentős részük eleve nem is rendelkezett lóval.

1304 áprilisában a katalánok megindultak dél felé, hogy a szorongatott bizánci városokat megsegítsék a törökök ellen. Lendületes menetekben jutottak el Philadelphíához (Alaşehir), melyet a Germiján-törökök szorongattak Szasza és Mehmed Ajdinoglu bégek vezetésével. A várostól egynapi járóföldre, egy Aulax néven említett településnél csapott össze Roger de Flor a törökök 8000 lovasával és 12 000 gyalogosával. A katalánok megint lendületes támadással kezdtek, hogy minél rövidebb ideig ériék őket a törökök nyilai, és sikerült is gyorsan közelharcba bocsátkozniuk, lovasok a lovasok, gyalogosok a gyalogosok ellen. A katalánok harcedzettsége és fegyelme ismét döntőnek bizonyult: a reggeltől délutánig tartó harc végére állítólag csak 1000 lovas és 500 gyalogos török menekült meg.²⁵

²³ *Bartusis* 1992. 73–79. o.; *Korobeinikov* 2014. 248–281. o.; az 1280–1302 közötti időszakról pedig *Doğan* 2019. 38–40. o.

²⁴ *Muntaner* 2006. 48–49. o. Nem említi, hogy itt melyik vezér embereivel csaptak össze. A térség később a Karaszi bégséghez tartozott, de ekkor még valószínűleg átmeneti helyzet volt: a bizánci hatalom már szétesett, de a török sem épült még ki, Karaszi két későbbi központja, Achyraous (Balikesir) és Pergamon (Bergama) 1304–1305-ben még bizánci kézen volt. *Zachariadou* 1993. 226. o.

²⁵ *Muntaner* 2006. 55–56. o. Gregoras szerint simább győzelem volt, mert a törökök a katalánok rohamát látva megfutamodtak. *Gregoras* 1973. 177–178. o.

Ezután a katalánok Tyraionba (Tira) mentek, melynek környékét a Mentese-törökök pusztították, akik nem figyeltek fel időben a zsoldosok érkezésére. Reggel aztán, amikor óvatlanul a síkságon prédáltak, 200 lovassal és 1000 gyalogossal rajtuk üthettek a hegyen álló városból. A törökök lovaikat is hátrahagyva a hegyekbe menekültek, nyilazással próbálták visszaverni a katalánokat, végül sikerrel, mivel azok vezére, Corberan de Alet kimelegedve levette a sisakját, és halántékon találta egy nyíl, így eleste véget vetett az üldözésnek.²⁶

A következő nagyobb ütközetre Anaiánál (Kadi Kalesi) került sor, ahol újabb török sereget győztek le, akik 1000 lovast és 2000 gyalogost veszítettek. Az utolsó csatájukat a „Vaskapunál” vívták egy török szövetség ellen, akik 10 000 lovassal és 8000 gyalogossal foglaltak el egy hegyi állást. A katalánok ismét gyors rohammal vetették rá magukat a lovasokra, az almogavarok pedig a gyalogosokra. Újabb nagy győzelmet arattak, állítólag 6000 török lovas és 12 000 gyalogos maradt a csataterén.²⁷

A krónikás Muntaner ugyan jócskán felsrófolta a törökök létszámadatait és veszteségeit, de nyilván hiteles abban, hogy a lovasság mellett jelentős számú gyalogság is a rendelkezésükre állt. A fegyelmezett katalán zsoldosok ellen ugyan nem tudtak nyílt csatában győzni, de látható, hogy az íjászat nagyon fontos volt taktikájukban, és védelemben igyekeztek a terep adta előnyöket kihasználni erősebb ellenfelükkel szemben. A törökök anatóliai sikerei nem annyira győztes csatákból következtek, hanem jelentős emberanyag-tartalékukból, mivel ellenfeleik nem tudtak velük szemben akkora sereget kiállítani, amely képes lett volna visszaszorítani ennek folyamatos nyomását, a folytonos pusztítások viszont lassan aláásták a bizánciak erejét.

Érdemes még kitérni a katalán taktikára is, mert az említett csaták jól mutatják, hogy mennyire sikeresen tudták semlegesíteni a törökök íjászait mozgékony gyalogosaik és lendületesen támadó lovasaik együttes alkalmazásával. Roger de Flor serege alighanem azért lehetett olyan hatékony, mert „összefgyvernemi” erő volt, a lovasság és a gyalogság egymást kiegészítve tevékenykedett.²⁸ Az almogavarok, bár szintén inkább könnyűgyalogosok voltak, nem vonakodtak a közelharctól akár nehézlovasokkal szemben sem. Egyébként szintén muszlim–keresztény határvidékről, a Pireneusi-félszigetről származtak, ahol hagyományosan a muszlim területeken portyázva éltek

²⁶ Muntaner 2006. 57–58. o. Muntaner egy másik fordításában (Goodenough 2000. 415. o.) 700 török lovas és sok gyalogos esett el.

²⁷ Muntaner 2006. 62–63. o. Lady Goodenough fordításában 20 000 gyalogost említ a „Vaskapunál”, a veszteségek mindkettőnél azonosak. (Goodenough 2000. 417–418. o.) A „Vaskapu” pontos helye rejtély – vagy a Maiandros torkolatától délre levő átjárók egyike, vagy északabbra, a Kemalpaşa közeli Karabel-szoros lehetett. A katalánok anatóliai hadjáratához lásd *Korobeinikov* 2014. 282–287. o. és *Doğan* 2019. 41–46. o.

²⁸ Emellett frissítették is taktikai repertoárjukat, mivel az addig hiányzó íjászcapatokat a későbbiekben a törökök közül toborozták. (Jacoby 2015. 180. o.) Habár számszeríjászai voltak, mert az Ibériai-félszigeten ez a fegyver gyakoribb volt, mint Európa keleti felén, 1242-ben Esztergom várának megvédéséből az aragóniai Simon ispán emberei bőven kivették részüket. *Süttő* 2014. 227. o.

életüket. „Ezek a népek, akiket almogávaroknak neveznek, nem élnek másnak, csak a fegyverek szolgálatának. Nem laknak sem városokban, sem villákban [valószínűleg: falvak], hanem a hegyekben és a bozótban, és minden nap a szaracénok ellen harcolnak: behatolnak a szaracénok földjére egy vagy két napra, rabolva és szaracén foglyokat ejtve; és ebből élnek. És elviselnek olyan életkörülményeket, amiket mások nem tudnának elviselni. Akár két napig is kibírják evés nélkül, és ha szükséges, gond nélkül megeszik a mezők füveit. Vezetőik [adalides] ismerik az országot és az utakat. És nem visznek mást, mint egy köpenyt vagy kabátot, legyen nyár vagy tél, és bőrből készült nadrágot, lábaikon meg borsarut hordanak. Jó kést, erős kötelet és tűzkövet hordanak az övükön. Mindegyikük egy jó lándzsát és két dárdát visz, meg egy háti iszákot, amiben élelmét tartja. És nagyon erősek, gyorsak a menekülésben és az üldözésben...”²⁹ A leírásból látható, hogy ez a szívós harcos közösség mennyire hasonlít a nomád törökökhöz – bár nem lovas-nomád eredetűek, viszont hatásos könnyűgyalogos taktikájuk párhuzamba állítható azok íjász gyalogságáéval. A társadalom peremén élő csoportként vezetőik az érdemesnek bizonyult tagjaik közül kerültek ki (ebben hasonlíthatnak a Nikephoros Gregoras által leírt 13. századi török gázi-csapatokhoz), nem kellett nemesi háttérű vezérek rigolyáihoz alkalmazkodniuk. Egy rövid lándzsával, néhány gerellyel és törökkel felfegyverezve nem tűnhettek veszélyesnek páncélos lovagok számára, de a szicíliai háborúban bebizonyosodott, hogy azokkal is képesek elbánni. A „kompániában” pedig a lovagi csapatokkal együttműködve a korszak egyik legütőképesebb seregének gerincét adták.³⁰

A katalánok hadjárata végül káoszba sodorta a bizánci államot, amikor vezérük meggyilkolása után szembefordultak a császárral (1305). Az anatóliai területek elvesztését már nem lehetett megakadályozni (a bithyniai városokat kivéve), a katalánokat pedig az európai területek feldúlása során Ázsiából érkezett török csoportok is segítették, akik így hasznos információkat szereztek erről a vidékről is.³¹ A törökök rövidesen hajókat építettek, majd portyákat kezdtek indítani az európai partokra, melyek során szintén nagy számban alkalmaztak gyalogosokat, már csak azért is, mert ezeket egyszerűbb volt hajóval átszállítani. (Persze tudtak lovakat is szállítani, de ez ritkább volt, inkább csak Karaszi területéről tehették a Dardanelláknál, mely bizánci szempontból a legkritikusabb átkelési pont volt, ugyanis itt vegyes seregek is átkelhettek).³²

²⁹ *Igaz* 2012. 74. o.

³⁰ Goodenough szerint almogávarok 1300-ban Gaglianónál 300 francia lovagot mészároltak le. *Goodenough* 2000. 380–382. o. Továbbá *Pergalios* 2011. 28–35. o.; *Doğan* 2019. 35–37. o.; *Jacoby* 2015. 178–180. o.

³¹ Ezt a Halil vezette 2000 fős sereget is csak szerb segítséggel tudták legyőzni. *Gregoras* 1973. 200. o. és *Oikonomides* 1993. 163–166. o.

³² Továbbá lovak mellett hadigépeket is szállíthattak. (*Inalcik* 1995. 325. o. és *Zachariadou* 1989. 215. o.) Kantakuzenos lovas csapatok átkelését említi a Dardanelláknál, ugyanis itt lehetett a legegyszerűbb lovakkal együtt átkelni; ugyanő 1348-ban is leírt egy esetet, melyben az itt átkelt törökök gyalogos csapatai a félszigeten maradtak, valószínűleg az átkelés biztosítására, a lovasok viszont Mesene (Misinli) vidékén portyáztak. Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 82. o. és *Agrait* 2013.

A türkmén bégségek csapatai rendszeresen átkeltek az európai partok dűlására, a többi nyugat-anatóliai állam (Szaruhán, Ajdin, Mentese) gázijai az Égei-szigeteket és a görög szárazföldet látogatták Thrákiától Moreáig (az oszmánok egyelőre a bizánci kézen maradt bithyniai területekkel voltak elfoglalva).³³ Ezekon jellemzően könnyűgyalogsággal vettek részt, így az 1320–40-es években indított kalózvállalkozások során ezek taktikája volt a meghatározó. Vagyis a bégségek harcosai nem csak az Égei-tenger szigetein, hanem az európai szárazföldön is portyázhattak.

A katalánok távozása (1309) után II. Andronikos megmaradt birodalma rendbetételével foglalkozott. Az arsenita skizma és a Laskaris-párti elégedetlenség és a nyugati fenyegetés időszaka végre lezárult, és a kíméletlen módszerekkel kisajtolt adók (melyek persze az alattvalóknak súlyos terhet jelentettek) lehetővé tették az aktívabb külpolitikát a bizánci utódállamok újraegyesítésének céljával. Az öreg császár azonban végül nem távozhatott békében: 1320-tól unokájával, Andronikossal keveredett polgárháborúba, melyben török segédcsapatokat is bevetettek, ami az 1341 utáni időszakban általánossá vált.³⁴

A következőkben III. Andronikos (1328–1341) harcaiból vehetünk néhány példát a török gyalogosok alkalmazásáról ezen portyák során, hadvezére (*mezas domestikos*) és bizalmasa, Ioannes Kantakuzenos, valamint kortársa, Nikephoros Gregoras krónikájának ezekről szóló részeit felhasználva. Ezekből látni fogjuk azt a történelmi érdekességet, amelyet „lovatlan nomád” taktikának nevezhetnénk, vagyis hogy miként harcolt a nomád gyalogság. A nomád birodalmak általában segédnépeiket használták erre a feladatra, de a fentebb leírt folyamat következtében a türkmén bégeknek saját embereikből is bőven volt erre utánpótlásuk.³⁵

Összecsapás a Lipex-hegynél

1326-ban a leendő császár még nagyapja, II. Andronikos társuralkodója volt, amikor a fővárosból Didymoteichonba (Didymoticho) tartott. Útközben portyázó török gyalogosokat jelentettek a Lipex-hegy környékén, Megale Karya (Malkara) mellett – úgy vélték, nyugodtan megtámadhatják őket, mivel, ha azok túlerőben lennének is,

³³ Ezekhez a kalózportyákhoz lásd *Inalcik* 1995. 309–341. o. és *Zachariadou* 1989. 214–217. o.

³⁴ II. Andronikos alighanem éppen oszmánokat szállított át a Boszporuszon 1322-ben. Kantakuzenos 1982–2011. I. k. 108–109. o.

³⁵ Persze más nomád népeknél sem volt teljesen ismeretlen a gyalogos harc. A 11. században keletkezett *Kutadgu Bilig*ben (a legrégebbi muszlim török irodalmi emlék, fejedelmi tükör-szerű verses mű) ez olvasható: „Szálljanak le a lórol az ijászok, veled együtt az első sorban. Az ősz és a határozott katonák legyenek legelől, mert őket már megedzette a csata és engedelmeseek.” Továbbá a 13. századi mongolokról: „Általánosságban gyalogosan előnyben részesítik a zárt harcrendet, lovon pedig az oldott rendet”, de hogy tisztán gyalogos erőket vessenek be, az már ritkaság. (*B. Szabó* 2010. 89., 93. o.) Kantakuzenos és Gregoras kortársak voltak, de politikai ellenfelek is, krónikáik viszont egymást kiegészítő értékes források – lásd hozzájuk *Moravcsik* 1984. 335., 336. o.; *Hadzisz* 1974. 237., 243. o.; *Baán* 2013. 28–30. o.

lovasként könnyen visszavonulhatnának a gyalogosok elől. Nem volt nagyobb had-erő,³⁶ sikerült észrevétlenül a közelükbe jutni, és megsemmisíteni őket, de csak kemény harc után. A törökök nyilaikkal sok lovat megöltek, a lovasok is több sebet kaptak, Andronikos lábát is nyíl találta el, lova hét nyíllövés miatt elpusztult,³⁷ Kantakuzenos is életveszélybe került: a törökök körülvették, lova mozgásképtelen lett, nyilak, dárdák és kövek találták el, de nem sebesült meg, habár karját és lábát nem védte páncél. Állítása szerint addig még sosem volt ilyen életveszélyben. Ez a kisebb összetűzés jól mutatja, hogy a török gyalogosok, habár nem voltak egyenlő ellenfelek a nehézlovasság számára, de harci szellemnek nem voltak híján és még így sem adták fel az egyenlőtlen küzdelmet, habár fegyverzetük szerint is inkább távolharcra voltak alkalmasak.³⁸

A török portyák továbbra is folytatódtak (közben az oszmánok Bithyniában beveték Prusát), miután III. Andronikos 1328-ban megfosztotta trónjától nagyapját, az új császár váltakozó sikerrel harcolt ellenük. 1329-ben 70 hajónyi gyalogost vert meg, 1331-ben egy másik seregnek csak az egyik felét tudta szétverni.³⁹ Bithyniában még ennyi sikert sem lehetett felmutatni, mivel 1331-ben elveszett Nikaia is. Hamarosan viszont egy még nagyobb török sereg közeledett Ajdinból Smyrna (Ízmir) urának, Umur pasának (1334–1348) a vezetésével.

Umur pasa 1332-es vállalkozása

Amikor a thrákiai partok felé 75 hajója közeledett, Umur pasa már hírhedtté vált kalóz-vállalkozásairól, az Égei térségben a keresztények réme, a gázik hőse volt. A hitharcban részt venni akaró falusi lakosságból kikerülő íjász gyalogosai, a vörös süveges azabok jól beváltak a portyák során, de szükség esetén lovakat is szerezhettek a fosztogatáshoz, és nyílzáporuk pusztító erejű volt. Kis merülésű, gyors és könnyű hajóikkal könnyen partra szállhattak, és egy kisebb csapatot őrzésükre hátrahagyva fosztogatáshoz

³⁶ Összesen 70, hajótörött portyázóról volt szó. *Gregoras* 1979. II/1. k. 78. o.

³⁷ A páncélozatlan lovaknak könnyű volt súlyos veszteségeket okozni – láthatjuk majd későbbi példákon is –, amivel a bizánciak már régóta tisztában lehettek, hiszen századok óta harcoltak lovas-nomádokkal. Megint csak felidézhetjük a pelagoniai csatát, amelynek végső szakaszában a császár német zsoldosai a frank lovagokkal szemben nehéz helyzetbe kerültek, mire a bizánci parancsnok magyar lovas íjászáinak utasítást adott arra, hogy: „Ne törődjetek egyáltalán a németekkel, hogy ők a mieink [...]. Ha ugyanis csupán a frankokra lőnétek, nem tudjátok megzavarni őket, lőjetez hát valamennyien küzdelmük kellős közepébe, öljétek meg a lovakat, melyeken lovagolnak, hogy a lovasok lezuhanjanak paripáikról, hogy eltíporjuk őket...” *Moravcsik* 1984. 318–319. o.

³⁸ Kantakuzenos 1982–2011. I. k. 143–144. o. Persze valószínűleg voltak legalább töreik, baltáik, és aki tehetett, kardot is szerezhetett; régi török szokás a *Kutadgu Bilig* szerint, hogy: „Előbb távolról nyiladat használd, ha összeértél az ellenséggel, karddal és baltával vágj.” *Thüry* 1888. 581. o. (Lásd még a hivatkozott kötet végén a trevisói csatában harcolók felszerelését.)

³⁹ Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 52–53., 82. o. Az utóbbiak alighanem Karasziból jöttek. *Zachariadou* 1993. 229. o.

láthattak a partvidéken.⁴⁰ A császár sietve összeszedett katonákat vezetett a partvidékre, hogy megzavarja a törökök pusztításait. Kumutzenánál (Komotini) helyezkedett el csapataival, és hamarosan a törökök is a közeli partvidékre érkeztek, alighanem a Vistonis-tónál szálltak partra. Umur emberei nyomban fosztogatáshoz láttak, de a bizánciak ellenük vonultak a Panagia nevű helyre (Komotinitől délnyugatra), amely sík volt és jól járható, igazán alkalmas a lovasság bevetésére. A gond csak az volt, hogy a törökök többszörös túlerőben voltak, így aztán – habár nem volt eleve reménytelen – a lovasroham igen veszélyes vállalkozás lett volna. Ezért Andronikos erősítésre várt, a törökök pedig szintén óvatosan viselkedtek, mert tudták, hogy a sík terepen, ha balul ütne ki a dolog, nem tudnának visszajutni a hajóikhoz. Ezért aztán egyik fél sem kezdeményezett harcot, de vissza sem vonultak, arra vártak, hogy a másik mit lép. Ahogy az este közeledett, a törökök elkezdtek átkiabálni, hogy vagy harcoljanak, vagy kössenek egyezséget és ki-ki menjen a dolgára. A bizánciak azzal próbálták őket megtéveszteni, hogy csak a környékbeli városok csapataiból összeállított sereggel van dolguk, de a törökök nem dőltek be ennek. Végül Umur megüzente, hogy zsákmányt akartak szerezni, nem számítottak ellenállásra, ezért elvonul, s ha békén hagyják, akkor nem lesz harc, de ha megtámadják, minden erejükkel megvédik magukat. A császár úgy döntött, hogy ez így jó lesz, mivel ezzel megakadályozzák a vidék feldúlását és harcolni sem kell (a parton néhány török portyázó esett el csupán). Umur serege rendezetten visszavonult a hajókhöz, majd dolgavégezetlenül tért vissza Ázsiába.⁴¹

A fenti eset jól szemlélteti ezt az időszakot: a törökök elég könnyen át tudtak kelni a túlpartra, így pusztításaikat igen nehéz volt megakadályozni, mivel a bizánciak nem rendelkeztek ehhez alkalmas flottával, csapataik összegyűjtése pedig időbe telt. A támadók ezért általában létszámfölényben voltak, viszont nagyrészt gyalogos csapataik a nehézlovassággal szemben könnyen a rövidebbet húzhatták még így is.⁴² Ha csellel, rajtaütéssel nem boldogultak, akkor védekező taktikát alkalmaztak, hogy a lovasrohamot ki tudják védeni, vagy mint itt, egyezkedve próbálták kikerülni a harcot. Viszont ha úgy vélték, hogy csak kisebb harcértékű helyi erővel van dolguk, azokkal aligha óvakodtak összecsapni – mint láthattuk, a császár is titkolni próbálta a jelenlétét az Umurral szemben álló seregben. Bár a harc elmaradt, nagyjából sejthető, miféle ütközetre kerülhetett volna sor: a bizánciak gyors rohammal (a korabeli lovasságnál a sebesség 11 m/s is lehetett)

⁴⁰ 1345-ben Umur segédcapatainak tizenöt hajóját 250 török őrizte. (Kantakuzenos 1982–2011. III. k. 280. o.) Amikor Umur portyára készült, a „gázik ellepték a Smyrna körüli mezőket és dombokat”, és foglyok sokasága mellett aranyat, ezüstöt és szöveteket zsákmányoltak. *Inalcik* 1995. 324–327. o.

⁴¹ Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 105–106. o.

⁴² 1312-ben is például a katalánokat kísérő török portyázók ellen a Xerogypsos folyónál (Çorlu Suyu) sík terepen álltak fel a bizánciak, ellenfeleik viszont szekérvárat alakítva rögtönzött védőállást alakítottak ki. (Gregoras 1973. 201–202. o.) Ez régi nomád szokás, a magyaroknál is megfigyelték: „...a kocsikat és az egyéb málhát körben elhelyezve egymást váltva őrködtek az éjszaka folyamán...” *Kristó* 1995. 251. o.

próbálták volna lehengetrelni a gyalogságot, vagy ha erősítés érkezett volna, akkor talán inkább megpróbálták volna átkarolva megtámadni őket. A török nyílzápor azonban így is veszélyes lett volna az íjászok nagy száma miatt, és ha ezzel a rohamot meg tudják akasztani, akkor az összezavarodott lovasokat átkarolhatták volna a mozgékony azabok, ezután a hátasaikat vesztett nehézlovakokkal már könnyen elbánnhattak.⁴³ Ebből érthető, hogy mindkét fél óvakodott elkezdni a harcot, hiszen biztos sikert egyik sem várhatott.

Hadjárat az albánok ellen (1336)

A törökök nemcsak portyázni jártak az európai partokra, hanem zsoldosként is találtak maguknak megbízókat. Mivel viszonylag nagyszámú csapatokat tudtak elég gyorsan kiállítani, továbbá zsákmányért dolgoztak, nem kellett nekik külön fizetni, ezért aztán szívesen fogadták fel őket a térség viszálykodó államai (ez fontos annak megértéséhez, miért alkalmazták őket később is előszeretettel a belviszályokban: hívásra gyorsan megjöttek és zsoldot nem, csak zsákmányolásra alkalmas terepet kellett nekik biztosítani).⁴⁴ A birodalom nyugati végén a transzhumáló⁴⁵ életmódot folytató albánok gyakran fosztogatták a császári fennhatóság alatti városokat. Kanina és Berat különösen sokat szenvedett dúlásaiktól, továbbá a hegyvidéki Tmoros várát is kezükbe kaparintották.

III. Andronikos, miután már nem reménykedhetett az anatóliai területek visszaszerzésében, az európai részekben próbálta kompenzálni a területi veszteségeket. Mivel – Thessalia 1333-as bekebelezése után – amúgy is Epiros megszerzésére készült, egyidejűleg az albánokat is meg akarta rendszabályozni. Mivel a bizánci haderő zömét a lovasság adta, amely nem tudott a járhatatlan hegyekben meghúzódo félnomádokkal elbánni, a császár a közben szövetségesevé vált Umur pasától kért gyalogos segédc csapatokat.⁴⁶ Az ajdini (ioniai) török gyalogság ugyanis hegyvidékről származott, így képes volt olyan terepen is boldogulni, ahol a lovasság nem volt bevethető. Meg is kapta a kért segítséget, hajóval érkeztek Thessalonikibe, ahol csatlakoztak a bizánci sereghez. Innen Durazzo felé nyomulva, az albánok lakta vidéken pusztítani kezdtek, mire az albán fosztogató csoportok szokásuk szerint visszahúzódtak a hegyvidékre, arra számítva, hogy a bizánci lovasság megint nem tud a nyomukba eredni és végül dolgavégezetlenül távozik. Most viszont rajtavesztettek: a török könnyűgyalogosok és

⁴³ Az íjak maximális és hatásos lőtávolságáról és a védőpáncélok minőségéről lásd *B. Szabó* 2010. 78–81. o. Az azabokhoz hasonló yayák (róluik majd az ennakosiai csatánál teszünk bővebben említést) később, I. Murád (1362–1389) idejében a félhold alakú hadrend szárnyain helyezkedtek el, vagyis az átkarolás lehetett a taktikai céljuk. *Mergen* 2001. 60. o.

⁴⁴ A zsákmány, mint látni fogjuk, nemcsak javakat jelentett, hanem embereket is, a törökök a rabszolgakereskedelemből is nagy hasznot húztak. A korai magyarok is rendszeresen eladták foglyaikat. *Kristó* 1995. 34., 38., 45., 47., 56. o.

⁴⁵ Évszakokhoz kötött, kétlegelős vándorpásztorokodás egy típusa.

⁴⁶ *Bosch* 1965. 159–160. o. és *Zachariadou* 1983. 39–40. o. A kapcsolatok javulása azt is jelentette, hogy Ajdin és Szaruhán nem indított támadásokat Bizánc ellen, viszont annál inkább támadták a latin kézen lévő szigetvilágot.

íjászok hegyi szállásaikon rohanták le őket, és a váratlan támadástól pánikba esve nem is tudtak ellenállni. A törökök sokakat levágtak vagy elfogtak, valamint nagy zsákmányt ejtettek. Kevesen tudtak csak távolabbi helyekre menekülni, de ezeknek is feleségeik és gyermekeik fogságba kerültek. Így a törökök rengeteg foglyot vihettek keletre rabszolgának, mivel a császár és a rokonságuk csak kisebb részüket tudta kiváltani.

A bizánciak annyira sok jószágot zsákmányoltak (300 000 marhát, 5000 lovat és 1 200 000 juhot), hogy végül egy aranyért 100 marhát vagy 500 juhot lehetett venni.⁴⁷ Az epizód jól mutatja a török íjász gyalogosok hatékonyságát egy nehézlovasság által járhatatlannak tartott terepen, másrészt arra is rámutat, hogy a Balkánon megnyírt a portyázó könnyűgyalogosok szerepe. A transzhumáló albánok mellett a vlahok, bolgárok és szerbek is jelentős kontingenseket állítottak ki a későbbiekben az oszmán akindzsik (irreguláris portyázó lovasság) soraiba.⁴⁸

Ennakosia (1337)

A török portyázók nem voltak legyőzhetetlen ellenfelek, de megfelelő körülmények és taktika híján a korabeli bizánci hadszervezet nehézlovasságra építő módszerei nem mindig voltak ellenük sikeresek. A 14. század elején, mint az eddigi példákban láthatuk, könnyűfegyverzetű csapatokkal harcoltak, melyek mozgékonyak voltak és ügyesen kihasználták íjászatban való jártasságukat, akár lovasok, akár gyalogosok voltak (az utóbbiak is nomád módra harcoltak, csak ló nélkül). Azonban a lovas-nomád taktika legjobban akkor érvényesült, ha elegendő tér volt számukra a mozgáshoz, illetve a korai oszmánok esetében elég fedezék volt a harctéren, hogy a nehézlovasság rohamait kivédhessék.⁴⁹ Ezek híján könnyen bajba kerülhettek. A gyalogság számára

⁴⁷ Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 120–123. o.; *Gregoras* II/2. 286. o.; *Kyriakidis* 2018. 309. o. A zsákmányszerzés kitüntetett szerepét a késő bizánci katonaság számára kiemeli még: *Bartusis* 1992. 249. o. A 10. századi bizánci könnyűgyalogosoknak is fontos ösztönző volt a várható préda: ha éjszaka ellenséges táborra támadtak és látták, hogy lovakat, öszvéreket és értékes dolgokat szerezhettek, akkor kíméletlenül törtek előre, hogy megszerezhessék ezeket. *Dennis* 1985. 181., 237. o.

⁴⁸ *Adanir* 1998. 274–277. o. A vojnyukok, martalócok és vlahok szerepéről az oszmán hadszervezetben lásd *Hegy* 2001. 1261–1272. o. A szerbekről Türoszi Vilmos jegyezte le a 12. században: „...az egész nemzet műveletlen, tudatlan, erdőben és hegyekben él, a földművelést nem ismeri, a nagyban űzött baromtenyésztés legfőbb gazdasága. Tej, sajt, vaj, hús és méz bővében vannak.” A thesszali vlahok életmódjáról 1173-ban Tudelai Benjámín így írt: „Az oláhok, kik gyorsaságra és fürgeségre nézve a szarvasokkal csaknem egyenlők, leereszkednek hegyeikről és a görögöket kifosztják. Eddigél még nem voltak megfélemezhetőek, a lakhelyeikül szolgáló hozzáférhetetlen rejtékeik miatt, mivel az azokhoz vezető utakat csupán ők ismerik.” *Szamota* 1891. 27., 32. o.

⁴⁹ A hegyek taktikai felhasználását érdemes vizsgálni: a lovas-nomádoknál is előfordult, hogy hegyre húzódtak védekezés céljából, a mongoloknál inkább végszükség esetén (mint 1068-ban Kerlésnél az úzok). Kantakuzenos is leírja az 1348-as mesenői csatánál, hogy miután megverte a török lovasokat, a maradék egy hegyre húzódott. Személyesen beszélt rá őket a fegyverletételre, de közben saját engedetlen katonái ismét rájuk támadtak, mire immár maga biztatta őket, hogy meneküljenek vissza a magaslatra. (*Agrait* 2013.) Ez alighanem általános lehetett a lovasoknál, hogy ha vereséget szenvedtek, gyakran próbáltak hegyi állásban kitarítani. A Gaglianónál alulmaradt francia lovagok is magaslatra húzódtak 1300-ban. *Muntaner* 2000. 382. o.

lényeges volt, hogy biztonságos állásban fogadják a támadást – láthattuk, hogy Umur is inkább óvatos volt Panagiánál a császár kisszámú lovasságával szemben. Hogy nem ok nélkül, arra a következő epizód a bizonyíték.

Erre az időszakra az oszmán bégség lényegében felszámolta a bizánci fennhatóságot Bithyniában, azonban a török harcosok számára továbbra is munkát kellett biztosítani. Kézenfekvő volt, hogy a Márvány-tenger túlsó felére indított portyák biztosíthatják számukra a zsákmányszerzés lehetőségét. Az oszmánok jelentős gyalogos erővel is rendelkeztek, a falusi lakosságból kiállított fehérsüveges yayákkal.⁵⁰ 1337 nyarának elején Orhán jókora sereget gyűjtött össze, hogy az európai partokra küldje őket. A céljukat illetően nem világos, hogy az egy nagyszabású rablóhadjárat volt-e, vagy a regionális öbölnél akartak hídfőt létesíteni a további hódításokhoz.⁵¹ III. Andronikos időben hírt kapott a támadásról, még azon az éjjelen sietve összehozta Konstantinápolyban annyi katonát, amennyit csak tudott, majd nyomban Ioannes Kantakuzenos vezetésével a partra küldte őket a török támadás fogadására, maga pedig hajókat próbált felszerelni, hogy a tengeren is szembeszállhasson velük. Nem kellett messzire mennie, alig 20 km-re a fővárostól, a regionális öböl keleti partján, Ennakosianál (a Küçük Çekmece-tó keleti partján) foglalt állást, és felderítőket küldött ki, hogy a török partraszállást kikémleljék. Hajnal felé ezek jelentették, hogy nem messze onnan értek partot a törökök és már össze is csaptak velük. A törökök két csoportra oszlottak, az egyik a környék feldúlásához fogott, a másik pedig felderítőket kiküldve a *mezas domestikos* leshelye felé indult. A felderítőcsapat hamarosan belefutott a bizánciakba, és nagyrészt odaveszett, de a túlélők jelentették társaiknak, hogy nem nagyszámú, de bátor és harcedzett ellenségre bukkantak. Azok sietve hadrendbe álltak, majd már hajnal felé összecsaptak a főparancsnok csapatával, ám hosszas harc után megsemmisítő vereséget szenvedtek – állítólag csak heten tudtak elmenekülni, a többiek elestek vagy fogságba kerültek.⁵²

Hamarosan a császár is megérkezett két hajóval, és amikor megtudta, hogy Kantakuzenos már szétverte az egyik csoportot, maga is partra szállt, és személyesen indult a másik csoport ellen. Ez utóbbi, úgy látszik, nem értesült a társaik sorsáról, így fosztogatásba merülve, felkészületlenül érte őket a támadás, ezért közülük is csak kevesen menekülhettek meg három hajóval, a többi harminchárom a parton a bizánciak kezére

⁵⁰ A yayák ekkor még magas státuszú katonáknak számítottak (ezt jelezte fehér süvegük), volt, aki fizetett azért, hogy közéjük kerülhessen. (*Mergen* 2001. 13–16., 26–30. o.) Ez a részdios katonaság azonban korlátozott taktikai képességei miatt nem váltotta be a reményeket, és idővel – az azabokhoz hasonlóan – elvesztette elit pozícióját. (*Uyar – Erickson* 2009. 15–16. o.) Orhán állam- és hadszervező tevékenységéhez lásd *Matuz* 1990. 29–32. o.

⁵¹ Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 127. o. Két várat is el akartak foglalni, nem csak foglyokat és zsákmányt szerezni. (*Gregoras* 1979. II/2. k. 282. o.) A létszámokban a két forrás kissé különbözik, Kantakuzenos uo. 36 hajót ír, míg Gregoras 24-ről tud, vagyis kb. 1400–2100 embert küldhetett Orhán a hadjáratra. A *domestikos* csapata Gregoras szerint 60 fős volt. (*Gregoras* 1979. II/2. k. 283. o.) A csatához lásd még *Kyriakidis* 2018. 311–312. o.

⁵² Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 127–128. o.

került. A következő éjszaka újabb kilenc török hajó érkezett a parthoz, ezeket a császár hajói egy kivételével elfoglalták. Az elfogott törököket később jókora váltságdíj ellenében hazaengedték.⁵³

Gregoras verziója rövidebb, de tartalmaz újabb információkat. Eszerint az éjszaka harmadik órájában értek partot a törökök, és nyomban prédálni kezdték a környező falvakat. A kilencedik órában, mikor már kezdett hajnalodni, érkezett meg a *meGas domestikos* hetven lovasával, és lekasabolta a szétszóródott törököket. A császár pedig hajóival a parton maradt török hajókat támadta meg, és tizennégyet elfoglalt, a maradék tíz elmenekült azokkal a túlélőkkel, akik elérték a partot. Andronikos part-raszállása után a harc folytatódott, délre ezer török elesett, háromszáz pedig fogságba került. Egy bizánci sem esett el, viszont sok lovuk elpusztult, a gyalogos törökök ugyanis a lovasokkal nem boldogultak, de a hátasokkal el tudtak bánni. A győzelem nagyon lelkesítő hatással volt a bizánciakra, akik régóta nem voltak hozzászokva ilyesmihez.

Az oszmánok végül később és máshol jutottak el Európába: az 1341-ben kiújuló polgárháborúban előbb segédcsoportokként jártak át sorozatosan, majd Bizánc legyengülését kihasználva tartósan is megszállták a Gallipoli-félszigetet, és onnan kiindulva rendszeres portyákkal kezdték meg Thrákia meghódítását.⁵⁴

Összefoglalás és magyar párhuzamok

Az ennakosiai ütközet jól mutatja a könnyűgyalogság lehetőségeit és korlátait: csak megfelelő körülmények között lehetett őket felhasználni, mivel könnyűfegyverzetű íjászok voltak. Portyázó műveletekre, cselvetésre, rajtaütésekre alkalmasak voltak, viszont nehézfegyverzetű ellenféllel szemben nyílt csaták megvívására már kevésbé (a későbbi oszmán krónikákban is kiemelik a hitetlenek páncélos lovasrohamának veszélyességét).⁵⁵ Jól választott védőállásból viszont nyilaikkal még páncélos lovassággal szemben is hatékonyan tudtak működni – mint láthattuk, a hátasok leterítése bevett

⁵³ Kantakuzenos 1982–2011. II. k. 128–129. o.

⁵⁴ Fentebb szóba került, hogy Gregoras szerint Orhán azért küldte a sereget, hogy két várat elfoglaljanak a közelben és így szerezzenek bázist a bizánciak elleni további harcokhoz. (Gregoras 1979. II/2. k. 283–284. o.) Egy kortárs latin nyelvű forrás arról írt, hogy az ütközetben a császár szolgálatában harcolt negyven felnémet katona is, akik egy török vezérrel csaptak össze, aki korábban három várost szerzett meg a császártól, bár bizánci források nem említenek ilyesmit. A németek ezeket gyorsan visszafoglalták és kifosztották, a fegyvek teljes lemészárlását pedig csak a bizánciak akadályozták meg. (Matschke 2004. 45–46. o.) Az eseményt részletesen ismerheti Matschke 2003.

⁵⁵ Nesri az 1389-es rigómezei csatáról: „Mikor e hitetlenek vasba öltözve, s kezükbe kardot fogva bősziült vadkan módjára egyenesen előre rohannak, senki sem állhat meg előttük, akit érnek, azt ketté hasítják, s akkor nem lehet őket szétválasztani és visszafordítani.” Szeád ed-Din ugyanerről: „...a hitetlenek hadrendje érczfalhoz hasonló szilárdságú [...]. E zúduló vízőzön előtt a hősök nem állhattak meg, s igen sok bátorszívű halálát lelte.” Thury 1893. 43., 112., 115. o.

módszerük volt.⁵⁶ Mivel nagyszámú íjással harcoltak, a nyílzápor lehetett a fő fegyverük a nehézlovasság ellen, és úgy tűnik, hogy lándzsás-pajzsos gyalogságot nem próbáltak létrehozni a későbbiekben sem (bár karókat, árkokat rendszeresen felhasználtak akadályként az oszmánok).⁵⁷ Mozgékonyosságuk és íjásztudományuk volt a fő erősségük, „lovatlan nomád” harcmódoruk általában jól bevált.

A nomádokat természetesen lovasokként ábrázolják a források és a szakirodalom is, ezeken a példákon viszont azt is láthatjuk, hogy egy lovas-nomád eredetű népesség hogyan harcolt gyalogosan, mikor a szükség úgy hozta. Úgy tűnik, hogy az „alapelvek” szintjén (az imént említett jellemzők) a nomád örökség dominált, viszont látható, hogy már kezdenek kialakulni a későbbi oszmán taktika jellemző karakterei, amilyen a nehézlovasság rohamának megtörése egy jól megválasztott védőállásban – ugyanis a nomádoknál ritkább volt az ilyen szívósan védett pozíció.⁵⁸ Taktikai szempontból tehát az azabok és a yayák a lovas-nomád stílust lovak nélkül alkalmazták, ami egyértelműen önellentmondásnak tűnik, de megfelelő körülmények biztosítása mellett működött. Nem annyira csaták vívására, mint inkább portyázásra voltak felhasználhatók (például Umari informátora ezért nem is tartotta sokra Orhán csapatait).⁵⁹ A törökök igazi erőssége továbbra is a lovas íjászokban állt, akiket Anatólia tágas vidékein jól tudtak használni, majd 1354 után Európában is megkezdheték a hagyományos nomád portyázásokat, kezdetben az anatóliai mintát követő gázi bégek vezetésével. I. Murád idejétől fokozatosan a szultánok vegyes haderejének része lett mindkét elem, akik a szolgakatonaság intézményére támaszkodó újfajta hadsereggel biztosították az európai hódításokat.

A török hódítást Európában is a portyázó csapatok vezették be, mint a 11. században a szeldzsukokét Horászában és Anatóliában, végül a 13. század végén Nyugat-Anatóliában. A fenti példák mellett a gázik több sikeres rablóportyát hajtottak

⁵⁶ A terep kihasználásának jó példáját a polgárháborús időszakban vívott 1344-es stephanianai csatában (valahol a Volvi-tó északi oldalán) is láthatjuk. Szerb sereg csapott össze török segédcsoportokkal, akik a nehézlovasság elől a hegyekbe húzódtak. A szerbek nem akarták, hogy a szorosokban nyílzáport kapjanak a nyakukba, ezért leszálltak lovaikról, és üldözöbe vették őket, de nehéz felszerelésük miatt lemaradtak. A könnyűfegyverzetű törökök aztán két oldalra kitérve visszafordultak a hegy aljához, megszerezték az őrizetlen lovakat és szétverték a szerb sereget. (Kantakuzenos 1982–2011. III. k. 276–277. o.) A szakirodalom azért felhívja a figyelmet, hogy Kantakuzenos csak hallomásból ismerte ezt a csatát, nem tekinthető teljesen megbízható forrásnak. *Kyriakidis* 2018. 309. o.

⁵⁷ A gyalogos íjászok összpontosított tüze elég veszélyes lehetett a lovasságra, mivel így még pontosabb lövéseket lehetett leadni. Ibn Khaldún szerint is általános a törököknél a gyalogos íjász: „Három egymás mögött álló sorban helyezkednek el. Lovaikról leszállván, tegezeikből nyilaikat maguk elé űrtik s ülő [térdelő] helyzetből lönek.” (Lásd még *B. Szabó* 2010. 73–92. o.) Egy további példa a Rigómezőről: „...a hitetlenek hadrendjének szétszórása végett 2000 vitéz íjász alkotta az előcsapatot, olyanformán, hogy ezer a jobb, ezer pedig a balszárny előtt vala felállítva.” *Thúry* 1893. 115. o.

⁵⁸ Evrenosz bég javaslata Rigómezőn: „Legelőször is szükséges, hogy a kijelölt harcztérre menjünk és ott alkalmas állást, kedvező helyet válasszunk.” *Thúry* 1893. 112. o.

⁵⁹ *Lippard* 1983. 5. o.

végre Thrákiában, amelyet az Arany Horda tatárjai is feldúltak ekkoriban.⁶⁰ III. Andronikos 1338–39-ben vissza tudta szerezni Epirost, de ezt a sikert már nem tudta kihasználni birodalma további megerősítésére,⁶¹ korai halála után a polgárháborús időszakban aztán rendszeressé vált a török csapatok európai tevékenysége, és tartós megtelepedésük szinte csak idő kérdése volt. Rabszolgaszerző portyáik a következő évtizedekben fokozatosan aláásták ellenfeleik erejét. A Balkánon egymással hadakozó bizánciak, szerbek és bolgárok a parasztokat nem hurcolták el, a nomádok számára viszont az emberi zsákmány is fontos jövedelemforrás volt, aminek következményét Dukas, a 15. századi krónikás foglalta össze egy török főember szavaival: „...a Dunán túli vlachokat, magukat a hunokat, ezt a mérhetetlen tömeget megcsappantották, és nemcsak a szomszédos törökök portyáznak, a thrákiaiak, az attikaiak, az illyricumiak, a haimimontosiak és a Szerbia szomszédságában lakók – hiszen amennyire én tudom, sokkal nagyobb létszámú ez a nép ma a kalliupolisi tengerszorostól a Dunáig, mint ahányan a keleti részekben lagnak, vagyis az oszmán dinasztiaiból származó alapító birodalma –, hanem az ázsiai földről származók és Phrygia lakói is, és mit is mondjak? Lykaónok, akik Örményország határvidékén lagnak, amaseiaiak, kappadoxok, kilikiaiak, lykiaiak, kariaiak a Dunáig gyalognak, hogy meglophassák a keresztényeket. Hiszen még ha tízezerszer tízezren jutnak is el az illető tartományba, haramiaként gyalázzák meg, és rabolva menekülnek el. Ez tette pusztasággá egész Thrákiát Dalmáciáig, ez apasztotta le az albánokat, ezt az igen nagy létszámú népet, a vlachokat hasonlóképp, a szerbeket és a rómaiakat pedig véglegesen eltüntette.”⁶² Persze a demográfiai hanyatlásnak más okai is voltak (ökológiai és társadalmi egyaránt), és nem szabad megfeledkezni a korban tomboló nagy pestisjárványról sem, de a portyák is hozzájárultak mindehhez.⁶³

⁶⁰ Gregoras szerint 1337-ben is szörnyen feldúlták Thrákiát a szoroson átkelt törökök, 1338-ban pedig tömegesen, akadálytalanul pusztítottak Thrákiában, de ezt már mindenki megszokta, nem szükséges elbeszélne. 1340 tavaszán a bolgár határig dúlták fel a területet, senki sem akadályozta őket, és az egész zsákmányt Ázsiába vitték, pusztaságot hagyva maguk mögött. 1337 tavaszán pedig nagy tatár sereg tört be Thrákiába, és a Hellespontosisz nyomultak, ahol szétverték egy, a partokat fosztogató török csapatot, egyébként szokatlanul hosszú ideig, ötven napig dúlták a területet. *Gregoras* 1979. II/2. k. 280–288. o.

⁶¹ *Bosch* 1965. 136–138. o. és *Bartusis* 1992. 92–93. o.

⁶² *Baán* 2013. 338–339. o. A balkáni katonaparaszti rétegek az oszmán katonáállamban általában magasabb státuszt élveztek, mint korábban, így számukra a hódítás nem jelentett lesüllyedést, hiszen vagy részt vehettek a portyázó vállalkozásokban, mint korábban az albán hadjáratnál szóba került, vagy őrszolgálatot tölthettek be, mint a szorosokat őrző derbendzsik. (*Hegyi* 2001. 1260–1261. o.) Utóbbi funkció szintén nem oszmán sajátosság volt, balkáni előzményeikkel Nikephoros Gregoras is találkozott 1326-ban a szerb királyhoz utazva: „Egyszerre azonban a sziklákából és barlangokból, gyapjába és állati bőrökbe öltözött fölfegyverzett [...] alakok bukkantak elő. A dárdákat és baltákat támadásra készen tartották. Némelyek íjjakkal is föl voltak szerelve [...]. Ezen vidék lakosai ugyanis bolgár jobbágyok [...] ők az utakat őrzik és a rablási szándékkal ide betörőket elűzik.” *Szamota* 1891. 40. o. és *Gregoras* 1979. II/1. k. 74–75. o.

⁶³ *Adanir* 1998. 275–276. o. Bővebben lásd még *Matschke* 2002. 82–84. o.

Érdemes még kitérni az 1373-as trevisói csatára, ahol szintén megfigyelhetjük a török könnyűgyalogosok erősségeit és gyengéit. Habár a magyar történetírásban szinte mindenhol megemlítik ezt az epizódot – ahol az Anjou-kor hadtörténetével foglalkoznak –, de ezt a csatát különösebb részletességgel nem tárgyalják.⁶⁴ A velenceiek a várost ostromló padovaiak és magyarok ellen, akiknek főleg a lovasságát tartották veszélyesnek, 5000 török gyalogos íjászt fogadtak fel. Ezek az íj mellett kis kerek pajzsot és görbe kardot is használtak, de a közelharcot kerülték, sőt ha sor került rá, fegyvereiket eldobálva „futottak, mint az ördögök”. A július 1-i csatában a török íjászok kezdték a harcot, a velenceiek katonasága mögöttük állt fel. A mocsaras, szűk terepen a törökök nyilzápora súlyos veszteségeket okozott a kibontakozni nem tudó magyar lovasságnak, és bár Lackfi István vajda, aki alól több lovat is kilőttek, sokat levágott közülük, a lovasok végül megfutamodtak és a padovaiak csapatait is összezavarták. Ezután már a velenceiek támadása gyorsan eldöntötte a csatát – úgy tűnik, eleve azt tervezték, hogy a magyar lovasságot mielőbb kivonják a harcból.⁶⁵ Érdekes még, hogy egy velencei forrás szerint nem is törökök, hanem Kréta szigetről származó „mortatok” (*mortati*) voltak ezek a zsoldosok. Az biztos, hogy ez a terminus a 14. században egy török-görög származású csoportot jelölt, akik gyalogos íjászok voltak (persze lehet, hogy a velenceiek csak nem akarták, hogy a pogány törökökkel való szövetkezéssel vádolják őket).⁶⁶ Ezen a példán is látható, hogy az íjász gyalogság taktikai teljesítménye elég szélsőséges kilengéseket mutatott: közelharcban csekély volt, de ha sikerült a lovasságot távol tartaniuk nyilaikkal, az döntő lehetett.

Bár kissé erőltetettnek tűnhet, hogy a honfoglaló magyarokkal állítjuk a török gyalogosokat párhuzamba, de bizonyos hasonlóságok megfigyelhetők közöttük. Böles Leó türkökről szóló sorai alkalmazhatók a 14. századi török gyalogosok taktikai lehetőségeire és korlátaira is: „...győzelmük minden reményét az ő nyilazásukba vetik [...] gyalogosan ugyanis nem képesek helytállni, minthogy lóháton nőttek fel. Hátrányos nekik a lapályos és pusztá vidék is [...]”. Hátrányos nekik a fegyveres

⁶⁴ A teljesség igénye nélkül, a régebbiek közül *Pór Antal*: Nagy Lajos, 1326–1382. Budapest, 1892. 481–482. o.; *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 165. o.; *Jászay Magda*: Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története. Budapest, 1990. 67–68. o.

⁶⁵ *Gitari* 1914. 113. o., 115–116. o. Az íjászok és számszeríjászok a kiszáradt csatornákból lőtték a lovasokat. (*Chinazzo* 1864. 13–14. o.) A velencei vezér arra számított, hogy a mocsaras terepen a magyar lovasság nem tud manőverezni, gyalogosan pedig már jóval kevésbé veszélyesek. *Caroldo* 2011. 164. o.

⁶⁶ A *mortati*t említi *Caroldo* 2011. 165. o., továbbá *Bartusis* 1992. 276–278. o. és a 14–15. századi *Chronicon tarvisinum*. Bizáncban is volt akkoriban *mourtato*i-egység (Pseudo-Kodinos 2013. 99. o.), más forrás viszont törökökről és morlákokról ír (utóbbi talán félreértés?) (*Chinazzo* 1864. 13. o.) Hogy a törökök pontosan honnan jöttek, az kissé homályos, *Chinazzo* (uo.) felteszi, hogy az oszmánoktól, de *Elizabeth Zachariadou* azt sugallja, hogy Ajdinból szerezhették a török zsoldosokat. *Zachariadou* 1983. 74. o. 327. j. (Az olasz krónikaszüvegek fordításáért Szöcs Nóráknak tartozom köszönettel.)

kézitusa is...⁶⁷ Érthető, hogy a nomád közegből származó törökökre szintén érvényesek voltak ezek jellemzők, a nehézlovasok frontális rohamának elhárításához szükséges taktika elsajátításához nem voltak tapasztalataik (a kalandozó magyaroknak is szokatlan volt a gyalogos harc, Augsburg ostrománál korbáccsal kellett ösztökélni őket).⁶⁸ Úgy tűnik, hogy náluk nem volt olyan közelharc-specialista gyalogság, mint a katalánoknál az almogavarok. Ezt csak az oszmánok tudták később elérni, amikor létrehozták azt az egységet, amely képes volt zárt rendben, fegyelmetten állva visszaverni a páncélos lovasság támadását: a janicsárokat. A fosztogatás „módszertana” is nomád életmódjukból következett (gyorsan, minél nagyobb területet felprédálni és odébbállni⁶⁹ – ezúttal nem lóháton, hanem hajóval), viszont hosszú távon ez a török hódítást is segítette: a rendszeresen feldúlt vidékek lakossága megritkult, illetve demoralizálódott, az elnéptelenedő földekre pedig az oszmán szultánok telepítettek muszlim lakosokat.⁷⁰ Az is hasonló a nomád szokásokhoz, hogy hajlandóak voltak sarcfizetésért cserébe eltekinteni a kiszemelt vidék feldúlásától, így könnyítve meg harcosaik ellátását. A gázi-ideológiába a sarcszedés már úgy ment át, hogy a hitetlenek fejadót fizetve elismerték alávetettségüket, vagyis elfogadták a muszlim fennhatóságot. (Erre hivatkozva aztán könnyebb lehetett beavatkozni, ha nem fizettek „adót” vagy egymással viszályba keveredtek – ilyenkor a muszlim „hűbéruruk” tehetett rendet zavargó vazallusai között.)

Összefoglalva tehát, amikor még a török erőforrásokat nem központosította az Oszmán-ház, már akkor is komoly hadipotenciált jelentett a bégségek harcosainak tömege. Taktikai képességeik mellett még stratégiai szempontból is felhasználhatók voltak, mivel később, az európai hódítások idején a muszlim kolonizáció során ez a gyalogos réteg is fontos szerepet játszott. Inalcik szerint „ezzel kapcsolatban hangsúlyt kell helyezni a török lakosság katonai jelentőségére az oszmán állam ezen első periódusában, amikor a hadsereg egy nagy részét a városi és falusi törökök köréből toborozták, *azab* illetve *yaya* megnevezéssel. [...] a 14. században csak az oszmán uralom alatti területeken alakították ki széleskörűen a *yaya* katonai szervezetet, melynek legfontosabb

⁶⁷ Kristó 1995. 103. o. és Moravcsik 1984. 16., 21. o.

⁶⁸ Kristó 1995. 236. o. Persze ez sem teljesen egyértelmű, mivel az előző napon még majdnem bevették a város keleti kapuját. Uo. 235. o.

⁶⁹ A Sankt Gallen környékét dúló magyaroknál látható ennek példája: „Az ellenség ugyanis nem együtt vonult, hanem csapatonként támadta meg a városokat és a falvakat, mivel senki sem állt ellen [...]. Az erdőkből is százasával, vagy olykor kisebb csapatokban törtek elő az ott rejtőzők; a füst azonban és a tüzekből vörös ég jelezte, hol vannak az egyes csapatok.” Kristó 1995. 247. o.

⁷⁰ Ismét adja magát a kalandozók példája, azzal a különbséggel, hogy esetükben a dúlások időszakos csapást jelentettek, a törökök viszont rendszeresen pusztították a szomszédos területeket, ezzel aláásva az ottani államok védekezőképességét: „...hiszen lehetetlen volt vásárolni, mert minden elpusztult, s a tavaszi vetés se kecsegtetett reménnyel, mivel az ellenség megakadályozta a szántást...” (Kristó 1995. 253. o.) A török rablóhadjáratok demoralizáló hatásairól Bizáncban lásd Matschke 2004. 46. o., pusztító következményeiről pedig Zachariadou 1983. 41–43. o.

területe Kelet-Thrákia és a Marica-völgy volt.”⁷¹ Vagyis ez a katonaréteg adta a balkáni terjeszkedés kezdeti szakaszában a hódításokat biztosító telepés népesség jelentős részét, ezzel is elősegítve az oszmán hatalom megszilárdulását.

BIBLIOGRÁFIA

- Adanir* 1998. *Adanir, Fikret: The Ottoman Peasantries, c. 1360 – c. 1860.* In: *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries.* Ed. *Tom Scott.* London–New York, 1998. 269–310. o.
- Agrait* 2013. *Agrait, Nicolas: John Cantacuzenus, „History”, The War of Galata (1348).* De Re Militari – The Society for Medieval Military History portál, 2013. március 19. <https://deremilitari.org/2013/03/john-cantacuzenus-history-the-war-of-galata-1348/> (A letöltés időpontja: 2020. március 18.)
- Akropolites* 2007. *Akropolites, George: The History.* Introduction, translation and commentary by *Ruth Macrides.* Oxford, 2007.
- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról.* Budapest, 2010.
- Baán* 2013. A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Baán István.* Budapest, 2013.

⁷¹ *Inalcik* 1954. 128. o. Ez a könnyűgyalogos-szervezet idővel elvesztette fontosságát: „...a yayának (és vele az azabnak) nevezett harcosok, akik a társadalom nomád, törzsi elemeit képviselték, a XIV. sz. végére szorult helyzetbe kerültek: a kifejlődő bürokratikus állam új intézményeivel egyre nagyobb nyomást fejtett ki földhöz kötésük és paraszti állapotba süllyesztésük érdekében. [...] a yaya, ha már a régi módon nem lehetett szabad, legalább teljesen alávetett (rája) nem lett; szolgálata fejében mentessé, azaz műszellemmé vált; az állam viszont fegyelmezettebb, ellenőrizhetőbb, szervezettebb katonaságot nyert, ami kiváltságai ellenében eltartotta magát és így gazdaságilag sem okozott gondot. Az egész reform tehát [...] az államhatalom és a társadalom nomád elemeinek reális kompromisszuma...” (*Fodor* 1981. 360. o. 37. j.) Vagyis a szultánok sikeréhez a hódításaikat követő ügyes konszolidációs politika is hozzájárult. Ennek során igyekeztek az addig hadakozásból élő tömegeket fokozatosan letelepíteni és adózó paraszti sorba juttatni. A folyamat kezdetét és végét két forrás is szemlélteti, az egyik a költő, Yunus Emre, aki talán a 13. század végén írhatta a következő sorokat: „Lovaink fölnyergelve, / Vágtáztunk, hála Isten! / Anatóliába értünk, / Jót-rosszat cselekedtünk, / A tavasz ránk köszöntvén / Eljöttünk, hála Isten!” (Yunus Emre 2015. 91. o.) A másik a 15. századi oszmán krónikás, Nesri, aki érdekes adatot jegyzett fel Nándorfehérvár 1456-os ostromáról. Szerinte ugyanis a Száva túlsópartján azért nem zárták körül a várost a törökök – ami aztán megkönnyítette Hunyadi dolgát –, mert a ruméliai bégek nem lelkesedtek azért, hogy a szultán bevegye a várat: „mihelyt a várat elfoglaljuk, nem marad más ellenség, s mi hol találunk helyet, ahol portyázhatunk; akkor szükségképpen szántanunk kell.” *Thúry* 1893. 65. o.

- Bartusis* 1992. *Bartusis, Mark*: The Late Byzantine Army. Army and Society, 1204–1453. Philadelphia, 1992.
- Borosy* 1972. *Borosy András*: A paraszti milíciák a középkori Európa hadseregeiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1972) 3. sz. 462–504. o.
- Bosch* 1965. *Bosch, Ursula*: Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der Byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341. Amsterdam, 1965.
- Caroldo* 2011. *Caroldo, Giovanni Giacomo*: Istorii venețiene. Vol. IV. Dogatele lui Lorenzo Celsi, Marco Cornaro și prima parte a dogatului lui Andrea Contarini, 1361–1373. Ed. *Șerban V. Marin*. București, 2011.
- Chinazzo* 1864. *Chinazzo, Daniele*: Cronaca della guerra di Chioggia. Milano, 1864.
- Chronicon Tarvisinum *Andreas de Redusiis de Quero*: Chronicon Tarvisinum ab a. 1368 usque ad a. 1428. (Rerum Italicarum scriptores, XIX.) Ed. *L. A. Muratori*. Milano, 1731.
- Dennis* 1985. *Dennis, George T.*: Three Byzantine Military Treatises. Washington, 1985.
- Doğan* 2019. *Doğan, Yunus*: The Transformation of an Itinerant Army: from the Catalan Company to the Catalan Duchy of Athens and Neopatras (1303–1388). Szakdolgozat, Bilkent Egyetem. Ankara, 2019.
- Fodor* 1981. *Fodor Pál*: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 94. (1981) 3. sz. 354–375. o.
- Fodor* 2001. *Fodor Pál*: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001.
- Gatari* 1914. Cronaca carrarese confrontata con la redazione di Andrea Gatari e Galeazzo Gatari (AA. 1318–1407). Ed. *Antonio Medin – Guido Tolomei*. Vol. I. Città di Castello, 1914.
- Goodenough* 2000. *Muntaner, Ramon*: Chronicle. Translated by *Lady Goodenough*. Cambridge–Ontario, 2000.
- Gregoras* 1973. *Gregoras, Nikephoros*: Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaike. Übersetzt und erläutert von *Jan Louis van Dieten*. I. Teil. (Kapitel I–VII.) Stuttgart, 1973.

- Gregoras* 1979. *Gregoras, Nikephoros*: Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaike. Übersetzt und erläutert von *Jan Louis van Dieten*. II. Teil. (Kapitel VIII–XI.) 1–2. Halbbd. Stuttgart, 1979.
- Hadzisz* 1974. A bizánci irodalom kistükre. Válogatta, a bevezetést, az ismertető szövegeket és a jegyzeteket írta *Dimitriosz Hadzisz*. Budapest, 1974.
- Hegy* 2001. *Hegy Klára*: Magyar és balkáni katonaparasztk a budai vi-lájet déli szandzsákjaiban. *Századok*, 135. (2001) 6. sz. 1255–1311. o.
- Igaz* 2012. *Igaz Levente*: Háborúzó államok a IX–XIII. századi Ibér-félszigeten és a Kárpát-medencében. Az európai középkori hadtörténet két útjának összevethető elemei. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem. 2012.
- Inalcik* 1954. *Inalcik, Halil*: Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica* (1954) 2. sz. 103–129. o.
- Inalcik* 1980. *Inalcik, Halil*: The Question of the Emergence of the Ottoman State. *International Journal of Turkish Studies*, II. (1980) 71–79. o.
- Inalcik* 1995. *Inalcik, Halil*: The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades. In: *The Middle East & the Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy & Society*. Bloomington, 1995. 309–341. o.
- Jacoby* 2015. *Jacoby, David*: The Catalan Company in the East: the Evolution of an Itinerant Army (1303–1311). In: *The Medieval Way of War: Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach*. Ed. *Gregory Halfond*. Farnham, 2015. 153–182. o.
- Kantakuzenos I–III. *Johannes Kantakuzenos* Geschichte. Übersetzt und erläutert von *Georgios Fatouros – Tilman Krischer*. I–III. Teil. (Buch I–III.) Stuttgart, 1982–2011.
- Köprülü* 1992. *Köprülü, M. Fuad*: The Origins of the Ottoman Empire. Tr. and ed. *Gary Leys*. Albany, 1992.
- Korobeinikov* 2014. *Korobeinikov, Dimitri*: Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century. Oxford, 2014.

- Kristó* 1995. *A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. (Szegei középkortörténeti könyvtár 7.) Szeged, 1995.*
- Kyriakidis* 2018. *Kyriakidis, Savvas: Warfare in the Histories of John Kantakouzenos. In: A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War, Diplomacy and Military Elites. Ed. Georgios Theotokis – Aysel Yildiz. Leiden–Boston, 2018. 299–321. o.*
- Lippard* 1983. *Lippard, Bruce G.: The Mongols and Byzantium, 1243–1341. PhD-disszertáció, University of Indiana. Bloomington, 1983.*
- Matschke* 2002. *Matschke, Klaus-Peter: Research Problems concerning the Transition to Tourkokratia: The Byzantinist Standpoint. In: The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography. Ed. F. Adanir – S. Faroqhi. Leiden–Boston–Köln, 2002. 79–113. o.*
- Matschke* 2003. *Matschke, Klaus-Peter: Die Osmanen vor Konstantinopel 1337. Ein wenig beachteter lateinischer Bericht über die ersten türkischen Vorstöße in das Vorfeld der byzantinischen Hauptstadt. In: Byzantio, kratos kai koinonia – Byzantine State and Society – in Memory of Nikos Oikonomides. Ed. A. Avramea – A. Laiou – E. Chrysos. Athen, 2003. 369–382. o.*
- Matschke* 2004. *Matschke, Klaus-Peter: Das Kreuz und der Halbmond. Das Geschichte der Türkenkriege. Düsseldorf–Zürich, 2004.*
- Matuz* 1990. *Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.*
- Mergen* 2001. *Mergen, Nazli Esim: The yaya and müselleme corps in the Ottoman Empire (Early Centuries). Szakdolgozat, Bilkent Egyetem. 2001.*
- Moravcsik* 1984. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegejtötte, ford., bev. és jegyz. ellátta Moravcsik Gyula. Budapest, 1984.*
- Muntaner* 2006. *The Catalan Expedition to the East: from the Chronicle of Ramon Muntaner. Trans. Robert D. Hughes with an introduction by J. N. Hillgarth. Barcelona–Woodbridge, 2006.*

- Oikonomides* 1993. *Oikonomides, Nicolas*: The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313). In: The Ottoman Emirate (1300–1389): Halcyon Days in Crete I. A Symposium Held in Rethymnon 11–13 January 1991. Ed. *Elizabeth Zachariadou*. Rethymnon, 1993. 159–168. o.
- Pergalias* 2011. *Pergalias, Vassilis*: The Catalan Company in the East: Defeating Byzantium, the Ottomans and the Franks. *Medieval Warfare*, I. (2011) 1. sz. 28–35. o.
- Pseudo-Kodinos 2013. *Macrides, Ruth – Munitz, Joseph – Angelov, Dimitar*: Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies. Farnham, 2013.
- Shawcross* 2008. *Shawcross, Teresa*: In the Name of the True Emperor: Politics of Resistance after the Palaiologan Usurpation. *Byzantinoslavica - Revue internationale des Études Byzantines*, 66. (2008) 203–227. o.
- Smith* 1978. *Smith, John Masson, Jr.*: Turanian Nomadism and Iranian Politics. *Iranian Studies*, XI. (1978) 1. sz. 57–81. o.
- Süttő* 2014. *Süttő Szilárd*: Megjegyzések a XI–XIV. századi magyar haderő parasztkatonáiról és hadakozásukról. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica*, XVIII. (2014) 1. sz. 217–233. o.
- Szamota* 1891. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717. Összeállította és jegyzetekkel kísérte *Szamota István*. Budapest, 1891.
- Thúry* 1888. *Thúry József*: Régi magyar és török hadviselés. *Hadttörténelmi Közlemények*, I. (1888) 563–500. o.
- Thúry* 1893. Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Thúry József*. I. k. Budapest, 1893. (Repr. 2010.)
- Uyar – Erickson* 2009. *Uyar, Mesut – Erickson, Edward J.*: A Military History of the Ottomans: from Osman to Atatürk. Santa Barbara, 2009.
- Yunus Emre 2015. Yunus Emre emlékkönyv. A költő születésének 750. évfordulója alkalmából összeállította *Tasnádi Edit*. 2. kiad. Budapest, 2015.
- Zachariadou* 1983. *Zachariadou, Elizabeth A.*: Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300–1415). Venice, 1983.

- Zachariadou 1989. Zachariadou, Elizabeth A.: Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century. *Mediterranean Historical Review*, 4. (1989) 212–225. o.
- Zachariadou 1993. Zachariadou, Elizabeth: The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States. In: *The Ottoman Emirate (1300–1389): Halcyon Days in Crete I. A Symposium Held in Rethymnon 11–13 January 1991*. Ed. Elizabeth Zachariadou. Rethymnon, 1993. 225–236. o.

Márton Tóssér

“PRE-OTTOMAN” TACTICS

The Role of Light Infantry among the Anatolian Turks in the Early 14th Century

(Abstract)

The Ottoman army from the 15th to the 16th century is relatively well known to Hungarian readers, but the Turkish army of the earlier period is much less known. Yet the power of the Turkish Sultans was established by the conquests of the 13th and 14th centuries. At that time, there was no unified empire, but several Turkish kingdoms launched attacks against the „faithless” nations, but many of their fighters were light infantry archers rather than cavalrymen. This particular nomadic infantry contributed tactically to the successful raids of the 14th century, but they also played an important strategic role in the attacks on Byzantium. This is what the research article examines in the period up to 1341.

Márton Tóssér

„PRÄ-OTTOMANISCHE“ TAKTIK

Die Rolle der leichten Kavallerie bei den Türken in Anatolien zu Beginn des 14. Jahrhunderts

(Resümee)

Die osmanische Armee ist seit dem 15–16. Jahrhundert auch den ungarischen Lesern relativ gut bekannt, die türkische Armee der früheren Zeiten jedoch weniger. Dabei waren es die Eroberungen des 13–14. Jahrhunderts, die die Macht der Sultane begründeten. Zu dieser Zeit gab es noch kein einheitliches Reich, stattdessen griffen mehrere Königreiche die Ungläubigen an, aber viele ihrer Kämpfer waren eher leichte Bogenschützen als Kavalleristen. Diese spezielle nomadische Infanterie trug taktisch zu den erfolgreichen Raubzügen des 14. Jahrhunderts bei, spielte aber auch eine wichtige strategische Rolle bei den Angriffen auf Byzanz. Dies wird in diesem Artikel in Bezug auf den Zeitraum bis zum Jahr 1341 untersucht.

Márton Tóser

TACTIQUE « PRÉ-OTTOMANE »

Le rôle de l'infanterie légère chez les Turcs d'Anatolie au début du 14e siècle

(Résumé)

L'armée ottomane à partir des 15e et 16e siècles est relativement bien connue des lecteurs hongrois, mais l'armée turque de la période antérieure l'est moins. Pourtant, ce sont les conquêtes des 13e et 14e siècles qui ont établi le pouvoir des sultans. À cette époque, l'empire unifié n'existait pas encore, les attaques contre les mécréants furent engagées par des beylicats. Cependant, la plupart de leurs combattants n'étaient pas des archers de cavalerie, mais d'infanterie légère. Cette infanterie nomade particulière a contribué tactiquement au succès des incursions du 14e siècle, et elle a également joué un rôle important dans les attaques contre Byzance sur le plan stratégique. C'est l'objet de cet article pour la période allant jusqu'en 1341.

Мартон Тошер

«ПРЕД-ОСМАНСКАЯ» ТАКТИКА

Роль легкой пехоты у турок в Анатолии в начале 14 века

(Резюме)

Османская армия 15-16-их веков относительно хорошо известна и венгерским читателям, однако турецкая армия более раннего периода известна уже в меньшей степени. Между тем завоевания 13–14. веков заложили основу власти султанов. В то время не было ещё единой империи, но несколько турецких бегов начинали нападения на неверных, однако большая часть их воинов состояла не из кавалерии, а из легкой пехоты стрельцов из луков. Эта своеобразная кочевническая пехота тактически также способствовала успешным набегам в 14-ом веке, и также сыграла стратегически важную роль в ходе нападений на Византию. Это рассматривает статья в периоде времени длившемся до 1341-ого года.

19. SZÁZADI ERŐDÖK MÚLTJA *és* JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

„SZÉP NAPOK” A BRITANNIA SZÁLLÓBAN

Adalékok a magyarországi fehérterror egyik hírhedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság összeomlása után az antant hatalmak segítségével berendezkedő kormányzat 1920-ban hosszú ideig csak nagy nehézségek árán tudott úrrá lenni az országban uralkodó állapotokon. Noha a politikusok a meglehetősen rossz emlékéű kommunista kormányzat uralma után elsősorban a baloldali mozgalmakkal, főként a kommunistákkal szemben igyekeztek fellépni,¹ a rend helyreállítását erősen akadályozták egyes katonai csoportok, formálisan többnyire a Nemzeti Hadsereg hadrendjébe tartozó, azonban tényleges állami kontroll nélkül tevékenykedő paramilitáris alakulatok is, amelyeknek tagjai többek között a kommunisták, vagy legalábbis annak vélt személyek elleni politikai bosszúhadjáratuk közben súlyos bűncselekményeket követtek el.² A paramilitáris tevékenységet és szervezeteket, melyek az első világháború utáni években különböző intenzitással Európa szinte minden államában jelen voltak, a téma nemzetközi szakirodalma többnyire úgy szokta definiálni, mint olyan katonai vagy kvázi-katonai szervezeteket és cselekményeket, amelyek kiegészítették a konvencionális katonai alakulatok működését, vagy egyenesen azok helyébe léptek.³ Erre némely esetben az állam kereteinek átmeneti vagy akár tartós felbomlása adott lehetőséget, más esetekben az állam maga használta fel az ilyen alakulatokat, megint másutt a paramilitáris formációk a fennálló állam ellenében léptek fel.⁴ Mivel levéltári forrás tanúskodik róla, hogy a Kettőskereszt Vérszövetség⁵ nevű, sajátos titkos irreguláris katonai szervezet 1919-ben a honvédelmi vezetés, elsősorban

¹ Erről tanúskodik többek között Soós Károly honvédelmi miniszter 1920. május 3-i előterjesztése egy katonai vezetés alatt álló központi szerv létrehozására a kommunista mozgalom elleni küzdelem irányítása céljából. MNL OL K 148-1920-XXII-3169. Közl.: *Beránné Nemes – Hollós* 1977. 41–44. o.

² *Bartha* 2019. A fehérterror néven ismert magyarországi paramilitáris erőszakhullám áldozatairól részletesen lásd *Kóródi* 2020.

³ *Gerwarth – Horne* 2017.

⁴ Uo. 14. o.

⁵ A Kettőskereszt Vérszövetség 1919-ben, a szegedi ellenkormány különítményes tisztjei által alapított titkos irreguláris katonai alakulat, mely szoros átfedésben működött az Ébredő Magyarok Egyesületével és a Magyar Országos Véderő Egylettel. Vezetője Siménfalvy Tihamér ezredes (1926-tól tábornok) volt, vezetőségi tagjai között találjuk többek között Prónay Pált, Héjjas Ivánt vagy Gömbös Gyula későbbi miniszterelnököt is. Tagjai részt vettek a nyugat-magyarországi felkelésben is. Működéséről források hiányában keveset lehet tudni, de az 1920-as években, mivel a hadsereg számos magas rangú tisztje a vezetői közé tartozott, bizonyos politikai befolyással rendelkezett, illetve nagy létszámú, a hadsereg kiegészítő alakulatainak szánt önkéntes paramilitáris egység felett diszponált. Tagjai elsődlegesen a baloldali és liberális mozgalmak belföldi megfigyelésével, illetve a kistantant-államok elleni, irredenta diverziós tevékenységgel foglalkoztak. Tevékenységéről lásd bővebben: *Kántás* 2020.

Berzeviczy Béla, a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke és Siménfalvy Tihamér ezredes kezdeményezésére és vezetése alatt jött létre mint az egyes jobboldali fegyveres alakulatok egységes katonai irányítás alá vonására szolgáló paramilitáris csúcsszerv, ezért alapos okunk van feltételezni, hogy a magyarországi „milicista mozgalom”⁶ igen sok tagja ennek a szervezetnek (is) tagja volt.⁷ Míg a tanácsköztársaság összeomlását követő időszakban Horthy és kormánya támaszkodott ezekre az alakulatokra, addig a fővezér államfővé történő megválasztása után a különítmények tevékenysége súlyos károkat okozott az élet normalizálására és az ország konszolidációjára törekvő kormánynak. Némelyik katonai alakulat tevékenysége már az ellen az államrend ellen irányult, amelynek helyreállítását és megvédését a működése eredetileg célozta volna.⁸ Az 1919 és 1921, illetve tágabb értelemben 1919 és 1924 között, részben irreguláris keretek között működő katonai különítmények⁹ tevékenysége a két világháború közti időszak magyar történelmének dicstelen, ám mégis fontos és érdekes fejezete, mely megítélésem szerint – lévén egy tragikusan véget ért háború következménye – a szorosan vett hadtörténelemhez is kapcsolódik.

A kontroll nélkül tevékenykedő katonai alakulatok közül az egyik leghírhedtebb a budapesti Nyugati pályaudvarhoz közeli Britannia Szállóban – a Szondi utca és a Teréz körút sarkán található mai Béke Szálló épületében – berendezkedő különítmény volt, mely formálisan a Prónay Pál alezredes parancsnoksága alatt álló I. vadászászlóalj nyomozócsoportjaként definiálta magát, katonáinak egy része ugyanakkor informálisan a felettesének tekintette Héjjas Iván tartalékos főhadnagyot, a Nemzeti Hadsereg 2. karhatalmi századának parancsnokát is. Az alakulat nem csupán katonákból állt, hanem a könnyű zsákmányszerzés lehetőségét megsejtő, bizonytalan egzisztenciájú, többnyire persze katonaviselt civilek is csatlakoztak hozzá.¹⁰ Éppen ezért mindenképpen érdemes egymástól elkülöníteni a tényleges és tartalékos katonákat, valamint a katonaviselt és leszerelt, de önmagukat továbbra is katonaként definiáló polgári személyeket.

A kormányzat ekkor még korlátozottan tudta csak ellenőrizni a felbomlott Monarchia hatalmas haderejéből leszerelt katonákat tömörítő alakulatok állományviszonyait, ennek köszönhetően a Nemzeti Hadsereg számos csapatteste, főként az úgynevezett karhatalmi alakulatok és különítmények¹¹ is esetenként irreguláris és/vagy paramilitáris keretek között, a szigorú katonai fegyelmet és a meghatározott alá-fölérendeltségi viszonyokat rész-

⁶ Az első világháború után Magyarországon is megjelenő, részben vagy teljesen állami kontroll nélkül működő (fél)katonai alakulatokra vonatkozó kifejezést Bodó Bélától, a fehérterror néven ismert paramilitáris erőszakhullám jeles kutatójától kölcsönözöm. *Bodó* 2010.

⁷ BFL VII-5-c-16191/1923. Márffy József és társai büntetőpere – Az elsőfokú főtárgyalás jegyzőkönyve, gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter vallomása, 1924. november 29.

⁸ Vö. *Zinner* 1989.

⁹ A Nemzeti Hadsereg tiszti különítményeiről a frissebb szakirodalomból lásd bővebben: *Kovács* 2019.

¹⁰ *Zinner* 1989. 103. o.

¹¹ A Nemzeti Hadsereg rendészeti feladatokat ellátó karhatalmi alakulatairól és különítményeiről lásd bővebben: *Suba* 2008.

ben nélkülözve működtek. Sokszor egy-egy befolyásos, a fővezérrel, később kormányzóval is jó személyes kapcsolatot ápoló különítményparancsnok, többek között Héjjas Iván, Prónay Pál, Ostenburg-Morawek Gyula vagy Jankovics-Bésán Endre szava is elég lehetett ahhoz, hogy az adott alakulathoz csatlakozó személy a számára a parancsnok által kiosztott, korábbi, világháborús katonai szolgálatából magával hozott rendfokozattal rendelkező katonának számíton. Lokális szinten sok minden a különítményparancsnokok befolyásán múltott,¹² és így volt ez akkor is, ha utólag az egyes büntetőeljárás alá vont „irreguláris katonák”-ról¹³ a katonai hatóságok, részben azért, hogy mentseék a Nemzeti Hadsereg becsületét – mivel az közel sem volt egy az egyben azonos az atrocitásokat elkövető különítményekkel –, igyekeztek megállapítani, hogy miért is nem számítanak katonai személyeknek, büntetőügyüket pedig a polgári bíraskodás hatáskörébe utalták.

A pesti köznyelvben csak *britanniasok*nak nevezett különítmény fegyveres tagjai hónapokon keresztül járták a fővárost, főként éjszaka, a számlájukon pedig zsarolás, fosztogatás, rablás, súlyos testi sértések és politikai motivációból elkövetett gyilkosságok sorozata szerepelt.¹⁴ Az 1920-as év során a Horthy Miklós kormányzóval és Teleki Pál miniszterelnökkel egyre elégedetlenebb radikális jobboldal több fronton is támadást indított a kiépülő politikai rendszer ellen. A korszak legnagyobb radikális jobboldali tömegszervezete, az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME), melynek vezetőségében ott találunk több különítményes tisztet, így Héjjas Ivánt vagy Prónay Pált is, különböző politikai akciókkal növelte a kormányzatra gyakorolt nyomást, miközben a hozzá kötődő katonai egységek főként Budapesten rendezkedtek be. Némi leegyszerűsítéssel ezek a fosztogató, embereket váltságdíjért elrabló, éjjelente az utcákon garázdálkodó fegyveresek jelentették a korai magyarországi szélsőjobboldali mozgalom katonai szárnyát, és mentalitásuk, tevékenységük igen hasonló volt az ugyanebben az időszakban Németországban és Ausztriában működő *Freikorps*¹⁵ és *Heimwehr*¹⁶ típusú, első világháborús veteránokból álló szabadcsapatok működéséhez. Ezek a katonai alakulatok kihasználták a háborús és polgárháborús összeomlásból kilábalni készülő, fiatal független magyar állam gyengeségét, és a professzionális állami fegyveres szervekhez, például a rendőrséghez képest ütőképes formációknak számítottak. Ráadásul a zavaros politikai helyzetben – a rövid életű kommunista kormányzat bukása után a rend helyreállításának céljából egy ideig a katonai hatóságoknak, így az egyes irreguláris katonai alakulatok

¹² Bartha 2019. 29. o.

¹³ Nevezük őket így, nem lévén sokkal jobb kifejezésünk e fegyveres alakulatok önmagukat többnyire katonaként definiáló, ám a szigorú katonai hierarchiát nélkülöző keretek között tevékenykedő, olykor törvénytelenégeket is elkövető tagjaira.

¹⁴ A britanniás tisztek köztörvényes bűncselekményeinek egy jó része leginkább Kmetty Károly főhadnagy büntetőperének fennmaradt iratanyagából ismerhető meg. Kmetty Károly ellen 1920-ban is folyt egy büntetőeljárás, melynek legfontosabb iratait egy későbbi, 1925-ös büntetőperének irataihoz csatolták. BFL VII-18-d-8963/1925.

¹⁵ A német *Freikorps* szabadcsapatok történetéről lásd bővebben: Jones 1995.

¹⁶ Az ausztriai radikális jobboldali paramilitáris *Heimwehr*-mozgalom történetéről, valamint magyar kapcsolatairól lásd bővebben: Kerekes 1961. 199–216. o.

nyomozóinak is volt intézkedési jogkörük a polgári személyekkel szemben – párhuzamos rendvédelmi szervezetet építettek ki, és törvénytelen cselekményeiket a legtöbbször hatósági intézkedés látszatát keltve követték el az állampolgárok ellen.¹⁷

Noha a kormányzat egyre határozottabban igyekezett az önkényeskedő katonák ellen fellépni, és a hadvezetés is számos parancsot és rendeletet kiadott a visszaélések megfékezése céljából,¹⁸ végül a miniszterelnök 4710/1920. ME számú, 1920. június 12-én kelt rendelete egyértelműen kimondta, hogy az összes katonai alakulat – a védelmi szervezeteket és különítményeket, tehát az irreguláris keretek között működő, rendészeti tevékenységet végző katonai egységeket is beleértve – működése polgári személyekkel szemben megszüntetendő, a nyomozó alakulatokat pedig a katonai igazságügyi szervezetbe kell beolvasztani, ám a valós helyzet egy ideig még nem sokat változott. Ezres nagyságrendűre tehető létszámuk, fegyverzetük (némely esetben géppuskával is rendelkeztek), illetve a hadsereg egyes befolyásos tisztjeivel való személyes kapcsolataik miatt a különítményekkel való konfrontációt a budapesti államrendőrség állománya is igyekezett kerülni. Ugyanakkor a Horthy körül csoportosuló, Bethlen István és Teleki Pál nevével fémjelezhető, konzervatív jobboldali politikuscsoport úgy vélte – a korszak számos későbbi, főként radikális jobboldali katonatiszti körökhöz köthető, olykor képtelen puccstervét figyelembe véve egyáltalán nem minden alap nélkül –, hogy a radikális jobboldal a Héjjas Iván és Prónay Pál körül szerveződő irreguláris katonai alakulatok révén esetleg hatalmváltást akar előkészíteni.

Kmetty Károly tartalékos főhadnagy és társai súlyos bűncselekményei

A britanniás katonák által elkövetett bűncselekmény-sorozat egyik legmarkánsabb szereplője – a rendelkezésre álló források alapján – talán a számos súlyos törvénsértést elkövető Kmetty Károly tartalékos főhadnagy, aki Horthy bevonulása után Kecskemétről részben Budapestre áttelepülő Héjjas Iván tartalékos főhadnagy különítményének „autóparancsnokaként” szolgált. Ez nagyjából azt jelentette, hogy a kecskeméti illetőségű, de a fővárosban is erős jelenlétet kiépítő különítményparancsnok megbízásából civilektől gépkocsikat és benzint rekvirált az irreguláris katonai alakulat számára. Kmetty és társai ellen 1920 októberétől kezdve több mint egy tucat ügyben folyt büntetőeljárás,¹⁹ bár joggal feltételezhető, hogy a hatóságok által feltárt eseteknél sokkal több bűncselekményt követtek el, mivel a megtorlástól féltő sértettek csupán töredékének volt bátorsága az őket többnyire fegyveresen kirabló és súlyosan bántalmazó, elvileg

¹⁷ Zinner 1989. 66. o.

¹⁸ Vö. MNL OL K 579-572-51. A Fővezérség rendelete a katonai nyomozók működésének szabályozása tárgyában. Az idézett rendelet ugyan lehetővé teszi a katonai hatóságok polgári személyek elleni nyomozását, azonban a visszaélések esetén felelősségre vonást is kilátásba helyez. Az iratot közli: Beránné Nemes – Hollós 1977. 36–38. o.

¹⁹ BFL VII-18-d-8963/1925. Kmetty Károly és társai büntetőpere.

hatósági jogkört gyakorló és kormányzati támogatást élvező katonák ellen feljelentést és részletes tanúvallomást tenni.²⁰ Kmetty már korábban, a fehérterror időszaka előtt is súlyos bűncselekményeket követett el, 1918 decemberében ugyanis – a rendelkezésre álló sajtóforrások alapján antiszemita indíttatásból – feltehetőleg agyonlőtt egy fiatal tanárt, ám valahogyan ekkor sikerült elkerülnie a felelősségre vonást.²¹

A civilben gépészmérnök-hallgató, az első világháborúban tartalékos főhadnagyi rendfokozatot elért, húszas éveiben járó Kmetty Károly – aki egyébként értelmiségi családból származott, és az azonos nevű, európai hírű jogászprofesszor unokaöccse volt – az alárendeltségébe tartozó katonákkal együtt példának okáért 1920. május 20-án elrabolta Pongrácz Lajos postatisztet, majd napokig fogva tartották az Albrecht-laktanyában, ahol súlyosan bántalmazták, és elvették értéktárgyait.²²

Tóth István gépkocsivezetőt – közelebbről nem tisztázott okokból – ugyanez a katonai alakulat 1920. május 22-én ugyancsak az Albrecht-laktanyába hurcolta, és ott korbáccsal brutálisan megverték.²³

Perlesz Mátyástól, az Újpest Személyszállító Bt. igazgatójától Kmetty Károly ugyancsak 1920 májusában kölcsönkért egy gépkocsit, amelyet végül azonban gyakorlatilag ellopott, és egy bizonyos László Andor szegedi lakosnak 70 000 koronáért eladott. Perlesz Mátyástól a katonai különítmény továbbá tíz hordó benzint is lefoglalt, majd a katonák bevitték a Britannia Szállóba, ahol Kmetty Károly megszarolta, hogy csak akkor engedik szabadon, ha őt a cégénél évi 50 000 koronás fizetésért névleg, tényleges munkavégzés nélkül műszaki igazgatóként alkalmazza. Ez meg is történt, Kmetty Károly különítményes katonai tevékenysége mellett névlegesen az Újpest Személyszállító Bt. műszaki igazgatója lett, ahonnan magas fizetést kapott, illetve valószínűleg a vállalat kasszájából ezen felül további 46 000 koronát is elcsikasztott.²⁴

Doór József fuvarozó, gépkocsi-tulajdonos a Magyarország egy részét megszállva tartó, majd kivonuló román királyi haderő katonáit, akik korábban lefoglalták egy teherautóját, vesztegetés útján rávette arra, hogy kivonulásuk előtt a gépkocsit szolgáltatassák vissza neki. Kmetty Károly és társai azonban önmagukat katonai nyomozóként azonosítva erőszakkal lefoglalták Doór József teherautóját, miközben a Honvédelmi Minisztérium más szervei átmenetileg amúgy is rekvirálták azt a hadsereg számára.²⁵

1920. május 3-án Kmetty Károly öt altiszt kíséretében megjelent Feiler Miklós autószerelő műhelyében, és katonai nyomozóként látszólag a nála lévő motorkerékpárok

²⁰ Zinner 1989. Passim.

²¹ Megkezdtek a Kmetty-féle atrocitásügyek budapesti tárgyalását. *Az Est*, 1927. március 4., 2. o.

²² BFL VII-18-d-8963/1925. A Budapesti Királyi Ügyészség jelentése a Kmetty Károly főhadnagy és társai által elkövetett bűncselekményekről.

²³ Uo. A BKÜ jelentése a Kmetty...; és uo. Pongrácz Lajos sértett tanúvallomása.

²⁴ Uo. A BKÜ jelentése a Kmetty...; és uo. Perlesz Mátyás sértett tanúvallomása.

²⁵ Uo. A BKÜ jelentése a Kmetty...; és uo. Doór József sértett tanúvallomása.

eredetének ügyében vizsgálódott, majd mikor az autószerelő sérelmezte a különítményesek eljárását, azok elhurcolták az Albrecht-laktanyába, ahol ugyan saját vallomása szerint sem bántalmazták, de csak egyik motorkerékpárja átadása ellenében engedték szabadon. A sértett a motorkerékpárját május 10-én végül – feltehetőleg a katonai hatóságok fellépésére – visszakapta.²⁶ Feiler autószerelő ügye a különítményesekkel itt azonban nem ért véget, ugyanis Kmetty Károly egy altiszt kíséretében már másnap, május 11-én megjelent a lakásán azzal az ürüggyel, hogy házkutatást tart nála, mert az állítólag birtokában lévő tüzérségi periszkópot nem szolgáltatotta be a hadsereg részére. Kmetty ezután gyakorlatilag minden értékesebb tárgyat, köztük munkás- és katonaköpenyeket, egy bőrtáskát, egy kis kaliberű flóbert fegyvert és a hozzá tartozó töltényeket, egy pár bakancsot, motorkerékpár-gumikat stb. lefoglalt, és embereivel az autójába pakoltatott. A szóban forgó tüzérségi periszkópot azonban nem találták meg, így Feiler autószerelőt a katonák előállították az Albrecht-laktanyába, ahol éjszakára egy cellába zárták. Feiler édesanyja végül megtalálta és beküldte fia után a periszkópot a laktanyába, az autószerelőt azonban még ekkor sem engedték el, hanem bikacsökkel brutálisan összeverték. Kmetty Károly ismét az egyik, a műhelyben látott motorkerékpárt követelte Feilertől a szabadulásáért cserébe, aki azt felelte, hogy bár az nem az övé, de igyekszik elintézni, hogy Kmetty használatra megkaphassa a járművet. Feiler Miklós autószerelőt végül összeverve, érdemi kihallgatás és jegyzőkönyv felvétele nélkül engedték szabadon a laktanyából.²⁷

1920. július 4-én Kmetty Károly civil ruhában, magát Mózes László abonyi földbirtkosnak kiadva, megkönyékezte Jáger Imre szállítványozót, hogy alacsony áron adjon el neki néhány hordó benzint. A civil ruhában nála érdeklődő Kmettyt Jáger Imre spekulánsnak, árdrágítónak gondolta, és saját vallomása szerint a rendőrség kezére akarta adni, az adásvétel megkötésekor Kmetty Károly azonban már egy saját nevére szóló katonai nyomozói igazolvánnyal igazolta magát. Közölte, hogy bárkitől jogában áll benzint rekvirálni, és revolverrel kényszerítette Jáger, hogy a lefoglalt benzinnel együtt vele menjen a Britannia Szállóba. A gépkocsi hátsó ülésen ülve, útközben Kmetty a szállítványozó ingóságait is elkobozta, többek között lefoglalta az állítólag nála lévő nagy összegű, 94 000 korona készpénzt. A saját bevallása szerint kirabolt szállítványozót a katonák a Britanniából átkísérték a budapesti rendőr-főkapitányságra, ahol Kmetty mint katonai nyomozó Jáger internálására tett előterjesztést, a rendőrök azonban értetlenül álltak a dolgot előtt, és szabadon engedték a szállítványozót.²⁸

1920. július 28-án Kmetty Károly Grigár Ferencné kávémérésébe állított be azzal az ürüggyel, hogy azt hallotta, a kávémérőnő eladó benzinnel rendelkezik, ő pedig vásárolna belőle, végül azonban ez az eset is a rendelkezésre álló benzin erőszakos

²⁶ BFL VII-18-d-8963/1925. Doór József sértett tanúvallomása.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

lefoglalásával végződött, ami után a sértettek panaszt emeltek a rekviráló-fosztogató főhadnagy ellen.²⁹

1920. október 2-án Kmetty Károly főhadnagy az éjszakai órákban – feltehetőleg ittasan – gépkocsival, néhány katonatársa kíséretében, lekapcsolt fényszórókkal haladt át a budai Váralagúton, ahol Egedi Mihály szolgálatban lévő rendőr igazoltatta, illetve felszólította a fényszórók bekapcsolására. Kmetty azonban önmaga igazolása helyett revolvert fogott a rendőrré, közölte, hogy ő rendvédelmi szolgálatot ellátó katonatiszt, a rendőrség pedig tudomása szerint katonai irányítás alatt áll,³⁰ így ő tulajdonképpen az intézkedő rendőr felettese, igazolni viszont nem volt hajlandó magát. A rendőr és az agresszív, ittas főhadnagy végül kölcsönösen fegyvert fogtak egymásra, a konfliktus pedig csak azért nem ért véres véget, mert a hangoskodás nyomán a gépkocsi körül jelentős tömeg gyűlt össze, köztük dr. Vay Kázmér belügyminiszteriumi tanácsos, aki erélyesen felszólította a főhadnagyot, hogy tegye el a fegyverét, mert jogi ismeretei alapján a rendőr jogszerűen intézkedik vele szemben, és a törvény nevében igazolja magát. Nem sokkal később a csoportosulást és a lármát észlelve, erősítésként megérkeztek Varró László és Kerekes Menyhért rendőrjárőrök is, ezáltal pedig olyan rendőri túlerő keletkezett, amellyel szemben a különítményes tiszt már nem mert ellenállni. Kmetty Károly végül a nála lévő katonai igazolvánnyal igazolta magát a rendőröknek, akik el is bocsátották a helyszínről, az ittas főhadnagy azonban búcsúzóul még egyszer megfenyegette a vele szemben jogosan intézkedő Egedi Mihály rendőrt és társait, és egyenesen bosszút esküdött ellenük.³¹

A fentebb röviden ismertetett bűnesetek csupán ízelítőt adnak Kmetty Károly főhadnagy és az alárendeltségébe tartozó katonák terjedelmes bűnlajstromából. A forgatókönyv szinte minden esetben hasonló volt: Kmetty Károly és emberei megjelentek valaki lakásán, vagy éppen igazoltatást színlelve megállították az általuk jómódúnak gondolt sértetteket az utcán, elhurcolták őket a Britannia Szállóba vagy az Albrecht-laktanyába, ahol többnyire bántalmazás kíséretében elvették azok pénzét és egyéb értéktárgyait, illetve szabadon bocsátásukért további pénzt vagy értéktárgyakat (például gépjárművet, gépjárműalkatrészt, benzint) követeltek váltságdíj gyanánt. A sértettek többsége, nem lévén más választásuk, átadta a különítményeseknek, amit át tudott adni, és sok személy közülük csak jóval később vállalkozott vallomástételre, amikor Kmetty főhadnagy és társai ellen már folyamatban volt a büntetőeljárás, az ügyészség és a rendőrség pedig célzottan kereste az egyes bűnesetek sértettjeit.

²⁹ BFL VII-18-d-8963/1925. Doór József sértett tanúvallomása.

³⁰ Bár 1919–1920 folyamán a Nemzeti Hadsereg vezetése nagyon szerette volna elérni, hogy a rendőrséget és minden egyéb fegyveres testületet katonai irányítás alá helyezzenek, és erről több tervezet is született, a dolog végül a belügyi tárca tiltakozása és érdekvédelme miatt nem valósult meg. Mindezzel együtt a hadsereg, mint már említettük, komoly párhuzamos, de nem professzionális rendvédelmi apparátust működtetett a belügyi szervek mellett.

³¹ BFL VII-18-d-8963/1925. Doór József sértett tanúvallomása; és uo. Egedi Mihály rendőr jelentése a Kmetty Károly főhadnaggal történt konfliktusról.

A ténylegesen izraelita vallású vagy általuk zsidóként azonosított személyekkel szemben a britanniás katonák különösen kegyetlenül léptek fel. A bántalmazás sokszor súlyos, hosszan gyógyuló sérülést okozott a sértetteknek, hogy a verbális megalázásokat már ne is említsük, így az anyagi haszonszerzés mellett egyértelműen az elkövetők indítékai közé sorolható a felekezeti-etnikai alapú gyűlölet, az antiszemitizmus is.³²

Az 1920-as év második felében ugyanakkor a katonai nyomozó alakulatok és a rendőrség közötti súlyos, már-már véressé fajuló konfliktusok látszólag elégségesnek bizonyultak ahhoz, hogy a Belügyminisztérium és a rendőrség – részben a saját érdekeinek védelme céljából – komolyan kezdjen foglalkozni az elvileg rendvédelmi szolgálatot ellátó, a rendészeti szervekkel párhuzamos rendvédelmi apparátust működtető, gyakorlatilag azonban sokszor szabadrablást, fegyveres bűnözői tevékenységet folytató „irreguláris katonák” garázdálkodásaival. Kmetty Károly tartalékos főhadnagyot végül többek között az Egedi Mihály rendőr elleni erőszakos fellépése miatt fogták el és hallgatták ki a rendőrök, majd többek között rablás, testi sértés, személyi szabadság megsértése, zsarolás és hatósági közeg elleni erőszak bűncselekmények miatt folyt ellene több éven keresztül húzódó, összetett, újabb és újabb tényekre fényt derítő büntetőeljárás.³³ Kmetty Károly embereinek érintettsége felmerült Soltra József rendőrről 1920. november 10-ei meggyilkolásának ügyében is, amelyet tanulmányunk egy későbbi részében ismertetünk.³⁴

Ami Kmetty Károly főhadnagy utóéletét illeti, a súlyos büntetést egy időre elkerülte, ahogyan számos más, bűncselekményeket elkövető katona, vagy legalábbis magát katonaként definiáló fegyveres is. Az ellene folyó büntetőeljárások elől Olaszországba szökött, ahol egy ideig egy repülőgépgyár pilótájaként dolgozott,³⁵ a kormányzói amnesztiarendeletek nyomán pedig a büntetőeljárásokat megszüntették ellene. 1925-ben hazatért, ám még ugyanebben az évben letartóztatták és részben régebbi, részben újabb bűncselekményei nyomán számos újabb büntetőeljárás folyt ellene párhuzamosan.³⁶ A Székesfehérvári Honvédtörvényszék (érdekes módon ekkor már az általa elkövetett cselekmények egy része a katonai igazságszolgáltatás hatáskörébe tartozott) végül 1927. március 17-én két év hat hónap szabadságvesztésre ítélte, amelyből azonban a vizsgálati fogsággal két év két hónapot már kitöltöttnek is vett.³⁷

Kmetty Károly további életéről keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy egy időre Szegeden telepedett le, ahol különböző vállalkozásokba fogott (többek között

³² BFL VII-18-d-8963/1925. Passim.

³³ Pl. a Budapesti Királyi Ügyészség jelentése a Kmetty Károly főhadnagy és társai által elkövetett bűncselekményekről. BFL VII-18-d-8963/1925.

³⁴ Nem véletlen, hogy a Soltra József rendőr meggyilkolása miatt folyó büntetőügy iratait Kmetty Károly büntetőügyének irataihoz csatolták!

³⁵ Kmetty Károly a fascisták repülőgépgyárának pilótája Milánóban. *A Nép*, 1925. február 13., 5. o.

³⁶ Vö. Kmetty Károly ál-mérnök és ál-főhadnagy a ma felolvasott iratok szerint. Ítélethirdetés kedden. *Az Est*, 1927. március 13., 5. o.

³⁷ Két év hat hónapra ítélték Kmetty Károlyt. *Az Est*, 1927. március 17., 7. o.

rovar- és rágcsálóirtó szerekkel kereskedett),³⁸ amelyek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeit. Az egykori britanniás tiszt egzisztenciálisan lecsúszott, végül 1930-ban egy kölcsön kapott, majd elzalogosított írógép okán sikkasztás miatt is folyt ellene büntetőeljárás.³⁹ Az írógépet ráadásul állítólag éppen azért kérte kölcsön, hogy Britannia Szálló-beli emlékeit megírja. Ugyancsak 1930-ban, augusztus végén Kmetty a saját nevében, feltehetőleg erősen ittas állapotban felhívta a *Délmagyarország* című napilap szerkesztőségét, és azzal fenyegetőzött, hogy ha szeptember elsején bármiféle rendzavarás történik a munkásság részéről, akkor 1700 fegyveres milicista élén fog beavatkozni. A lap munkatársai a volt különítményes tisztet végül személyesen egy kocsmában érték el, három deci olcsó bor társaságában, ahol komolyan nem igazán vehető állításait borgőzös állapotban továbbra is fenntartotta.⁴⁰ Az 1930-as évek közepén ugyancsak találkozhatunk egy ugyanilyen nevű, radikális jobboldali újságíróval az egyik magyar nemzetiszocialista párt, a Meskó Zoltán vezette Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkáspárt lapjában, a *Nemzet Szavában*. Többek között a szerző sajtópereiről is van tudomásunk.⁴¹ Az 1920-as évek számos radikális jobboldali különítményes tisztjének későbbi életútját és szélsőjobboldali tévelygését ismerve gyanítható, hogy ugyanarról a személyről van szó.

A Club kávéházi kettős gyilkosság

A politikai erőszak – ugyancsak a Britannia Szállóban működő különítményhez kötődő katonáknak köszönhetően – 1920. július 27-én úgy látszott, szintet lépett, ugyanis egy fiatal fegyveresek által provokált, antiszemita indíttatású tömegverekedés kettős gyilkossággal végződött. Mint már említettük, a zsidóellenes utcai erőszak ebben az időben Budapesten mindennapos volt, az ÉME félkatonai szárnyának fiatal milicistái pedig az egyesület V. kerületi fiókszervezetének propagandagyűlésén – feltehetőleg ittas állapotban – ez alkalommal is elhatározták, hogy a Club kávéházban szétverik a berendezést, és az általuk zsidónak és hazafiatlannak tartott vendégeket bántalmazák.⁴² A radikális jobboldali egyesület propagandarendezvényén, a Berzenczey utcai elemi iskolában ugyanis 1920. július 27-én, az esti órákban civil- és katonaruhás fiatalemberekből álló, 25–30 fős csoport verődött össze, a rendezvényt pedig alapjaiban határozta meg az antiszemitizmus. A felszólalók jórészt a zsidóság elleni kirohanásokat intéztek a közönséghez – valószínűleg Meczner Gusztáv, az ÉME V. kerületi

³⁸ *Magyar László*: Kétszáz pengős kereseti lehetőséggel beszegődtem poloskairtó ügynöknek a britanniás Kmetty Károlyhoz. *Délmagyarország*, 1928. július 15., 3–4. o.

³⁹ Kmetty Károly sikkasztási pörében tanúkihallgatást rendeltek el. *Délmagyarország*, 1930. január 30., 4. o.

⁴⁰ „Halló, itt Kmetty Károly, a britanniás!”, *Délmagyarország*, 1930. augusztus 30., 5. o.

⁴¹ Kmetty Károlyt a tábla is elítélte. *Népszava*, 1936. december 30., 3. o.

⁴² BFL VII-5-c-8821/1920. Illy László és társai büntetőpere. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék, mint rögtönítélő bíróság ítélete Illy László és társai büntetőperében, 1920. augusztus 10.

fiókszervezetének elnöke, a radikális jobboldal ismert politikai aktivistája is tüzelte a jelenlévők kedélyeit.⁴³

A jelenlévők közül a legtöbben botokkal, illetve többen pisztolyokkal voltak fel-fegyverkezve, az eset levéltári forrásai alapján pedig állítólag feltűnt a gyűlésen egy később egyértelműen soha be nem azonosított, tiszta fehér ruhát viselő, a tizen- és huszonéves közönségnél idősebb, harmincas éveiben járó férfi, aki a zsidóság elleni erőszakos fellépésre buzdította a fiatalokat. Azt állította ugyanis, hogy a Club kávéház pincehelyiségében éppen nemzetellenes cionista gyűlés folyik, ahol izraelita vallású személyek éppen az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Nemzeti Hadsereg, tehát voltaképpen a keresztény magyar állam ellen szervezkednek.⁴⁴ A fehér ruhás, az akció felbujtójaként megnyilvánuló személy állítólag a csoport tagjainak Meczner Gusztávként, az ÉME V. kerületi elnökeként mutatkozott be, később azonban többen Tőkés Károly vendéglősként és tartalékos tisztként azonosították.⁴⁵

A fiatal, mindössze tizenkilenc éves, ám mégis jelentős bűnelkövetői, katonai és paramilitáris múltta visszatekintő Illy László egy szűkebb csoport hangadójaként kezdett el viselkedni, és a fehér ruhás férfi útmutatásai nyomán az általános iskola folyosóján közölte az ott összeverődött fiatalokkal, hogy aznap este nagy verekedést terveznek a közeli Club kávéházban. Azt is külön kiemelte, hogy aki esetleg fél a következményektől, az jobban teszi, ha most távozik. Illy László szűkebb társaságába bizonyos Körmendy Sándor, Imre Sándor, Schwicker Mihály, Fekete László, Fekete Sándor, Vanek László, Illek Ferenc és Rigóczky György nevű fiatalemberek tartoztak. Vanek még az elején megijedt, és elhagyta a csoportot, a többiek azonban Illy László vezetése alatt este 10 óra körül megindultak a Club felé, hogy az erőszakos cselekményt végrehajtsák.⁴⁶ Az események menetét alaposan eltervezték, hiszen a hangadó Illy László előreküldte Rigóczky Györgyöt, Schwicker Mihályt és Imre Sándort, hogy a Club kávéházban található telefonkészülék vezetékeit elvágják, nehogy a verekedés kitörése után bárki időben értesíthesse a rendőrséget.⁴⁷

A radikális jobboldali fiatalemberekből álló csoport egyébként már a propagandagyűlés helyszínéhez igen közel, a Berzenczey utcában megtámadott egy békésen üldögélő, őket nem provokáló, ám általuk zsidó személyekként azonosított társaságot, és közülük egy bizonyos Hofmann Arnold nevű fiatal férfit meg is vertek, aki a fején sérült meg.⁴⁸

Az ellentmondásos tanú- és vádlotti vallomások alapján nem tisztázható, valóban így történt-e az eset, de a hirtelenjében verbuválódott antiszemita akciócsoport önjelölt parancsnoka, Illy László később azt állította, a társaság rövid időre betért a később

⁴³ BFL VII-5-c-8821/1920. A BKB ítélete Illy László és társai büntetőperében, 1920. augusztus 10.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. A főtárgyalás jegyzőkönyve – Illy László vádlott vallomása.

⁴⁶ Uo. A BKB ítélete Illy László és társai büntetőperében, 1920. augusztus 10.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

fehér ruhás férfiként azonosított Tökés Károly közeli vendéglőjébe, a Wahrmann utcában (a mai Victor Hugo utca), hogy még egyszer megbeszéljék a teendőket. A társaság tagjai itt alkoholt is fogyasztottak.⁴⁹ A csoport az utcai atrocitás és az alkoholfogyasztás után folytatta útját a kávéház felé, mintha mi sem történt volna, és amikor megérkeztek, többen közülük bementek a Lipót körút (a mai Szent István körút) 8. szám alatt található vendéglátóipari egységbe, rendelték valamit, míg mások figyelőként az utcán maradtak.⁵⁰

Illy László mint parancsnok az akció kezdete előtt még körbejárt, egyeztetett társaisal, majd hangos „Üsd a zsidót!” kiáltással adta meg a jelet a támadásra, mire a radikális jobboldali fiatalember az utcáról beözönlött a kávéházba, illetve a már bent lévők is aktivizálták magukat, és a náluk lévő botokkal, derékszíjakkal, valamint a kezükbe akadó tárgyakkal válogatás nélkül elkezdtek ütlelni a vendégeket és a személyzet tagjait, illetve súlyosan megromgálták a berendezést. A kávéház egyébként katolikus vallású tulajdonosát, Krammer Gyulát az antiszemita fiatalemberek erősen megverték, hiába könyörgött nekik és jelentette ki többször, hogy nem zsidó, és amúgy a vendégei többsége sem izraelita vallású.⁵¹

A kávéház szétverése és a vendégek bántalmazása után a fiatalemberek jó része elmenekült a helyszínről, több kisebb csoportra oszlottak, a randalírozást pedig a környező utcákban folytatták. Ennek keretében lelte halálát Verebély Arthur bankigazgató, akit a radikális fiatalemberek egyike – feltehetőleg Rigócky György, Prónay Pál alezredes vadászszázalójának önkéntes katonája – a bajonettjével mellkason szúrt, az áldozat pedig azonnal meghalt.⁵²

A szétvált csoport egy másik része a Szemere utcában került szóváltásba egy hajóki-rándulásból hazaérkező, jól szituált polgárokból álló társasággal, Illy László pedig provokatíván megkérdezte a felesége és barátai társaságában hazafelé sétáló dr. Varsányi Géza ügyvédet, hogy zsidó-e vagy keresztény, mire dr. Varsányi azt felelte, hogy keresztény és ügyvéd. Az ittas Illy ezzel nem érte be, és követelte, hogy Varsányi ügyvéd tolja le a nadrágját és mutassa meg a hímvesszőjét, ha ugyanis azt látja, hogy nincs körülmetélve, akkor elhiszi neki, hogy nem zsidó. Varsányi ügyvéd közölte, hogy hölgyek társaságában nem tolja le a nadrágját, az őt körülvevő fiatalemberek erre pár lépéssel odébb vezették és követelték, hogy igenis a már említett, közönséges módon igazolja zsidó vagy keresztény voltát, amit az ügyvéd másodjára is megtagadott. Illy László felpofozta Varsányit, mire a jelenlévők közül többen is ütlelni kezdték.⁵³ Ebben az esetben sem egyértelmű, mi történt, azonban – Illy László főtárgyaláson tett vallomása szerint – egy Illek Ferenc nevű fiatalember a nála lévő pisztollyal fejbe csapta Varsányit,

⁴⁹ BFL VII-5-c-8821/1920. A főtárgyalás jegyzőkönyve – Illy László vádlott vallomása.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ BFL VII-5-c-8821/1920. A BKB ítélete Illy László és társai büntetőperében, 1920. augusztus 10.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. A főtárgyalás jegyzőkönyve – Illy László vádlott vallomása.

a fegyver, állítólag véletlenül, elsült, a lövedék pedig a fején sebesítette meg az ügyvédet, aki röviddel kórházba szállítás után belehalt a sérülésbe.⁵⁴

Az ÉME fiatal milicistái ezzel párhuzamosan a közeli Báró Aczél utcában oldalba szúrtak egy Polgár Mihály nevű, vétlen járókelőt is, aki könnyű sérüléseket szenvedett. Az erőszakos cselekménysorozat résztvevőinek nagy létszáma miatt az elkövető személyét később itt sem sikerült tisztázni.⁵⁵

A Club kávéház környékén elkövetett antiszemita kettős gyilkosság, illetve egy gyilkossági kísérlet igen hamar felháborodást váltott ki, és cselekvésre ösztönözte a hatóságokat. Az elkövetők közül többen, így például a hangadó Illy László is ekkoriban tevékenykedő irreguláris katonai egységek tagjai voltak, és a Britannia Szállóban tanyázó, Prónay Pál parancsnoksága alá tartozó különítménynél kerestek menedéket, ahol kaptak is némi segítséget. A Varsányi Géza életét kioltó Frommer pisztolyt egy bizonyos Zgroch/Zróv nevű főhadnagy vette magához, Bibó Dénes tartalékos főhadnagy, a fehérterror egyik hírhedt különítményes tisztje pedig új ruhát szerzett Illy Lászlónak, Illek Ferencnek és három másik önkéntesnek.⁵⁶ A fiatal emberek az éjszakát az ugyancsak a Nemzeti Hadsereg – a regularitást részben vagy egészben nélkülöző – alakulatai által megszállt Berlin Szállóban töltötték, majd másnap felkeresték dr. Dániel Sándor ügyvédjelöltet, az ÉME ügyészét,⁵⁷ hogy a segítségét kérjék a szökéshez. Illek Ferencnek sikerült a szökés, és Héjjas Iván, illetve az ÉME más vezetőinek segédelmével feltehetőleg vidéken bujkált, Illy Lászlót azonban hamarosan elfogták a rendőrök, és a Club kávéház elleni akció nyomán indult büntetőügy elsőrendű vádlottja lett.⁵⁸

A Budapesti Királyi Ügyészség a – többnyire húsz év alatti – fiatal emberek tettét vádiratában lázadásnak minősítette, ami a korabeli büntető jogszabályok alapján, a háború és polgárháború utáni bizonytalan helyzet okán statáriális bíraskodást vont maga után. A rögtönítélő bíróságként eljáró Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék mindössze háromnapos főtárgyalás után, 1920. augusztus 19-én kelt ítéletében a vádlottak nagy részét bűnösnek mondta ki lázadás büntetésében, és Illy László elsőrendű vádlottat 13 évi fegyházra mint főbüntetésre, továbbá tízévi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre; Körmendy Sándor másodrendű vádlottat ötévi fegyházra mint főbüntetésre, továbbá nyolcévi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre; Imre Sándor harmadrendű vádlottat hatévi fegyházra mint főbüntetésre, továbbá nyolcévi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre; Schwicker Mihály negyedrendű vádlottat a tízévi fegyházra mint főbüntetésre, továbbá tízévi hivatalvesztésre és politikai jogai gya-

⁵⁴ BFL VII-5-c-8821/1920. Passim.

⁵⁵ Uo. A BKB ítélete Illy László és társai büntetőperében, 1920. augusztus 10.

⁵⁶ Zinner 1989. 73.

⁵⁷ Az ügyész a korabeli terminológiában nem államügyészt, hanem egyesületi tisztségviselőt, alapvetően az adott egyesület jogi képviselőjét jelöli.

⁵⁸ Zinner 1989. 74. o.

korlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre; Fekete László ötödrendű vádlottat a tízévi fegyházra mint főbüntetésre, továbbá tízévi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre; valamint Fekete Sándor hatodrendű vádlottat hatévi fogházra mint főbüntetésre, továbbá nyolcévi hivatalvesztésre és politikai és politikai jogai gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre ítélte.⁵⁹ Minden ellene felhozott vád alól felmentették ugyanakkor a komoly különítményes katonai múlttal, és persze kiterjedt radikális jobboldali katonai kapcsolati hálóval rendelkező Tőkés Károlyt, a Club kávéház elleni merényletet kivitelező fiatalemberek valószínűsíthető felbujtóját. Pusztán Illy László vallomása állt az övével szemben, amely szerint Tőkés volt az a fehér ruhást férfi, aki az ÉME V. kerületi helyiségében a kávéházban éppen zajló, feltételezett cionista gyűlés elleni erőszakos fellépésre buzdított.⁶⁰ Felmentette továbbá a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék az ellene felhozott vádak alól Meczner Gusztávot, az ÉME V. kerületi fiókszervezetének elnökét, és ítéletében még azt is megállapította, hogy a véres akciót valószínűleg az ő tudta és beleegyezése nélkül követték el.⁶¹ A törvényszék a vádlottak többsége esetében enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy tetteiket nem gonoszszágból, hanem pusztán „fiatalos elvakultságból” követték el. Súlyosbító körülményként értékelték ugyanakkor, hogy Illy László vezető szerepet töltött be az erőszakos atrocitásokat végrehajtó társaságban, és tetteinek egy részét hideg, megfontolt tervezés után követte csak el. Súlyosbító körülményként értékelté továbbá a bíróság, hogy a meglepően fiatal milicisták tettükkel negatív színben tüntették fel a nyilvánosság előtt az ÉME-t és a Nemzeti Hadsereget.⁶²

Rigóczky Györgyöt, aki – legalábbis a katonai hatóságok aktuális jogértelmezése szerint – tényleges állományú katonának számított, mivel önkéntesként (a forrásokból egyébként nem derül ki, hogy ez miféle katonai szolgálatot takar) szolgált Prónay Pál alezredes különítményében, a katonai bíróság külön, az Illy László és társai ellen folyó perrel párhuzamosan lezajló katonai büntetőeljárás keretében bűnösnek mondta ki Verebély Arthur bankigazgató meggyilkolásában, ezzel pedig az ő elítélése megmentette a milicista csoport többi tagját attól, hogy a lázadás mellett emberöléssel is megvádolják őket.⁶³

A katonai vezetés mindent megtett, hogy a Nemzeti Hadsereget lehetőleg kivonja az ügyből, holott az ÉME paramilitáris alakulatai és a hadsereg közötti személyi átfedések sokak számára nyilvánvalóak voltak.⁶⁴ Többek között Zinner Tibor is felhívja rá a figyelmet, hogy a Club kávéházi ügyben a Budapesti Katonai Városparancsnokság

⁵⁹ BFL VII-5-c-8821/1920. A BKB ítélete Illy László és társai büntetőperében, 1920. augusztus 10.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Zinner 1989. 74. o.

Tájékoztató Osztálya (a korabeli, gyorsan változó szervezeti keretek között működő katonai hírszerző és kémelhárító, mai szóval titkosszolgálati szervek egyike) úgy foglalt állást, hogy a cenzúrának nem lett volna szabad engednie, hogy a sajtó bármilyen módon is összefüggésbe hozza az ilyen eseményeket a Nemzeti Hadsereggel és a tisztkarral.⁶⁵ Bár igyekeztek úgy beállítani a dolgokat, hogy az akció meggondolatlan 18–20 éves, a hadsereghez nem kötődő, legfeljebb korábban katonai szolgálatot teljesített forrófejű fiatalemberek műve, egyértelmű volt, hogy az ÉME ekkoriban kvázi-állami szervként, tényleges állományú katonatisztek irányítása alatt működő Hírszerző Osztálya⁶⁶ – melynek többek között Illy László és Illek Ferenc is tagjai voltak –, ezáltal maga a Nemzeti Hadsereg és a hadrendjébe tartozó tiszti különítmények is érintettek az eseményben.⁶⁷

Hogy megértsük mind az ébredők paramilitáris alakulataihoz csatlakozó, majd különböző súlyos atrocitásokban részt vevő, radikális jobboldali fiatal emberek társadalmi-politikai motivációit, mind pedig a különböző irreguláris fegyveres csoportok és a magyar állam szervei közötti átfedések, kapcsolatok komplexitását, érdemes mikro-történeti esettanulmányunk mondhatni főszereplőjének, Illy Lászlónak az életrajzát és társadalmi háttérét is részletesebben megvizsgálunk.

Illy László 1901-ben született Szegeden, szegény, lecsúszott kispolgári családban, egy később munkanélkülivé vált, erősen alkoholista kereskedelmi iskolai tanár, majd MÁV-tisztviselő fiaként. A fiú anyját korán elvesztette, apja újránősült, Illy kamaszkorában pedig gyakorlatilag a család egyik tagja sem dolgozott.⁶⁸ Illy apja erősen antiszemita érzelmű ember volt – az antiszemitizmus gyakorlatilag az első politikai eszme volt, amellyel Illy László már gyermekkorában megismerkedett, ugyanis a család élete szinte alig állt másból, mint hogy az apa ittas állapotban szidta a zsidóságot, és többek között őket hibáztatta saját és családja sanyarú helyzetéért. Illy édesanyja és számos testvére tüdővészben hunyt el, az 1910-es években pedig a család egyetlen bevételi forrása az volt, hogy Illy még egyetlen élő lánytestvére zongoraórákat adott magántanítványainak. Illy László azonban egyszer olyan súlyosan bántalmazott egy zsidó fiatalembert Szeged utcáin, hogy a környékbeli lakosok között hamar híre ment a család agresszív antiszemitizmusának, így idővel a zongoratanítványok is elmaradtak Illy nővérétől.⁶⁹ A család az első világháborút a legnagyobb szegénységben élte át, Illy László pedig többször meglopta rokonait, amiért egy rövid időre javítóintézetbe utalták. Apja közben májbetegségben, feltehetőleg az alkoholizmussal összefüggés-

⁶⁵ Zinner 1989. 75. o.

⁶⁶ A korabeli szélsőjobboldali, egyre inkább politikai pártként viselkedő társadalmi szervezetek közül több, így az ÉME is működtetett „árnyék hírszerzést”, amely persze az állami szervekkel is szoros átfedést mutatott. A korai magyar titkosszolgálati szervek és a radikális jobboldali, paramilitáris szervezetek közötti átfedésekre jól rámutat Kovács Tamás tanulmánya: Kovács 2009.

⁶⁷ Zinner 1989. 74–75.

⁶⁸ BFL VII-5-c-8821/1920. Illy Lászlóról és vádlott-társairól szóló igazságügyi orvosi szakvélemény.

⁶⁹ Uo. A főtárgyalás jegyzőkönyve – Illy László vádlott vallomása.

ben elhalálozott, a fiúnak pedig mostohaanyjával is erősen megromlott a kapcsolata. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, a tanácsköztársaság idején a fiatalember végül állítólag kényszerből csatlakozott a magyar Vörös Hadsereghez, mert korábban megverte a *Vörös Újság* egyik rikkancsát, a hatalomra kerülő kommunista kormányzat helyi tisztviselői pedig megfenyegették, hogy ha nem vállal katonai szolgálatot, forradalmi törvényszék elé állítják.⁷⁰ Ezt az állítást persze érdemes alapos forráskritikával kezelnünk, ugyanis Illy László saját mentségére hozta fel a bíróság előtt.

Az nyilván nem rekonstruálható, mennyire volt önkéntes vagy kényszerű Illy László felszerelése a magyar Vörös Hadsereghez, az azonban bizonyos, hogy nemsokára román hadifogságba esett, majd a jobboldali ellenforradalmi hullám idején, 1919-ben szülővárosában, Szegeden csatlakozott a szerveződő Nemzeti Hadsereg alakulataihoz. A fiú Prónay Pál őrnagy különítményének tagja lett, és mint katonai nyomozó/hírszerző és kémelhárító teljesített szolgálatot. A kamaszkora óta élénk nemi életet élő fiatalember 1919 folyamán azt is megtudta, hogy látens szifiliszben szenved, ez pedig egészségügyi problémákat, többek között gyakori fejfájást eredményezett nála. Instabil személyiségre vall, hogy 1920. május 12-én pisztolyával öngyilkosságot próbált meg elkövetni, mert felettese megkérdőjelezte hírszerzési jelentéseinek hitelességét. A Nemzeti Hadseregtől 1920 áprilisában a szifilisszel összefüggő szaruhártya-gyulladás miatt leszerelték, de saját bevallása szerint polgári jogállású katonai nyomozóként⁷¹ továbbra is foglalkoztatták, és az 1920-as év első felében többek között a románok ellen végzett hírszerző tevékenységet.⁷² Ellentmondás ugyanakkor, hogy a Magyarország egy részét korábban megszálló román haderő ekkorra már kivonult az országból, ezért kérdéses, Illy László pontosan hol és milyen hírszerző tevékenységet végezhetett a románok ellen. Ha lehet hinni a forrásoknak, Illy mindössze néhány héttel a Club kávéházi események előtt érkezett Szegedről Budapestre, ahol újra az immár itt működő Prónay-különítmény szolgálatába szeretett volna állni, azonban egy ideig nem döntötték el a kérdést, hogy fel-/visszaveszik-e a fiatalembert a vadászászlóalj kötelékébe. Szállást és megélhetést mindenestre szereztek neki: dr. Dániel Sándor ügyvédjelölt, az ÉME ügyésze és a félkatonai jellegű, gyakorlatilag a Nemzeti Hadsereg félhivatalos kiegészítő alakulataként működő Nemzetvédelmi Főosztály egyik szervezője – akit Illyhez távoli rokoni szálak fűztek – gondoskodott róla, hogy a rövid katonai-hírszerzői előélettel rendelkező fiatalembert felvegyék az ÉME Hírszerző Osztályához, ahol szolgálati igazolványt és fegyvert kapott a kezébe. Ebből, valamint korábbi rövid, titkosszolgálati és rendőri jellegű katonai szolgálatából adódóan akár joggal hihette magát az ekkor még új, törékeny, erősen jobboldali magyar állam

⁷⁰ BFL VII-5-c-8821/1920. A főtárgyalás jegyzőkönyve – Illy László vádlott vallomása.

⁷¹ A Honvédelmi Minisztérium „T”, azaz Tájékoztató Osztálya, a korabeli magyar titkosszolgálati jellegű katonai szervek egyike valóban foglalkoztatott polgári személyeket katonai nyomozóként. Vö. HL HM 50457/Eln. 1921. A forrást teljes terjedelmében idézi: Kovács 2020. 59–64. o.

⁷² BFL VII-5-c-8821/1920. Illy Lászlóról és vádlott-társairól szóló igazságügyi orvosi szakvélemény.

legitim képviselőjének.⁷³ Ezzel a meglehetősen mozgalmas múlttal találta magát tehát 1920 nyarán a Nemzeti Hadsereg és a hozzá kötődő fegyveres csoportok által ellenőrzött Budapesten egy tizenkilenc éves fiatalember, bizonytalan és képlékeny státuszú, nevezük így: „irreguláris katona”-ként, amely léthelyzet egyúttal lehetőségeket is megnyitott előtte, és a deklasszált kispolgári háttérből történő kiemelkedés egyik útjának tűnhetett a számára. Az őt jellemző törvényszéki orvosi jelentésből ugyancsak kiténik, hogy a fiatal korához képest számos negatív és erőszakos tapasztalaton keresztülment Illy László szerény szellemi és alacsony megfontolási képességekkel bíró, magát kórosan túlértékelő, ingerlékeny, nagyzási hőbortra és erőszakra igen hajlamos ember volt.⁷⁴ Ebből a háttérből és egyedi jellemvonásaiból kifolyólag pedig kétség sem fér hozzá, hogy egy kontroll nélkül tevékenykedő, irreguláris katonai alakulat tagjaként, intoleráns, radikális politikai eszméktől hajtva, fegyverrel a kezében Illy komoly veszélyt jelentett a társadalomra. Az általa és fegyveres társai által képviselt veszély pedig egy olyan, politikai indíttatású, gyűlölet-bűncselekményként jellemezhető kettős gyilkosságban csúcsosodott ki, amelyben Illy, ha nem is volt annak egyszemélyi felelőse vagy végrehajtója, kétségtelenül jelentős és tevékeny szerepet játszott.

Az ÉME félkatonai szárnyának számos, később különböző erőszakos bűncselekmények okán büntetőeljárás alá vont fiatal milicistájára jellemző volt az alsóközép- vagy munkásosztálybeli háttér, melyből jelentősebb társadalmi-pénzügyi előrelépésre a háború utáni időszak szociális válságának idején nem igazán számíhattak, ezzel együtt pedig sokszor jellemezte őket az a mérhetetlen gög és fontosság-tudat, amelyet feltehetőleg a radikális jobboldali paramilitáris mozgalomban való tagság, illetve a kezükbe kerülő lőfegyver kölcsönzött nekik. Alapvető, és idehaza is sokat idézett tanulmányában Robert Gerwarth igen érzékletesen írja le, miként egyesült az első világháború utáni Közép-Európa paramilitáris erőszakhullámában a háborút megjárt, de még mindig fiatal veteránok – ilyen volt többek között az ekkor harmincéves különítményparancsnok, Héjjas Iván főhadnagy is –, illetve az úgynevezett *háborús ifjak*, a világháborúban katonaként koruk okán még részt nem vett, ám az utána kialakuló polgárháborús helyzetben egyre szaporodó paramilitáris mozgalmakba annál lelkesebben beálló és brutális cselekményeket elkövető generációja.⁷⁵ A Club kávéháznál történt gyilkosságok után lezajlott büntetőper vádlottjaira, köztük Illy Lászlóra, de természetesen az ÉME más fiatal, erőszakos cselekményeket elkövető milicistáira is illenek ezek a megállapítások.

Ami a kávéházi gyilkosságok elkövetőinek utóéletét illeti, ki kell emelnünk, hogy Illy László, az eset fő felelőse, számos más hasonló bűnügy szereplőjéhez hasonlóan, nem töltött hosszú időt börtönben. Tizenhárom éves szabadságvesztéséből mindössze másfél évig kellett, hogy élvezze a büntetés-végrehajtás vendégszeretétét. Ügyét ugyanis – több korábbi, sikertelen perújrafelvételi kérelem után – az 1921. novemberi kormány-

⁷³ Zinner 1989. 73–75. o.

⁷⁴ BFL VII-5-c-8821/1920. Illy Lászlóról és vádlott-társairól szóló igazságügyi orvosi szakvélemény.

⁷⁵ Gerwarth 2017. 78–79. o.

zói amnesztiarendeletnek köszönhetően újratárgyalták, 1922. január 19-én pedig minden, korábban ellene felhozott vádpont alól felmentették. A fiatalember számos más korábbi milicistához hasonlóan szabad emberként távozatott a börtönből,⁷⁶ de az 1920-as és 1930-as években számos köztörvényes, jórészt családi ügy miatt folyt ellene több büntetőeljárás.⁷⁷

A radikális jobboldali, irreguláris katonai alakulatok működésének egyik fordulópontja – Soltra József rendőrjárőr meggyilkolása

A Club kávéház elleni, kettős gyilkosságba torkolló akció szerves folytatása volt Soltra József, a szolgálat közben „irreguláris katonák” által agyonlőtt rendőr halála, amelyért ugyancsak a Héjjas Iván és Prónay Pál (az alá- és fölrendeltségi viszonyok nehezen tisztázhatók) különítményéhez tartozó személyek voltak a felelősek. 1920. november 10-én, szerdán hajnali fél három körül az Oktogon környékén szolgálatot teljesítő Miklós József rendőrelőnőr⁷⁸ segélykiáltásokat hallott. A tér egyik oldalán katonai egyenruhát viselő fiatal emberek csoportját vette észre, akik egy hazafelé tartó nyomdászt bántalmaztak. A rendőr látván a csoport ekkor még abbahagyta a férfi ütlegelését, és az egyenruhások a Nyugati pályaudvar irányába távoztak. A Nyugati felől érkező segélykiáltásokra szintén felfigyelt Soltra József rendőrjárőr, aki az Aradi utca és a Teréz körút sarkán találkozott ugyanazzal a csoporttal. A rendőr intézkedni próbált, közte és a katonák között szóváltás alakult ki, Miklós rendőrelőnőr pedig Soltra segítségére sietett, és igyekezett rábírní, hogy vele együtt távozzon a helyszínről, és ne konfrontálódjon a túlerőben lévő különítményesekkel. Ekkor a katonák közül azonban kivált egy háromfős csoport, akik fegyvert rántottak, Soltrára több lövést adtak le, majd elfutottak. Soltrát a rendőrelőnőr fölemelte és az Edison kávéház előtt álló szállítótargoncára fektette, majd üldözőbe vette a tetteseket. Miklós a menekülő katonák után lőtt, ám ők viszonozták a tüzet, a rendőrelőnőr pedig súlyos sérüléseket szenvedett. Miklós József is a földre rogyott, mire a különítményesek kicsavarták kezéből a szolgálati fegyverét, majd a sebesült bántalmazása után elfutottak. Soltra rendőr a testét ért több lövéstől olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy még az orvos megérkezése előtt meghalt. Miklós József súlyos lőtt és vágott sebekkel ugyan, de túlélte az összecsapást. A rendőrgyilkosságnak számos szemtanúja is volt, akik az elkövetőket a Britannia Szállóban megtelepedett katonai alakulat tagjaiként azonosították.⁷⁹ Több szemtanú ugyanis egymástól függetlenül

⁷⁶ BFL VII-5-c-8821/1920. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék végzése Illy László és társai büntetőügyében, 1922. január 19.

⁷⁷ Vö. A britanniás Illy László újabb hazafias üzlete. *Népszava*, 1930. december 7., 19. o.

⁷⁸ A rendőrelőnőr az utcai rendőrjárőröket, szolgálatuk ellátását ellenőrző rendőrtisztviselő volt.

⁷⁹ BFL VII-18-d-8963/1925. Kmetty Károly büntetőpere – Soltra-ügy – Marinovich Jenő budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése a Soltra József sérelmére elkövetett emberölés tárgyában folytatott nyomozás állásáról. Budapest, 1920. november 12. Valamint uo. november 13.

arról számolt be, hogy az utcán lövöldöző katonák a közeli Britannia Szállóba futottak be.⁸⁰

A Soltra-gyilkosság nagy felháborodást és társadalmi tiltakozást váltott ki, Horthy és köre pedig a rendőr halála után halaszthatatlannak látta a különböző szélsőjobboldali katonai alakulatok elleni erélyes fellépést. Nádosy Imre budapesti, nem sokkal később már országos rendőrfőkapitány, illetve Marinovich Jenő főkapitány-helyettes⁸¹ határozott lépéseket tettek az ügyben, a budapesti államrendőrség pedig nagy erővel kezdett nyomozni a tettesek után.⁸² Héjjas Iván főhadnagy, a korszak befolyásos paramilitáris vezetője – aki, mint már említettük, Horthy budapesti bevonulását követően Kecskemétről részben a fővárosba helyezte át székhelyét, és akit a Britanniában székkel, összesen egyébként állítólag négy, egymástól nehezen elhatárolható különítmény tagjai is a vezetőjüknek ismertek el – ingerülten vette tudomásul, hogy emberei meggyilkoltak egy rendőrt, és felkészült akár az alakulatai által birtokolt épületek fegyveres védelmére is. A szálloda kapuit elbarikádozták, géppuskákat állítottak fel, a katonáknak pedig lőszert és gránátokat osztottak ki. A Britannia Szálló előtt már másnap délelőtt felsorakoztak a kormányzathoz hű Nemzeti Hadsereg reguláris egységei jelentős rendőri karhatalom mellett. Összecsapásra valószínűleg csak azért nem került sor, mert a helyszínen megjelent a különböző különítmények szervezésében kulcsszerepet játszó, tagjaik által igen tisztelt Prónay Pál alezredes, az I. szegedi vadászszázalaj parancsnoka, amelynek részeként a britanniások is definiálták magukat, és határozottan utasította Héjjast és egységeit a hatóságokkal való együttműködésre.⁸³

A rendőrök a Nemzeti Hadsereg reguláris katonáival együtt bevonultak a szállóba, ahol megkezdődött a gyilkosságban részes személyek azonosítása. Ez csak részlegesen volt lehetséges, mert a tettesek egy része már közvetlenül az események után megszökött, és a szökésben feltehetőleg bizonyos katonai vezetők is segítették őket. A rendőrségi detektívek végül azonban nemcsak a Soltra-gyilkosságban részes fegyvereseket válogatták ki, hanem régóta húzódó rablási, kínzási, testi sértési és emberrablási ügyek gyanúsítottjait is kézre kerítették.⁸⁴ Héjjas az ügyben maga is tanúvallomást tett, és mind a Soltra Józsefet meggyilkoló fegyveresektől, mind pe-

⁸⁰ BFL VII-18-d-8963/1925. Marinovich Jenő budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése. Budapest, 1920. november 14.

⁸¹ Alapos tanulmányában Bartha Ákos tévesen Mattyasovszky Tibor 1920-ban leköszönt budapesti rendőrfőkapitány jelentéseiként idézi a Marinovich Jenő főkapitány-helyettes, 1921-től budapesti rendőrfőkapitány által aláírt jelentéseket. Mattyasovszky Tibor már 1920 augusztusában leköszönt főkapitányi pozíciójáról, és Nádosy Imre későbbi országos rendőrfőkapitány váltotta. Marinovich Jenő főkapitány-helyettes aláírását kétségtelenül nehéz kiolvasni a levéltári forrásokon, a témát és forrásait egyébként tiszteletre méltó alapossággal feldolgozó szerzőt a két rendőri vezető vezetéknevének azonos kezdőbetűje zavarhatta meg.

⁸² Bartha 2019. 29–30. o.

⁸³ BFL VII-18-d-8963/1925. Marinovich Jenő budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése... Budapest, 1920. november 16.

⁸⁴ Uo. Budapest, 1920. november 18.

dig a Babarczy Jenő huszárszázados által irányított különítménytől – melynek tisztjei szintén a Britanniában laktak – élesen elhatárolódott. Azt elismerte, hogy a tanácsköztársaság idején Kecskeméten jobboldali milíciát szervezett a kommunista kormányzat megdöntésének céljából, mely a Nemzeti Hadsereg kiegészítő alakulataként részt vett az ellenforradalomban, de azt kategorikusan tagadta, hogy saját különítmény felett rendelkezne.⁸⁵ Héjjas vallomásával egyébként részben egybevág az ügyben ugyancsak őrizetbe vett Bíró Béla hadapródjelölt őrmester, a Babarczy-különítmény segéd tisztjének vallomása is, aki azt állította, hogy Héjjasnak ekkoriban valóban nem volt saját különítménye, azonban több irreguláris katonai alakulat, így a Babarczy-különítmény is nagy tisztelettel tekintett rá, és tagjai informálisan a parancsnokuként ismerték el.⁸⁶ A Britanniában állomásozó alakulat személyi összetételét mindenesetre jól mutatja, hogy az őrizetbe vett személyek túlnyomó többsége – legalábbis a katonai hatóságok értelmezése szerint – ekkor már nem tényleges állományú katona, hanem katonai egyenruhát öltött civil személy volt, köztük igen sokan olyanok, akik az első világháború után a katonai szolgálatból leszereltek, de lényegében önkényesen vagy valamelyik parancsnok engedélyével tovább szolgáltak valamelyik irreguláris katonai alakulatnál.⁸⁷

Ugyan a rendőrrel összetűzésbe kerülő csoport személyi összetételére vonatkozó információk a különböző nyomozati adatok fényében ellentmondásosak, a nyomozók a sebesült rendőrellenőrt később bántalmazó, háromfős csoport tagjaiként végül Mészáros Imre leszerelt tiszthelyettes, Sesevics László hadnagyot és egy Zólyomi vezetéknevű altisztet azonosítottak, aki a források alapján azonos volt a korszak egyik regényes életű, civilben színészként és költőként tevékenykedő, ismert különítményes katonájával, Zsabka Kálmán alhadnaggal.⁸⁸ Zsabka egyébként Zólyom vármegyében született, innen vehette akkoriban használatos álnévét.⁸⁹ A délvidéki születésű, szerb származású Sesevicset nem sikerült elfogni, ő elhagyta az országot, és hazatért szülőföldjére, ekkoriban már a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba.⁹⁰ Noha a lövöldözést túlélő Miklós rendőrellenőr Zsabka Kálmánban felismerte az egyik katonát, aki Soltrára és rá is tüzet nyitott,⁹¹ a gyilkosság elkövetésével végül csak Mészáros Imrét

⁸⁵ BFL VII-18-d-8963/1925. Héjjas Iván főhadnagy vallomása, 1920. november 18.

⁸⁶ Uo. Bíró Béla hadapródjelölt őrmester kihallgatási jegyzőkönyve, 1920. november 19.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Zsabka Kálmán botrányos és regényes életének e szakaszáról lásd: *Bartha – Pócs – Szécsényi* 2019.

⁸⁹ *Zinner* 1989. 101. o. Valamint: BFL VII-18-d-8963/1925. Marinovich Jenő budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése a Soltra József sérelmére elkövetett emberölés tárgyában folytatott nyomozás állásáról. Budapest, 1920. november 17.

⁹⁰ Uo. Budapest, 1920. november 16.

Sesevics László egyébként a forrásban Sesevics Vladiszláv néven szerepel. Később Szerbiából Törökországba szökött, ahol huzamosabb ideig élt, végül a második világháború alatt hazatért, és a katonai titkosszolgálat, a 2. vkf. osztály tisztjeként tevékenykedett. Vö. ÁBTL V-84089. Sesevich [sic!] László. Idézi: *Bartha* 2019. 44. o.

⁹¹ *Bartha* 2019. 44. o.

vádolták meg, akiről a katonai hatóságok úgy ítélték meg, hogy immár nem tényleges állományú katona, pusztán leszerelt, de továbbra is egyenruhát hordó civil, polgári szakmájára nézve egyébként bádogos. Ügyében ezért polgári statáriális bíróság járt el.⁹² Mészáros Imrét, aki Hatala István álnév alatt rejtőzködött Budapest belvárosában, november 22-én hajnalban fogta el a rendőrség.⁹³ Mészáros először mindent tagadott, ám végül beismerte, hogy két lövést adott le Soltra Józsefre, illetve azt is bevallotta, hogy a sebesült Miklós József rendőrellenőrt is bántalmazta. Ugyanakkor azzal védekezett, hogy lövései nem találtak, így valószínűleg az a személy Soltra gyilkosa, aki nála korábban lőtt.⁹⁴ Mészáros Imre ellen vallott Gellért Antal orvostanhallgató, Vágner Lajos magánhivatalnok, a Zsabka Kálmán baráti köréhez tartozó Micsinai Aladár iparművészeti iskolai hallgató, valamint Kővári Váraljai Károly és Farkas János orvostanhallgatók is.⁹⁵ Mészárost a rögtönítélő polgári bíróság az 1920. december 18-án megtartott főtárgyaláson kötél általi halálra ítélte, egy nappal később pedig a budapesti gyűjtőfogházban kivégezték.⁹⁶

Egyáltalán nem kizárható persze, hogy Mészáros Imre az ügyben csupán bűnbak volt, még ha köze is volt a Soltra-gyilkossághoz, hiszen a rendőr haláláért nem egyetlen személyt terhelt a felelősség. Egyetérthetünk a témát alaposan körüljáró Bartha Ákos azon feltételezésével, mely szerint az ügyben a rendőrség részéről kontrollált nyomozás folyt, a háttérben pedig befolyásos politikai-katonai körök igyekeztek „menteni a menthetőt”, és a rendőrgyilkosságban részes fegyveresek közül a lehető legkevesebbet, csupán egyetlen személyt áldoztak fel, s az ügy végső kimeneteléről talán a lehető legmagasabb helyen (a Honvédelmi Minisztériumban, vagy akár a kormányzói rezidencián?) döntöttek.⁹⁷ Meglehetősen gyanús körülmény, hogy Mészáros Imre büntetőperének iratai eltűntek, legalábbis Budapest Főváros Levéltárának őrizetében, ahol lenniük kellene, nem találhatók meg, a vádlott gyors kivégzésének tényéről pedig csupán a korabeli sajtóorgánumokból, illetve az elítélt fogolytörzskönyvéből tudunk.⁹⁸ Némi malíciával akár még az állítólagos rendőrgyilkos kivégzésének tényét is kétségbe vonhatjuk, a korabeli Budapesten ugyanis felröppent a pletyka, hogy kivégzése után Mészáros Imrét „vígán látták sétálni” a főváros utcáin. Mindez persze már a legendák világába tartozik, valóságtartalma pedig aligha ellenőrizhető, mindazonáltal visszaemlékezéseiben maga Prónay Pál is – aki az egyes különítmények által elkövetett bűncselekményekről nem csupán sok mindent tudott, de akár bizonyos ese-

⁹² Bartha 2019. 36. o.

⁹³ BFL VII-18-d-8963/1925. Marinovich Jenő budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése... Budapest, 1920. november 22.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo. Idézi: Bartha 2019. 36. o.

⁹⁶ Zinner 1989. 103. o. A polgári statáriális bíróság Mészáros Imre ügyében hozott ítélete mai ismereteink szerint nem maradt fenn levéltári őrizetben.

⁹⁷ Bartha 2019. 36–37. o.

⁹⁸ Zinner 1989. 103. o. Idézi: Bartha 2019. 42. o.

tekben az igazságszolgáltatásba is beavatkozhatott – kétélyeinek ad hangot ez ügyben, noha memoárjában a Soltra-gyilkosság kivégzett elkövetőjét pontatlanul Horváth nevű tiszthelyettesként azonosítja.⁹⁹ Bartha Ákos tanulmányában jogos iróniával jegyzi meg, hogy minden valószínűség szerint Zsabka Kálmán, Sesevics László és Mészáros Imre maguk sem tudták volna megmondani, melyikük fegyveréből származott a Soltra rendőr életét kioltó gyilkos golyó. Köznyelviesen és persze pestiesen szólva ugyanakkor valakinek el kellett vinnie a balhét, és minden bizonnyal azt az embert áldozták fel, aki a legkevésbé volt fontos.¹⁰⁰

Prónay a rendőrgyilkosság után felfogta a helyzet komolyságát, és eszében sem volt vállalni a Horthyval és a kormánnyal való nyílt konfrontációt a Héjjashoz kötődő fegyveresek által elkövetett gyilkosság miatt, ezért néhány tisztért, többek között magáért Héjjasért is személyes felelősséget vállalt,¹⁰¹ ám a többieket a rendőrök lefegyvertették, és egy részüket le is tartóztatták.¹⁰² A következő napokban a rendőrség folytatta a razziákat, a tisztai alakulatok által megszállt szállodákat átkutatták, körülbelül ötven katonát letartóztattak, és rengeteg löfegyvert is elkoboztak. Budapesten ezzel párhuzamosan a főbb közlekedési csomópontokat a rendőrség és a Nemzeti Hadsereg reguláris egységei szállták meg, és utcai igazoltatásokkal szűrték az egyenruhásokat. A rendőrök a különítményesek után kutatva átfésülték a fővárosi szórakozóhelyeket is, ahonnet ugyancsak számos embert állítottak elő. Az erélyesnek mondható hatósági fellépésnek köszönhetően Héjjas Iván budapesti és kecskeméti alakulatai elkezdtek bomladozni, az „irreguláris katonák” közül pedig többen polgári ruhát öltöttek, és igyekeztek minél gyorsabban elhagyni Budapestet.¹⁰³

November 12-én hajnalban a kormány csapatai megkísérelték birtokba venni az Ehmann-telepi laktanyát is, ahol a Bogáti álnéven tevékenykedő, korábban ugyancsak a Britannia Szállóban berendezkedett, már említett báró Babarczy Jenő huszárszázados irreguláris katonai alakulatát, formálisan a Budapesti Városparancsnokság munkásosztagát, valójában egy szorosabb állami ellenőrzés nélkül, önkényesen működő, nagy létszámú katonai alakulatot szállásoltak el.¹⁰⁴ Az Ehmann-telepi különítmény létszáma körülbelül 1200 fő volt, azonban a rajtaütéskor csak 305 fő tartózkodott a laktanyában. A Nemzeti Hadsereg két zászlóaljjal vette körül a környéket, azonban

⁹⁹ *Pamlényi – Szabó* 1963. 214–215. o.

¹⁰⁰ *Bartha* 2019. 43. o.

¹⁰¹ *Bodó* 2011. 27–28. o.

¹⁰² Prónay a naplójában is beszámol röviden az eseményekről; persze a saját felelősségét kategorikusan tagadja, valamint azt is, hogy a Britannia Szállóban tanyázó „irreguláris katonák” az ő csapattestéhez tartoztak volna, és Hír György különítményparancsnok, ebben az időben kisdzappárti nemzetgyűlési képviselő embereiként kategorizálja őket. *Pamlényi – Szabó* 1963. 315. o.

¹⁰³ *Zinner* 1989. 98–101. o.

¹⁰⁴ Az Ehmann-telepen működő irreguláris katonai alakulat tagjai nagyrészt az elcsatolt területekről származtak, és a kormány feltehetőleg egy esetleges felvidéki irredenta katonai akcióra akarta volna őket felhasználni, amely persze sosem következett be. Vö. *Bartha* 2019. 32. o.

a katonai és rendőri erők így is ellenállásba ütköztek, és a délelőttig elhúzódó fegyveres harc számos áldozatot követelt mindkét oldalon.¹⁰⁵ A rendőrség és a Nemzeti Hadsereg reguláris alakulatai végül győzelmet arattak, az ostrom túlélőit pedig letartóztatták.¹⁰⁶

Babarczy százados – feltehetőleg Héjjas és Prónay segítségével – megszökött, egy ideig pedig Kecskeméten bujkált, ahol a helyi, katonaviselt fegyveresekből még újabb különítményt is megpróbált szervezni, azonban az adonyi csendőrörs járőre nem sokára elfogta.¹⁰⁷ A további felelősségre vonást elkerülte ugyanakkor az Ehmann-telepi irreguláris katonai alakulat legtöbb elfogott tagja is, ugyanis Sréter István hadügyminiszter utasítására Siménfalvy Tihamér ezredes, a Kettőskereszt Vérszövetség parancsnoka intézkedett az illetékes körletparancsnokságnál, hogy az irredenta célokra, elsősorban egy felvidéki betörési kísérlet céljából szervezett katonai formáció tagjait bocsássák szabadon. Sőt még az is felmerült, hogy adott esetben a rendőrök és reguláris katonai alakulatok által méltatlan bánásmódban részesített katonákat később még kártalanítsák is.¹⁰⁸

A Britannia Szállóban berendezkedett, Budapestet egy éven át terrorizáló irreguláris katonai alakulat számára kétségtelenül szép napok 1920 novemberének utolsó napjaiban ily módon véget értek. A fehérterror időszakának végén ez volt a különböző, olykor törvényen kívüli tevékenységet folytató katonai formációk felszámolásának első hulláma, amellyel a kormányzat két fontos politikai célkitűzését is elérte. Egyrészt egyértelműen visszaállította az állam és az általa ellenőrzött szervezetek megbomlott erőszakmonopóliumát, másrészt minden valószínűség szerint sikerült megakadályoznia, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete lassanként egy fegyveres katonai erővel kiegészített, modern radikális jobboldali politikai párttá válhasson, amely akár a hivatalban lévő kormányzat hatalmát is veszélyeztetheti.¹⁰⁹

Soltra József rendőrjárőrt ezután hősi halottá nyilvánították, és a Mosonyi utcai rendőrkaszánya udvarán ravatalozták fel. Ravatalára számos állami szervezet és magánvállalat koszorút küldött. A rendőrt kiemelt állami tiszteletadással temették el 1920. november 16-án a Kerepesi úti temetőben, a fővárosi törvényhatóság által adományozott dízsírhelyre. A szertartáson részt vett maga a kormányzó is, aki személyesen nyilvánította részvétét Soltra szüleinek és menyasszonyának.¹¹⁰ Az eseményről természetesen a sajtó is részletesen tudósított.

¹⁰⁵ Pataki 1973. 268–269. o.

¹⁰⁶ Zinner 1989. 98. o.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ HL HM-52110/Eln. C.-192.1. Az iratot teljes terjedelmében idézi: Kovács 2020. 70–71. o.

¹⁰⁹ Kovács 2020. 99. o.

¹¹⁰ Uo. 105. o.

Zárszó és konklúziók

Ugyan Soltra József rendőr halála és az utána lefolytatott nyomozás jelentős ösztönzést adott a kormánynak a különböző irreguláris alakulatok leszereléséhez, vagy legalábbis szorosabb kormányzati ellenőrzés alá vonásához, illetve ezzel párhuzamosan a polgárháborús időket idéző állapotok mérsékléséhez, és a különböző (fél)katonai formációk tevékenysége valóban mérséklődött, de teljesen egészében egyáltalán nem szűnt meg. Prónay Pál alezredes vadászszászlóalját például 1921. január 1-jével országos csendőrtartalék-zászlóalj néven átszervezték, Prónayt pedig 1921 nyarán fegyelmi okokból leváltották az alakulat éléről, végül nyugállományba helyezték.¹¹¹ Mint már említettük, a különböző súlyos bűncselekményeket elkövető katonákat és magukat akként definiáló fegyvereseket ugyanakkor számos esetben felmentették, vagy legalábbis az általuk elkövetett cselekmények súlyához képest enyhe büntetéseket kaptak, amiből arra következtethetünk, hogy látszólag egészen alacsony rangú, jelentéktelen személyek is viszonylag magas szintű, befolyásos pártfogókkal rendelkeztek.¹¹² A korszak paramilitáris vezetői közül ismételtelen kiemelhetjük Héjjas Ivánt és Prónay Pált, akik katonai tevékenységük mellett ekkoriban az ÉME vezetőségi tagjai, a korai magyar radikális jobboldal feltörekvő, ambiciózus politikusai is voltak. Az ellenforradalmi rendszer kiépítésében szerzett érdemeik és kiterjedt kapcsolatrendszerük, ideértve akár a kormányzóval való személyes viszonyukat is, sok mindenre lehetőséget adhatott a számukra, és számos alkalommal megóvhatta őket a felelősségre vonástól, noha nevük igen egyértelműen összekapcsolódott számos törvénytelen, olykor egyenesen az állam megdöntését célzó cselekménnyel, például puccstervekkel. Befolyásuk ugyan korántsem volt korlátlan, ám a büntetés alól adott esetben nem csupán maguk tudtak – persze sok esetben kompromisszumok árán – mentesülni, de feltehetőleg büntetlenséget, vagy legalábbis enyhe büntetés kiszabását is el tudták érni számos követőjük, alárendeltjük büntetőügyében is.

Árulkodó eset például, és csupán egy a sok közül, hogy a szintén a britanniás katonák közé tartozó, súlyos bűncselekményeket, többek között rablást és testi sértést elkövető Rumbold Attila főhadnagyot a statáriális bíróság elsőfokon halálra, másodfokon kormányzói kegyelemmel már csak tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte,¹¹³ az 1921. november 3-án kihirdetett kormányzói amnesztiarendelet nyomán azonban rövid fogság után szabad emberként távozhatott.¹¹⁴

Az 1920-as év végétől kezdve a radikális jobboldali magyar milicista mozgalom, igen szoros átfedésben az Ébredő Magyarok Egyesületével, a Magyar Országos Véderő Egyesülettel és persze a Kettőskereszt Vérszövetséggel, tovább élt különböző, egyre

¹¹¹ *Suba* 2008. 135. o.

¹¹² *Uo.* 103. o.

¹¹³ BFL VII-5-c-13493/1920. Stanga Lajos és társai büntetőpere – A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék mint rögtönítélő bíróság halálos ítélete Rumbold Attila büntetőügyében, 1920. december 9.

¹¹⁴ *Uo.*

inkább titokban működő alakulatok formájában, tulajdonképpen egészen az 1920-as évek közepéig, viszonyát a kormányzathoz és a kormányzóhoz pedig végig ambivalencia jellemezte.

A Soltra-gyilkosságot még számos további, nagy közfelháborodást kiváltó és sajtónyilvánosságot kapó bűncselekmény követte, mint például az 1922. április 3-i erzsébetvárosi bombamerénylet, az 1923. december 26-i csongrádi bombamerénylet, Apor Viktor tartalékos honvéd főhadnagy, az ÉME Nemzetvédelmi Főosztályának vezetője és társai puccsterve, Ulain Ferenc fajvédő nemzetgyűlési képviselő puccsterve, vagy éppenséggel az ugyancsak egykori britanniás tisztek, a Kovács testvérek jórészt irredata és egyúttal antiszemita indíttatású bűncselekmény-sorozata. A nyílt utcai erőszak, a verekedések és lövöldözések tehát megszűntek, az 1922 és 1924 közötti időszakból azonban ismerünk számos, a katonai diktatúrát célzó, radikális jobboldali puccstervet, illetve rövid időre Magyarországon is megjelent a politikai terrorizmus. Végül a Teleki Pált a miniszterelnöki székben 1921. április 4-én váltó, határozottan kül- és belföldi konszolidációra törekvő gróf Bethlen Istvánnak sikerült több lépésben, körülbelül 1924-re felszámolnia a különböző irreguláris katonai csoportokat, és hosszabb időre pacifikálnia a radikális jobboldalt.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BKB	Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék, mint rögtönítélő bíróság
BKÜ	Budapesti Királyi Ügyészség
HL	Hadtörténelmi Levéltár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

BIBLIOGRÁFIA

- Bartha* 2019. *Bartha Ákos*: Az utolsó csepp a pohárban. Soltra József rendőr meggyilkolása. In: Csoportosulás, lázadás és a társadalom terrorizálása. Szerk. *Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor*. (Rendészettörténeti Tanulmányok, 2.) Budapest, 2019. 28–44. o.

- Bartha – Pócs – Szécsényi* 2019. *Bartha Ákos – Pócs Nándor – Szécsényi András*: Egy hoszszan „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) I. rész. *Múltunk*, 64. (2019) 2. sz. 138–180. o.
- Beránné Nemes – Hollós* 1977. *Beránné Nemes Éva – Hollós Ervin*: Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséről. Budapest, 1977.
- Bodó* 2010. *Bodó Béla*: Héjjas Iván. Egy ellenforradalmár élete. 2000, 9. (2010) 10. sz. 9–27. o.
- Bodó* 2011. *Bodó, Béla*: Pál Prónay. Paramilitary Violence and Anti-Semitism in Hungary, 1919–1921. Pittsburgh, 2011.
- Gerwarth* 2017. *Gerwarth, Robert*: Harc a Vörös Szörnyeteggel. Ellenforradalmi erőszak Közép-Európa vereséget szenvedett államai-ban. Ford. *Várady Péter*. In: Háború béke idején. Paramilitaris erőszak Európában az első világháború után. Szerk. *Robert Gerwarth – John Horne*. Budapest, 2017. 71–92. o.
- Gerwarth – Horne* 2017. *Gerwarth, Robert – Horne, John*: Paramilitarizmus az első világháború után. Ford. *Várady Péter*. In: Háború béke idején. Paramilitaris erőszak Európában az első világháború után. Szerk. *Robert Gerwarth – John Horne*. Budapest, 2017. 13–32. o.
- Jones* 1995. *Jones, Nigel H.*: Hitler’s Heralds. The Story of the Freikorps, 1918–1923. Dorset, 1995.
- Kerekes* 1961. *Kerekes Lajos*: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom. *Történelmi Szemle*, IV. (1961) 2. sz. 199–216. o.
- Kántás* 2020. *Documenta paramilitaria Hungarica*. Tanulmány és történeti források a Kettőskereszt Vérszövetség titkos irreguláris katonai alakulat tevékenységéről, 1919–1945. Szerk. *Kántás Balázs*. Budapest, 2020. <https://mek.oszk.hu/21300/21327/> (A letöltés időpontja: 2021. január 2.)
- Kóródi* 2020. *Kóródi Máté*: Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tisztí különítményei és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról, 1919. augusztus 3. – 1920. október 31. (Clio kötetek, 2.) Budapest, 2020. <https://5dadfdda-fc5e-4925-a1cb-b256e5d8666b.filesusr.com/ugd/198ee4-c0257b90a7e74710b6285d9734937c0c.pdf> (A letöltés időpontja: 2021. január 19.)

- Kovács* 2009. *Kovács Tamás: Az ellenforradalmi rendszer politikai rendészetének genezise, 1919–1921. Múltunk, 54. (2009) 2. sz. 64–92. o.*
- Kovács* 2019. *Kovács Tamás: A Nemzeti Hadsereg és a tiszti különítmények. In: Csoportosulás, lázadás és a társadalom terrorizálása. Szerk. Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. (Rendészettörténeti Tanulmányok, 2.) Budapest, 2019. 151–172. o.*
- Kovács* 2020. *Kovács Tamás: A Honvédelmi Minisztérium „T” szervének létrejötte és működése, avagy elhárítás és kémkedés az I. világháború végétől a bethleni konszolidációig. Budapest, 2020.*
- Pamlényi – Szabó* 1963. *A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál naplójából. Szerk. Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes. Budapest, 1963.*
- Pataki* 1973. *Pataki István: Az ellenforradalom hadserege, 1919–1921. Budapest, 1973.*
- Suba* 2008. *Suba János: Karhatalmi formációk Magyarországon, 1918–1920. Rendvédelem-történeti Füzetek, 15. (2008) 18. sz. 131–142. o.*
- Zinner* 1989. *Zinner Tibor: Az ébredők fénykora. Budapest, 1989.*

Balázs Kántás

“THOSE WERE THE DAYS” IN HOTEL BRITANNIA

Data to the Atrocities Committed in Budapest by One of the Most Notorious Irregular Military Troops during the White Terror in Hungary, 1919–1920

(Abstract)

After the collapse of the Hungarian Republic of Councils, the new right-wing government establishing its power with the help of the Entente states could hardly rule the quasi-anarchistic conditions of the country. During 1920–1921 Budapest was terrorized by irregular military formations that were formally part of the National Army, but often operated completely independently. One of the most notorious of these troops was the detachment settling in Hotel Britannia, subordinated to influential paramilitary commanders First Lieutenant Iván Héjjas and Lieutenant Colonel Pál Prónay. These mainly radical right-wing irregular soldiers exploiting the weakness of the government committed several serious crimes including robbery, plunder, and even murders, in many cases motivated by anti-Semitism. They did it in the disguise of law enforcement measures, since in this period the military authorities were entitled to police jurisdiction over civilians as well in order to restore the order. Our research article attempts to reconstruct certain crimes committed by the members of the irregular military formation quartered in Hotel Britannia via micro-historical case studies, mainly based on archival records of criminal suits in the custody of

the Budapest City Archives. Furthermore, beyond presenting individual cases, it intends to draw general conclusions about the relationship between the early Hungarian (paramilitary) radical right-wing movements and the government/army.

Balázs Kántás

„SCHÖNE TAGE“ IM HOTEL BRITANNIA

Ergänzende Informationen zu den hauptstädtischen Atrozitäten eines berüchtigten irregulären Militärverbandes des Weißen Terrors in Ungarn, 1919–1920

(Resümee)

Nach dem Zusammenbruch der Räterepublik konnte die im Jahr 1920 mit Hilfe der Entente-Mächte eingesetzte neue rechtsgerichtete Regierung die anarchische Situation im Lande lange Zeit nur mit Mühe überwinden. In den Jahren 1920–1921 wurde Budapest von irregulären Militäreinheiten terrorisiert, die formell innerhalb der Nationalarmee organisiert waren, in der Praxis aber oft unabhängig agierten. Eine der berüchtigtsten Einheiten war die Abteilung unter dem Kommando von Oberleutnant Iván Héjjas und Oberstleutnant Pál Prónay, den einflussreichsten Abteilungskommandanten der damaligen Zeit, die sich im Hotel Britannia einquartiert hatte. Die Schwäche der Regierung ausnutzend, begingen die irregulären, meist rechtsradikalen Soldaten eine Reihe schwerer Straftaten wie Raub, Plünderung und in mehr als einem Fall auch Mord, sehr oft mit antisemitischen Motiven. Sie taten dies unter dem Deckmantel behördlicher Maßnahmen, denn die Militärbehörden hatten damals auch Polizeibefugnisse gegenüber der Zivilbevölkerung, um die Ordnung wiederherzustellen. Unsere Studie rekonstruiert einige der Verbrechen, die von Mitgliedern des im Hotel Britannia aufgestellten irregulären Militärverbandes begangen wurden, anhand von mikrohistorischen Fallstudien, die größtenteils auf den Strafakten des Hauptstädtischen Stadtarchivs Budapest basieren. Neben der Darstellung von Einzelfällen wird auch versucht, allgemeine Schlussfolgerungen über das Verhältnis zwischen den frühen ungarischen (paramilitärischen) rechtsextremen Bewegungen und dem Staat/der Armee zu ziehen.

Balázs Kántás

« DE BEAUX JOURS » À L'HÔTEL BRITANNIA

Contribution à l'histoire des atrocités commises à Budapest par une unité militaire irrégulière notoire de la Terreur blanche en Hongrie, 1919–1920

(Résumé)

Après l'effondrement de la république des conseils de Hongrie, le nouveau gouvernement de droite établi avec l'aide des pays de l'Entente en 1920 n'a pu surmonter la situation anarchique dans le pays qu'avec beaucoup de difficultés et ce, pendant longtemps. En 1920–1921, Budapest fut terrorisé par des unités militaires irrégulières qui faisaient officiellement partie de l'Armée nationale, mais qui, dans la pratique, opéraient souvent de manière indépendante. Parmi elles, l'une des plus célèbres était le détachement installé à l'Hôtel Britannia sous le commandement du lieutenant Iván Héjjas et du lieutenant-colonel Pál Prónay, commandants de détachement influents de l'époque. Exploitant la faiblesse du gouvernement, les soldats irréguliers, pour la plupart de droite radicale, ont commis de nombreuses infractions graves telles que des vols, des pillages et même des meurtres souvent à motivation antisémite. Ils ont agi sous le couvert d'actions officielles, puisque les autorités militaires avaient aussi des pouvoirs de police sur les

civils à l'époque afin de rétablir l'ordre. Notre étude reconstitue certaines infractions commises par les membres de l'unité militaire irrégulière installée à l'Hôtel Britannia à travers d'études de cas micro-historiques principalement basées sur les dossiers des procès criminels conservés aux Archives de la Ville de Budapest. En plus de présenter des cas individuels, l'étude tente également de tirer des conclusions générales sur les relations entre les premiers mouvements d'extrême droite (paramilitaires) hongrois et l'État/armée.

Балаж Канташ

«ПРЕКРАСНЫЕ ДНИ» В ОТЕЛЕ БРИТАНИЯ

Дополнения к столичным жестокостям одной из печально известной иррегулярной
воинской части венгерского белого террора, 1919–1920 гг.

(Резюме)

После падения Венгерской советской республики новому правому правительству, сформированному с помощью держав Антанты, в 1920-ом году ещё долгое время ценой больших трудностей удавалось справляться с положением в стране, близкому к анархии. В 1920–1921-их годах Будапешт терроризовали нерегулярные воинские части, которые формально входили в состав Национальной армии, но практически это были часто действующие самостоятельные, независимые иррегулярные военные подразделения. Среди них одним из печально известных был отряд устроившийся в отеле «Британия», подчиняющийся подполковнику Иван Хеййаш и подполковнику Пал Пронаи, относившихся к влиятельным командирам отрядов того времени. Пользуясь слабостью правительства, в основном праворадикальные иррегулярные солдаты совершали ряд серьёзных преступлений, такие как грабежи, мародерство и во многих случаях убийства, часто по антисемитским мотивам. Они делали это под маской официальных мер, поскольку с целью восстановления порядка в то время военные власти также имели полицейские полномочия в отношении гражданских лиц. Наше исследование реконструирует некоторые преступления, совершенные членами нерегулярного военного отряда, размещённого в гостинице «Британия», с помощью микроисторических тематических исследований событий, в большинстве посредством обработки уголовных дел, находящихся в Столичном Письменном Архиве Будапешта. Помимо представления отдельных случаев, автор также пытается сделать общие выводы об отношениях между ранними венгерскими (полувоенными, парамилитарными) ультраправыми движениями и государством/армией.

MŰHELY

KIS IVÁN

HUNYADI JÁNOS 1446. ÉVI STÁJERORSZÁGI-AUSZTRIAI HADJÁRATA

A hadjárat forrásainak kritikája és az eseménysor rekonstrukciója

Bevezetés

Dolgozatomban a késő középkori magyar történelem egy izgalmas epizódjával foglalkozom: azt a hadjáratot vizsgálom meg, melyet Hunyadi János kormányzó 1446 novembere és decembere folyamán vezetett Nyugat-Magyarországra, az Osztrák Hercegség és Stájerország területére, IV. Frigyes német király (1440–1493, III. Frigyes néven német-római császár 1452-től) ellen. Az eseménysort utoljára Teleki József mutatta be részletesen a 19. század közepén a Hunyadiakról írt 12 kötetes munkájában.¹ Továbbá – kisebb terjedelemben – olvashatunk róla Fraknói Vilmosnál,² és röviden előkerül a 20. század első, valamint a század második felében, illetve az ezredforduló után született összefoglalókban is.³ A hadjáratot tárgyalja a közelmúltban elkészült, a Hunyadi-korról szóló politikatörténeti tanulmányok közül is néhány,⁴ ám ezek között nem található olyan, amely az 1446. évi hadjárat minden elérhető forrásának rekonstrukciójára vállalkozott volna, a hadműveletekkel csak utalások szintjén foglalkoznak.⁵

A hadjáratot megelőző években a Magyar Királyság zűrzavaros közjogi-közhatalmi állapotokkal nézett szembe. 1439-ben ugyanis Habsburg Albert király (1437–1439) váratlanul elhunyt, hátrahagyta azonban állapotos feleségét, Luxemburgi Erzsébetet, aki hatalmi ambíciókkal rendelkezett.⁶ Ennek okán az özvegy királyné 1440. február 20–21-ének éjjelén udvarhölgyével, Kottanner Jánosnéval ellopatta a magyar Szent

¹ *Teleki* 1852–1863. II. k. 3–50. o.

² *Fraknói* 1896. 89. o.

³ A teljesség igénye nélkül: *Teke* 1980.; *Draskóczy* 2000. 197. o.; *Tringli* 2003.

⁴ Ahogy arra a korszak egyik vezető kutatója, Pálosfalvi Tamás rámutatott, a 15. század közepének politikatörténete változatlanul a magyar középkor legkevésbé feltárt területei közé tartozik. *Pálosfalvi* 2000. 45. o.

⁵ Gondolok itt elsősorban Pálosfalvi Tamás értékes, a szóban forgó korszakról szóló politikatörténeti tanulmányaira, különös tekintettel a *Pálosfalvi* 2019. 145–146. o.-on írottakra. Fontosnak tartom továbbá Bariska István megállapításait (*Bariska* 2007a. 1179–1183. o.). Az osztrák medievisztika terén hasonló a helyzet, inkább a jóval régebbi szakirodalom foglalkozott bővebben a hadjárattal, az újabbak kevésbé részletesen érintették. Lásd *Huber* 1899–1901. II. Bd. 530–531. o.; *Schalk* 1919. 57–67. o.; *Aull* 1930. 105. o.; *Haller* 1973. 109. o.

⁶ *Pálosfalvi* 2000. 47. o.

Koronát annak őrzési helyéről, a visegrádi várból. Az elbitorolt korona a következő éjjel meg is érkezett Komáromba, ahol Erzsébet ugyanezen éjszaka életet adott fiúgyermekének, a későbbi V. Lászlónak.⁷ A magyar országnagyok nagyobb része azonban úgy gondolkozott, hogy a várható oszmán támadásokkal szemben jobb felnőtt kezébe adni a kormányzást, mint csecsemőre bízni. Ezért 1440 januárjában úgy döntöttek, hogy a szomszédos Lengyelország királyát, Jagelló Ulászlót (I. Ulászlóként magyar király 1440–1444) hívják meg a magyar trónra.⁸ Ugyanebben az évben mindkét uralkodójelöltet megkoronázták: Lászlót az ellopott ereklyével, Ulászlót pedig egy Szent István ereklyetartójáról leemelt koronával.⁹ Mivel ezt követően Erzsébet hatalmi bázisa folyamatosan csökkent, a királyné úgy döntött, hogy mind az ellopott koronát, mind pedig gyermekét IV. Frigyes német királyhoz menekíti. A koronát Frigyes őrizetére,¹⁰ fiát pedig a király gyámságára bízta,¹¹ ráadásul 1441-ben Sopront is elzalogosította neki.¹² Az elkövetkező esztendőkből Frigyes a kezébe került ütőkártyákat Nyugat-Magyarországon történő zálogszerzésekhez, illetve hódításokhoz használta fel.¹³ Fontos kiemelni azt az 1445-ben indított támadását, amely Béla, Borostyánkő, Dévény, Kőszeg, Macskakő, Rohonc, Szalónak, Sopronkertes, valamint Szarvkő elfoglalásához vezetett.¹⁴ Magyarországon további bonyodalmat jelentett, hogy az 1444-ben lezajlott

⁷ Haller 1973. 95. o.

⁸ Draskóczy 2000. 194. o.

⁹ Fraknoi 1896. 20–21. o.

¹⁰ Aull 1930. 140–141. o.

¹¹ Erzsébet eredetileg VI. Albert osztrák herceget tette meg fia gyámjává, Frigyes azonban átvette tőle ezt a szerepet. Lásd Huber 1899–1901. II. Bd. 489–490. o. és Langmaier 2015. 47–51. o.

¹² Erzsébet királyné egyébként fiának az Osztrák Hercegség területén fekvő birtokait – többek között Steyr, Persenbeug, Weitenegg, Ispér és Trautmannsdorf jövedelmeit is – zálogba adta (*Bariska* 2007b. 30. o.); Sopron pedig katonai kulcspozíciónak számított, és fontos kapunak Magyarország felé (*Aull* 1930. 103. o.). Sopron 8000 forintért történő elzalogosításáról lásd még *Csermelyi* 2018. 19. o.

¹³ Frigyes viszonya öccsével, VI. Albert osztrák herceggel sem volt felhőtlen, a Habsburgok Lipót-ágába tartozó két testvér hatalmi harca pedig Nyugat-Magyarországot sem hagyta érintetlenül; Albert éppúgy tartott a hatalmában várat a térségben, mint Frigyes. Arról, hogy Albert játszott-e bármiféle szerepet Hunyadi János 1446. évi hadjáratában, nem találtam információt a forrásokban, az viszont tény, hogy a konfliktust lezáró, alább még említendő, 1447-ben kötött radkersburgi béke szövege nemcsak Frigyes, hanem Albert nyugat-magyarországi foglalásairól is szót ejt. A VI. Alberttről szóló legfrissebb tudományos munka *Langmaier* 2015.; Frigyes és Albert viszonyáról pedig lásd *Huber* 1899–1901. II. Bd. 500–525. o. és *Bariska* 2007a. 1175–1176. o. Albert nyugat-magyarországi foglalásaihoz lásd *Csermelyi* 2018. 19. o.

¹⁴ *Haller* 1973. 106. o.; *Stefanits* 2015. 459. o.; *Csermelyi* 2018. 20. Macskakő várához lásd *Házi* 1962. és *Mollay* 1963. Az említett két tanulmányban szereplő, dolgozatom szempontjából is fontos megállapítások: 1) A vár felépítése szoros összefüggésben állt Sopron város 1441-ben Erzsébet királyné által Frigyesnek történt elzalogosításával, a soproni várkapitányi tisztségbe kinevezett Ebersdorfer Zsigmond kezdte el Macskakőt építtetni ugyanebben az évben. 2) A Macskakőt is kezében tartó Ebersdorfer viszályba keveredett Salánki Ágoston győri püspökkel, aki nem nézte jó szemmel, hogy Sopron városa nem neki, hanem Ebersdorfernek fizetett dézsmát. Mindezek jól rávilágítanak az 1440-es években a nyugat-magyarországi térségben zajló konfliktusok természetére. Mint az alábbiakban látni fogjuk, Sopron és Győr több ízben felbukkan Hunyadi János 1446. évi hadjáratának forrásaiban. Fontos továbbá azt is hangsúlyozni, hogy nem minden

várnai csatában életét vesztette Ulászló király.¹⁵ Erre válaszul a magyar országgyűlés 1445 májusában elismerte királynak a korábban törvényesen megkoronázott Lászlót, de csak azzal a feltétellel, hogy Frigyes kiadja a gyermeket a kezei közül, valamint, hogy Lászlót újrakoronázzák a Szent Koronával.¹⁶ Frigyes azonban sem a fiút, sem az ereklyét nem adta vissza.¹⁷ A zűrzavaros közjogi helyzet megoldásaképpen a következő év júniusában a magyar főurak kormányzónak választották a törökellenes harcok hőstét, az ekkor már egyre nagyobb kiterjedésű birtokokkal rendelkező és a Tiszától keletre majdhogynem „egyeduralkodóként” kormányzó Hunyadi Jánost. Megválasztásakor az újdonsült kormányzó széles, de az országtanács által elvileg korlátozott jogkörű hatalmat kapott. Ami azonban még fontosabb, hogy a megbízás átmeneti időre szólt: addig, amíg nem sikerül visszaszerezni Frigyes-től V. Lászlót, az ország ekkor már törvényesen elfogadott királyát.¹⁸

Hunyadi Jánosnak több megoldásra váró problémával is szembe kellett néznie, avagy helyesebb úgy fogalmazni, hogy az ország „közvéleménye” több probléma megoldását várta tőle.¹⁹ Egyrészt ideiglenes hatalmát elvileg arra kellett használnia – természetesen az oszmánokkal szembeni védekezés mellett –, hogy a magyar Szent Korona, valamint az ország legitim uralkodója, V. László hazakerüljön, megoldva ezzel az évek óta húzódó zűrzavaros közjogi állapotokat. Továbbá Frigyes nyugat-magyarországi térhódítása egyrészt több, a térségben érdekelt és a Hunyadi hatalmát korlátozni hivatott országtanácsban is komoly pozícióval rendelkező magyar főúr számára okozott problémát, másrészt a német uralkodó betörései a magyar vezető réteg egészének presztízsvesztését jelentettek.²⁰ Hunyadi pontosan ezeket az okokat tárta a magyar és a nemzetközi „közvélemény” elé akkor, amikor 1446. novemberében megindította a támadást nyugat felé: az akció célja látszólag a korona, László és a nyugat-magyarországi területek visszaszerzése volt.²¹

Dolgozatom témájától elválaszthatatlan Hunyadi János megítélésének kérdése a magyar historiográfiában, amely az utóbbi néhány évtized magyar történeti kutatásának köszönhetően átalakulni látszik. A régebbi kutatás hajlamos volt a kormányzót romantikus népvezér színében feltüntetni, aki – kényszerből – magára vállalt kormányzói

településről állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy Frigyes valóban a kezében tartotta azokat (és ha igen, meddig), sok esetben arról lehetett szó, hogy Frigyes csak igényt tartott egy-egy városra, ám az adott terület jogi helyzete évekig bizonytalan maradt.

¹⁵ *Pálosfalvi* 2018. 139. o.

¹⁶ *Draskóczy* 2000. 197. és DRH 338–348. o.

¹⁷ *Pálosfalvi* 2019. 144. o.

¹⁸ *Fraknói* 1896. 82–88. o. és DRH 353–359. o.

¹⁹ A közvélemény kifejezést használja Pálosfalvi Tamás is: *Pálosfalvi* 2019. 146., 156., 159. o. A dolgozatomban a kifejezést idézőjelben fogom használni.

²⁰ *Pálosfalvi* 2000. 87. o.

²¹ Ez a három ok szerepel például abban a levélben, amelyet Hunyadi János és az országtanács írt a pápának 1446. október 18-án az ekkor már készülődő háború indoklásáról: *Bellus – Boronkai* 2001. A leveleskönyv, 16. sz. levél.

hatalmát kizárólag Magyarország, illetve a magyar nép jóléte, épülése érdekében használta fel. Az újabb vélekedések azonban, némileg árnyalva az idealizált hős figuráját, Hunyadit inkább „reálpolitikusnak” láttatják, aki az 1440–1450-es évtizedekben a legnagyobb hatalommal rendelkezett hazánkban, és nem szándékozott erről lemondani.

A korábbi szakirodalom szerint Hunyadi a támadást az imént említett három okból vezette. Az ebbe a csoportba tartozó vélekedések a támadás kimenetelét értelemszerűen úgy értékelték, hogy Hunyadinak nem sikerült megvalósítania célkitűzéseit, alulmaradt Frigyessel szemben. Az utóbbi éveknek a szóban forgó katonai akcióval csak érintőlegesen foglalkozó tanulmányai azonban már azt sugallják, hogy a fent említett elvi, a korabeli nyilvánosság elé tárt célokkal ellentétben Hunyadi támadása mögött más, ezektől eltérő okok húzódhattak meg, amelyek a kormányzó érdekeivel is összhangban álltak. Emiatt a támadást sem lehet „eredménytelennek” tartani.

A témával kapcsolatos gyér szakirodalmi feldolgozás, valamint a magyar medievisztika Hunyadi-képének változása indokolja, hogy a katonai akciót alapos történeti rekonstrukció alá vegyem. Ehhez pedig kiváló alapanyagot nyújtanak mind a korabeli magyar és stájer-osztrák okleveles és misszilis források, mind pedig az eseménysor iránt élénken érdeklődő osztrák elbeszélő kútfők.²²

*Az 1446. évi betörés a magyar és osztrák okleveles és misszilis anyagban*²³

Ebben a fejezetben a fonalat annál a már említett levélnél veszem fel, amelyet Hunyadi János és az országtanács 1446. október 18-án írt a pápának a Frigyes ellen tervezett háború indoklásáról. A levélben Hunyadi, mint láthattuk, háromféleképpen indokolta a készülődő akciót. Fontos itt hozzátenni, hogy a kormányzó a már említett célkitűzései mellett külön szóba hozta a győri egyház ügyét is: pontosabban Frigyes itt fogantatosított intézkedéseit kifogásolta.²⁴ Győr városa, amelynek püspöke ekkor Salánki Ágoston volt, nem utójára bukkan fel a hadjárat forrásanyagában.²⁵

²² Osztrák forrásokon természetesen az akkori Osztrák Hercegség forrásait értem, stájer forrásokon pedig az akkori Stájerország dokumentumait. Egy esetben felhasználtam egy, a területről származó telekkönyvet is, továbbá – szintén egy alkalommal – egy korabeli számadáskönyv adatait is kiaknáztam.

²³ Az anyag átnézése során az alábbi műre támaszkodtam: *Chmel 1838–1840*. 1. Bd. Az egyes dokumentumok teljes szövege nagyrészt megtalálható itt: *Kollar 1762*. Segítségemre voltak továbbá: *Schwandtner 1746–1748*. Tom. II.; *Lichnowsky 1836–1844*. 6. Bd.; *Chmel 1838–1841*. 1. Bd.; *Lampel 1914*. A regeszták mellett természetesen felhasználtam az oklevelek monasterium.net-en (a Wiener Stadt- und Landesarchiv fondja), valamint a hungaricana.hu-n (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Diplomatikai Levéltár és Diplomatikai Fényképgyűjtemény) található fényképeit is. Abban az esetben, ha az adott regesztából kimaradt egy, az oklevélben szereplő fontos információ, a regeszta mellett az oklevél teljes szövegű kiadását vagy az oklevél fényképes leölyhelyét is feltüntettem a lábjegyzetben. Végezetül jó kiindulópont volt Hunyadi János itineráriuma: *Engel 1984*.

²⁴ *Chmel 1838–1840*. 1. Bd. Nr. 2160. és *Schwandtner 1746–1748*. Tom. II. 38–39. o.

²⁵ Lásd ehhez: *Horváth 2005*; *Nemes 2009*; 2011.

A következő dokumentum a magyar rendek október 21-én Bécs városához intézett levele, melyben a Frigyesel kötendő lehetséges békéhez kérték közreműködésüket.²⁶ A megegyezés feltétele természetesen a Frigyes által elfoglalt területek visszaadása lett volna. Október 30-án Bécs, az osztrák rendekkel tanácskozván, felvetette a Magyarországra történő követküldés lehetőségét.²⁷ A magyar rendek és a bécsiek levélváltásai az események során rendszeresek voltak, a magyar fél többször próbálta meg Frigyes ellen fordítani az osztrák rendeket, ám ez a törekvése mindvégig sikertelen maradt.

Bár Hunyadi János támadásának megindulásáról csak 1446. november első felétől rendelkezünk adatokkal, a magyar fél háborús szándékait már Frigyes két nem sokkal korábbi parancslevele mutatja. Október 28-án a német uralkodó utasította Krems és Stein városait a magyarok elleni fegyverkezésre Szent Márton napjáig, azaz november 11-éig: a levél szerint a magyarok a Morva mellett, egy bizonyos *Krudtnál* már táborba szálltak.²⁸ Október 30-án kelt levelében Frigyes a stájer rendeket szólította fel a Graznál történő mozgósításra a fenyegető magyarok ellen.²⁹ A *Krudtnál* (ez alatt bizonyára Dürnkrot értendő) történő magyar fegyverkezés érdekes adat, ez ugyanis még minden bizonnyal nem köthető személyesen Hunyadihoz: mint látni fogjuk, a kormányzó útvonalaiba nem illeszkedik bele a Morva menti település. Kérdés, hogy kihez köthetjük az október 28-ai levélben említett magyar hadi készülődést, ha nem Hunyadihoz. Erre egy valamivel később, november 22-én kelt dokumentum adhat választ: ebben Frigyes Szentmiklósi Pongrác Morva folyó mentén vezetett akcióiról írt.³⁰ A magyarországi főúr birtokai Északnyugat-Magyarországon terültek el, így a Morva folyó említése is hihető.³¹ Kérdéses azonban, hogy mennyiben függ össze ez Hunyadi támadásával.³² Fontos hangsúlyozni, hogy az oklevélből az is kiderül, november 22-én már bőven zajlott Hunyadi akciója, ugyanis az irat szerint Frigyes megengedte Pongrácnak, hogy részt vegyen Hunyadi Jánosnak a németek ellen indítandó hadjáratában, de „semmi kárt ne tegyen”.³³

Egy november 7-én, a Sárvár melletti táborban kelt levélből azonban már biztosan tudjuk, hogy a kormányzó megkezdte nyugat-magyarországi előrenyomulását: a levélben egyébként azt kérte Bécstől, hogy ne nyújtsanak segítséget Frigyesnek.³⁴ Sárvár kapcsán fontos megemlíteni, hogy a terület az 1440-es években a Rozgonyiakhoz

²⁶ *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2167.

²⁷ Uo. 1. Bd. Nr. 2175.

²⁸ Uo. 1. Bd. Nr. 2173. és *Lampel* 1914. Nr. 16025.

²⁹ *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2174.

³⁰ DL 94 477. Regesztáját lásd *Karácsonyi* 1896. 517. o.

³¹ Pongráchoz lásd *Schalk* 1919. 53–54. o.

³² Főleg annak fényében, hogy az 1446. márciusi fehérvári gyűlés arról intézkedett, hogy szükség esetén fegyverrel kell engedelmességre bírni Ország Mihályt és Szentmiklósi Pongrácot. *Pálosfalvi* 219. 145. o.

³³ Szentmiklósi Pongrácnak a szóban forgó évek alatt folytatott akcióiról az általam vizsgált források alapján nem lehet biztosat állítani. Egyes dokumentumok alapján a főúr a saját szakállára tevékenykedett, és összetűzésbe is került Frigyesel, más forrásokból azonban úgy tűnik, mintha bizonyos egyezségekre lépett volna a német uralkodóval.

³⁴ *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2180. és *Engel* 1984. 987. o.

került. Egy másik, november 8-án kelt dokumentumból kiderül, hogy Frigyes – feltehetően a meginduló magyar támadásra reagálva – Leonhard passauai püspököt is fel szólította segítség adására.³⁵ November 10-én Hédervári Lőrinc nádor arról értesítette a bécsieket, hogy maradjanak meg egy korábban adott válaszuknál a magyar rendek ismételt összegyűléséig.³⁶ November 12-én pedig az osztrák rendek is tanácskoztak a magyar ügyről, és bizottságot választottak, amelyet Frigyes engedélyével a magyar félhez határozta küldeni.³⁷ A november 15-én az osztrák rendek, majd november 16-án a bécsi tanács által írt levelek tartalma nem volt kedvező a magyar fél számára: a válasz szerint Frigyes zálogban bírja a szóban forgó, a magyar rendek által viszsza követelt birtokokat, részben pedig fegyverrel foglalta el olyanoktól, akik még az Ulászlóval kötött béke ellenére rablóként törtek be az országba. Utóbbiakat a válasz szerint a magyar uralkodónak kellett volna megzaboláznia, de mivel nem tette, így Frigyesnek kellett beavatkoznia. Ezekben az iratokban is említésre kerül Szentmiklósi Pongrác, valamint az ő osztrák terület elleni akciói.³⁸ Másnap, november 16-án Frigyes segítséget kért Bécstől, melyet meg is ígértek neki: maga a levél, melyből ez kiderül, november 26-án kelt.³⁹

Hunyadi időközben előrenyomult Nyugat-Magyarországon: ezt két, november 14-én illetve 15-én kelt okleveléből tudjuk. Előbbit a Sopron alatti (*sub civitate Soproniensi*), utóbbit a Sopron feletti (*supra civitatem Soproniensem*) táborból keltezte.⁴⁰ Az Erzsébet által Frigyesnek elzálogosított Sopronról már esett szó, ennek fényében érthetőek az itt zajló harci cselekmények. Hunyadi néhány nappal később, november 21-én pedig már a Bécsújhelyhez igen közeli Szarvkőn tartózkodott csapataival, erről tanúskodik egy itt keltezett levele, melyben Sopronnak írt bizonyos, Hunyadi seregébe tartozó foglyok elengedéséről – ez egyértelműen arra utal, hogy Sopronnál valóban lehetett valamiféle ütközet, és hogy Sopron ellenállt.⁴¹

A magyar előrenyomulásra válaszul Frigyes ismét segítséget kért, ezúttal november 22-én az Osztrák Hercegség nyugati felétől (Österreich ob der Enns),⁴² majd másnap a bécsiektől.⁴³ Számunkra fontos, hogy előbbi levelében megírta: a magyarok neki már hadat üzentek, és Sopron külvárosait és több helységet a Lajtán túl felégették, táboru-

³⁵ *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2181.

³⁶ Uo. 1. Bd. Nr. 2183. és *Lichnowsky* 1836–1844. 6. Bd. Nr. 1209.

³⁷ *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2184.

³⁸ *Kollar* 1762. Nr. CXXII., CXXIII. és *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2186. Ez utóbbi a bécsi magistratus által írt levél regesztája – Chmelnél a kettő közül csak ez található meg. A rendek által írt levélről szót ejt Teleki József is, aki arra is rámutat, hogy ezekre a válaszlevelekre Frigyesnek nagy befolyása lehetett. *Teleki* 1852–1863. II. k. 14. o.

³⁹ *Kollar* 1762. Nr. CXXIV. és *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2187.

⁴⁰ DF 225 848.; DL 13561.; *Engel* 1984. 987. o.

⁴¹ DF 202 776. és *Engel* 1984. 987. o. A Szarvkő melletti táborban írt levél kiadása: *Nagy* 1889–1891. II. k. 190. sz. Regesztáját lásd *Házi* 1924. 314. sz. (DF 202 776.)

⁴² *Chmel* 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2189.

⁴³ Uo. 1. Bd. Nr. 2191.

kat pedig Fraknó, Szarvkő, Ebenfurt és Bécsújhely között ütötték fel. November 25-én Frigyes sajnálkozását fejezte ki a soproni tanácsnak az ellenség pusztításai miatt, és kintartásra és hűségre buzdította őket. Tudomásukra hozta, hogy Ágoston győri püspöknek a városra tized miatt kimondott *interdictuma* tárgyában a pápához induló követét utasította, hogy Őszentségénél érdekükben lépjen közbe. Érdemes itt felhívni a figyelmet Győr ismételt felbukkanására a konfliktus során.⁴⁴ Bizonyosan összekapcsolható a magyarok közeledésével az a november 25-én, valamint november 27-én Olmütz városa által Bécsnek írt levél, melyekben az Olmütz által Bécsnek küldött, illetve majdan küldendő segédcapatokról esik szó.⁴⁵ Egy november 26-ai dokumentumban pedig a Frigyes által a bécsiektől kért segítségről olvashatunk.⁴⁶

November 27-én Hunyadi már Neunkirchennél lévő táborából írt újabb levelet Bécsnek, amelyben ismét leszögezte: ő csak Frigyes ellen akar háborúzni, célja pedig a korona, László és a területek visszaszerzése. Azt is kimondta azonban, hogy a jövőben már nem lesz hajlandó megkímélni őket, ha továbbra is Frigyeset pártolják.⁴⁷ Két nappal később az osztrák rendek levelet írtak a kormányzónak, melyben előbbieket ismét követek küldésének lehetőségét vetették fel.⁴⁸ December 2-án pedig Hunyadi már Bécsújhelynél találjuk: a kormányzó tehát immár hivatalosan is Stájerország területére érkezett.⁴⁹

December első napjaiban hosszas, egészen 8-ig tartó és az eddigiekhez képest nagyszabásúnak mondható alkudozás vette kezdetét Bécsújhelynél.⁵⁰ A tárgyalások sarokpontja Győr visszaadása volt, Hunyadi ez ügyben határozottnak mutatkozott, a többi vitás kérdést későbbre, Szent György napjára (a következő év április 24-e) kívánta halasztani. Az osztrák rendek, a bécsi tanács és az odaérkező passauai püspök is próbálták rávenni Frigyeset a feltétel elfogadására, és Cillei Ulrik is a közvetítők között volt. A tárgyalások azonban december 8-án félbeszakadtak,⁵¹ Hunyadi pedig – minden bizonnyal válaszul Frigyes hajthatatlanságára – elindult Bécs felé.

December 9-én a kormányzót már Leobersdorfnál találjuk, ahonnan ezúttal is Bécsnek írt, és szokásos módon a Frigyes mellőli elpártolásra kérte őket.⁵² Ugyanaznap az osztrák rendektől is levél érkezett Hunyadihoz: ebben a háborús cselekmények felha-

⁴⁴ Házi 1924. 315. sz. (DF 202 777.) és Nemes 2009. 14. o.

⁴⁵ Uhlirz 1900. Nr. 3199., 3201.

⁴⁶ Chmel 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2197.

⁴⁷ Uo. 1. Bd. Nr. 2198. és Engel 1984. 987. o.

⁴⁸ Chmel 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2199. Ugyanezen a napon Bécs is írt Hunyadinak, és így volt ez november 16-án is, amikor Bécs városa egy nappal az osztrák rendek levele után írt Hunyadinak. Kollar 1762. Nr. CXXXVI., CXXXVII.

⁴⁹ DF 239 915. és Engel 1984. 987. o.

⁵⁰ Chmel 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2200. Ezen a ponton érdemes visszautalni arra a már említett, november 22-ei oklevélre, amelyben szó esik Hunyadinak Frigyes területei ellen intézendő támadásáról. Ez esetleg azt jelentheti, hogy a kormányzó akár a fent említett dátumoknál néhány nappal korábban már elérte a stájer-osztrák területeket.

⁵¹ Kollar 1762. Nr. CXXXVIII. A szóban forgó tárgyalási kísérletről lásd Teleki 1852–1863. II. k. 18–20. o. és Schalk 1919. 60–61. o.

⁵² Chmel 1838–1840. 1. Bd. Nr. 2202. és Engel 1984. 982. o.

gyására szólították fel a kormányzót.⁵³ A dokumentumban a rendek a pápai követ közelgő megérkezésére hivatkoztak, Frigyes tehát a Szentszékot is bevonta a konfliktus rendezésébe. Ugyancsak ezen a napon – valamivel alázatosabban – a bécsi tanács is írt Hunyadinak, és a kormányzó kíméletét kérték.⁵⁴

December 12-én azonban Hunyadi már Bécs melletti táborából adott ki oklevelet.⁵⁵ Ezt követően azonban az oklevelekben és a levelekben nem találjuk nyomát a konfliktus alakulásának, sem Hunyadi Bécs környéki akcióiról, sem a magyar sereg hazatéréséről nem tettek említést. Ami bizonyos, hogy a kormányzó december 22-én a Vas megyei Bucsunál intézkedett egy per ügyében (katonai táborról, harcmezőről itt már nem esik szó).⁵⁶

Végezetül fontos kitérni két forrás adataira, amelyek ugyan pontos dátum nélkül, de tartalmaznak adalékokat a hadjárat történetéhez. Az egyik Gumpoldskirchen telekkönyvének bejegyzése, amely szerint a támadó magyarok 1446-ban ezt a Bécs környéki települést is felégették.⁵⁷ A másik pedig egy bécsi zarándokház számadáskönyvének bejegyzése, melyből arról értesülünk, hogy a zarándokház tulajdonosa, Mödling város pénzzel megváltotta magát a magyar támadás alól.⁵⁸

*Az 1446. évi betörés az ausztriai elbeszélő forrásokban*⁵⁹

Az okleveles és misszilis források áttekintése után ebben a fejezetben a vonatkozó ausztriai elbeszélő kútfők adatait vizsgálom meg: ezek számos ponton jól kiegészítik az eddig taglalt dokumentumokat, több esetben pedig unikális, illetve a hadjárat szempontjából lényeges feljegyzéseket tartalmaznak. Az alábbi kútfők adatait érdemes felhasználni a hadjárat rekonstrukciójához: a *Klosterneuburgi Évkönyv* (annak is az ötödik folytatása),⁶⁰ Thomas Ebendorfer *Chronica Austriae* és *Chronica regum Romanorum* című munkái,⁶¹ valamint a szerző egy, a stockholmi Királyi Könyvtárban (*Kungliga biblioteket*) őrzött kódexben olvasható bejegyzése,⁶² és Aeneas Silvius

⁵³ *Chmel* 1838–1840. I. Bd. Nr. 2203.

⁵⁴ *Teleki* 1852–1863. II. k. 21–22. o.

⁵⁵ DL 93 060. és *Engel* 1984. 982. o.

⁵⁶ DL 93 062. és *Engel* 1984. 982. o.

⁵⁷ *Winter* 1875. 233. o.

⁵⁸ Ehhez a forráshoz nem sikerült hozzájutnom, azonban Karl Schalk már említett művében idézi az 1446. évi hadjáratához kapcsolódó forrásrészletet: *Schalk* 1919. 62. o.

⁵⁹ A dolgozat elbeszélő forrásbázisának összegyűjtéséhez az alábbi munkákat használtam: *Schalk* 1919.; *Lhotsky* 1963.; *Zöllner* 1982.

⁶⁰ *Wattenbach* 1851.

⁶¹ *Lhotsky* 1967. és *Zimmermann* 2003.

⁶² A bejegyzésnek az 1446. évi hadjáratra vonatkozó részletét a *Chronica Austriae* kritikai kiadása is közli egy lábjegyzetben. (*Lhotsky* 1967. 386. o.) A teljes bejegyzést lásd *Lehmann* 1936. 59–61. o. A dolgozat további részében az egyszerűség kedvéért akkor is a *Chronica Austriae* megfelelő oldalát hivatkozom, amikor a svédországi kéziratban szereplő információkat említem. A kódexben olvasható bejegyzést Végh Gyula, a Magyar Iparművészeti Múzeum (korabeli

Piccolomini, a későbbi II. Piusz pápa *Historia Australis* című műve.⁶³ Használható továbbá Wolfgang von Steyr *Itinerarium* néven ismert visszaemlékezése,⁶⁴ Sebastian Gruber III. Frigyesről szóló krónikája,⁶⁵ valamint Martin von Leibitz *Senatorium* címen ismert műve.⁶⁶ Az említett források a dolgozatomban vizsgált eseménysorral kortárs munkák, íróik közül nem egy pedig – így például Ebendorfer és Piccolomini – a legmagasabb politikai körökkel is kapcsolatban álltak, sőt Frigyes udvarában is pozíciókat töltöttek be, feljegyzéseik így különös figyelmet érdemelnek. A vizsgálandó források körébe vontam Veit Arnepeck *Chronicon Austriacum*, valamint Jakob Unrest *Österreichische Chronik* című művét is,⁶⁷ amelyek ugyan a korszaknál néhány évtizeddel később íródtak, ám mivel a 15. századi osztrák historiográfia jelentős szerzőiről van szó, adataik az 1446. évi hadjárat rekonstrukciójakor sem kerülhetők meg.⁶⁸

A felsorolt források nem mindegyike rendelkezik mértékadó modern kritikai kiadásal. Ez nemrégiben egyébként még annak az Ebendorfernek a szövegeire is igaz volt, aki forrásérték szempontjából a legjelentősebb általam vizsgált szerző: adatait már csak ezért is érdemes (újra) megvizsgálni. Az okleveles, valamint a misszilis anyagtól eltérően, az elbeszélő források esetében módszertanilag helyénvalóbbnak tartom, ha ezúttal nem időrendben mutatom be a krónikák adatait, hanem külön tárgyalom az egyes művek híryanagát. Így ugyanis szemléletesebben vehetők össze az elbeszélő kútfők adatai a nem narratív forrásokkal, mi több, általában egy-egy kútfő megbízhatóságáról is jobb képet kaphatunk.

A *Klosterneuburgi Évkönyv* szerint a hadjárat Szent Márton napja, azaz november 11-e körül indult, és december 24-én zárult le. A forrás szerint a magyarok komoly pusztítást vittek véghez, városokat és falvakat gyújtottak fel, ugyanis a terület Bécsben tartózkodó vezetője (azaz: Frigyes) nem törődött eléggé a betöréssel.⁶⁹ Az Évkönyv november 11-e körüli dátuma az okleveles és misszilis források tükrében teljesen reális, azonban a támadás december 24-ei végpontja nem egyeztethető össze azzal a december 22-ei okleveles adattal, amely szerint Hunyadi János ekkor már Bucsunál tartózkodott.⁷⁰

nevén Országos Magyar Iparművészeti Múzeum) egykori főigazgatója fedezte fel, és Jakubovich Emil közölte a *Magyar Könyvszemle* lapjain. Az említett kódex ugyanazon lapján az „Ego Thomas de Haslpach arcium et sacre pagine professor, plebanus in Bertoldsdorff” megnevezés olvasható – ebből, és az Ebendorfer említett krónikáival való szövegpárhuzamokból bizonyosan tudható: a svédországi bejegyzés Ebendorfertől származik. Lásd *Jakubovich* 1930. 203–207. o.

⁶³ *Knödler – Wagendorfer* 2009.

⁶⁴ *Pez* 1721–1745. 2. Bd. 447–456. o.

⁶⁵ A mű szerzője nem azonosítható teljes bizonyossággal, de Gruber a legvalószínűbb jelölt, lásd *Uiblein* 1970. 386–415. o.

⁶⁶ *Pez* 1721–1745. 2. Bd. 626–674. o.

⁶⁷ *Grossmann* 1957.

⁶⁸ *Leidinger* 1915. 709–845. o. és *Lhotsky* 1967. 405–410. o.

⁶⁹ *Wattenbach* 1851. 741. o.

⁷⁰ Hacsak nem feltételezzük azt, hogy Hunyadi János ugyan már korábban hazatért, de egy magyar kontingens még tovább pusztított az Osztrák Hercegségben.

Ebendorfer *Chronica regum Romanorum*ában azt olvashatjuk, hogy Hunyadi János a Semmering hegyétől a Wienerbergig ment, törökökkel és vlachokkal együtt pusztított, szörnyű bűnöket elkövetve; Perchtoldsdorfot Szent Luca napján, azaz december 13-án emésztette el a tűz. Végül a támadók megtudták, hogy a bécsiek és mások fel akarnak vonulni ellenük, ezért hirtelen hazasiettek zsákmány nélkül – olvashatjuk a krónikában.⁷¹ A szerző másik, *Chronica Austriae* című műve arról számol be, hogy Hunyadi János – együttműködve Rozgonyi Rénolddal – a László király számára megőrzött várak és a korona apropóján december közepe táján tűzzel és vassal Semmering hegyétől Bécsújhely körül Wienerbergig pusztított, eljutván egészen Hainburgig, László királynak sok kárt okozva. Perchtoldsdorf itt is említésre kerül, Hochstraß mellé helyezve.⁷² A dátumok itt teljesen egybecsengenek a nem narratív források adataival: láthattuk, hogy december 12-én Hunyadi Bécs melletti táborából adott ki oklevelet, az Ebendorfer által említett Perchtoldsdorf és Hochstraß pedig Bécs mellé, déli irányban lokalizálható.

Talán a legértékesebb adatok olvashatók abban a Stockholmban őrzött kódexben található Ebendorfer-bejegyzésben, amely a *Chronica Austriae* kritikai kiadásának lábjegyzetében is megtalálható.⁷³ Eszerint a támadó magyarok Szent Luca előünnepén, tehát december 12-én, reggel 9 óra körül felgyújtották az alábbi településeket: Perchtoldsdorf (Hochstraß mellett), Enzersdorf, Neundorf, Guntramsdorf és Brunn, melyek kivétel nélkül Bécs környékén találhatóak. Természetesen ezúttal is az oklevelés és misszilis forrásokkal egybehangzó információkról van szó. Ennél is fontosabb azonban a kéziratban olvasható híradás, mely szerint Hunyadi Jánossal tartott Rozgonyi Rénold és János, Kanizsai Imre, Szarvkő ispánja (*comes*), Szécsi Tamás, valamint egy bizonyos Moroth (Maróti vagy Móroc) Imre, akinek a kilétéről később lesz szó. Az Ebendorfernél szereplő magyar főurak személye nézetem szerint fontos következtetésekre ad alkalmat Hunyadi János hadjáratának valódi céljával kapcsolatban: erre a következő fejezetben térek majd vissza.

Piccolomini *Historia Australis*ából megtudjuk, hogy Magyarország kormányzója már régóta hiába kérte a koronát és a határterületeket, ezért támadást indított, és sátrat vert Bécsújhely előtt; Frigyes ekkor Bécsben tartózkodott. Azonban a támadók nem ostromoltak meg egyetlen várost sem, és egy várat sem tudtak megszerezni, csakis gyújtogatásokkal tudtak kárt tenni. Végül Hunyadi semmi emlékeztetést el nem érve tért vissza Magyarországra. Piccolomini konkrét magyar sereglétszámot is említ: mégpedig 10 vagy 20 000 fő nagyságút.⁷⁴ A következő fejezetben erre is visszatérek bővebben, ám már ezen a ponton elmondható: ez a híradás vélhetően erősen túlzó.

Wolfgang voy Steyr *Itinerariuma* szerint a magyarok támadásának oka a korona, valamint a Frigyes által elfoglalt területek visszaszerzésének szándéka volt. A szerző sze-

⁷¹ Zimmermann 2003. 607. o.

⁷² Lhotsky 1967. 385–386. o.

⁷³ Uo. 385. o.

⁷⁴ Knödler – Wagendorfer 2009. 33–34. o.

rint november 27-én támadtak,⁷⁵ sok települést pusztítottak el, de Baden, Mödling és mások pénzzel megváltották magukat a gyújtogatástól. Egészen Rodaunig nyomultak, és sok kárt tettek Ausztriában, de semmilyen erődöt, várost vagy várat nem szereztek meg, és nem folytattak ostromot, céljaikat pedig nem tudták elérni.⁷⁶ A november 27-ei dátum összhangban van Hunyadi ugyanezen a napon kelt levelével, Baden, Mödling és Rodaun beleillenek a hadjárat eddig körvonalazódó rekonstrukciójába: ezek a települések is Bécs környékén, attól délre találhatóak, sőt Rodaun mára már Bécsbe olvadt. Mödlingről pedig már az előző fejezetben is szó esett.

Martin von Leibnitz *Senatoriuma* arról ad hírt, hogy a magyarok gyújtogatásuk közepette megszállták Brunnt és Mödlinget; e településekről már esett szó.⁷⁷ Megjegyzendő, hogy ez a forrás is szól Szentmiklósi Pongrác betöréseiről. Ez egybecseng a már említett, november 22-én kelt irattal, melyben Pongrác Morva folyó menti katonai akcióiról esik szó. Ezúttal is kérdés marad, hogy ennek volt-e köze Hunyadi támadásához.

Sebastian Gruber *Deutsche Chronik* című munkájában mindössze annyit ír az eseményorról, hogy Hunyadi János vlachok, szerbek, rácok, kunok, törökök, cigányok és mások nagy erejével Ausztria földjére ment, Márton napján, azaz november 11-én, és négy hétig pusztított azon a földön az erdők alatt.⁷⁸ A november 11-ei dátum ezúttal is hiteles adat.

Lássuk végezetül Jakob Unrest és Veit Arnpeck leírásait! Az előbbi szerző csak néhány szóban említi Frigyes területeinek megkárosítását, és a német király sikeréről beszél.⁷⁹ Arnpeck *Chronicon Austriacuma* ennél bővebb beszámolója szerint Hunyadi – téves dátummal: 1447-ben – Frigyes ellen vonult, és Bécsújhelyig pusztított 12 000 emberrel. A sereglétszámnak itt sem érdemes hitelt adni.⁸⁰ Frigyes Bécsben tartózkodott, majd sereget gyűjtött, és a magyarok ellen ment december 4-én a „bécsi hegy” (Wienerberg) magaslatához, ám végül a kedvezőtlen időjárási körülmények miatt visszavonult Bécsbe. A szerző röviden megemlékezik a magyarok következő napon, azaz december 5-én történt megmozdulásairól is. Az események kapcsán a krónikás említi, hogy ekkor a magyarok már három hónapja pusztították Ausztriát, ami ebben a formában bizonyosan téves adat. Arnpeck a magyarok visszavonulását az eddig említett krónikákhoz képest eltérően adja elő: szerinte a támadók önszántukból tértek haza,

⁷⁵ A forrásban „in adventu Domini” szerepel, Schalk megállapítása szerint ez abban az évben november 27-ére esett. *Schalk* 1919. 60. o.

⁷⁶ *Pez* 1721–1745. 2. Bd. 449–450. o.

⁷⁷ Uo. 633. o.

⁷⁸ *Uiblein* 1970. 394. o.

⁷⁹ *Grossmann* 1957. 5–6. o.

⁸⁰ Az 1447-es dátummal kapcsolatban fontolóra lehet venni Karl Schalk vélekedését: a középkori időszámítás december 25-étől számította az újév kezdetét, és mivel a magyarok – legalábbis Schalk szerint – ekkor még a területen tartózkodtak, Arnpeck joggal helyezte már 1447-re a támadást. *Schalk* 1919. 63. o.

miután mindent felgyújtottak maguk körül. Továbbá Arnpeck is említi a Pongráccal való konfliktust, de ezt egyértelműen a hadjáratot követő évre teszi.⁸¹ A forrás december 4-ei és 5-ei dátumai érdekes adatok, semmilyen más forrás nem számol be ekkori magyar és osztrák hadmozdulatokról. Tekintetbe véve, hogy az okleveles és misszilis források szerint december 3-a és 8-a között tárgyalás zajlott a szembenálló felek között, a magam részéről nem adnék hitelt Arnpeck említett adatainak.

A hadjárat értékelése

A különböző forrástípusok áttekintése után világosan láthatjuk a hadjárat időtartamát, kronológiáját, továbbá útvonalát, szakaszait, kimenetelét, és a háttérben álló valódi okokat is körvonalazhatjuk. Az első biztos információ Hunyadi megindulásáról november 7-éről maradt ránk, ekkor a kormányzó Vas megye területén, Sárváron tartózkodott. Bár rendelkezünk adatokkal, melyek alapján az is feltehető lenne, hogy a hadjárat akár már októberben megkezdődhetett (Dürnkrot a Morva mentén), véleményem szerint ezek még nem Hunyadi akciójához köthetők, azzal legfeljebb laza kapcsolatban állhattak. Ettől függetlenül a támadásnak bizonyosan voltak előjelei (Hunyadi levele a pápához, levelezés Béccsel, az osztrák rendekkel). Frigyes mozgósításai, valamint a magyar és az osztrák fél (Bécs, osztrák rendek) között zajló tárgyalások közben Hunyadi folyamatosan haladt előre: november 14/15-én már Sopronnál, 21-én pedig Szarvkőnél tartózkodott katonai táborokban. November 29-én Neunkirchenből írt Bécsnek, december 2-án pedig már Bécsújhely mellett adott ki oklevelet. A sereg tehát a Sárvár–Sopron–Szarvkő–Neunkirchen–Bécsújhely vonalon nyomulhatott előre. Mivel Szarvkő és Bécsújhely egymáshoz igen közel helyezkednek el, és Neunkirchen valamivel délebbre, Bécsújhely alatt található, nem kizárt, hogy utóbbit Hunyadi már december 2-ánál hamarabb elérte, de tett egy kitérőt – egy seregtessel – Neunkirchenhez is (talán hogy nyomást gyakoroljon Frigyesre). Fontosabb azonban, hogy Sárvár, Sopron és Szarvkő egyaránt valamelyik dunántúli magyar birtokos érdekszférájába tartozó település volt. Továbbá, az ezeket a területeket kezükben tartó vagy ezekre igényt tartó előkelők – ha hihetünk Ebendorfernek – mind jelen voltak Hunyadi János seregében.

Bár a hadjárat egésze alatt történtek egyezkedési kísérletek a szembenálló felek között, a legnagyobb horderejű tárgyalás bizonyosan december 3-ától 8-áig zajlott. Hunyadi, noha ekkor is kitarzott látszólagos célkitűzései, a Szent Korona, László és a dunántúli területek visszaszerzése mellett, egyedül Győr visszaadását követelte azonnal Frigyesről, a többi kérdésben hajlandó lett volna várakozó álláspontot elfoglalni. Frigyes hajthatatlanságára lehetett válasz, hogy Hunyadi útra kelt Bécsújhely mellől, és Bécs felé vette az irányt. December 9-én már Leobersdorfnál, 12-én pedig

⁸¹ *Leidinger* 1915. 802–804. o.

Hunyadi János 1446. évi hadjárata

Bécsnél tartózkodott. Az osztrák elbeszélő források alapján vélelmezhetjük, hogy december 12-én és 13-án Bécs környéki kisebb településeket prédált fel – Perchtoldsdorf, Hochstraß, Enzersdorf, Neudorf, Guntramsdorf, Brunn, Rodaun és Gumpoldskirchen lehetnek a célpontjai, valamint Baden és Mödling is, de az utóbbi kettő sikerrel váltotta meg magát.⁸² Ebendorfer december közepi dátummal említi még Hainburg városát: ez alapján pedig a bizonytalan dátum ellenére is feltételezhetjük, hogy Hunyadi Bécs felől Hainburghoz indult tovább, majd ezután hagyta el az Osztrák Hercegség területét, hogy aztán december 22-én már újra Vas megyében, Bucsunál adjon ki oklevelet. A magyar sereg visszavonulásának (már ha egyáltalán visszavonulásról beszélhetünk) körülményei bizonytalanok: az okleveles források és a levelek nem tesznek említést erről, a narratív kútfők pedig, mint láttuk, ellentmondóak a kérdésben. Amit az utóbbiak egyetértően leszögeznek: eredeti célkitűzéseit, azaz a korona, László és a területek visszaszerzését Hunyadi János nem valósította meg. Egy 1447. február 11-ére datálható, Szécsi Tamás komáromi ispán által Schlick Gáspárnak és Neuperger Jánosnak írt levélből leszűrhető, hogy Hunyadi 1446 végi hazatérését valamiféle Frigyesel kötött fegyverszünet is kísérhette.⁸³

Vizsgáljuk meg most Hunyadi 1446 novembere és decembere folyamán vezetett hadjáratát a már sokszor említett három célkitűzés fényében! Másként fogalmazva: mindaz, amit a források alapján a kormányzó támadássorozatról tudunk, valóban arról tanúskodik-e, hogy Hunyadi vissza akarta szerezni Frigyes kezei közül a Szent Koronát, a törvényes magyar uralkodónak számító V. Lászlót, továbbá a német király által elfoglalt dunántúli területeket?

A fentiek alapján az már világosan látható, hogy Hunyadi hadjárata nem volt hosszú időtartamú: körülbelül öt hetet ölelt fel. Ez az adat rögtön gondolkodóba ejt: a néhány hét első pillantásra kevésnek tűnik a kormányzó által kitűzött – és a „közvélemény” elé tart – nagy horderejű célokhoz képest. Ennél is fontosabb azonban, hogy az eseménysor jelentős része vagy Nyugat-Magyarországon zajlott (Sárvár, Sopron), vagy olyan területen (Szarvkő), amely néhány évvel korábban még egy magyar előkelő birtokában volt. Utóbbtól pedig az a Bécsújhely (valamint Neunkirchen) is csak „ugrásnyira” található, ahonnan legjobb tudomásunk szerint Hunyadi mindössze december 8-án, a sikertelen tárgyalások következtében indult tovább. A magyar sereg tehát a hadjárat öt hetéből négyben még Stájerországba is alig nyomult be, és a Szarvkőtől nem messze fekvő Bécsújhelynél tovább nem merészkedett. Mindebből már az is látható, hogy Hunyadi mindössze egy hetet töltött azzal, hogy Bécsújhelytől tovább nyomuljon, és Bécs környékén is katonai akciókat hajtson végre. Sokkal több ideje bizonyosan nem jutott erre, hiszen december 22-én már ismét Vas megyében tartózkodott.

⁸² A régebbi szakirodalomban arra is találtam utalást, hogy a szintén Bécs melletti Fischamend települését is érintette Hunyadi serege, ám nem tudom, hogy ez az információ honnan származik. *Fraknói* 1896. 90. o.

⁸³ Kiadását lásd *Chmel* 1838–1841. 1. Bd. 272. o.

Végigtekintve a hadjárat első négy hetén, olybá tűnik, hogy november 7-e és december 8-a között a hadjárat három célkitűzése közül leginkább egy volt középpontban: mégpedig a Frigyes által zaklatott dunántúli térség problémája. Sárvár (ekkor a Rozgonyiak birtoka), Sopron (az Erzsébet által Frigyesnek elzálogosított város) és Szarvkő (a Kanizsaiaktól elfoglalt uradalom) egyaránt a Frigyes és a magyar előkelők között mindezidáig zajló háborúskodások által érintett területen feküdtek (a második kettő biztosan). És bár Hunyadi felbuklását Bécsújhelynél és Neunkirchennél lehetne úgy is értelmezni, hogy ezzel a korona és László visszaszerzése érdekében kívánt nyomást gyakorolni Frigyesre, mégis valószínűbb, hogy a területi viták rendezése állhatott a középpontban.

Véleményem szerint a hadjárat egyetlen szakasza, ahol komolyabban felvethető az a lehetőség, hogy Hunyadi a korona és László visszaszerzése érdekében próbált nyomást gyakorolni Frigyesre, a december 8-án kezdődő, körülbelül egyhetes periódus, amikor a kormányzó Bécshez vonult. Igaz, ennek némileg ellentmond, hogy Hunyadinak ezt a lépését indokolhatta a Győrt illető alkudozások sikertelensége is.⁸⁴ Hunyadi szándékait – már ami László és a korona visszaszerzését illeti – pedig igencsak kétségbe vonja egyrészt a Bécsnél eltöltött mindössze néhány napnyi időtartam, másrészt, hogy kizárólag Bécs környéki kisebb, stratégiaileg semmiképp sem fontos településeket prédált fel. Ráadásul a már említett visszavonulásának körülményei sem az akció komolyságát valószínűsítik: ez az állítás akkor is igaz, ha Hunyadi valóban az osztrák sereg közeledténél hírére tért haza, és még inkább, ha tudatosan döntött a távozás mellett. Mindezeket figyelembe véve nem úgy tűnik tehát, hogy a hadjárat valóban a „közvélemény” elé tárt három célt szolgálta volna.

A következőkben szólnunk kell még egy szempontról, amely ugyancsak a fenti sejtést erősíti: mégpedig a dolgozat során már említett magyarországi előkelőkről, akik Thomas Ebendorfer szerint Hunyadi Jánossal tartottak a betörés során. A szóban forgó öt személy, Rozgonyi Rénold és János, Szécsi Tamás, Kanizsai Imre, továbbá valószínűleg Maróti/Móroc Imre egyaránt a nyugat-magyarországi régióhoz köthető, Győr, Zala, Sopron, Vas, illetve Veszprém vármegyében rendelkeztek birtokokkal vagy ott viseltek tisztséget, és vélhetően személyesen is érintették őket az 1440-es években Frigyes által indított területfoglalások.⁸⁵ Az 1440-es években

⁸⁴ *Nemes* 2009. 14–15. o. Nemes szerint Hunyadi megpróbálta Frigyeszt rábírní Győr átadására azáltal, hogy 1446 novemberében Bécs alá vonult. Ezt a megállapítást annyiban pontosítani kell, hogy novemberben Hunyadi még csak Bécsújhelyig jutott.

⁸⁵ A Rozgonyi családhoz lásd *Pálosfalvi* 2003. és *Schmidtmayer* 2015. passim; Szécsi Tamáshoz: *Reiszig* 1942. 63. o.; *Engel* 1996. I. k. 142., 223., 229., 237–238. o.; *Engel* 2001. (Balogh-nem 3. Szécsi. Felsőlendvai-ág); *Schmidtmayer* 2015. 51–52. o.; Kanizsai Imréhez: *Reiszig* 1941. 22. o.; *Engel* 1996. I. k. 422. o.; *Engel* 2001. (Oslí nem. Kanizsai); *Schmidtmayer* 2015. 67. o.; *Stefanits* 2019. 127–128. o.

Az Ebendorfer által Moroth Imreként említett személy azonosítása nem könnyű feladat. A család azonosítását illetően két lehetőség vehető fel. Az egyik a Maróti familia, amely azonban a korszakban elsősorban nem a nyugat-magyarországi térségben rendelkezett birtokokkal, így az

rekonstruálható pályafutásuk is hasonló: a polgárháború kezdete majdnem mind-egyiküket Erzsébet mellett érte (Rénold később állt át), és Ulászló térnyerésével átmenetileg pozíciót veszítettek Nyugat-Magyarországon, továbbá több ízben egymással is konfliktusba keveredtek. Ulászló halálát követően azonban gyorsan újra a húsosfazék közelébe kerültek, és Hunyadi kormányzósága idején már a térség nagy hatalmú előkelőinek számítottak. Feltételezhető, hogy Ebendorfer nem sorolta fel a Hunyadi kíséretében tartózkodó összes magyarországi urat, mindazonáltal úgy gondolom, a fenti személyek szerepeltetése nem véletlen, és megjelenésük szorosan összefügg a hadjárat értékelésével. Egyrészt tovább erősítik azt a már eddig is egyre valószínűbb forgatókönyvet, hogy a hadjárat valójában főként a dunántúli birtokokról szólt, nem a korona és László visszaszerzéséért zajlott. Ennél azonban véleményem szerint több is állítható: azt is megkockáztatom, hogy egyenesen az országtanács ezen csoportja lehetett az, amely nyomást gyakorolt a frissen megválasztott kormányzóra, és tették ezt saját érdekükben, saját birtokaik visszaszerzéséért, a saját érdekszférájukban zajló konfliktusok rendezése érdekében.

Összességében azonban úgy gondolom, hogy – bár a nyugat-magyarországi előkelők minden bizonnyal nyomást gyakorolhattak a kormányzóra – a hadjárat abban a formában, ahogyan megvalósult, legfőképpen Hunyadi János érdekeit szolgálhatta. Egyrészt Frigyes állandó nyugati betörései, miként arról már esett szó, elsősorban a térség birtokosainak jelentettek konkrét problémát, ám presztízvesztésnek számítottak a magyar vezető réteg egésze számára is. Fontos volt tehát, hogy a frissen megválasztott kormányzó tegyen valamit az ügyben, a saját pozíciójának megerősítése érdekében is. Kétségtelen, hogy a dunántúli birtokok visszaszerzése mind Hunyadinak, mind a magyar vezető rétegnek (különösen a nyugat-magyarországiaknak) érdekében állhatott.

Ebendorfer által említett többi főúrhoz képest kakukktójásnak tűnik. Az ellentmondást esetleg feloldhatja az a tény, hogy Maróti János fia, László Elisabeth von Schaunberget jegyezte el – igaz, a házasság végül nem valósult meg. A Schaunbergek grófi családja komoly hatalommal bírt a korban, róluk talán nem elképzelhetetlen valamilyen nyugat-magyarországi érdekeltség, ami Marótit is érinthette. Lásd Nagy 1857–1868. VII. k. 336. o.; Engel 2001. (Maróti, Hont m.; Béládi, Bars m.); Németh 2007. (Maróti László és Elisabeth von Schaunberg eljegyzését lásd utóbbi mű 9. oldalán.) A Schaunbergekhez lásd Niederstätter 2007. passim.

A másik lehetőség az Ebendorfernél szereplő személy azonosítására, ha a Moroth-ot Mórocként (Moroc, Mórocz, Morocz, esetleg Mőricz, Morwcz) oldjuk fel – ez a családnév meglehetősen gyakran fordul elő a korszak okleveleiben, sokszor pontosabb megjelölés nélkül. A kutatás mára több ilyen nevű családot azonosított (beketfalvi, meggyesaljai Móroc család, Mórochidai család, Mórockarsai család), ennek ellenére is erős bizonyossággal állítható, hogy a kérdéses család fészke leginkább Nyugat-Magyarországra helyezhető. (Lásd Nagy 1857–1868. VII. k. 564. o.; Csánki 1890–1913. III. k. 571. o.; Kerekes 1931. 18–19. o.) Végezetül fontos leszögezni, hogy bármelyik lehetőség mellett tesszük is le a voksunkat, Imre nevű személyt sem a Maróti, sem a Móroc család ismert tagjai között nem találtam. Utóbbira Jakubovich Emil is felfigyelt, szerinte Emericus de Moroth valószínűleg hiba a feljegyzésben Ladislaus de Moroth helyett. (Jakubovich 1930. 207. o.) A személy azonosításával kapcsolatos ötleteket ezúton köszönöm Mikó Gábornak (Móroc család) és Péterfi Bencének (Maróti család).

Ezzel szemben az, hogy kinek jött volna jól, ha a Szent Korona és V. László is visszakerül a Magyar Királyságba, már nem ennyire egyértelmű. Feltehető, hogy a magyar vezető réteg, illetve az országtanács kedvezően értékelte volna az évek óta húzódozó zavaros belpolitikai helyzet rendezését, és szívesen látott volna egy törvényesen megválasztott és megkoronázott uralkodót a trónon. Ők valószínűleg Hunyadi kormányzóságát kényszerhelyzetből fakadó átmeneti állapotnak fogadták el, és éppen azt várták az ideiglenes hatalommal felruházott gubernátortól, hogy mihamarabb tegye lehetővé a közjogi-közhatalmi kérdés rendeződését: azaz, szerezze vissza az ehhez szükséges felségjelvényt és az 1445-ben törvényes magyar uralkodónak elismert gyermekkirályt. Az már azonban közel sem olyan biztos, hogy maga Hunyadi János is így gondolkozott, vagy más szavakkal: vajon az ideiglenes hatalmát valóban ideiglenesnek tervezte-e. Számára nagyon is kapóra jöhetett ugyanis az 1440-es évek bizonytalan közjogi állapota, az ország korona- és királynéklükisége, hiszen éppen ennek köszönhette kormányzói hatalmát, valamint azt, hogy röpké néhány év alatt a Magyar Királyság leggazdagabb és legnagyobb hatalmú főurává nőtte ki magát. Ha az ország és a korona visszakerült volna hazánkba, az hatalma addigi formájának végét jelenthette volna. Az ő érdekét tehát éppen az ideiglenes állapot fennmaradása szolgálhatta.

Hunyadi tehát 1446-ban, kormányzóvá választása után azzal szembesült, hogy az országtanács olyan lépések megtételét várta tőle, amelyek neki nem feltétlenül álltak érdekében.⁸⁶ Idézzük föl most azokat a megállapításokat, amelyeket az 1446. november–decemberi hadjáratról tettünk: a rendelkezésünkre álló források legkevésbé sem igazolják, hogy stájer-osztrák földi betörése során Hunyadi valóban komoly lépéseket tett volna a korona és László visszaszerzésére. Mindennek fényében elképzelhetőnek tartom, hogy Hunyadi – engedve a rá gyakorolt nyomásnak – tessék-lássék tört csak be Frigyes területére – mintegy igazolva a belé vetett bizalmat –, ám valójában nem törekedett a „közvélemény” elé tárt célok elérésére. Mindennek érdekében pedig jó érzékkel használta fel a koronával és Lászlóval összefonódó dunántúli területek problémáját, és hadjárata során szinte végig ez utóbbi megoldására koncentrált. Így látszólag eleget tett kormányzói kötelességeinek, ám az események – a hadjárat „sikertelensége” – valójában számára kedvező végkifejletet jelentettek.

Mindezt alátámasztja az 1447 júniusában Radkersburgban – Cillei Ulrik közvetítésével – megkötött fegyverszünet is: az egyezmény ugyanis egy szót sem ejtett sem Lászlóról, sem pedig a koronáról. A konfliktusok tárgyát képező területekről azonban igen, ám azt sem a magyar félnek kedvező módon: Frigyes megtarthatta foglaltsait, és az ezekkel járó jövedelmeket is. Egyedül Gyórt kellett visszaadnia Salánki Ágoston püspöknek, és még ezért is kártérítés illette meg.⁸⁷ A fegyverszünet tartalma

⁸⁶ Pálosfalvi szerint nyilvánvaló, hogy az 1446. évi akciót a közvélemény erőszakolta rá Hunyadira, talán éppen a kormányzóválasztás ellentétéleként. *Pálosfalvi* 2019. 146. o.

⁸⁷ *Chmel* 1832–1838. I. Bd. Nr. 102.; *Nemes* 2011. 44–45. o.; *Schmidtmayer* 2015. 77. o.; *Csermelyi* 2018. 19. o.

tehát egybecseng a hadjárat feltételezhető valódi céljával: a középpontban elsősorban a dunántúli területek álltak, és ezek között is kiemelt fontossággal bírhatott az a Győr, amely már az október 18-ai, a készülődő háborúról tanúskodó misszilisben is szerepelt, és amelyet valóban sikerült visszaszerezni a német királytól. A radkersburgi fegyverszünet feltételei fényében azonban még az is kérdéses, hogy Hunyadi legalább a nyugat-magyarországi területek, az ottani birtokosok ügyét rendezni kívánta-e.⁸⁸

Tovább árnyalják a képet azok a titkos megegyezések, amelyeket Hunyadi 1446-ban, még kormányzóvá választása előtt, illetve néhány évvel később, 1450-ben Frigyesel kötött. Előbbi lényege, miként arról Piccolomini beszámolt, a következő volt: cserébe azért, hogy magyar részről Hunyadiék a továbbiakban nem bolygatják sem László, sem a Szent Korona ügyét, a római király megígérte, nem avatkozik be a magyar belpolitikába. Az 1450-es megegyezés értelmében pedig Hunyadi további nyolc évig, László 18. születésnapjáig, vagyis 1458 februárjáig nem háborgatná a római királyt a gyermek László és a Szent Korona őrizetében, és ezt másoknak sem engedné meg. Ellentételezésként Frigyes csak annyit vállalt, hogy ő meg Hunyadit nem akadályozza Magyarország kormányzatában.⁸⁹

Az 1446. évi hadjárat és a korabeli katonai logisztika

A probléma megvizsgálásához érdemes először visszatérni Arnpeck és Piccolomini említett adataira, amelyek szerint Hunyadi János serege 10, 12 vagy pedig 20 000 főt tehetett ki. A krónikák által ránk hagyományozott sereglétszámok kapcsán egyrészt fontos véleményt mondani ezeknek az adatoknak a realitásáról, másrészt pedig ebből kiindulva az 1446. évi hadjárat elhelyezhető a korabeli magyar katonai logisztika témakörében.

Elsőként célszerű összevetni a krónikákban szereplő adatokat a Hunyadi János egyéb – elsősorban az oszmánok elleni – ütközeteinél ismert sereglétszámokkal. Előtte azonban szögezzük le: a ma ismert legvalószínűbb becslés szerint a késő középkori (Mátyás király alatti) Magyarország tényleges, maximális katonai potenciálja 65–70 000 fő lehetett.⁹⁰ Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy ennek hatod vagy hetedrésze Frigyes ellen indult 1446 őszén, ráadásul úgy, hogy tudjuk, a fenti maximális potenciál tekintélyes részét Erdély adta.⁹¹ Visszatérve Hunyadihoz: a stratégiaileg igen jól szervezett

⁸⁸ A június 1-jén kötött „szerződésben” felsorolták azokat a várakat, amelyeket Frigyes és öccse, Albert herceg Magyarország területén zálog, fegyveres foglalás vagy bármilyen más jogcímen hatalmában tart. Frigyes részéről Sopront, Kószeget, Rohoncot, Szalónakot, Borostyánköt, Dévénynt, Macskaköt és Baumgartent (Sopronkertes), Albert herceg részéről pedig Fraknót, Kismartont, Kaboldot, Lánzsért és Bélát, továbbá a szarvkői, magyaróvári és rákosi várak bizonyos javait tartalmazta az irat. Továbbá Győr kerül még említésre, amelyet a Habsburgok készek voltak visszaadni, váltságdíjért cserébe. Lásd az előző lánjegyzetet.

⁸⁹ *Pálosfalvi* 2019. 145–146. o.

⁹⁰ *Kubinyi* 2007a. 203. o.

⁹¹ Uo.

hosszú hadjárat során (1443–1444) úgy becsülik 30 000 főre a támadó sereget, hogy az nem is pusztán magyar, hanem keresztény haderő volt, mivel azt kereszties hadjárat meghirdetése és összeurópai mozgósítás előzte meg.⁹² Az 1444. évi várnai csatánál összegyűlő keresztiesek létszáma 20 000 főnél valamivel kevesebb lehetett.⁹³ Az 1448 nyarán lezajlott második rigómezei csatában Hunyadi hadvezéri pályafutásának legnagyobb létszámú seregét, mintegy 30–32 000 főt irányíthatott, mindezt annak érdekében, hogy döntő harcban győzhesse le a szultáni sereget.⁹⁴ Végezetül, a korszak egyik sorsdöntő csatájában, 1456-ban Nándorfehérvárnál a 6–7000 fős helyőrségen kívül 10 000 fős, később 11–15 000 főre duzzadó keresztény sereg állt fel az oszmánokkal szemben.⁹⁵ Az oszmánok elleni harcoknál jóval kisebb horderejű, rövid időtartamú ausztriai betörésnél a fenti számok ismeretében 20 000 fős magyar sereget mindenképpen túlzás feltételezni. A 10 000 már közelebb állhatna a valósághoz, ám dolgozatom eddigi megállapításainak fényében olybá tűnik, hogy még ez a szám sem adja vissza az ausztriai hadjárat és a törökellenes küzdelmek jelentősége közötti különbséget. A hadjárat rövidségének, valamint „eredménytelenségének” ismeretében minden bizonnyal ennél is kisebb magyar sereggel kell számolnunk.

Erre utal az is, amit a korabeli magyarországi katonai mozgósítás, illetve hadsereg-ellátás rendszeréről tudunk. A középkori magyar fegyveres potenciál jelentős részét a jobbágysok száma alapján mozgósított „telekkatonaság” tette ki. A rendszer lényege az volt, hogy mozgósításkor az egyes birtokosoknak jobbágházartásaik száma alapján kellett bizonyos számú katonát kiállítaniuk.⁹⁶ A mozgósítást mindig a király rendelte el; ez esetünkben persze bonyolultabb lehetett: 1446-ban minden bizonnyal a kormányzó és az országtanács döntött erről. Fontos leszögezni, hogy amikor úgynevezett mezei, mozgó csapatokról volt szó (nem pedig a végvárok ellátásáról), akkor a sereg – köztük a megyei csapatok – ellátása nagyrészt nem a központi kincstár terhelte. A bandérium önmagát élelmezte: magának kellett gondoskodnia élelmiszerről és a lovak takarmányszükségletéről.⁹⁷ Arra kevesebb példa van, hogy egy-egy magyar sereg előre gondoskodott az ellátásáról, azaz vitt magával élelmet és takarmányt. Sokkal jellemzőbb volt, hogy a hadszíntér illetve az azt megelőző táborhelyek környékén próbálták szükségleteiket kielégíteni.⁹⁸ Ez utóbbi érdekében tehettek lépéseket

⁹² *Bárány – B. Szabó – Veszprémy* 2017. 43. o.

⁹³ Uo. 47. o.

⁹⁴ Uo. 49. o. Hunyadi János és az aragóniai király, V. Alfonz között 42 000-es tervezett seregről zajlottak tárgyalások. Lásd *Pálosfalvi* 2018. 147. o.

⁹⁵ *Bárány – B. Szabó – Veszprémy* 2017. 54–55. o. Vö. uo. 179. o.

⁹⁶ *Kubinyi* 2007a. 200. o.

⁹⁷ *Kubinyi* 2007b. 43–44. o. és *Fedeles* 2012. 84. o.

⁹⁸ *Kubinyi* 2007b. 46. o. Arról, hogy a hadműveletek szempontjából mekkora szerepe volt a vidék teherbíróképességének, lásd *Perjés* 1963. 260. o. Perjés megállapításai, bár a középkornál későbbi korokra vonatkoznak, sok esetben alkalmazhatóak a késő középkor magyarországi hadseregellátási és logisztikai kérdéseire, Kubinyi is előszeretettel használta (sokszor inkább vitatta) Perjés munkáit.

az uralkodók: parancsba adták például a sereg útjába eső városoknak a hadsereg ellátását.⁹⁹ Fontos azonban, hogy aratási időn kívül sokkal nehezebb volt a hadsereg útközben történő ellátása.¹⁰⁰ Éppen ezért még nehezebb azt elképzelni, hogy 1446 novemberre és decembere folyamán egy 10 000 fős sereg élelmezése megoldható lett volna a környező néhány megye segítségével.¹⁰¹

A hadjáratot megelőző mozgósításról vagy a készülődő hadsereg számára történő hadtáp előkészítéséről tudósító forrás híján a legvalószínűbbnek azt tartom, hogy az 1446 őszi katonai akciót nem előzték meg nagy horderejű készülődések. Megkockáztatható a feltevés: az 1446. évi stájer-osztrák földi betöréshez főként a nyugat-magyarországi főurak, megyék csapatait vehették igénybe. Véleményem szerint tehát leginkább Vas, Sopron, Győr, Zala, esetleg Veszprém megyében történhetett komolyabb mozgósítás 1446 őszi megelőzően. Mindez tovább árnyalja a krónikák által említett sereglétszámok kérdését: valószínűtlennek tartom, hogy önmagában ezekből a megyékből 10 000 fős vagy nagyobb sereg állt volna fel.¹⁰² Ez a megállapítás minden bizonnyal még úgy is igaz, hogy feltehetően Hunyadi is hozott magával saját csapatokat birtokairól. Utóbbira Ebendorfer és a Gruber-féle krónika törökökről és vlachokról, szerbekről, rácokról, kunokról és cigányokról szóló megjegyzései utalnak.¹⁰³

Egy téli hadjáratához ráadásul az élelmiszeren és takarmányon kívül másra is szükség volt: sokatmondó párhuzamként kínálkozik itt Mátyás ugyancsak télen induló szabácsi hadjárata (1476), amikor az uralkodó városi és falusi szücsökkel 8000 ködmönt és hozzá tartozó kesztyűket készíttetett a sereg számára. Ugyancsak jó párhuzam, hogy Mátyásnak 1482-ben éppen hainburgi táborába szállítottak subákat. Az 1446. évi hadjáratot illetően semmi nem utal arra, hogy egy 10 000 fős sereg számára hasonló ellátásra kísérletek történtek volna.¹⁰⁴

A dolgozat korábbi szakaszának megállapításait, azaz a hadjárat komolyságát, időtartamát, elért eredményeit, harcmodorát – gyűjtogatás és prédálás, várostromok hiánya – összevetve mindazzal, amit a késő középkori magyar hadsereg logisztikájáról tudunk, úgy vélem, Hunyadi János vezetésével 1446 novemberében egy jóval kisebb sereg indulhatott el, mint amekkorákat a krónikák említenek.¹⁰⁵ Véleményem szerint legfeljebb néhány ezer főről beszélhetünk, amely főként a nyugat-magyarországi

⁹⁹ Kubinyi 2007b. 44. o.

¹⁰⁰ Uo. 49. o. Arról, hogy az ősz beálltával a hadjáratokat általában meg kellett szakítani, mivel a szükséges takarmányt a helyszínen beszerezni már nem lehetett, lásd *Perjés* 1963. 234. o.

¹⁰¹ A késő ősz és tél nem mondható kedvezőnek a katonai vállalkozások szempontjából. Lásd *Fedeleles* 2013. 282. o.

¹⁰² Lásd ezzel kapcsolatban E. Kovács Péter megjegyzését, miszerint elképzelhetetlen az, hogy a középkori magyar hadtörténelemben egy hadvezér 14 000 embernek érdemben tudott volna parancsolni, inkább néhány ezres seregekre kell gondolnunk. *E. Kovács* 2013. 245. o.

¹⁰³ *Lhotsky* 1967. 607. o. és *Uiblein* 1970. 394. o.

¹⁰⁴ *Kubinyi* 2007c. 56. o.

¹⁰⁵ Arról, hogy a várak elfoglalása hogyan járulhatott (volna) hozzá a hadsereg ellátásához, lásd *Perjés* 1963. 234. o.

megyék csapataiból tevődhetett össze, és amely valószínűleg nem is lehetett alkalmas komoly eredmények – úgymint a Szent Korona és V. László visszaszerzése – elérésére. Ez nem is meglepő, hiszen, ahogyan azt igyekeztem bemutatni: ilyen szándék vélhetően – legalábbis a hadjárat vezetője részéről – eleve nem is volt.

Összegzés

Dolgozatomban arra tettem kísérletet, hogy a rendelkezésünkre álló okleveles és misztilis anyag, valamint a korabeli ausztriai elbeszélő kútfők felhasználásával rekonstruáljam Hunyadi János 1446. novemberre és decemberre folyamán stájer-osztrák területre vezetett hadjáratát. A források alapján az alábbi kép rajzolható fel az eseménysorról. A magyar támadás mindössze néhány hetet vett igénybe, és elsősorban Bécsújhely és Bécs környékét érintette. A támadók bizonyosan nem foglaltak el stratégiaiul fontos helyszínt, ezzel nem is próbálkoztak, csakis kisebb településeket prédáltak, illetve gyűjtöttek fel. Hunyadi János serege legfeljebb néhány ezer főből állhatott, ennek gerincét pedig valószínűleg a nyugat-magyarországi főurak által az itteni megyékből kiállított csapatok alkothatták. Mindezek tükrében valószínűtlennek tartom, hogy Hunyadi valóban a Szent Korona, V. László és a nyugat-magyarországi területek visszaszerzése céljából indította hadjáratát. A források alapján a támadásban ezek közül csakis a harmadik célkitűzés játszhatott szerepet, amely természetesen a hadjáratban részt vevő, Nyugat-Magyarországon érdekelt magyarországi főuraknak is érdekében állhatott.

A hadjárat azonban mindenekelőtt Hunyadi János érdekei szerint alakult. A kormányzónak egyrészt nem állhatott érdekében a korona és László visszaszerzése, hiszen ezek veszélyeztették volna kormányzói hatalmát, másrészt a stájer-osztrák területre vezetett tessék-lássék betörésével látszólag mégis az országtanács elvárásai szerint cselekedett. Számomra olybá tűnik, hogy az utóbbi évek Hunyadi Jánossal foglalkozó kutatása jó úton jár akkor, amikor árnyaltabban láttatja a hadvezér korábbi kutatások által idealizált képét: a kormányzó sokkal inkább tekinthető „reálpolitikusnak”, mintsem romantikus nemzeti hősnak (bár érdemei tagadhatatlanok). Mindezek után természetesen a hadjárat állítólagos „sikertelensége” is más fényben tűnik fel, és nem lehetetlen, hogy a dolgozatban tárgyalt krónikások közül Veit Arnpeck értette a legjobban a helyzetet: Hunyadi december közepi hazatérése talán nem is visszavonulás volt. Könnyen meglehet, hogy a kormányzó pontosan elérte saját céljait: látszólagos erődemonstrációt tartott Frigyes területén, felpredált illetve kifosztott néhány – stratégiaiul kevésbé fontos – települést, ezzel talán meg is erősítette frissen megszerzett ideiglenes vezetői pozícióját, ráadásul Győrt ténylegesen visszaszerezte – legalábbis ígéretet nyert erre. Arról nem is szólva, hogy még előtte állt egy, a Frigyes-szembeni konfliktusnál sokkal komolyabb probléma megoldása is: az előrenyomuló oszmánokkal szembeni védekezés, aminek megszervezését talán a magyarországi vezető réteg is minden másnál jobban elvárta tőle.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Aull* 1930. *Aull, Otto*: Die politischen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn, in ihrer Auswirkung auf das Burgenland (bis 1918). *Burgenländische Heimatblätter*, 3. (1930) 98–117. o.
- Bárány – B. Szabó – Veszprémy* 2017. *Bárány Attila – B. Szabó János – Veszprémy László*: A késő középkor hadtörténete (1387–1490). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. *Hermann Róbert*. Szerk. *Veszprémy László*. Budapest, 2017.
- Bariska* 2007a. *Bariska István*: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. *Századok*, 141. (2007) 5. sz. 1153–1191. o.
- Bariska* 2007b. *Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország, 1447–1647. (Archívum Comitatus Castri-ferrei 2.) Szombathely, 2007.
- Bellus – Boronkai* 2001. *Vitéz János levelei és politikai beszédei*. Ford. *Bellus Ibo-ly – Boronkai Iván*. Budapest, 2001.
- Chmel* 1832–1838. *Materialien zur österreichischen Geschichte*. Aus Archiven und Bibliotheken. Hrsg. von *Joseph Chmel*. I–II. Bd. Wien 1832–1838.
- Chmel* 1838–1840. *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum imperatoris (Regis IV.)*. Hrsg. *Joseph Chmel*. I–II. Bd. Wien, 1838–1840.
- Chmel* 1838–1841. *Der österreichische Geschichtsforscher*. Hrsg. *Joseph Chmel*. 1–2. Bd. Wien, 1838–1841.
- Csánki* 1890–1913. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. k. Budapest, 1890–1913.
- Csermelyi* 2018. *Csermelyi József*: Határon innen, mégis azon túl. Zaloguralmák Nyugat-Magyarországon – terminológiai kérdések és válaszok. In: *Micae mediaevales VII*. Fiala történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György*. Budapest, 2018.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomati-
kai Fényképtár
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomati-
kai Levéltár

- Draskóczy* 2000. *Draskóczy István: A 15. század története.* (Magyar Századok 5.) Budapest, 2000.
- DRH *Decreta Regni Hungariae – Gesetze und Verorderungen Ungars. 1301–1457.* Ed. *Franciscus Döry – Georgius Bonis – Vera Bácskai.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest, 1976.
- E. Kovács* 2013. *E. Kovács Péter: Zsigmond isztriai hadjárata.* In: *A hadtáp volt maga a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről.* Szerk. *Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2013. 227–247. o.
- Engel* 1984. *Engel Pál: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452).* *Századok*, 118. (1984) 5. sz. 974–997. o.
- Engel* 1996. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I–II. k.* (História könyvtár: Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996.
- Engel* 2001. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. Középkori magyar genealógia.* (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, 2001.
- Fedeles* 2012. *Fedeles Tamás: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495).* Szeged, 2012.
- Fedeles* 2013. *Fedeles Tamás: Információáramlás és hadellátás a 15. század végi Magyarországon.* In: *A hadtáp volt maga a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről.* Szerk. *Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2013. 276–288. o.
- Fraknoi* 1896. *Fraknoi Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora, 1440–1526.* (A magyar nemzet története 4.) Szerk. *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1896.
- Grossmann* 1957. *Unrest, Jakob: Österreichische Chronik.* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova Series 11.) Hrsg. *Karl Grossmann.* Weimar, 1957.
- Haller* 1973. *Haller, Brigitte: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskron.* *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 26. (1973) 94–147. o.
- Házi* 1924. *Sopron szabad királyi város története. I. rész 3. k.: Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig.* Szerk. *Házi Jenő.* Sopron, 1924.

- Házi* 1962. *Házi Jenő*: Macskakő vára. *Soproni Szemle*, XVI. (1962) 4. sz. 43–52. o.
- Horváth* 2005. *Horváth Richárd*: Győr megye hatóságának oklevelei, 1328–1525. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, tanulmányok 1.) Győr, 2005.
- Huber* 1899–1901. *Huber, Alfons*: Ausztria története. Átdolgozta *Baróti Lajos*. I–III. k. Budapest, 1899–1901.
- Jakubovich* 1930. *Jakubovich Emil*: A stockholmi Királyi Könyvtár magyar történelmi vonatkozású följegyzése. *Magyar Könyvszemle*, 37. (1930) 203–207. o.
- Karácsonyi* 1896. *Karácsonyi János*: Oklevélkivonatok a Szentmiklóssi és Óvári gróf Pongrácz család levéltárából. *Történelmi Tár*, 19. (1896) 515–528. o.
- Kerekes* 1931. *Kerekes József, ifj.*: A Beketfalvi Mórocz-család története. Az Esterházy- és Széchenyi-családok anyai ősei. *Historia*, 4. (1931) 1–2. sz. 18–41. o.
- Knödler – Wagendorfer* 2009. *Piccolomini, Eneas Silvius*: *Historia Australis*. (Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series 24/1–2.) Ed. *Julia Knödler – Martin Wagendorfer*. Hannover, 2009.
- Kollar* 1762. *Kollar, Adamus Franciscus*: *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia 2*. Vindobonae, 1762.
- Kubinyi* 2007a. *Kubinyi András*: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig: a Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 199–215. o.
- Kubinyi* 2007b. *Kubinyi András*: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig: a Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 33–49. o.
- Kubinyi* 2007c. *Kubinyi András*: Mozgósítási és hadsereg-ellátási problémák Mátyás alatt. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig: a Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 50–57. o.
- Lampel* 1914. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. Abt. I. Bd. 8.: *Regesten aus in- und ausländischen Archiven mit Ausnahme des Archivs der Stadt Wien*. Hrsg. *Joseph Lampel*. Wien, 1914.

- Langmaier* 2015. *Langmaier, Konstantin Moritz Ambrosius*: Erzherzog Albrecht VI. von Österreich (1418–1463). Ein Fürst im Spannungsfeld von Dynastie, Regionen und Reich. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 38.) Köln–Weimar–Wien, 2015.
- Lehmann* 1936. *Lehmann, Paul*: Skandinavische Reisefrüchte. Neue Folge 2. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 23. (1936) 49–84. o.
- Leidinger* 1915. *Arnpeck, Veit*: Sämtliche Chroniken. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 3.) Hrsg. *Georg Leidinger*. München, 1915. 709–845. o.
- Lhotsky* 1963. *Lhotsky, Alphons*: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 19.) Graz–Köln, 1963.
- Lhotsky* 1967. *Ebendorfer, Thomas*: *Chronica Austriae*. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova Series 13.) Ed. *Alphons Lhotsky*. Berlin–Zürich, 1967.
- Lichnowsky* 1836–1844. *Lichnowsky, Fürst Eduard Marie von*: Geschichte des Hauses Habsburg. 1–8. Bd. Wien, 1836–1844.
- Mollay* 1963. *Mollay Károly*: Macskakő–Katzenstein. Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465). *Soproni Szemle*, XVII. (1963) 2. sz. 27–36. o.
- Nagy* 1857–1868. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. k. Pest, 1857–1868.
- Nagy* 1889–1891. Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk. *Nagy Imre*. I–II. k. Sopron, 1889–1891.
- Nemes* 2009. *Nemes Gábor*: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz. *Levéltári Közlemények*, 80. (2009) 3–29. o.
- Nemes* 2011. *Nemes Gábor*: Salánki Ágoston győri püspök. In: Össze-kötnek az évezredek. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. (Pázmány történelmi műhely. Történelmi tanulmányok 3.) Piliscsaba, 2011. 41–51. o.
- Németh* 2007. *Németh Csaba*: Maróti János, a gyulai vár építtetője. (Múzeumi Füzetek 1.) Gyula, 2007.

- Niederstätter* 2007. *Niederstätter, Alois*: Geschichte Österreichs. Stuttgart, 2007.
- Pálosfalvi* 2000. *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). *Századok*, 134. (2000) 1. sz. 45–98. o.
- Pálosfalvi* 2003. *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). *Századok*, 137. (2003) 4. sz. 897–928. o.
- Pálosfalvi* 2018. *Pálosfalvi, Tamás*: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. Leiden, 2018.
- Pálosfalvi* 2019. *Pálosfalvi Tamás*: Koronázástól koronázásig. A korona elrablása és hazatérése (1440–1464). In: A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. *Pálffy Géza*. Budapest, 2019. 125–166. o.
- Perjés* 1963. *Perjés Géza*: Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1963) 1. sz. 216–281. o.
- Pez* 1721–1745. *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Ed. *Hieronymus Pez*. 1–3. Bd. Lipsiae–Ratisbonae, 1721–1745.
- Reiszig* 1941. *Reiszig Ede*: A Kanizsaiak a XV. században. *Turul*, 55. (1941) 1–2. sz. 22–31., 72–81. o.
- Reiszig* 1942. *Reiszig Ede*: A Felsőlendvai Széchy-család. *Turul*, 56. (1942) 1–2. sz. 5–42., 63–73. o.
- Schalk* 1919. *Schalk, Karl*: Aus der Zeit des österreichischen Faustrechtes, 1440–1463. Das Wiener Patriziat um die Zeit des Aufstandes von 1462 und die Gründe dieses Ereignisses. (Abhandlungen zur Geschichte und Quellenkunde der Stadt Wien III.) Wien, 1919.
- Schmidtmayer* 2015. *Schmidtmayer Richárd*: Virány, Gesztes, Tata, Gerencsér várjai és uradalmi a késő középkorban. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2015.
- Schwandtner* 1746. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. Ed. *Johann Georg Schwandtner*. Tom. I–III. Viennae, 1746–1748.
- Stefanits* 2015. *Stefanits, Günter*: Die Geschichte der Burg Hornstein. In: Fokus Burgenland. Spektrum Landeskunde. Festschrift für Roland Widder. Hrsg. *Jakob Pferschy – Karin Sperl*. (Burgenländische Forschungen, Sonderband 28.) Eisenstadt, 2015. 443–476. o.

- Stefanits* 2019. *Stefanits, Günther*: Emerich Kanizsai und der Verlust der Herrschaft Hornstein. In: Die Kanizsai und ihre Zeit. Tagungsband der 38. Schlainiger Gespräche, 17. bis 20. September 2018. Hrsg. *Gert Polster*. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 163.) Eisenstadt, 2019. 125–134. o.
- Teke* 1980. *Teke Zsuzsa*: Hunyadi János és kora. Budapest 1980.
- Teleki* 1852. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. I–IX. k. Pest, 1852–1863.
- Tringli* 2003. *Tringli István*: Az újkor hajnala. Magyarország története, 1440–1526. Budapest, 2003.
- Uhlirz* 1900. Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. Abt. II. Bd. 2.: Regesten aus dem Archive der Stadt Wien Hrsg. *Karl Uhlirz*. Wien, 1900.
- Uiblein* 1970. *Uiblein, Paul*: Eine unbeachtete Chronik Österreichs aus der Zeit Friedrichs III. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 78. (1970) 386–415. o.
- Wattenbach* 1851. Continuatio Claustro-neoburgensis quinta. Ed. *Wilhelm Wattenbach*. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 9.) Hannoverae, 1851. 735–742. o.
- Winter* 1875. *Winter, Gustav*: Grundbuch der St. Michaels-Pfarrkirche zu Gumpoldskirchen aus dem letzten Decennium des XV. Jahrhunderts. *Blätter des Vereines für Landeskunde für Niederösterreich*, Neue Folge, IX. (1875) 228–245. o.
- Zimmermann* 2003. *Ebendorfer, Thomas*: Chronica regum Romanorum. Ed. *Harald Zimmermann*. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series 18/1–2.) Hannover, 2003.
- Zöllner* 1982. Die Quellen der Geschichte Österreichs. Hrsg. *Erich Zöllner*. (Schriften des Instituts für Österreichkunde 40.) Wien, 1982.

Iván Kis

THE CAMPAIGN OF JOHN HUNYADI IN STYRIA AND AUSTRIA IN 1446
Critique of the Sources on the Campaign and Reconstruction of the Sequence of Events

(Abstract)

An exciting episode in late medieval Hungarian history is the campaign led by Governor John Hunyadi in November and December 1446 against the German King Frederick IV (1440–1493, Holy Roman Emperor from 1452) in Western Hungary, the Duchy of Austria and Styria. The present research article analyses and reconstructs the campaign, which has not yet been thoroughly researched in Hungarian medieval history, by examining contemporary Hungarian and Styrian-Austrian documentary and missiological sources, as well as Austrian narrative sources with a keen interest in the events. Contrary to what was previously believed, John Hunyadi certainly did not attempt to retrieve László V and the Hungarian Holy Crown from the German king. In an operation that lasted only a few weeks, the Governor could at most have attempted to recover the territories of Western Hungary in the hands of Frederick or threatened by him (presumably relying on the troops of the Hungarian noblemen having interests in the area), but even the seriousness of his intentions with regard to these territories is questionable.

Inseparable from the subject of the paper is the question of the image of John Hunyadi in Hungarian historiography, which seems to be changing thanks to the vivid research on Hungarian history in the last few decades. Earlier researches tended to portray the Governor of Hungary as a romantic leader of the people, who used his self-assumed power – which he felt obliged to take – as Governor exclusively for the welfare and development of Hungary and the Hungarian people. However, more recent opinions, somewhat nuancing the idealised heroic figure, see Hunyadi more as a realist politician who had the greatest power in Hungary in the 1440s and 1450s, and whose main intention was to maintain it. In the article, we would like to reinforce the latter view by analysing the 1446 campaign.

Iván Kis

DER STEIRISCH-ÖSTERREICHISCHE FELDZUG VON JÁNOS HUNYADI
IM JAHR 1446

Kritik der Quellen des Feldzugs und Rekonstruktion der Ereignisreihe

(Resümee)

Eine spannende Episode der spätmittelalterlichen ungarischen Geschichte ist der von Reichsverweser János Hunyadi im November und Dezember 1446 geführte Feldzug gegen den deutschen König Friedrich IV. (1440–1493, deutsch-römischer Kaiser ab 1452) nach Westungarn, ins Herzogtum Österreich und in die Steiermark. Ich habe den in der ungarischen Mittelalterforschung noch nicht gründlich erforschten Feldzug analysiert und rekonstruiert, indem ich zeitgenössische ungarische und steirisch-österreichische urkundliche und Briefquellen sowie österreichische erzählende Quellen mit starkem Interesse an dieser Ereignisreihe untersucht habe. Anders als bisher angenommen, hat János Hunyadi keineswegs versucht, László V. und die ungarische Heilige Krone aus den Fängen Friedrichs IV. zurückzuholen. In einer Operation, die nur wenige Wochen dauerte, hätte der Reichsverweser höchstens versuchen können, die westungarischen

Gebiete, die sich in der Hand Friedrichs befanden oder von ihm bedroht waren, zurückzuerobern (wobei er sich vermutlich auf die Truppen der ungarischen Fürsten stützte, die an diesem Gebiet interessiert waren), aber selbst die Ernsthaftigkeit seiner Absichten in Bezug auf diese Gebiete ist fraglich.

Untrennbar mit dem Thema meiner Arbeit verbunden ist die Frage nach der Wahrnehmung von János Hunyadi in der ungarischen Geschichtsschreibung, die sich dank der ungarischen Geschichtsforschung der letzten Jahrzehnte zu verändern scheint. Die ältere Forschung neigte dazu, den Reichsverweser als romantischen Volksführer darzustellen, der seine Macht als Reichsverweser, die er aus der Not heraus auf sich genommen hatte, ausschließlich zum Wohl und Aufbau Ungarns und des ungarischen Volkes eingesetzt hatte. Neuere Auffassungen, die die idealisierte Heldenfigur etwas abschwächen, sehen in Hunyadi jedoch eher einen „Realpolitiker“, der in den 1440er und 1450er Jahren die größte Macht in Ungarn besaß und vor allem darauf bedacht war, diese zu erhalten. In meinem Artikel möchte ich die letztgenannte Ansicht durch eine Analyse des Feldzugs von 1446 untermauern.

Iván Kis

LA CAMPAGNE DE 1446 EN STYRIE ET EN AUTRICHE
DE JÁNOS HUNYADI

Critique des sources de la campagne et reconstitution de la chronologie des événements

(Résumé)

La campagne menée par le gouverneur János Hunyadi en novembre et décembre 1446 contre le roi germanique Frédéric IV (1440–1493, empereur du saint empire romain germanique à partir de 1452) en Hongrie occidentale, dans le duché d’Autriche et en Styrie est un épisode intéressant de l’histoire hongroise de la fin du Moyen Âge. J’ai analysé et reconstitué cette campagne, qui n’a pas encore fait l’objet de recherches approfondies dans les études médiévales hongroises, en examinant des sources documentaires (chartes et diplômes) et missiologiques contemporaines hongroises et styro-autrichiennes, ainsi que des sources narratives autrichiennes qui s’intéressent de près à cet événement. Ces sources ont permis d’étudier les objectifs réels de cette campagne : contrairement à ce que l’on croyait auparavant, János Hunyadi n’a certainement pas tenté de récupérer la Sainte Couronne hongroise, ni Ladislas V alors entre les mains de Frédéric. Dans une opération qui n’a duré que quelques semaines, le gouverneur aurait tout au plus pu tenter de reprendre les territoires de la Hongrie occidentale aux mains de Frédéric ou menacés par lui (en s’appuyant vraisemblablement sur les troupes des seigneurs hongrois ayant des intérêts dans la région), mais même le sérieux de ses intentions quant à ces territoires est discutable.

La question de l’appréciation portée sur János Hunyadi par l’historiographie hongroise, qui semble évoluer grâce aux recherches de ces dernières décennies, est inextricablement liée au sujet de mon étude. Les recherches plus anciennes tendaient à dépeindre le gouverneur comme un chef romantique du peuple qui utilisait son pouvoir de gouverneur accepté par nécessité uniquement au profit du bien-être et de l’édification de la Hongrie et du peuple hongrois. Cependant, des opinions plus récentes, nuancant quelque peu la figure héroïque idéalisée, voient plutôt Hunyadi comme un homme politique pragmatique qui détenait le plus grand pouvoir en Hongrie dans les années 1440 et 1450 et dont l’intention principale était de le conserver. Dans mon article, je souhaite renforcer cette dernière position en analysant la campagne de 1446.

*Иван Киш*ВОЕННЫЙ ПОХОД ЯНОША ХУНЬЯДИ НА ШТИРИЮ И АВСТРИЮ
В 1446-ОМ ГОДУ

Критика источников военного похода и реконструкция ряда последовательности событий

(Резюме)

Вольнующим эпизодом позднесредневековой венгерской истории является военный поход, который возглавил губернатор Янош Хуньяди на Западную Венгрию, на территорию Австрийского княжества и Штирию в ноябре и декабре 1446-ого года, против короля Германии Фридриха IV-ого (1440–1493, германо-римский император с 1452-ого года). Я осуществил анализ и реконструкцию военного похода, путем обработки венгерских и штирийско-австрийских дипломных и действительно отправленных писем миссильских источников того времени, недостаточно изученных до сих пор в венгерской медиевистике, а также австрийских повествователей, живо интересующихся рядом последовательностью событий. С помощью источников удалось обрисовать настоящие цели похода: вопреки прежним представлениям, Янош Хуньяди уже определённо не пытался получить назад Ласло V-ого от Фридриха, а также и находившегося в руках германского короля Венгерскую Святую Корону. В ходе акции, которая длилась всего несколько недель, губернатор мог предпринять лишь попытку вернуть территории Западной Венгрии, находившиеся в руках Фридриха или находящиеся под угрозой с его стороны (в ходе которой, предположительно, опираясь на войска венгерской знати, заинтересованных в этой зоне), однако даже серьёзность его намерений в этих зонах вызывает сомнения.

Вопрос оценки Яноша Хуньяди в венгерской историографии неотделим от темы моей диссертации, которая видимо приобразуется благодаря венгерским историческим исследованиям последних десятилетий. Более старые исследования были склонны изображать губернатора как романтического народного вождя, который – по принуждению - использовал свою губернаторскую власть исключительно для благосостояния народа и строительства Венгрии. При этом современные мнения рассматривают фигуру идеализированного героя Хуньяди как «настоящего политика», обладавшего наибольшей властью в Венгрии в десятилетия 1440–1450-их годов, и его главным намерением было сохранение власти. В своей публикации, анализируя военный поход в 1446-ом году, я хотел бы подтвердить последнюю точку зрения.

A TÖRÖK NÁDPAJZS VÉDELMI KÉPESSÉGÉNEK KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA NYÍLLÖVÉSSEL SZEMBEN

Ha az embert veszély fenyegeti, megpróbálja valamilyen módon megóvni a testi épségét. A rendelkezésére álló anyagokból (fa, bőr, textil, fém stb.) vagy páncélt készít, vagy pajzsot. A pajzsok a történelem folyamán anyag, méret, forma és készítési technika tekintetében egyaránt sokféle változatban készültek. A különböző korok különböző pajzstípusainak védelmi képességét több kutató is vizsgálta kísérleti módszerekkel.

Erhard Godehard és Michael Bittl például nyersbőrrel bevont, 1,2 cm vastag fa-pajzsra, a szkítákéhoz hasonló nád-pajzsra, valamint nyersbőrrel bevont, vesszőfonatú pajzsra lőttek 12 méterről 212–228 N (48–51 font) erejű íjakkal, különféle anyagú és formájú hegyekkel ellátott nyilakkal. A 38–45 g súlyú, 9–14 g-os acélhegyekkel rendelkező nyilak a pelte pajzsba 1,2 cm-től 57 cm mélységig hatoltak be, attól függően, hogy a pajzs vesszőjét találták el vagy a rések között bújtak át. Nád-pajzsra ugyanazokkal a nyilakkal leadott lövések esetén a behatolási mélység 12 cm körüli volt, a deszkapajzsba azonban még az 1 cm behatolási mélységet sem sikerült elérni.¹

Holger Riesch 320 N (72 font) erejű íjjal, 15 méterről 45 grammos nyilakkal germán deszkapajzsra lőtt, amelyen 5–6 cm-es behatolást ért el.² Kiss Attila 2018-as lőtesztje során különféle anyagú, súlyú és formájú nyilakat tesztelt 255–340 N (57–76 font) erejű íjakkal. A kísérlet során szintén a deszkapajzs bizonyult a leghatékonyabb védelemnek.³

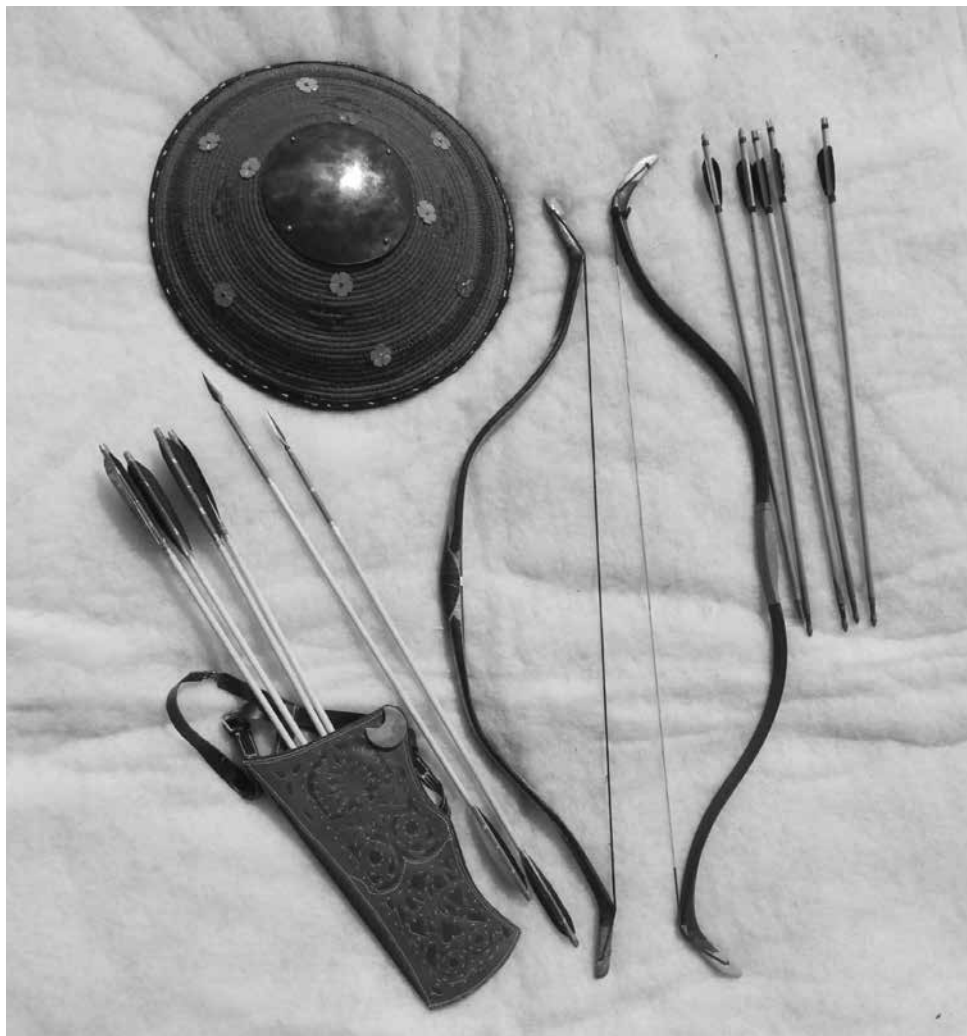
A kísérlet célja

Kísérletünkben a 16–17. századi török lovas katonák által széles körben használt kerek nád-pajzs ellenálló képességét vizsgáltuk. Ez a pajzstípus korabeli ábrázolásokról jól ismert, de múzeumokban őrzött eredeti darabok tanulmányozása által részleteiben is jól megismerhető, hitelesen rekonstruálható, ezért – és a korszak harcászata iránti érdeklődésünk miatt – esett erre a választásunk. Harci helyzetben elvileg karddal/szablyával vagy kopjával/lándzsával végrehajtott támadások és nyíllövések ellen is használható. Mi a nyíllövessel szembeni hatásosságát vizsgáltuk, mert a nyíllövés paraméterei – az íj ereje, a nyíl tömege, kezdősebessége – pontosan mérhető, a nyíl mozgási energiája kiszámítható. A kardos/szablyás, illetve kopjás/lándzsás támadásnál a támadó fegyver mechanikai paramétereinek mérése és a pajzson okozott sérülések számszerűsítése

¹ Godehard 2009. 27–60. o.

² Riesch 2017. 182. o.

³ Kiss 2020. 962–963. o.

1. kép: A kísérletben használt pajzs, íjak és nyilak (fotó: Kőmíves Nelli)

a rendelkezésünkre álló eszközparkkal megoldhatatlan, így vizsgálatunkat csak a nyíl-
lövésre korlátoztuk.

Az európai hadtörténeti szakirodalomban ezt a pajzstípust „kalkan” néven emlegetik, ami elég zavaró, ha az ember török kollégákkal akar szót érteni, ugyanis a *kalkan* szó törökül egyszerűen csak pajzst jelent. Bármilyen pajzst. A törököknek a nagy pavéze vagy a huszártárcsa éppúgy *kalkan*, mint a spanyolnád-vesszőből lenfonallal varrott, jellegzetes kerek török pajzs. Ha meg akarják különböztetni az egyes pajzstípusokat, akkor a *kalkan* szó elé valamilyen jelzöt ragasztanak. Az általunk ebben a kísérletben vizsgált pajzstípust *saz kalkam* vagy *söğüt kalkam* névvel illetik. Erre való tekintettel mi nem használjuk a „kalkan” szót szakterminusként ennek a bizonyos

török pajzstípusnak a megnevezésére – helyette a „nádpajzs”, „vesszőpajzs” megnevezésekkel élünk.

A török nádpajzsok nyíllövessel szembeni ellenálló képességére vonatkozóan Łukas Kaczor lengyel pajzskészítő végzett kísérleteket.⁴ Az általa készített pajzs 10 mm átmérőjű rotangpálma-pálcákból készült, pamutfonallal. A kísérletbe bevont két pajzst állványra rögzítették, és 40–50 fontos íjkból páncéltörő hegyű nyilakat lőttek rájuk, kb. 10 méterről. A nyilak mintegy 5–10 cm-re hatoltak át a pajzsokon.

Ugyancsak Kaczor végzett kísérletet a nádpajzs szablyavágással szembeni ellenálló képességére. Figyelembe véve, hogy a szablyavágás erejét, energiáját nagyon nehezen lehet számszerűsíteni, és még nehezebb standardizálni, ez a kísérlet inkább csak hatásdemonstrációnak tekinthető.⁵

A kísérletbe vont pajzs elkészítése

A pajzst Szöllősy Gábor agrármérnök, nyugalmazott múzeumi főtanácsos készítette. Alapvetően Szebényi Tibor állatorvos, hagyományörző által az Interneten közzétett angol nyelvű leírása⁶ alapján dolgozott, de különböző okokból néhány ponton eltért a leírtaktól.

Az első pajzskészítési próbálkozása alkalmával az alapanyag okozta a legnagyobb gondot. Szebényi Tibor mogyorófa- (*Corylus avellana*), illetve fűzfa- (*Salix sp.*) vesszőkkel dolgozott. Szöllősy csak fűzfa-, konkrétan kosárkötő fűz (*Salix viminalis*) vesszőkhöz jutott hozzá, de ez nem bírta ki a körülbelül 20 cm átmérőjű kezdőkörre való meghajlítást. Megreccsent, sőt el is tört. Ezt a problémát áztatással vagy főzéssel minden bizonnyal meg lehetett volna oldani, de ehhez sem szakismeretei, sem eszközei nem voltak. Más fűzfajjal – például amerikai fűz (*Salix cordata*) – nem kísérletezett. Korábbi próbálkozásai alapján a rotangpálma (*Calamus rotang*) – más néven spanyolnád, rattan, peddignád, rotang – 10 mm átmérőjű pálcái mellett döntött. Ezzel könnyen és kényelmesen lehetett dolgozni. Könnyű, rugalmas, könnyen alakítható anyag, a törésveszély minimális, és az ára is nagyjából azonos a fűzvesszőével.

A rotangpálma használatát indokolta, hogy a karlsruhei Badisches Landesmuseum „Türkische Kammer” anyagában található pajzsok közül az előkelő, selyemszállal varrott, díszes pajzsok váza rotangpálma, a kevésbé díszes, pamutszállal varrottaké fűzvessző, az egyszerű, díszítetlen, pamutszállal varrottaké fűz- vagy somvessző.⁷

⁴ <https://www.facebook.com/koszykbojowy/videos/942472672888833/> (A letöltés időpontja: 2020. október 9.)

⁵ https://www.youtube.com/watch?v=Noh8VRdLL8g&fbclid=IwAR2Pkc8MGE5i8zyVfc097G-h_4s74EI84Qm5yQzBbnPM2koxYmbhyLEz3x3g (A letöltés időpontja: 2020. október 20.)

⁶ <https://mamluk.webnode.hu/equipment/shields/> (A letöltés időpontja: 2020. május 10.)

⁷ Petrasch – Sängner – Zimmermann – Majer 1991.

Az első pajzs befejezése után nyílt Szöllőssynek lehetősége több eredeti darab tanulmányozására a Hadtörténeti Múzeumban és a Magyar Nemzeti Múzeumban.⁸ Ezeknek a pajzsoknak a vázát 4–5 mm átmérőjű rotangpálcák alkotják, ezért a második pajzsnál – amellyel végül a kísérleteket végeztük – 5 mm átmérőjű rotangpálmászlakból dolgozott. A pajzshoz fenyőfa deszkából készített egy 18 cm átmérőjű pajzsközepet. Ennek peremébe egymástól 2 cm távolságra lyukakat fűrt. Az első kör rotangpálcát ezeken a lyukakon keresztül kötözte a pajzsközéphez úgy, hogy a pajzsközép pereme és a rotangvessző közé 2–3 centiméterenként gyufaszálakat dugott. Erre azért volt szükség, hogy a második kör felvarrásakor a tűt át lehessen dugni az első szál és a pajzsközép között.

A fűzést 1–3 mm átlagos vastagságú kenderzsinórral (madzaggal) végezte, amit előzőleg gyári ruhafestéssel befestett indigókékre, illetve bordóra. Ehhez a pajzshoz nem egészen 2 guriga – a veszteségeket és a maradékot leszámítva kb. 30 dkg – zsinór kellett. A fűzéshez (varráshoz) 2 mm vastag, tompa hegyű, hosszú fokú himzőtűt (gobelintűt) használt. (Hossza 65 mm, a fokának legnagyobb szélessége 2,9 mm.) A fonallal nyolcas alakban „összevarrta” a spirál alakban egymás mellé tekert rotangpálcákat. Az összevarrott pajzs testét 27 „menet” alkotja. Tömege bélés és szegés nélkül 892 gramm lett, átmérője 50 cm, magassága 10 cm. (2020. október 28-ára készült el.)

A pajzs bélésének alsó rétege egy kiselejtezett pamutszövet ágytakaróból készült, vastagsága kb. 2 mm. A szövés sűrűsége és jellege a régi falusi berliner kendőkéhez hasonló. A felső réteg egy kb. 1 mm vastag piros bútorszövet. Ugyanezekből az anyagokból van a pajzs közepén a négyzet alakú kézvédő párna is. (4 réteg ágytakaró, 2 réteg bútorszövet.) Mérete 20 × 18 × 2,5 cm. A szegés anyaga növényi cserzésű fekete kecskebőr, vastagsága kb. 0,5 mm. A pajzs széléhez fehér len bőrvarró fonallal lett odavarrva.

A pajzsdudort Tóth Zoltán Henrik, PhD, kísérleti régészeti szakember készítette 2 mm-es vaslemezből. Átmérője 19 cm, magassága 3 cm, tömege 347 gramm. A pajzsdudort 4 db 4 mm-es, félgömb fejű vasszegecs rögzíti.

A fogószíjakhoz és a vállravető-szíz rögzítéséhez a hagyományos elrendezésnek megfelelően 10 db 4 × 60 mm-es, rozsdamentes, gyári szemes csavart használt. A szemek átmérője 10 mm. A pajzs belső oldalán 22 mm átmérőjű, 7 mm-es furattal ellátott gyári horganyzott alátéteket használt. A külső oldalra 30 mm átmérőjű, 4 mm-es furatú gyári alátéteket alakított hidegvágóval és reszelővel a hagyományoshoz hasonló ötszirmú virágformára. A csavarok méretre vágott szárát a pajzs külső oldalán, a virág formájú alátéten szabályosan elkalapálta.

A pajzs tömege a szíjazat nélkül 1810 gramm (1,81 kilogramm). Szendrei János az Ezredéves Országos Kiállításon bemutatott három török fonott pajzs közül csak egy

⁸ A tanulmányozott tárgyak közül kettőt közöl: Kovács S. 2019. 49–50. o. (MNM Fegyvertár, ltsz.: 57.7189 és 70.9387.)

62 cm átmérőjű darabnak közli a tömegét: ez 1,80 kilogramm volt.⁹ A Kovács S. Tibor által közölt díszes, selyemfonallal varrott, réz pajzsdudorral szerelt nádpajzs tömege 1,63 kilogramm, a másik, ugyancsak díszes, pamutfonallal varrott, vékony vas pajzsdudorral szerelt nádpajzs tömege 1,09 kilogramm.¹⁰

A szíjzawat növényi cserzésű marhabőről készült, a hagyományos rendnek megfelelően. Középen a pajzsdudor körüli négy karikából egy-egy négyágú gömbölyűfonat indul ki, amelyek középpütt „X” alakban nyolcas fonattá egyesülve adnak ki egy megmarkolható fogantyút. A karra öltéshez a két kengyelt a pajzs széleibe ütött két-két karikába bekötött négyágú gömbölyűfonat adja. A két rétegből összevarrott nyakbavető lapos szíj a pajzs szélébe ütött további két karikába csatlakozik.

A kísérletekben használt további eszközök

A spanyolnádból, fűz vesszőből pamut-, len- vagy kenderfonallal készült pajzsok a kézi tűzfegyverek lövedékeinek nyilvánvalóan nem képesek ellenállni, így csak a nyíllövés vagy a kardvágás ellen nyújthatnak védelmet.

Kísérletünkben mi a pajzs nyíllövessel szembeni ellenálló képességét teszteltük, az alábbi eszközök segítségével.

Az íjak

A kísérletben két íjat használtunk. Az egyik íj eredeti anyagokból (szaru, fa, ín) készült oszmán-török típusú, merevszarvú összetett reflexíj. Az íj a török harci íjaknak megfelelő formájú. A famag anyaga kőris, a szaru magyar szürke marha tülkéből készült, az ínazás gímszarvas ín. Az íjat kecskebőr pergamen borítja. Az ideg 16 szál as dakron. Készítője Kiss Attila íjkészítő, a Magyar Történelmi Íjász Társaság tagja.

Az íj ereje 68 cm-es húzáshosszon 76 font = 338 newton.

A másik íj üvegszál as műanyagból készült oszmán-török típusú, merevszarvú egyszerű reflexíj. Készítője Grózer Csaba.

Az íj ereje 68 cm-en 48 font = 123,5 newton.

A nyilak

A nyílhegyeket a Szendrei János könyvében közölt 17. századi török nyilak rajzai¹¹ és az Ünsal Yücel által közölt¹² nyíltömeg-adatok alapján Tóth Zoltán Henrik kovácsolta. A nyilak rúdját és tollazását Kiss Attila készítette.

⁹ Szendrei 1896. 669. o., 3491. tétel.

¹⁰ Kovács S. 2019. 49–50. o

¹¹ Szendrei 1896. 2861. tétel.

¹² Yücel 1999. 297–305 o.

A nyilak teste borovi fenyőből készült, dongás kialakításúra gyalulva. A legvastagabb szakasz a tollak felőli oldal kétharmadára esik, ahol a pálca átmérője 9 mm.

A tollak vadlúd-, illetve gólyaszárny evezőtollából készültek. A tollazás a török nyilakra jellemző módon történt, vagyis a vezértoll az íj húrjával párhuzamosan áll, a három toll egymáshoz képest 120 fokos szögben helyezkedik el. A tollak végének távolsága a nyíl végétől 1,5 cm.

A pálca a hegy felőli oldalon, a toll elejénél és a nyíl bevágása alatt szarvasín-tekerccseléssel van megerősítve.

Összesen 6 db nyíl készült. A nyilak tömegét a lövések eredményénél tüntetjük fel.

A kísérlet első fázisa

A kísérleti tesztlövés első fázisát 2021. április 10-én hajtottuk végre Csömörön, a Zengő Nyíl Történelmi Íjász Iskola lovasíjász-pályáján.¹³

A teszteléshez a pajzsot egy nagyméterű, henger alakú szalmabálára akasztottuk. A lövéseket részben belövőállványból, részben kézből adtuk le. Minden lövésnél mértük a nyíl kezdősebességét (Chrony Model-1 műszerrel), ebből számoltuk a mozgási energiáját.

*2. kép: A nyíl kezdősebességének mérése célzott lövés közben
(fotó: Kőmíves Nelli)*

¹³ A szerzők köszönetet mondanak az önzetlen segítségért Kőmíves Nelinek, Greskó Csabának, Huszár Attilának, Kordás Zsoltnak és Kiss Leventének.

3. kép: Az első találat 12 méterről
(fotó: Szöllősy Gabriella)

4. kép: Az első találat képe közelről
(fotó: Kőmíves Nelli)

5. kép: Az első találat áthatolásának
mérése (fotó: Kőmíves Nelli)

A lőtávolság 12 méter volt, ami kb. 4 lóhossz, illetve kb. 4 vágtaugrás hossza. Ezt a távolságot egy ló közepes iramú vágatában 2-3 másodperc alatt teszi meg. Vagyis ez a legrövidebb távolság, ahonnan a vágatató lovon közeledő ellenségre még érdemes megkockáztatni a nyíllövést, és még marad idő a fegyverváltásra.

A pajzs védelmi képességét úgy számszerűsítettük, hogy a pajzsot átütő nyilaknak a belső oldalon kibújó részét mértük le centiméter pontossággal.

Lövés sor-száma	A nyíl			Áthatolási mélység (cm)	Megjegyzés
	tömege (g)	kezdő-sebessége (m/sec)	mozgási energiája (joule)		
1.	41	43,4	38,7	17	
2.	41	50,9	53,2	0	Lepattant a pajzsdudorról és eltört. A nyílhegy is jelentősen deformálódott.
3.	41	52,3	56	0	Becsapódott a pajzsdudorba mintegy 2 cm mélyen. A nyílhegy gyakorlatilag ép maradt.
4.	41	37,1	28,1	7	
5.	41	36,6	27,5	16	
6.	41	40,9	34,2	13	
7.	41	–	–	20	Ehhez sajnos nincs nyílsebesség adatunk. (A műszer egyik fotocellája nem érzékelte a nyilat.)

1. táblázat: A pajzsba csapódott lövések számszerű értékei 12 méterről

Az adatokból látható, hogy nincs lineáris összefüggés a nyíl mozgási energiája és a becsapódási mélység között. Mindössze annyi következtetést vonhatunk le, hogy 50–80 font húzóerejű íjából kilőtt, kb. 40 gramm tömegű, 16–17. századi oszmán harci nyilakkal 10–12 méterről át lehet löni a török nádpajzsokat. Az áthatolási mélység 7–20 cm közötti szóródása részint az íjak eltérő erejével magyarázható, de még inkább azzal, hogy a nyíl másképp fékeződik, ha telibe talál egy rotangszálat, és másképp, ha átbújik két szál között. A pajzs belső bélelésének sem a feszessége, sem a vastagsága nem egyforma – a pajzs közepén van egy vastagabb párna –, ez is okozhat eltéréseket.

A pajzs védelmi képességének megítélése során figyelembe kell venni, hogy a pajzs domborúsága a pajzsdudor környékén 10 cm, de a peremétől 5 cm távolságra is 2 cm. Ha a pajzsot a hátára vetve használja a gazdája, akkor ezeket a domborúsági adatokat le kell vonni az áthatolási adatokból. Ez alapján csak a pajzs szélén becsapódott, mélyen áthatoló lövések okoznak súlyos sérülést. Feltételezve, hogy a pajzs használója semmilyen védőöltözetet – láncinget, *bağirdakot*¹⁴ vagy más vastag, kemény védőöltözetet – nem visel.

¹⁴ A *bağirdak* egy steppelt kabát, amit a törökök a láncing tetejére (esetleg láncing helyett) vettek fel.

Ha a pajzsot a középső markolatnál fogja a használója, úgy viszonylag nagy biztonságot ad, mert a testétől távolabb van, mint a legnagyobb áthatolási mélyég. A pajzsot fogó kéz számára a pajzsdudor teljes védelmet ad.

A legveszélyesebb használati mód, ha a pajzsot a gazdája az alkarjára öltve viseli. Ez esetben a kar vonalában becsapódó nyilak súlyos sérülést okozhatnak (feltételezve, hogy a pajzsot használó nem visel karvasat). A pajzs más területeibe becsapódó nyilak ilyen használat mellett lényegében veszélytelenek.

6. kép: A pajzsdudorba beleállt nyíl
(fotó: Kőműves Nelli)

A lőtávolság növelésének hatása

A teszt második fázisát 2021. április 24-én hajtottuk végre ugyanazon a helyszínen.

Ez esetben a lőtávolság 22 méter volt, ami kb. 8 lóhossz, illetve kb. 8 vágtaugrás hossza. Ez az a távolság, amelyre mozgó lóról még jó találati pontosság reményében érdemes célzott lövést leadni.

A tesztlövéseket ugyanazokból az íjkból adta le kézből Kiss Attila és Szöllősy Gábor. Minden lövésnél mértük a nyíl kezdősebességét. Ebből számoltuk a mozgási energia értékeket.

Lövés sor-száma	A nyíl			Áthatolási mélység (cm)	Megjegyzés
	tömege (g)	kezdősebessége (m/sec)	mozgási energiája (joule)		
1.	39	42,18	34,7	7	
2.	39	41,85	34,1	9	
3.	35	33,0	19,1	0	Lepattant a pajzsdudorról. A nyíl nem sérült meg.
4.	35	40,0	28,0	5	
5.	35	36,21	22,9	0	Lepattant a pajzsdudorról. A nyíl hegye mintegy 1 cm mélyen beverődött a nyíl rúdjaiba.

2. táblázat: A pajzsba csapódott lövések számszerű értékei 22 méterről

Az eredmények azt igazolják, hogy a 20 méterről vagy távolabbról leadott nyíl-lövésekkel szemben a kerek nádpajzs lényegesen hatásosabb védelmet biztosít, mint a 10–12 méterről leadott lövések ellen.

Tesztelés mozgó célra lóhátról

A korabeli ábrázolások azt mutatják, hogy a török nádpajzsokat jellemzően lovasok használták, így célszerűnek látszott a pajzs védelmi képességeit úgy vizsgálni, hogy mind a támadó íjász, mind a pajzsot használó lovon közlekedik. Ilyen körülmények között a pajzs kevésbé mereven van rögzítve. A nyíl becsapódásakor vélhetően kissé elmozdul, ami felemészti a nyíl mozgási energiájának egy részét. Ugyancsak módosíthatja a statikus körülmények között mért eredményeket a lovas izomtónusa, valamint a két ló mozgási iránya és sebessége (ami részben vagy hozzáadódik a nyíl sebességéhez, vagy levonódik belőle). Ezért úgy véltük, realisabb képet kapunk a pajzs védőhatásáról, hogyha harcot imitáló körülmények között teszteljük azt.

A kísérlet biztonságos végrehajtása érdekében mind a pajzsot használó lovas, mind az ő lovát biztonságos védőfelszereléssel kellett volna ellátnunk, a ló számára azonban nem tudtunk megfelelő „páncélzatot” kialakítani, ezért a pajzsot használó lovas egy utánfutón elhelyezett nagy, hengeres szalmabála helyettesítette.

Tekintve, hogy a szalmabála nem úgy viselkedik, mint az aktív emberi test, továbbá a mozgó lóról leadott lövések esetében nincs lehetőség sem a húzáshossz ellenőrzésére, sem a nyíl kezdősebességének mérésére, sem a lőtáv pontos lemérésére, így ennek a kísérletnek az eredményei nem egzaktak, csak tájékoztató jellegűek.

A lövéseket Kiss Attila adta le Tömör nevű lováról a 78 fontos íjából, a kísérletbe bevont 35, illetve 39 grammos nyilakkal. A szalmabálát a ráakasztott pajzsral együtt vontató személyautó 25 km/órás sebességgel haladt (vezette Greskó Csaba). A lovas is körülbelül ilyen sebességgel mozgott a lövés pillanatában. A lőtávolság kb. 8–10 méter volt.

Amikor a lovas és a pajzs egymással szemben haladt, a közeledő célpontra nagyjából szemből leadott lövésből becsapódó nyíl mindössze 2 cm mélységben ütötte át a pajzsot. A második ilyen találat esetén a nyíl olyan kis mélységig hatolt be a pajzsba, hogy a rakomány rázkódásától kiesett belőle.

Miután az egymással szemben mozgó autó és a lovas elhaladt egymás mellett, a távolodó célra visszafelé leadott lövésből a pajzsba csapódó nyíl kb. 3 cm mélységben ütötte át a pajzsot. A vontatott cél után üldözésszerűen, vele kb. azonos sebességgel haladó lovas mindhárom nyillal eltalálta a pajzsot, de kettő kirázódott a pajzsról, észrevehető sérülést nem okozott. Egy nyíl ütötte át a pajzsot, mintegy 2 cm mélységben.

Ebben a kísérletben kevés adatot tudtunk rögzíteni, az álló helyzetben mért eredményekhez képest meglepően csekély áthatolási mélységekből arra gondoltunk, hogy a kevésbé mereven rögzített (kézben tartott) pajzs a nyíl becsapódásakor kissé elmozdul, ami felemészti a nyíl mozgási energiájának egy részét.

7. kép: Mozgó célra vágatató lóról szemben leadott lövés (fotó: Szöllösy Gábor)

A hipotézist ellenőrző teszt

Feltételezésünk helyességét külön kísérlettel vizsgáltuk meg. 2021. június 2-án újabb lövésesztet hajtottunk végre a korábbi helyszínen.

A pajzsot egy polifoam vesszőfogókból épített biztonsági fal mögé bújva, a fal karvastagságú nyílásán átnyúlva tartotta Szöllösy Gábor, a pajzs középső, „X” alakú marokolatát fogva. A biztonsági fal előtt mintegy 10 centiméterre tartotta a pajzsot, hogy az sehol ne támaszkodjon fel.

A lőtávolság 12 méter volt.

A tesztlövéseket Kiss Attila adta le kézből, a korábbi kísérletekben is használt oszmán-török típusú íjából. Az íj ereje 68 cm-es húzáshosszon 76 font = 338 newton.

Minden lövésnél mértük a nyíl kezdősebességét. Ebből számoltuk a mozgási energia értékeket.

Lövés sor-száma	A nyíl			Áthatolási mélység (cm)	Megjegyzés
	tömege (g)	kezdősebessége (m/sec)	mozgási energiája (joule)		
1.	39	41,0	32,8	22	
2.	39	35,8	25,0	0	A nyíl a pajzsdudorba fúródott, azt mintegy 1 cm mélységben átütve.
3.	39	41,3	33,3	19	

3. táblázat: A kézben tartott pajzsba csapódott lövések számszerű értékei 12 méterről

8. kép: A pajzs a teszt befejezése után, bejelölve rajta a nyomot hagyó találatok helyei (fotó: Szöllősy Gábor). A felvétel az utolsó három találat előtt készült, azok nyoma nem látható rajta.

9. kép: A pajzs a kísérlet kezdetén és végén (fotó: Szöllősy Gábor)

A nagy energiájú nyilak feltűnően nagy áthatolási értékei arról győztek meg bennünket, hogy a szalmabálára akasztott pajzs körülbelül ugyanakkora ellenállást fejt ki a nyíllövessel szemben, mint a kézben tartott pajzs.

A vontatott pajzs alacsony áthatolási értékei inkább azzal magyarázhatók, hogy a lovas a zavaró körülmények miatt nem tudta az igen erős íja lehetőségeit maximálisan kihasználni. A vágató lóról leadott lövések esetében a ló nem kiépített pályán, hanem nyílt mezőn haladt, végig fékezni kellett, csupán a lövés pillanatában sikerült függetlenedni tőle, ugyanakkor komoly koncentrációt igényelt a mozgó „ellenfélén” lévő, meglehetősen ugráló pajzs eltalálása. Mindezen zavaró tényezők

10. kép: Egy találat nyoma a pajzson közelről (fotó: Kőmíves Nelli)

nyilvánvalóan a húzáshossz rovására mentek, vagyis a lovas nem tudta a megfelelő pillanatban a rendelkezésére álló töredék másodperc alatt az íj majd' 80 fontnyi húzóerejét produkálni.

A kísérletnek ezt a részét a megfelelő védőfelszerelések kimunkálása után két lovasal megismételve valószínűleg realisabb képet kaphatunk a török nádpajzsok védőhatásáról harcszerű körülmények között.

Összegzés

Az adatokból az látható, hogy nincs lineáris összefüggés a nyíl mozgási energiája és a becsapódási mélység között. A pajzs a tesztelés során összesen 21 találatot kapott. Ebből három lepattant a pajzsdudorról, kettő pedig a pajzsdudorba fúródott. További kettő kirázódott a pajzsról, nem okozva észrevehető sérülést. Annak ellenére, hogy a pajzsot 14 nyíllövés átütötte, a szerkezete érdemben nem károsodott, továbbra is használható maradt.

Kísérleteinkből azt a paradox következtetést vonhatjuk le, hogy a rotangvesszőből kenderfonallal készült, kerek török nádpajzs nyíllövésekkel szemben sérülékenysége ellenére is megfelelő védelmet nyújthatott a használójának, különösen más védőeszközökkel (karvas, láncing, *bağırđak*) együttesen használva. A legsúlyosabb sérüléseknek a pajzsot tartó kéz alkarja lehetett kitéve, illetve a harcos hátának bizonyos területei.

A fonott török pajzsok védőhatásának értékelésekor azt is érdemes számításba venni, hogy az eredeti pajzsokhoz használt faanyagok közül a rotang a legsérülékenyebb.

Ezt az anyagot általában díszes kivitelű pajzsokhoz használták. A füz-, mogyoró- vagy somvesszőből harci használatra készült pajzsok valószínűleg jobban megfogták a nyilat, feltéve, hogy a nyíl telibe talált egy vesszőt, és nem bújta át két vessző között.

BIBLIOGRÁFIA

- Godehard* 2009. *Godehard, Erhard*: Der Skytische Bogen. In: Reflexbogen. Geschichte und Herstellung. Hrsg. *Michael Bittl*. Ludwigshafen, 2009. 27–60. o.
- Kiss* 2020. *Kiss Attila*: Íjuk, mint Isten karja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 953–998. o.
- Kovács S.* 2019. *Kovács S. Tibor*: Jancsárpuska, türkisz kard és rubintósbot. Budapest, 2019.
- Petrasch – Sängner – Zimmermann – Majer* 1991. *Petrasch, Ernst – Sängner, Reinhard – Zimmermann, Eva – Majer, Hans Georg*: Die Karlsruher Türkenbeute. München, 1991.
- Riesch* 2017. *Riesch, Holger*: Pfeil und Bogen in der Römischen Kaiserzeit. Ludwigshafen, 2017.
- Szendrei* 1896. *Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Budapest, 1896.
- Yücel* 1999. *Yücel, Ünsal*: Türk okçuluğu. Ankara, 1999.

Attila Kiss – Gábor Szöllősy

EXPERIMENTAL INVESTIGATION OF THE ABILITY OF THE TURKISH CANE SHIELD TO PROTECT AGAINST ARROWS

(Abstract)

The authors of the research article have experimentally investigated the ability of a 16th–17th-century Turkish cane shield replica to defend against bowshots. The 50cm diameter circular shield is made of 5mm thick rattan palm stalks strung together with 1–3mm hemp twine, fitted with an iron shielding, a traditionally made lining and strapping. One of the two bows used in the experiment was an Ottoman-Turkish-type compound rigid-horn reflex bow made of original materials (horn, wood, tendon) in the shape and size of the historical Turkish war bows, while the other is a commercially available Ottoman-Turkish type simple rigid-horn reflex bow made of fibreglass plastic. The arrows were the replicas of 17th-century Turkish arrows.

The test shots were fired from a range of 12 metres and 22 metres, respectively. In each case, the initial velocity of the arrow was measured, and their kinetic energy calculated. The impacting arrows penetrated the shield at a depth of 5 to 20 cm. The data showed that there

is no linear relationship between the kinetic energy of the arrow and the depth of impact. The strong variation in the values can be explained partly by the different strength of the bows, but rather by the fact that the arrow is slowed in different ways when it hits a rattan thread, or it passes between two threads.

Of the 21 hits, 14 arrows penetrated the shield, however the structure was not significantly damaged and remained usable. Based on the observations, when the shield is worn on the owner's back, only the deep penetrating shots that hit the edge of the shield can cause serious damage. When it is held by the central grip, the shield provides a relatively high degree of safety for its user, but when worn on the forearm, arrows striking in the line of the arm can cause serious injuries, although otherwise they are essentially harmless.

From our experiments the paradoxical conclusion may be drawn that the round Turkish reed shield, made of rattan and hemp thread, which was mainly used for decorated shields sewn with silk, could provide adequate protection against arrows despite its vulnerability, especially when it was used in combination with other protective devices (horns, chain mails, *bağırdağ*). Shields made of willow, hazelnut, or sandalwood may have had slightly better resistance ability.

Attila Kiss – Gábor Szöllösy

EXPERIMENTELLE UNTERSUCHUNG DER SCHUTZFÄHIGKEIT DES TÜRKISCHEN SCHILFSCHILDES ZUR ABWEHR VON PFEILSCHÜSSEN

(Resümee)

Die Autoren haben die Fähigkeit einer Nachbildung eines türkischen Schilfschildes aus dem 16–17. Jahrhundert zur Abwehr von Pfeilschüssen experimentell untersucht. Der runde Schild mit einem Durchmesser von 50 cm besteht aus 5 mm dicken Rattanpalmenstängeln, die mit 1–3 mm Hanfschnur zusammengebunden sind, und ist mit einer eisernen Abschirmung, einem traditionell gefertigten Futter und einer Umreifung versehen. Bei einem der beiden Bögen handelt es sich um einen osmanisch-türkischen Compound-Starrhorn-Reflexbogen aus Originalmaterialien (Horn, Holz, Sehne) in Form und Größe der türkischen Kriegsbögen, bei dem anderen um einen handelsüblichen einfachen Starrhorn-Reflexbogen aus Glasfaserkunststoff osmanisch-türkischen Typs. Die Pfeile waren Nachbildungen von türkischen Pfeilen aus dem 17. Jahrhundert.

Die Testschüsse wurden auf Entfernungen von 12 m und 22 m abgefeuert. In jedem Fall wurde die Anfangsgeschwindigkeit des Pfeils gemessen und seine kinetische Energie berechnet. Die einschlagenden Pfeile durchdrangen den Schild in einer Tiefe von 5 bis 20 cm. Die Daten zeigten, dass es keine lineare Beziehung zwischen der kinetischen Energie des Pfeils und der Einschlagtiefe gibt. Die unterschiedlichen Werte lassen sich zum Teil durch die unterschiedliche Stärke der Bögen erklären, vor allem aber durch die Tatsache, dass der Pfeil beim Auftreffen auf einen Rattanfaden und beim Passieren zwischen zwei Fäden unterschiedlich gebremst wird.

Von den 21 Treffern durchschlugen 14 Pfeile den Schild, aber die Struktur wurde nicht wesentlich beschädigt, und der Schild blieb weiterhin benutzbar. Nach unseren Beobachtungen können nur die tief eindringenden Schüsse, die den Rand des Schildes treffen, ernsthafte Schäden verursachen, wenn der Schild vom Besitzer auf dem Rücken verwendet wird. Wenn der Schild am Mittelgriff gehalten wird, bietet er dem Benutzer ein relativ hohes Maß an Sicherheit, aber wenn er am Unterarm getragen wird, können Pfeile, die in der Armlinie auftreffen, schwere Verletzungen verursachen, obwohl sie an anderen Stellen im Wesentlichen harmlos sind.

Aus unseren Experimenten können wir die paradoxe Schlussfolgerung ziehen, dass der runde türkische Schilfschild aus Rattan und Hanfgarn, der hauptsächlich für dekorative, mit Seide genähte Schilde verwendet wurde, trotz seiner Verletzlichkeit einen angemessenen Schutz gegen Pfeile bieten konnte, insbesondere wenn er in Kombination mit anderen Schutzvorrichtungen (Armschutz aus Eisen, Kettenhemd, *bağırđak*) verwendet wurde. Schilde aus Weiden-, Haselnuss- oder Sandelholz waren möglicherweise etwas widerstandsfähiger.

Attila Kiss – Gábor Szöllősy

ESSAI DE LA CAPACITE DE PROTECTION DE LA RONDACHE TURQUE EN ROSEAU
CONTRE LES TIRS DE FLECHE

(Résumé)

Les auteurs ont fait des essais pour examiner la capacité de protection contre les tirs de flèche de la réplique d'une rondache turque en roseau utilisée aux 16e et 17e siècles. Ce bouclier rond de 50 cm de diamètre est constitué de fils de rotin de 5 mm, reliés entre eux par des ficelles de chanvre de 1 à 3 mm, équipé d'une bosse de bouclier en fer, de sangles et d'une doublure faites de manière traditionnelle. L'un des deux arcs utilisés dans l'expérience est un arc réflexe composite à cornes rigides de type ottoman-turc fabriqué à partir de matériaux originaux (corne, bois, tendon) ayant la forme et la taille des arcs de guerre turcs, l'autre est un arc réflexe simple à cornes rigides de type ottoman-turc disponible dans le commerce et fabriqué de plastique en fibre de verre. Les flèches étaient des répliques de flèches turques du 17e siècle.

Les tirs d'essai ont été effectués à une portée de 12 et de 22 mètres. À chaque fois, la vitesse initiale de la flèche a été mesurée et son énergie cinétique calculée. Les flèches ont pénétré la rondache dans une profondeur de 5 à 20 cm. Les données ont montré qu'il n'y a pas de relation linéaire entre l'énergie cinétique de la flèche et la profondeur d'impact. La variation des valeurs peut s'expliquer en partie par la force différente des arcs, mais surtout par le fait que la flèche est freinée différemment lorsqu'elle frappe un fil de rotin ou lorsqu'elle passe entre deux fils.

Sur les 21 impacts, 14 flèches ont pénétré la rondache, mais sa structure n'a pas subi de dommages significatifs et elle est restée utilisable. D'après nos observations, lorsque la rondache est placée sur le dos, seuls les tirs pénétrant profondément et impactant le bord de la rondache peuvent causer des dommages sérieux. Lorsqu'elle était tenue par la poignée centrale, la rondache pouvait suffisamment protéger son utilisateur, mais lorsqu'elle était portée sur l'avant-bras, les flèches frappant dans la ligne du bras pouvaient causer des blessures graves, alors qu'elles étaient quasi inoffensives à d'autres endroits.

De nos expériences, nous pouvons tirer la conclusion paradoxale que la rondache turque en roseau, faite d'osiers de rotin et de fils de chanvre principalement utilisés pour les boucliers ornés cousus avec de la soie, pourrait, malgré sa vulnérabilité, offrir une protection adéquate contre les flèches, surtout lorsqu'elle est utilisée avec d'autres dispositifs de protection (cornes, cotte de mailles, *bağırđak*). Les boucliers en osier de saule, en rameau de noisetier ou de cornouiller pouvaient avoir une résistance légèrement supérieure.

Аттила Киши – Габор Сёллёши

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СПОСОБНОСТИ ЗАЩИТЫ ТУРЕЦКОГО ТРОСТНИКОВОГО ЩИТА ОТ СТРЕЛЬБЫ ИЗ ЛУКА

(Резюме)

Авторы экспериментальными методами испытывали способность защиты реплики турецкого тростникового щита из 16–17. веков от стрел. Круглый щит диаметром 50 см изготовлен из ротанговых пальмовых волокон диаметром 5 мм, перевязанных конопляным шнуром от 1 до 3 мм, снабжен железной выпуклостью щита и снаряжён традиционным образом с изготовленной подкладкой и ремешком. Один из двух луков, использованных в эксперименте, представляет собой жесткорогий сложный рефлекторный лук османско-турецкого типа, соответствующий по форме и размеру турецким боевым лукам изготовленный из оригинальных материалов (рог, дерево, сухожилие), другой представляет собой имеющийся в продаже жесткорогий простой рефлекторный лук османско-турецкого типа, изготовленный из стекловолкна. Стрелы были копиями/репликами турецких стрел 17-ого века.

Пробные выстрелы мы производили с дистанций 12 и 22 метра. В каждом случае мы измеряли начальную скорость стрелы и рассчитывали ее кинетическую энергию. Падающие стрелы пробивали щит на глубину от 5 до 20 см. Из данных можно увидеть, что нет прямой зависимости между кинетической энергией стрелы и глубиной попадания, пробивания щита. Разброс значений отчасти можно объяснить разной силой луков, но в большей степени тем, что стрела по-разному тормозится когда попадает в ротанговую нить полным ударом, и по-другому, когда попадает между двумя нитями.

Из 21 попаданий 14 стрел пробили щит, однако его конструкция существенно не пострадала и осталась дальше пригодной для использования. По нашим наблюдениям, если щит используется закинутым за спину его владельца, тогда только глубоко проникающие выстрелы, попадающие на край щита, могут причинить серьёзную травму. Благодаря средней рукоятке щит обеспечивает относительно высокий уровень безопасности для владельца, но при ношении на предплечье стрелы, врезающиеся по линии руки, могут нанести серьёзную травму, хотя в других местах они практически безвредны.

Из наших экспериментов можно сделать тот парадоксальный вывод, что в первую очередь прошитый шёлком, украшенный и изготовленный из прутьев ротанговой пальмы с использованием конопляной пряжи круглый турецкий тростниковый щит мог обеспечивать достаточную защиту от выстрелов, несмотря на свою уязвимость, особенно при применении совместно с другими защитными средствами (броня, колчак, кольчуга, баинг). Щиты изготовленные из ивы, фундука или прутьев кизила имели немного лучшую устойчивость.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

BODA MIHÁLY

A KATONAI ERÉNYEK
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON¹

Bevezetés

A társadalmi-politikai rendszer és a technológiai fejlettség korról-korra való átalakulásával a katonai erények – azok a képességek, melyeket elvárnak a katonáktól – szintén változnak. A 19. század és a két világháború közötti korszakban számos olyan változás történt, melyek magukkal vonták az erények tartalmában történő változásokat. A katonai erények változása mellett a katonai erények típusai – amiket egyszerűen fogalmazva szintén katonai erényeknek hívunk – nem változtak. Ugyanis ezek – a bátorság, a hősiesség, a becsület, a hűség, a fegyelmezettség és a katonai vezetői erény (karizma) – azok az erénytípusok, amelyek minden kor minden katonája számára jelentőséggel bírnak, legyen a katona indirekt hadviselő,² harcos, zsoldos, állampolgárkatona,³ tömeghadsereg katonája⁴ vagy hivatásos katona⁵. Az erénytípusok megtalálhatók minden civilizált korban, tartalmuk, azaz az erények korról-korra változnak.⁶

A két világháborút megelőző 19. század a nemzeti tömeghadseregek korszaka volt, melynek megvoltak a jellemző katonai erényei. Nyugat-Európában a katonai erények tartalmát főként az országlakosok nemzeti társadalomba való integrációja befolyásolta. Ennek következtében a bátorságot a hazaszereteten alapuló bátorság, a becsületet a tágabb közösségi megbecsülésből származó becsület, a hűséget a társadalom felé mutatott hűség, a fegyelmezettséget a szocializáción alapuló fegyelmezettség, a katonai vezetői erényt pedig a gondoskodáson alapuló vezetés jellemezte.⁷

Ebben a korszakban a magyar hadseregtől elvárt erények csak kisebb részben voltak hasonlóak a nyugati erényekhez, azokat erős magyar sajátosságok jellemezték. Magyarországon ugyanis az erények tartalmának meghatározásában a nemzeti társadalomba való integráció helyett az Istent képviselő uralkodó (és egyben a legfőbb katona) által vezetett társadalomba való integráció került előtérbe. A bátorság tekintetében ezért a hazaszeretet nem kapott nagy hangsúlyt, helyette inkább az istenfélelem és az előljáró (az uralkodó) tisztelete került a középpontba. A becsület esetében fontos megbecsülés a tágabb közösségből érkezett, amiként a katona hűséggel is a tágabb kö-

² Boda 2019. 36–48. o. és Boda 2021a. 25–68. o.

³ Boda 2021c. 620–622. o.

⁴ Boda 2021b.

⁵ Boda 2016a. 52–55. o.

⁶ Boda 2021a.

⁷ Boda 2021b.

zösség felé tartozott. A tágabb közösség legfontosabb jellemzője azonban az uralkodó személye volt. A becsület így valójában az uralkodó általi megbecsülésből származhatott, a hűségnek pedig az uralkodó felé kellett irányulnia. Mindezen erényeket tekintve a katonák a társadalom elé állított mintát alkottak. A vezetői erény és a fegyelmezett-ség esetében nagyobb egyezés volt a magyar és a nyugati szakírók véleménye között. Mindkét félnél a gondoskodás volt a vezetői erény legfontosabb formája, illetve a fegyelmezettség a szocializációval kialakított bizalomra épülő engedelmesség. Mivel azonban mind a gondoskodás, mind a szocializált bizalom esetében központi szerepe volt a társadalmi értékrendszernek, így ezek az erények is inkább az uralkodó jelentőségét hangsúlyozták.

Az alábbiakban a két világháború közötti katonai erényeket vizsgálom meg azzal a céllal, hogy összevegyem a nyugati és a magyar gondolkodás szerinti erényeket, illetve hogy a korszakra jellemző erényeket elhelyezzem a katonai erények változásának folyamatában. Először az új katonai erények hadtudományi és társadalmi-politikai hátterére térek ki, majd a Nyugat-Európában fontosnak tartott katonai erényeket mutatom be, végül a magyar erényeket jellemzem. A vizsgálat forrásbázisát a korszak hadtudományi munkái és a korszak katonai folyóirataiban (*Magyar Mars, Magyar Katonai Közlöny, Magyar Katonai Szemle*) a témában megjelent cikkek képezték.

A katonai erények 20. századi eleji átalakulásának hadtudományi és társadalmi-politikai háttere

A katonai erények 19–20. század közötti változásának két kimagaslóan fontos oka volt: az első világháborús hadművészetben és a háború utáni hadtudományi gondolkodásban beállott változás, illetve a nacionalizmus társadalmi-politikai ideológiájának természetében bekövetkező módosulás.

A hadtudományi gondolkodás változása az első világháború után

Az első világháború számos olyan új hadművészeti kérdést vetett fel, amelyeknek elméleti kidolgozása csak a két világháború közötti időszakban történt meg. Ilyen kérdések voltak az összefüggő védelem rövid idő alatt való áttörésének, a motorizált páncélos járművek és a repülőgépek hatékony felhasználásának, az új harcászati megoldásoknak, a harcászati és hadászati tervezési szint közötti hadműveleti szintnek, illetve a háború és a háttér (társadalom) viszonyának a kérdése.⁸

Ezeknek a kérdéseknek a felmerülése azzal függött össze, hogy a németek 1860-as és 70-es években elért hadászati sikerei követendő példát állítottak az európai államok számára. Az elképzelés és a gyakorlat szerint a nagy létszámú és gazda-

⁸ Szabó 1976. 96–97., 104. o.

gon felfegyverzett hadseregeket az állam vasúti szállítással vonultatja fel az ellen-séggel szemben kialakított több száz kilométeres arcvonalon, és egymással párhuzamosan indítja meg velük a támadást.⁹ Hogy az átkarolást lehetetlenné tegyék, a hosszú arcvonalakat tovább nyújtották és megerősítették. Ezeknek a vonalaknak az áttörésére a hagyományos módszerekkel nem volt lehetőség, hanem új technikai, hadművészeti és társadalomszervezési-politikai eszközöket kellett keresni. Az új eszközök a motorizált harcjárművek és repülők,¹⁰ a roham-, raj- és hullámharcászat,¹¹ a hadműveleti tervezés (a harcászati és hadászati tervezés mellett),¹² illetve a társadalom összes erőforrásának mozgósítását lehetővé tevő totális háború koncepció voltak.¹³ Ez utóbbi fogalom már a nacionalizmus jellegének a megváltozásával is összefüggött.

A nacionalizmus jellegének változása a 20. században

A nacionalizmus a kereszténységet felváltó társadalmi-politikai ideológia, amely a (nemzeti) közösséghez tartozást és annak élményét, illetve az önfeláldozás indokát és hajlamát kínálja az embereknek.¹⁴ A 19–20. század során a nacionalizmus több formában jelent meg,¹⁵ mely formák többek között abban különböztek egymástól, hogy a közösséghez való tartozás mellett mennyire követelték meg az önfeláldozást a nemzeti közösségért, illetve hogy mennyire hangsúlyozták bizonyos csoportok kizárását a nemzeti közösségből.

A nacionalizmus a francia forradalom és a 19. század szülötteként először liberális formában vált népszerűvé. A liberális nacionalizmus kiállt az egy nemzetben egyesített emberi egyének jogaiért, többek között a közösségi önkormányzás jogáért is. Ezzel nem csupán az egyének jogait védte, hanem a közösségek jogait is, amelyek keretei között az egyének kormányozhatják magukat.¹⁶ A nacionalizmusnak ez a formája jellemezte a 19. század forradalmait, szabadságharcait és nemzetegyesítési kísérleteit.

A francia forradalom alatt a liberális nacionalizmus mellett nagyon gyorsan – a jakobinusokkal – megmutatkozott a nacionalizmus radikálisabb oldala is. Ebben nem (csupán) az egyének emberi jogait hangsúlyozták, hanem az egyéneknek a nemzet felé fennálló kötelességeit is. A radikális nacionalizmusban a nacionalizmus egyféle világi vallásként mutatkozott meg, amelyben a legnagyobb tisztelet nem Istent, hanem

⁹ Tömösy 1936. 9. o.

¹⁰ Fuller 1985.; Douhet 1985.; Mayer-Csejkovits 1928. 62–65. o.

¹¹ Kloska 2015.; Leöchev 1920.; Mayer-Csejkovits 1928. 67–72. o.

¹² Tuhacsevszkij 1969. és Isszerszon 1969.

¹³ Frunze 1959.; Ludendorff 1935.; Mayer-Csejkovits 1928. 65–67. o.

¹⁴ Perry 1984. 24. o.

¹⁵ Lásd H. Varró 1979. 24–139. o. és Gyurgyák 2007. 19–385. o.

¹⁶ Perry 1984. 27. o.

a nemzetet illeti meg. A francia forradalmat követően a nacionalizmus fejlődése a konzervatív nacionalizmus közvetítésével csak a 20. század első felében ért el ismét ebbe az állapotba, ekkor azonban már egész Európában.

Európában a liberális nacionalizmust a 19. század második felében a konzervatív nacionalizmus váltotta fel, amely nem az emberi jogokat, hanem a nemzeti érzést és az azt közvetítő nemzeti múlt és nemzeti kultúra jelentőségét hangsúlyozta. A konzervatív nacionalizmus célja már nem a nemzetek felszabadítása volt, hanem sokkal inkább a saját nemzetállami keretek között élő nemzeti kisebbségek asszimilálása. Az asszimiláció ugyanakkor nem volt ellenséges a nemzeti kisebbségekkel szemben (a magyar esetben inkább a sorsközösséget hangsúlyozta).¹⁷

A 20. század első felében a nacionalizmus radikalizálódott. A radikális nacionalizmus az egyént teljesen alárendelte a szakralizált nemzeti közösségnek, és megkövetelte tőle a nemzetért való önfeláldozást. A nemzeti közösséget egységes totalitárius rendszerbe szervezte, és kizárta belőle a sokszor ellenségeként értelmezett nemzeti és más kisebbségeket.¹⁸

A két világháború között a radikális nacionalizmusnak a társadalom és a hadsereg kapcsolatáról alkotott képét militarizmusnak nevezték. A militarizmusnak több jelentése is volt a korszakban. Értettek rajta katonai diktatúrát; a katonaságnak kiváltságokat biztosító társadalmi rendszert; illetve a katonai szempontok minden téren való figyelembe vételét. Ez utóbbi értelem magában foglalta a katonaságnak a társadalomra gyakorolt befolyását, és többek között azt az elvárást, hogy a társadalom minden polgárával sajátíttassa el a speciális katonai erényeket.¹⁹ A militarista gondolkodás szerint ezekre az erényekre a civileknek azért volt szüksége, hogy a hadseregbe kerülve már olyan előképzettséggel rendelkezzenek, amely megkönnyíti a kiképzésüket, tanításukat és nevelésüket.

A társadalom és a hadsereg viszonyának kérdésében a militarizmus szemben állt a konzervatív nacionalizmussal, mivel amíg a konzervatív nacionalizmus a hadsereget arra használta, hogy a nemzeti értékeket a társadalom tagjaival elsajátíttassa, azaz a hadsereget felhasználta a társadalom céljai érdekében, addig a militarizmus a társadalmat használta arra, hogy a hadsereg céljait megvalósítsa.

¹⁷ Vö. *Perry* 1984. 30. o. és *Szabó* 2006. 204–214. o.

¹⁸ Vö. *Perry* 1984. 32. o.; *Szabó* 2006. 214–231. o.; *Gyurgyák* 2012.

¹⁹ *Simsay* 1923. 390. o. és *Horváth* 1925. 642–643. o.

A katonai erények a két világháború között Európában

Az első világháború eredményezte technikai újítások jelentősen átalakították a háborúról kialakult 19. századi képet. A háború új formájára sokan a „jövő háborúja”-ként hivatkoztak. Amiként a jövő háborújában megváltoztak a háború céljai és eszközei, úgy megváltoztak azok a katonai erények is, amelyek segítségével ezt a háborút megvívni tervezték.

A jövő háborúja

Az 1920-as években a jövő háborújáról való gondolkodás meghatározó katonai gondolkodója volt a brit John F. Ch. Fuller (1878–1966), aki *A gépesített háború* című művében foglalkozott a kérdéssel, illetve a német Hans von Seeckt (1866–1936), aki az *Egy katona gondolatai* című könyvében írt a témáról.

Fuller szerint, ahogyan korábban a gőz felhasználása forradalmat indított el a hadviselésben, úgy a belső égésű motorok alkalmazása is forradalomhoz vezet. Ez az új forradalom, azaz a repülő, a gépkocsi (páncélgépkocsi, harckocsi), illetve ezek mellett a vegyi harcanyagok felhasználása, új katonai doktrína megalkotását teszi szükségessé.²⁰

Az új doktrína szerint a hadseregnek két részből kell állnia: egy magas képzettségű (elit), kisebb létszámú, ám hivatásos és folyamatosan a mozgósítás állapotában lévő katonaságból, és egy alacsonyabb képzettségű, nagyobb létszámú, sorozott és szükség esetén mozgósítható katonaságból. Az elit hadsereg is két részre tagolódik, a motorizált gerillákra, valamint a harckocsik és a páncélelhárító csapatok jelentette gépesített első vonalra. Összességében a hadseregnek így három része van, a motorizált gerillák, a harckocsik és a páncélelhárító csapatok jelentette gépesített erők, illetve a megszálló feladatokat ellátó gyalogos műszaki és csendőr alakulatok (amihez negyedikként csatlakozik még a légierő). Fuller a támadásban a gyalogágnak minimális szerepet szán (a gyalogság „az erődítmények királynője” lesz²¹), kizárólag a harckocsik számára nehéz terepen látja a helyüket.²² Ennyiben szerinte az új haderő hasonlítani fog Nagy Sándor hadseregére, amely könnyűlovasságból, nehézlovasságból és páncélos falanxból, illetve könnyűfegyverzetű egyéb csapatokból állt.²³

Az új fegyveres erők alkalmazásának célja nem a fizikai, hanem a morális pusztítás lesz, a demoralizálás. A motorizált gerillák és a repülők legfontosabb tulajdonsága, hogy az ellenség fegyveres erejének a harci szellemére, illetve az arcvonal mögött a polgári lakosság kitartására egyaránt képes hatást gyakorolni.²⁴ A háború során így

²⁰ Fuller 1985. 449. o.

²¹ Fuller 1923. 163. o.

²² Fuller 1985. 453., 489. o.

²³ Uo. 453., 460. o.

²⁴ Uo. 454. o.

nem (megerősített) arcvonalakban kell majd gondolkodni, hanem megerősített területekben és az azokon található nagy erődítményekben.²⁵

Fuller elméletének kiindulópontjához nagyon hasonlított Hans von Seeckt elképzelése, azaz von Seeckt is az elit csapatok szerepét hangsúlyozta gépesített háborúban. Az utóbbi azonban részben más következtetéseket vont le ezekből a kiinduló pontokból, különösen a szükséges erények területén.

Szerinte ugyanis a háborúk története a technológiai fejlődés révén az ember és az anyag vetélkedésének a története is. Ennek a vetélkedésnek az egyik megjelenési formája a támadás és a védelem párharca, azaz hogy egy új támadó technológia megjelenését kis idő múlva követi az azzal szembeállítható védelmi technológia. A technológiai fejlődés a támadás fejlődésével mindig az anyag hatalmát terjeszti ki az ember felett. Az első világháborúban az anyag brutális hatalmával „mozgásra képtelen, majdnem védtelen embertömeget állítottak szembe. Minél inkább növeljük a harcosok tömegét, annál bizonyosabb az anyag győzelme, mert ennek határa sokkal tágabb, mint a leggazdagabb emberi tartalék.”²⁶

A jövő háborújában ezért főként, de nem kizárólag a békében is fennálló hivatásos hadseregre kell támaszkodni, amely kisebb, de nagy értékű (elit), mozgékony (lovasság, gépesített csapatok), elsőrangú és a legmodernebb fegyverzettel ellátott és tehetséges parancsnokok által vezetett (műszaki kiképzésben is részesült) haderő. Von Seeckt ezt a haderőt fedező vagy működő hadseregnek is nevezi. Ennek a haderőnek a részét képezi a légierő, amelynek bevetése megelőzi a hivatásos hadsereg támadását. Amíg a hivatásos hadseregek küzdenek egymással, addig meg kell kezdeni az ország védelmének felállítását, azaz a tömeghadsereg mozgósítását. Ahhoz, hogy ez a védőerő fel tudjon állni, szükséges egy tisztekből és legénységéből összeállított „kiképző mag”, amely az ország fegyverviselésre képes fiatalságának kiképzési tanfolyamokat tart. A kiképzésnek – amelynek főként nem katonai, hanem általános testi és szellemi kiképzésnek kell lennie – az egész ifjúságra ki kell terjednie. Számukra nem szükséges a legmodernebb fegyverzet biztosítása, mivel annak megvásárlása és tárolása rendkívül költséges, és a gyors elavulási tendencia miatt gyorsan és sokszor kellene cserélni. A mozgósított állomány számára meg kell állapítani a fegyver típusát, amit a szükséges helyzetben – és csak akkor – tömegtermeléssel kell előállítani a megfelelő mennyiségben. Ehhez a gyárak békeüzemről hadiüzemre való átállítása szükséges. Mind az ifjúsági nevelés, mind a gyárak átállítása nagyban függ az állami kényszertől és az állami támogatástól,²⁷ amivel az állam csak akkor képes rendelkezni, ha centralizálja a társadalom erőforrásait.²⁸

²⁵ Fuller 1985. 469. o.

²⁶ Von Seeckt 1929. 82. o.

²⁷ Uo. 84–90. o.

²⁸ Uo. 103–104. o.

Összességében Fuller és von Seeckt szerint a jövő háborújában a gépesítés komolyan megváltoztatja a háború jellegét, a hadsereg felépítését és az arcvonalnak a háterszázhoz való viszonyát. A jövő háborúja a gépek háborúja lesz, amelyben a gyalogságnak nem lesz komoly szerepe, és amelyet főként a hivatásos-elit katonák fognak vívni az ellenséges területeken (és nem arcvonalon). Von Seeckt ezen túlmenően Fullerral szemben jobban hangsúlyozta a háterszáz szerepét. Ezt a szerepet a háterszáz pedig csak akkor tudja ellátni, ha az állami hatalom a szükséges mértékben megszervezi a társadalom erőforrásait.

A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség

A két világháború közötti korszak szerzői a megváltozott háborúképhez részben megváltozott katonai erényeket kapcsolnak. A két világháború között egyszerre erősödtek meg a korábbi korszak (19. század) erényei és jelentek meg a 20–21. század erényei.

A katonai erényekkel a korszakban behatóbban foglalkozott Fuller a *The Foundations of the Science of War* című könyvében, Charles A. J. M. de Gaulle az *Út a hivatásos hadsereghez* című munkájában és von Seeckt az *Egy katona gondolatai* című könyvben.

Fuller kiemelt helyen tárgyalja a bátorság erényét. A bátorság a veszélyes helyzet kockázatoságának vagy az abból fakadó félelemnek a kezelése a cselekvés során. A veszélyes helyzet kezelésére többféle lehetőség van, azaz többféleképpen lehet bátornak lenni. A természetesén bátor cselekvés a gyakorlati okosság által korlátozott vakmerő tett, a mesterségesen bátor tett a veszélyes helyzetre előre felkészült és betanult viselkedés, a hazaszereteten alapuló bátorság a hazához való érzelmekből táplálkozó cselekvés, és a morális bátorság a morális (univerzális emberi) értékekre támaszkodó akaraterő kitartása.²⁹

Fuller a bátorság típusai közül említészerűen tárgyalja a természetes és a mesterséges bátorságot, illetve hosszasan a hazaszereteten alapuló bátorsághoz hasonló „bajtársiaságon” alapuló bátorságot. A természetes bátorságot, aminek fontos eleme a veszéllyel tisztában nem lévő, ezért félelmet sem érző vakmerőség, alapvetően a „kétségbeesett mániákus” tulajdonságának tartja, „aki nem gondol arra, hogy védje magát, következőképpen számtalan és ostoba kockázatot vállal, és bolondként leli halálát”.³⁰ Fuller szerint a félelem szükséges a háborúhoz, ami anélkül csak a mániákusok harca lenne. A bátorság elfogadható formájának a „bajtársiaság”-on alapuló bátorságot tartja.

Fuller szerint a katonai erények alapjai a természetes – biológiai – képességek, az ösztönök. A háborúhoz háromféle ösztöntípus szükséges: az önmegőrzés (*self-preservation*), a magabiztosság (*self-assertion*) és az önfeláldozás (*self-sacrifice*) ösztöntípusa.

²⁹ Boda 2021a. 69–81. o.

³⁰ Fuller 1926. 117. o.

Ezen típusokból egy-egy ösztönnek van jelentősége a háborúban, ezek a félelem, a bátorság és a „bajtársiasság” ösztöne. A „bajtársiasság” (*comradeship*) idézőjelben való használatával arra utalok, hogy Fuller a kifejezést annak bevett jelentésénél tágabb értelemben használja.³¹ Nála a „bajtársiasság” magában foglalja a szeretet többféle formáját – a hazaszeretetet, a vezetők tiszteletét, a társakban való bizalmat (ez a „klasszikus” bajtársiasság) és az önbecsülést is. A szeretet ezen különböző formáiban az a közös, hogy egyaránt az önzés meghaladását teszik lehetővé,³² közülük azonban – a nacionalizmusnak a korban felvázolt szerepe miatt – a hazaszeretet tekinthető alapvetőnek (azaz a katonai vezetők és társak felé irányuló szeretetnek és a katona saját maga felé irányuló szeretetének is részben a hazát és a nemzetet érintő értékekkel kell összefüggésben lennie).

A félelem, a bátorság és a „bajtársiasság” úgy viszonyul egymáshoz, hogy a félelem és a „bajtársiasság” egyensúlya eredményezi a bátorságot. Ahogy Fuller fogalmaz (a „bajtársiasság”-ra a „morál” kifejezéssel utalva): „az akarat a félelem és a *morál* által kiegyensúlyozott, ezért mindkettő lényeges az akarat fenntartásához. Amikor a félelem és a *morál* kiegyensúlyozza egymást, akkor az akarat aktusa racionálisan irányított. Nem kíséreljük meg a *morállal* megsemmisíteni a félelmet, hanem inkább ellenőrzés alá vonjuk.”³³

Fuller szerint a katona (és minden más emberi lény is) alapvetően fél. A félelem megzavarja az akaratot, ami megbénítja az értelmet, azért, hogy ezzel megvédje a biológiai testet: a félelem pánikot okoz, ami pedig megfutamodást. A félelemnek kétféle formája van: a fizikai félelem, amikor a katona valami jelenlévő veszélytől fél, és a morális félelem, amikor valami képzelt, jelen nem lévő veszélyt sejt. A fizikai félelem a fizikai eszközök és azok katonai kiképzéssel begyakorolt működtesítésének segítségével kezelhető, azaz a mesterséges bátorsággal. A morális félelem ezzel szemben a katonai kiképzéssel elsajátított „bajtársiasság” segítségével vonható irányítás alá.³⁴

A „bajtársiasság”-on alapuló bátorság így részben a hazaszeretettel, részben azonban az értelem-akarat (racionalitással) áll összefüggésben. Ez a bátorság így nem csupán érzelmi elköteleződést foglal magában a haza és a nemzet jelentette értékek iránt, hanem értelmi-akarat elköteleződést is. A bátorság segítségével a félelem az érzelem által elnyomható, az értelem-akarat által uralható. A kettős elköteleződés ezeket összesítve öntudatos fellépést tesz lehetővé az értékek mellett és a félelemmel szemben. A nemzeti öntudatra építő bátorság az erkölcsi bátorság.

³¹ Boda 2021a. 122. o.

³² Fuller 1926. 123–124. o.

³³ Uo. 121. o.

³⁴ Uo. 121–122. o. De Gaulle hasonló véleményen van, ugyanis szerinte a bátorság és a becsület hagyományos formáinak helyét az ügyességen és a hazaszereteten alapuló bátorságnak kell átvennie. *De Gaulle* 1985. 632–636. o.

A hősiesség a bátorság végletes formája, amikor a katona a becsületért, a hazáért vagy az emberiségért áldozza fel önérdékét, végső esetben az életét is.³⁵ A hősiesség Fuller esetében is összekapcsolódik a bátorsággal, illetve a bátorság alapját is képező erénnyel. Fuller elméletében ugyanis a hősiesség is, akárcsak a bátorság, a „bajtársiassággal” hozható összefüggésbe. A „bajtársiasság” ugyanis az önfeláldozás ösztöntípusának egyik formája, amely által a katona kész feláldozni az érdekeit és akár az életét is a hazáért, a vezetőért, a bajtársaiért és a becsületért.³⁶ Ezen célok közül a legfontosabb a hazáért való önfeláldozás.

A becsület erényének jelentőségét Fuller nem hangsúlyozza, aminek az lehet az oka, hogy elsődleges jelentésében az a természetes bátorsághoz kötődik, amit azonban Fuller elutasít. A becsület erénye azonban más formáiban szorosan kapcsolódik a bátorság más formáihoz. A katonai becsület a legfontosabb katonai értékhez, a bátorsághoz való ragaszkodás erénye, ami a bátor tettekért járó közösségi megbecsülés belsővé tételével alakítható ki. A becsületnek különböző típusai vannak annak megfelelően, amilyen közösségek részéről a katona megbecsülésben részesülhet. Ezek: az önbecsülés, amennyiben valaki a saját maga teljesítményére büszke; az erkölcsi becsület, amikor a katonatársak megbecsülése a fontos; a közösségi becsület, amikor a társadalom megbecsülése lényeges; és a morális becsület, amikor az emberiség megbecsülésének van jelentősége.³⁷ Fullernak a „bajtársiasság”-ról alkotott elképzelései úgy értelmezhetők, hogy számára éppúgy fontos a nemzeti közösség megbecsülése, az előljárók és a katonatársak megbecsülése, mint az önbecsülés. Ezek közül azonban kiemelkedő jelentőségű a nemzeti közösséggel való kapcsolat, a becsület különböző típusai így visszavezethetők a nemzeti közösségi becsületre.

Végezetül a hűségről. Fuller a hűségről hasonlóan keveset ír, ám itt az ok abban keresendő, hogy az igen közel áll a „bajtársiasság”-hoz. A hűség erénye ahhoz a közösséghez való ragaszkodást foglalja magában, ahonnan a katona a bátorságáért a megbecsülését nyeri. Ez a közösség állhat csupán a katona saját személyéből, a katonai hivatás kedvezményezettjeiből (a civilekből) és a többi katonából (ide tartozik a bajtársiasság idézőjelek nélkül), a haza jelentette nemzeti közösségből, vagy a morális (univerzális emberi)³⁸ elvek definiálta emberi közösségből.³⁹ Fuller a „hűség” kifejezést a vezetők tiszteletére használja, azonban a fogalomhoz sorolja még a hazához való hűséget (a patriotizmust), a katonatársakhoz való hűséget (a bajtársiasságot), és a katona önmagához való hűségét is, azaz mindazt, amire a „bajtársiasság” kiterjed.⁴⁰

³⁵ Boda 2021a. 83–96. o.

³⁶ Fuller 1926. 117., 120., 123–124. o.

³⁷ Boda 2021a. 97–111. o.

³⁸ A „morál” kifejezés itt a fulleri használatától eltérően az univerzális emberi értékekre utal, például az emberi jogokra. Fulleri értelemben a „morál” a nemzeti társadalom értékeit foglalja magában. Ez utóbbiakra a tanulmány az „erkölcsi” kifejezést használja.

³⁹ Boda 2021a. 113–128. o.

⁴⁰ Fuller 1926. 123–124. o.

Ezek közül azonban a hazához való kapcsolat kiemelkedő jelentőségű, így a hűség különböző típusai is visszavezethetők a hazához való hűségre.

Összességben azt mondhatjuk, hogy az alcímben jelzett valamennyi katonai erény megtalálható Fuller elméletében, amelyek mindegyikének a „bajtársiasság” mint a hazához (nemzethez) való érzelmi és értelmi – összességében öntudati – kapcsolat nyújt alapot. Fuller számára azonban a bátorság a legfontosabb erény, amelynek egy speciális formáját írja körül. Ezt a bátorságot erkölcsi bátorságnak nevezhetjük, mert tartalma részben a nemzeti értékrendszerhez való ragaszkodást foglalja magában, illetve mert a ragaszkodás az érzelmeken és az értelmeken-akaraton – az öntudaton – is alapul. Az erkölcsi bátorság nagyon hasonlít a 19. századi, hazaszereteten alapuló bátorságra, mivel mindkettőben fontos a társadalomhoz, a nemzethez és a hazához való ragaszkodás, azonban a hazaszereteten alapuló bátorság esetében a ragaszkodásnak csupán érzelmi alapja van. Az erkölcsi bátorság hasonlít a 20–21. századi morális bátorságra is, amely a morális (univerzális emberi) értékek mellett való kitartás, azonban az értékek természetében különbözik attól. Az erkölcsi bátorság így átmenetként értelmezhető a 19. illetve a 20–21. századra jellemző bátorságformák között. A hősiesség, a becsület és ezek Fuller által képviselt változatai szintén átmeneti erényeknek tekinthetők.

A katonai vezetői erény és a fegyelmezettség

A katonai vezetői erény és a fegyelmezettség két, szorosan összetartozó erény. A parancsnok akkor képes sikeresen vezetni az alárendeltjeit, ha azok rendelkeznek a megfelelő fegyelmezettség-erénnyel. E két erény egyikének hiánya már komolyan akadályozza a sikeres feladatvégrehajtást.

A katonai vezetői erény szerepe, hogy általa a parancsnok a kiszámíthatatlan helyzetben, a kiszámíthatatlanság csökkentésével képes az alárendelt állománnyal a katonai célt sikeresen elérni. A fegyelmezettség erényének célja ezzel összefüggésben az, hogy az alárendelt katona a kiszámíthatatlan állapotban képes legyen a parancsok vezetése alatt részt venni a katonai cél sikeres elérésében. Mindkét erénynek több formája van, amelyek a katonai vezetői erény esetében a becsület, a szervezés, a gondoskodás, illetve a morális integráció és koordináció, a fegyelmezettség esetében pedig a becsület, a szigorú engedelmesség, a bizalom, illetve a professzionálisan autonóm feladatvégrehajtás erényeihez és képességeihez kapcsolódnak.⁴¹

A katonai vezetői és a fegyelmezettség erényeivel a korszakban Fuller, de Gaulle és von Seeckt egyaránt foglalkozott. Fuller különbséget tesz a hivatásos csapatok és a megszálló csapatok vezetése és fegyelmezettsége között. A megszálló csapatok vezetése az adminisztráció szervezését, fegyelmezettsége pedig a szigorú engedelmességet

⁴¹ Boda 2021. 129–180. o.

foglalja magában.⁴² A hivatásos csapatok esetében a vezetésben és a fegyelmezettségben is a közös morális elem (a morált fulleri, azaz „bajtársi”, a hazaszeretet magában foglaló értelmében véve) a legfontosabb. Mivel azonban a vezetőnek és az alárendeltnek a parancsteljesítésben eltérő szerepe van, ezért a morális elem is különbözőképpen érvényesül a két esetben. A parancssal a vezető kifejezi az akaratát, de nem közvetlenül, hanem közvetve, a morális indokokra épülő cél megfogalmazásán keresztül. Az alárendelt katona engedelmeskedik a parancsnak, azonban nem mechanikusan, hanem olyan lényként, aki képes saját magát vezetni, és ekként a parancsok indokát és célját a sajátjaként képes felfogni és elfogadni. Az alárendelt nem közvetlenül a vezetőnek vagy az ő parancsának (akaratkifejezésének) engedelmeskedik, hanem a parancs által közvetített indokolt célnak. Fuller szerint a „vezetés morális célja olyan közel hozni egymáshoz az ő [vezető] és a katona indokait, hogy a kettő eggyé váljon, és egyetlen mentális erőként hasson. Ezt a tábornok és a beosztottjai akaratának a háború morális szférájában való együttműködése teljesíti be.”⁴³

A vezető az indokkal alátámasztott céllal lelkesíti az alárendeltjeit. A lelkesítés nem fanatizálás, amikor „az egyik lélek megvilágítja a másikat”, hanem az értelem segítségével végrehajtott motiválás, amiben „az értelem és a szív egysége” nyilvánul meg.⁴⁴ A vezető, aki nagyobb rálátással bír a jelentőséggel rendelkező indokokra, a megfelelő célok kijelölésével „házigazdaként” gondoskodik az alárendeltjeiről, a békében és a csatában egyaránt. Cserébe az alárendeltnek bizalommal vannak a vezető felé, hogy ő hozzáértően és jószándékkal vezeti őket. Ez a morális egységen alapuló, vezetőbe vetett bizalom „a pánik elleni varázslat”. Az alárendeltnek a bizalom miatt engedelmeskedik a vezetőnek, fegyelmezettségük a bizalmon alapszik.⁴⁵

A békebeli gondoskodási folyamat, amelynek során kialakul a bizalom és a morális egység vezető és vezetett között, a katonai szocializáció folyamata. A szocializációban kiemelt jelentősége van a haza és a nemzet jelentette értékeknek, amelyek képesek biztosítani a nemzeti öntudatot, a parancsnok és az alárendelt morális egységét, „az értelem és a szív egységét”.

Fuller a hivatásos csapatok esetében elzárkózik a túlzott vezetői szervezéstől. A vezetőnek szerinte olyan eredeti egyéniségnek kell lennie, aki képes önállóan tervezve, de mások által előre nem látható módon sikereket elérni, azaz az ellenség vezetője számára is váratlan húzásokat tenni, és a másikat a saját tervének feladására bírni. Az eredeti egyéniség képes a dolgokat sajátosan, de világosan és határozottan értelmezni, és képes bizonyítani vezetői nagyságát, valamint lelkesedést kiváltani az embereiben.⁴⁶

⁴² Fuller 1985. 454–455. o.

⁴³ Fuller 1926. 125. o.; vö. Boda 2016b. 25–27. o.

⁴⁴ Fuller 1926. 115. o.

⁴⁵ Uo. 125–126. o.

⁴⁶ Uo. 127–128. o.

A vezetőnek rugalmas terveket kell alkotnia, amelyeken adott esetben lehet változtatni, illetve biztosítani kell az alárendelt vezetőknek az önállóságot. Ez utóbbi abban áll, hogy parancsaiban csak a hadművelet főbb céljait jelöli meg, és a végrehajtás módját az alárendelt vezetőkre bízta. A végrehajtást tekintve Fuller külön hangsúlyozza az alternatív célok kijelölésének szükségességét, amivel bizonytalanságban lehet tartani az ellenséget, illetve szabad mozgásteret lehet fenntartani a saját csapatok számára. Amikor a harcra kerül a sor, akkor a vezetők helye a döntő pontokon van.⁴⁷

De Gaulle hasonlóan gondolkodik a vezetés kérdéséről, mint Fuller, számára is fontos a hazaszeretet (öntudati) összekapcsoló ereje, és a vezetői önállóság hangsúlyozásával ő is decentralizálná a vezetést. Ezzel együtt azonban az önállóságot inkább hangsúlyozza,⁴⁸ kiegészítve azzal a hazaszeretettel.⁴⁹

De Gaulle a háborút kis csoportok önálló, rövid (lépcsőzetes) és meglepetésszerű előretöréseként képzele el,⁵⁰ amihez speciális vezetési képességek szükségesek. Úgy véli, hogy a katonai vezetésnek van egy állandó, soha nem változó magja,⁵¹ van egy bürokratikus része és van egy, a parancsnok személyiségéhez kapcsolódó része. A bürokratikus vezetés szükségessége abból származik, hogy a jövő háborúja a gépek háborúja lesz, amiben nem annyira az embereket kell lelkesíteni, mint ismerni a használt eszközök teljesítményét, bevetésük műszaki feltételeit, és nyilvántartani a rendelkezésre álló eszköz- és lőszerkészletet.⁵² Fontos azonban, hogy emellett a katonai vezetőnek olyan személyisége legyen, ami lehetővé teszi számára az önállóságot a célok követésében és az eszközök kiválasztásában, a gyors döntések meghozatalát és a határozottságot. Ez a vezetési filozófia a katonai vezetés decentralizálását foglalja magába.⁵³

Von Seeckt – de Gaulle-lal ellentétben – főként a fegyelmezettséggel foglalkozik. Szerinte a technológiai fejlődés és a gépesítés is igényli az eszközökkel való bánás hozzáértő fegyelmezettségét,⁵⁴ a fegyelmezettség azonban a katonai léttel szorosan összefüggő erény. Mivel a hadművészet az ellenség megsemmisítésére törekszik, ezért minden katonának számolnia kell azzal, hogy őt is megsemmisíthetik. „Az életért és a halálért való felelősség az, ami a katonának sajátosságát, komolyságot és önértzetet kölcsönöz. Nemcsak a maga életéért felelős, [...] hanem felelős egyszersmind bajtársainak és végül az ellenfélnek életéért is, akinek megölésére nem szabad elhatározása, hanem hivatása készíti.”⁵⁵ A katonák a hadseregben egyesülve a közös célért vállal-

⁴⁷ Fuller 1985. 455–456. o.

⁴⁸ Vö. De Gaulle 1985. 636. o.

⁴⁹ A 19. században a francia Charles Ardant du Picq francia ezredes már hangsúlyozta a hazához való hűség és a hazaszeretet fontosságát. Boda 2021b.

⁵⁰ De Gaulle 1985. 650., 653. o.

⁵¹ Uo. 657. o. A vezetés állandó részét tekintve Fuller is egyetért. Fuller 1985. 457. o. és Fuller 1923. 27–55. o.

⁵² De Gaulle 1985. 657–658. o.

⁵³ Uo. 658–663. o.

⁵⁴ Von Seeckt 1929. 82–83. o.

⁵⁵ Uo. 98–99. o.

ják ezt a felelősséget. A katonai felelősség a hadseregben a bajtársiasság erényeként, illetve a gondoskodás és a bizalom erényeként jelenik meg. A bajtársiasság az egyenlő katonák közötti felelősségvállalás, aminek tartalma a „mindenki mindenkiért” követelménnyel fejezhető ki. Az alárendelt és a fölérendelt katonák között a felelősségvállalás a fölérendelt oldalon a nemzeti célok elérése érdekében való vezetői gondoskodásban testesül meg, az alárendelt oldalon pedig a fölérendeltbe vetett bizalom erényén alapuló fegyelmezettségben.

Von Seeckt eddig a pontig nagyjából követte Fullernek a fegyelmezettségre vonatkozó elképzeléseit, azonban ezt követően szembemegy azokkal. Úgy véli ugyanis, hogy a parancsnoklás és a fegyelmezetség ugyanakkor könnyű, ha „értelmesen parancsolunk és bizalommal engedelmességek”. A fegyelmezetség azonban nem képzelhető el kényszer nélkül: „[m]inél önkéntesebb a fegyelem, annál jobb; de csak az a fegyelem állja ki a veszély órájában a próbát, amely szokássá és természetszerűvé vált”.⁵⁶ Von Seeckt így a szocializáción és bizalmon alapuló fegyelmezettséggel szemben előnyben részesíti a rászoktatáson és drillen alapuló szigorú engedelmességet.

Összességében Fullernek és de Gaulle-nak hasonló képe van a vezetésről és fegyelmezettségről, amittől némileg különbözik von Seeckt elképzelése. Fuller és de Gaulle számára a vezetői erény és a fegyelmezetség részben a 19. századi gondoskodás és a bizalom erényei, részben azonban a 20–21. századi morális (univerzális emberi értékek köre szerveződő) integritás és professzionális autonómia erényei. A két háború közötti erények – a haza és nemzet jelentette értékek indokolta gondoskodás az alárendeltről és az önálló vezetés, illetve ugyanezen értékek alapján álló bizalom a feljebbvalóban és az önálló feladatteljesítés (legalábbis az alsóbb vezetők esetén) – átmenetet képeznek a 19. századi és a 20–21. századi erények között. Ezeket az átmeneti erényeket erkölcsi integritásnak és szocializált autonómiának nevezhetjük. Ezzel szemben áll von Seeckt elmélete, amelyben a fegyelmezetség a szigorú engedelmeség illetve a bizalom kombinációjának tekinthető, melyek közül azonban a szigorú engedelmeséget tekinti alapvetőnek.

A katonai erények a két világháború közötti Magyarországon

A két világháború között a magyar katonai etikai gondolkodásnak több szempontból is különös jelentősége volt. Az erkölcsi értékeknek nagy fontosságot tulajdonítottak a jövő gépháborújában,⁵⁷ a világháborús békét követően életbe lépett számbeli korlátozások közepette (mint a minőségbiztosítás zálogának),⁵⁸ illetve a nemzet erkölcsi megújulásának a folyamatában (amiben a hadseregnek kell élen járnia).⁵⁹

⁵⁶ Von Seeckt 1929. 100. o.

⁵⁷ Raics 1920a. 66. o.

⁵⁸ Uo. 76. o. és Máté Török 1936. 2. o.

⁵⁹ Raics 1920a. 87. o. és Máté Török 1936. 3. o.

Az erkölcsi szempontból ideális katonára leventeként⁶⁰ vagy a vitézi cím segítségével hivatkoztak.⁶¹

A két világháború közötti magyar katonai etikai gondolkodás azonban nem volt teljesen egységes, hanem az 1920-as, a 30-as és a 40-években kifejtett elképzelések bizonyos tartalmakban különböztek egymástól. Amíg a 20-as évek elképzelései követték a nyugati, főként Fullerhez kapcsolódó hadtudományos elméletet, de a hadtudós Zrínyi Miklós nézeteit is beépítették – párhuzamot látva a 17. századi és az első világháború utáni magyar hadseregépítés között⁶² –, addig a 30-as évek közepétől a magyar faji (etnikai, népi, nemzeti) öntudatot alkotó képességek és harcmódbeli jellegzetességek felderítése volt a legfőbb cél. Végül a háborútól terhelt 40-es években mindkét korábbi megközelítés háttérbe szorult, és a gyakorlati célok, a háborúban való aktuális részvétel támogatása került előtérbe.

Az alábbiakban nem foglalkozom a korszakon belüli dinamikával, hanem inkább a korszak olyan jellemzőire koncentrálok, amelyek szembeállítják azt a megelőző és a következő korszakokkal. A katonai erények bemutatása előtt most is először a jövő háborújának elméletére térek ki.

A jövő háborúja

A két világháború között Magyarországon is komoly érdeklődést váltott ki a jövő háborújának a kutatása. Mayer-Csejkovits Károly nyugalmazott ezredes a 20-as évek végén, Magyarosy Sándor ezredes pedig a 30-as évek elején járta körül a kérdést.

Mayer-Csejkovits szerint az első világháború nem csupán fegyveres mérkőzés (párbaj) volt két állam hadserege között, hanem „az állami élet minden ágazatára kiterjedő élet-halálküzdelem” és a „hadigépek mérkőzése”.⁶³ Ez azért fontos, mert ugyan ez a háború lezárult, azonban közel volt a következő háború. A következő háború – a jövő háborúja – „zivatarszerűen indul meg olyan rajtaütéssel, amelyeket *hivatásos békehad-seregek* mindazon hadigép tömegekkel hajtanak végre, amelyeket már békében beszerezni és készenlétbe helyezni tudtak”.⁶⁴ Ennek az a célja, hogy az ellenséget meglepje és felkészületlenül érje, hogy még a mozgósítás befejezése előtt támadja meg, és pánikot kelte a hadseregben és a civil lakosságban, erkölcsi összeomlást idézzon elő.⁶⁵ Az erkölcsi összeomlásban az államvezetés meggyengül, forradalmi mozgalmak ütnek fel a fejüket (ahogy a magyar példa is mutatta), a politikai vezetés megszűnik, és a fegyveres belhatalom megbízhatatlanná válik.⁶⁶

⁶⁰ Papp 1920c.

⁶¹ Daróczy 1921.

⁶² Gyalóka 1921.

⁶³ Mayer-Csejkovits 1928. 58–59. o.

⁶⁴ Uo. 68. o.

⁶⁵ Uo. 64. o.

⁶⁶ Mayer-Csejkovits 1929. 24. o.

A korszerű fegyverek egyik fontos tulajdonsága a pánikelőidéző képességük. A jövő háborújának új eszközeként ezért fontossá válik a propaganda. A propaganda egyik része annak megmutatása a saját állampolgároknak, hogy a háború az érdekükben áll, mivel a háborúban nem csupán a fegyvereknek van jelentősége, hanem a harcoló nemzetek hangulatának, teljesítőképességének és áldozatkészségének is.⁶⁷ A propaganda másik része pedig annak bizonyítása a világ számára, hogy a háborúban való részvétel igazságos és megfelel a nemzetközi jognak. Ez utóbbi egyben rombolja az ellenség erkölcsi erejét és lelki felkészültségét is, ami kihatással van az ellenség háborús teljesítményére, mivel belpolitikai alap nélkül nem lehet külső háborút vívni.⁶⁸

A háborúnak a zivatarszerű kezdeti szakaszát megrohanásnak vagy „guerillaszerű, de stratégiailag döntési lehetőségeket nyújtó” harcnak lehet nevezni.⁶⁹ Ehhez a békeidőben is fennálló kisebb létszámú, de ütőképes és hivatásos elithadseregre van szükség. A megrohanás a megtámadott államnak nem csupán a szomszédos területeire terjed ki, a gépek – a repülőket, a harcokocsik, a kerékpáros és motorizált osztagok, a kémiai harceszközök és a messze hordó ágyúk – tömeges alkalmazása ugyanis megnöveli a hadizóna kiterjedését. A kis országok esetében így megszűnik a front és a hátszár közötti megkülönböztetés.

A megrohanás és gépmérkőzés azonban csak a kezdete lesz a háborúnak, mivel az állam a teljes lakosságának (a nőknek és a gyerekeknek is), illetve a teljes anyagi és erkölcsi erejének bevetésével fog küzdeni. A kisebb elithadseregre csak azért van szükség, mert az államnak nincs lehetősége arra, hogy a lehetséges teljes fegyveres erejét korszerű elithadsereggé nevelje, szerelje fel és képezze ki. A fegyveres erők így két csoportba oszthatók: az elitsapatokra, amelyek kiegészülnek megszálló, hátvéd és mozgósítást-biztosítást ellátó rendészeti alakulatokkal; illetve tömeghadseregre, amelynek sem a kiképzése, sem a felszerelése nem éri el az elitsapatok színvonalát. A jövő háborúját az elithadseregek összezapása vezeti majd be, azonban ha a megrohanás kudarccal végződik, akkor a háború egy idő után átalakul tömeghadseregek megsemmisítő vagy felőrlő állóharcává.⁷⁰

A jövő háborúját megelőző kül- és belpolitika legfontosabb szerepe a támadó szándék elrejtése, illetve az ország gazdasági felkészültségének a biztosítása. Az előbbi akadályozza az ellenség mozgósítását (nem ad rá okot), de egyben azzal a következménnyel jár, hogy „állandó háborús veszedelem” áll fenn.⁷¹ Az utóbbi által kell a politikának biztosítani, hogy a hadsereg ütőképes maradjon, és a lakosság ne éhezzen, ugyanis mindkettő könnyen erkölcsi összeomláshoz vezethet.⁷² A gazdasági

⁶⁷ József 1936. 2. o.

⁶⁸ Mayer-Csejkovits 1929. 25. o. és Magyarosy 1932. 29. o.

⁶⁹ Mayer-Csejkovits 1928. 69. o.

⁷⁰ Uo. 70. o. és Magyarosy 1932. 23. o.

⁷¹ Mayer-Csejkovits 1928. 68. o.

⁷² Mayer-Csejkovits 1929. 26. o.

felkészülésnek van közvetlen külpolitikai jelentősége is, ugyanis célja az is, hogy az ellenséget elzárja a világpiactól és így okozzon gazdasági és erkölcsi összeomlást (ez azonban kétélű fegyver, hiszen mindkét felet érinti).⁷³

„*Férfierények*” a két világháború között

A korszak katonai etikai gondolkodásának fontos jellemzőit már 1920-ban megfogalmazta nagymegyeri Raics Károly ezredes a *Férfierények a csapatvezetés szolgálatában* című cikkében. Raics szerint a modern, hadigépekkel vívott háborúban a háborúnak „az emberi lélekre gyakorolt, sokszor bizony *megrendítő hatásával*” kell számolni, amit egyedül a „férfierények” segítségével lehet ellensúlyozni. A „férfierények” nem mások, mint a katonák számára jelentőséggel bíró szellemi és erkölcsi képességek. Nagymegyeri szerint a gépküzdelem lelkiekben megrendítő hatását egyedül a „kitartás és a kötelességérzet” képes kiegyensúlyozni. Fontos azonban, hogy a kitartást és kötelességérzetet ne feszítsük túl: „igen veszedelmesnek látszik azonban a győzni akarás legfőbb elvén *kívül a többi harcászati elvhez is túl mereven ragaszkodni*”.⁷⁴ Az elvek merev alkalmazása helyett az önbizalmon alapuló önállóságnak kell előtérbe kerülnie, mely képesség összhangban van a magyar „nemzeti jellemmel”, akárcsak a meglepetésen alapuló mozgó gépharc alapvető feltételeivel. A parancsnoki önállóságot azonban a katonai cél sikeres eléréséhez még ki kell egészítenie a beosztott katonák előljáróik felé mutatott bizalmának, illetve a bizalmon alapuló csapatszellemben és fegyelmettségnek. A csapatszellemben központi értéke van a történelmi hazának, amelynek a visszaszerzését Raics ezért „becsületbeli kötelességnek” tartja,⁷⁵ és érte önfeláldozást vár.⁷⁶ Gondolatmenetében a katonai erények számos formája kap szerepet. Nézzük ezeket az erényeket részletesebben!

A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség

A bátorság három formájának a hangsúlyozását találjuk meg a korszakban: a természetes bátorságot, a mesterséges bátorságot és a hazaszereteten alapuló bátorság egy speciális formáját, az erkölcsi bátorságot.

A természetes bátorsággal rendelkező katonára Máday István egyetemi tanársegéd, nyugalmazott százados úgy hivatkozik, mint a valódi harcosra és a kedv katonájára: „[a] *valódi harcos* [...] ravasz, sőt álnok; bátor és könnyelmű; meggondolás nélkül mindent kockára tesz, hacsak némi reménye van reá, hogy ellenségét egy csapással semmisítse meg. Nem szereti a könnyű győzelmet; sőt keresi az akadályokat, hogy

⁷³ *Magyarosy* 1932. 27. o.

⁷⁴ *Raics* 1920a. 66. o.

⁷⁵ Uo. 67–75. o.

⁷⁶ *Raics* 1920b. 7–8. o.

a legyőzésük alkalmával érzett diadalérzést minél gyakrabban tapasztalhatta.”⁷⁷ A kedv katonájával áll szembe a kötelesség katonája, akire az erkölcsi bátorság a jellemző. A kötelesség katonája ugyanis a nemzeti kultúra – a haza – értékeit elsajátítva „kitart állomáshelyén, akkor is, ha életébe kerül”.⁷⁸ A természetes bátorsággal rendelkező kedv katonája inkább a támadásban és így a mozgó harcban és a rohamharcászatban állja meg a helyét, az erkölcsi bátorsággal rendelkező kötelesség katonája pedig inkább a védekezésben és az állóharcban teljesít jól. Máday szerint ugyan a jó katona bátorsága mindkét bátorságot magában foglalja, azonban amíg a kötelesség katonáját „mindenre” meg lehet tanítani, például a támadásra is, megtanítva neki, hogy a támadásnál felmerülő veszélyes helyzetekre miként reagáljon, addig a kedv katonáját a kitartásra nem lehet oktatni. Végeredményben Máday az erkölcsi bátorság mellett teszi le a szavazatát.

Az erkölcsi bátorság hasonlít a hazaszereteten alapuló bátorágra, mert a hazához kapcsolódó értékeket használja a veszélyes helyzet előidézte félelem kezelésére. Különbözik is azonban attól, mert az erkölcsi bátorságban az érték mellett való értelmi-akaratitartás is jelen van a hazaszereteten alapuló bátorságra jellemző érzelem, a hazaszeretet mellett. Az erkölcsi bátorság nem tisztán az érzelmek, nem tisztán az értelem-akarat következménye, hanem a kettő által együtt eredményezett faji (nemzeti) öntudaté.

A vizsgált korszakban az erkölcsi bátorság részét képezte a haza és az öntudat fogalma mellett az is, hogy a katona „kész legyen önmagát feláldozni” a hazájáért.⁷⁹ A haza szolgálatára rendelt élet így a legmagasabb értékű életet jelentette. Haza alatt a korszakban pedig a történelmi Magyarországot értették.

Az erkölcsi bátorság – és általában a bátorság – azonban alapesetben nem követeli meg az élet feláldozását, csupán a veszélyes helyzetben a félelem kezelését. Mivel az erkölcsi bátorságot ebben a nagyon fokozott formában definiálták, azon inkább hősiességet értettek, de a hősiességnek sem az alapváltozatát, hanem a fokozott formáját. A hősiesség alapesetben ugyanis a bátorság fokozott formája, ami szintén nem feltétlenül jár együtt a halállal.⁸⁰ Így az erkölcsi bátorságot a két világháború között olyan fokozott hősiességgént jellemezhetjük, aminek a meghatározásában benne van a halálra szánt élet.⁸¹ A magyar katonatiszt (egyik) korabeli definíciója szerint a magyar tiszt a „nemzeti eszme örök vezérharcosa s ha kell, vértanuja is”.⁸² Berkó István szavaival: „A harcosokat nem csak a bátorság viszi a kézitusába, hanem még valami fontos erő is. Ez a fontos erő a *hősiesség*. A hősiesség ugyanis más valami, mint a bátorság, noha körülbelül testvéreknek is lehetne mondani. A bátorság tudniillik egyéni hajlam

⁷⁷ Máday 1926. 522. o.

⁷⁸ Uo. 524. o. Lásd még Berkó 1930. 450–451. o.

⁷⁹ Raics 1920b. 7. o.

⁸⁰ Boda 2021a. 84. o.

⁸¹ Tömösy 1937. 86. o.

⁸² Máté Török 1936. 1. o.

[természetes bátorság, de nem a hazaszereteten alapuló bátorság – B. M.]; a hősiesség pedig a kötelességnek minden áron, még az élet árán is, hívés teljesítése.”⁸³

A bátorság felcserélése a fokozott hősiességgel a konzervatív nacionalizmus és a militarizmus közötti váltást is jelzi. Amíg a korábbi elképzelések szerint a hadsereg van a társadalomért, azaz a család és az iskolák mellett besegít a nemzeti öntudat kialakításába, addig a két háború közötti időszakban már a társadalom tagjaiban kellett olyan erényeket kialakítani, amelyekre aztán lehet építeni a hadseregben, ahol tisztként a nemzet élharcosává válhat az állampolgár. Ennek az elképzelésnek az volt az alapja, hogy a katonai szempontból is fontos nemzeti tulajdonságok – a feltételezések szerint – már biológiai szinten jelen vannak a magyar állampolgároknak, csak elő kell hozni azokat. Ezt megtenné egy háború is, akkor azonban már késő lenne, így jobb, ha a társadalom a megfelelő módon neveli a tagjait.⁸⁴ A társadalom és a hadsereg viszonya megváltozásának egy másik, szélsőségesebb jele, hogy némely szerző szerint a „*legfelsőbb katonai vezetésnek uralnia kell és befolyást kell nyernie az államvezetés többi szerteágazó területére*”.⁸⁵ A hadsereg lesz a cél, a társadalom az eszköz, és „Hazánk az új kor új Spárta-állama lesz” – mondja egy korabeli szerző,⁸⁶ egy másiknál pedig azt olvassuk: „[a] hadseregszellem nemzeti közkinccs”.⁸⁷

A militarista gondolkodásban a becsület és a hűség annyira nyilvánvalóan szükséges erények, hogy túl sok szó nem is esik róluk. A becsület, azaz a bátor tettek ismételt végrehajtásának az erénye két formában kerül néhol mégis említésre: mint önbecsülés, ami az önállósághoz szükséges és azzal együtt járó erény;⁸⁸ és mint közösségi becsület. Utóbbi ahhoz az elképzeléshez kapcsolódik, hogy „[a] hadseregszellem nemzeti közkinccs”, ezért a katonák a nemzeti társadalomban megbecsülést érdemelnek. A hűség szintén ez utóbbi elképzeléssel összhangban kap szerepet, amikor azt hangsúlyozzák, hogy „[a] laktanyákba nem bezárjuk az embereket, hanem az arra érdemeseket oda beengedjük, hogy alkalmuk legyen megmutatni fajtájuk és hazájuk iránt érzett hűségüket”.⁸⁹

Ez az jelenti, hogy amennyire a kora újkorban elkülönült egymástól a hadsereg és a civil társadalom,⁹⁰ úgy a két világháború közötti időszakra ez az elkülönülés – az ideológia szintjén – teljesen megszűnt. Ennek következménye, hogy a két világháború között nem kaptak nagy hangsúlyt a katonákat egymáshoz, illetve a hadsereghez kapcsoló, ám a civilek társadalmától elválasztó erények. Ilyen erények a mesterséges bátorság (ami a sajátos katonai szaktudás elsajátítása útján kezeli a veszélyes helyzetet), az erkölcsi becsület (ami a katonatársak megbecsülésére épít) és a hivatáshoz való

⁸³ Berkó 1930. 449. o.

⁸⁴ Pálosy 1936. 14–21. o.

⁸⁵ Réczey 1938. 96. o.

⁸⁶ Máté Török 1936. 9. o.

⁸⁷ Saád 1939. 87. o.

⁸⁸ Raics 1920a. 73. o. és Binder 1921. 74–75. o.

⁸⁹ Saád 1938. 108. o.

⁹⁰ Boda 2021c. 613. o.

hűségnek a csapatszellem- és bajtársiasság-változatai. Ez utóbbiak tárgyalása ugyan előfordul a két világháború között, sőt a csapatszellem (közszellem, jószellem változatban is) komoly hangsúlyt is kap, a tartalma azonban nem egy speciálisan katonai, hanem a civil társadalommal közös faji-nemzeti értékrendszer.⁹¹

A most tárgyalt erényekről – a bátorságról, a hősiességről, a becsületről és a hűségről – a korszakban azt feltételezték, hogy velük a hadseregben szolgálók rendelkeznek, és hogy azokat védjegyeként a hadseregben szokásos viselkedésmód, a katonai fegyelmeztség elsajátításával lehet magukévá tenni.⁹² Következésképpen a fegyelmeztség ezekhez az erényekhez képest alapvetőbb erénynek mutatkozik.

A katonai vezetői erény és a fegyelmeztség

A két világháború közötti korszakot egy vesztes háború és két forradalom vezette fel, mely utóbbiakban az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének belső rendje komoly kritikát kapott a katonaszökevények és a vörös katonák részéről. A kritika szerint a magyar hadsereg által megkövetelt fegyelmeztség „nem emberhez méltó”, „túlszigorú és embertelen” volt.⁹³ A forradalmak után így – ennek a problémának is köszönhetően – a magyar hadsereg újjászervezése került előtérbe. A szervezés egyik kardinális pontja a hadsereg tartását adó fegyelmeztség, illetve ezzel összefüggésben a katonai vezetés formájának a kiválasztása volt.

1. A fegyelmeztség

A fegyelmeztségre, a katonai vezetésre, illetve a többi katonai erényre külön-külön vonatkozó cikkek száma a vizsgált katonai folyóiratokban (*Magyar Mars*, *Magyar Katonai Közlöny*, *Magyar Katonai Szemle*) jelentős eltérést mutat. Megengedve némi átfedést is, a feldolgozott 77 írásból a szövegek majdnem fele – 34 darab – foglalkozik a fegyelmeztség és nevelés kérdéskörével, a maradék pedig nagyjából egyenlő arányban foglalkozik a katonai vezetés erényével (10 darab), a faji tulajdonsággal és harcmodorral (10), illetve az összes többi erénnyel (13). Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a fegyelmeztség erénye kimagasló figyelmet élvezett a tárgyalt korszakban.

A két világháború között a fegyelmeztség erénye körül kialakuló vitában a fegyelmeztségnek négy formájára is hivatkoznak a szerzők. Megtalálható a szigorú engedelmesség (amikor a katonának az esküje után a parancsokat szigorúan követve kell engedelmeskednie), a szocializált katona fegyelmeztsége (amikor a kiképzés során

⁹¹ Néhány kivétel azért van, főleg az 1920-as évek elejéről. Pl. Binder Ferencnél a csapattisztnek a katonai hivatásért rajongó szeretetének a fogalma. Binder 1921. 71–74. o.

⁹² Berkó 1930. 454. o.; Berkó 1932. 71. o.; Pauer 1943. 509. o.; Erdő-Harrach 1944. 67–68. o.; Papp 1920b. 107–109. o.

⁹³ Pinczés 1920. 20. o.

az előjáróival szembeni bizalom alakul ki a katonában és ezzel személyisége részévé válik az engedelmesség), a professzionális autonómia (amikor a katonát saját érdekén is alapuló, önálló feladatvégrehajtással bevonják a parancs által kijelölt cél elérésébe) és a szocializált autonómia erénye is.⁹⁴

Pinczés Zoltán csendőrfőhadnagy a fegyelmezettségnek három elemét különbözteti meg *A fegyelmezésről* című, többrészes cikkében. Az egyik a föltétlen (szigorú) engedelmesség, a másik az alárendelt katona bizalma az előjáróban, a harmadik pedig az alárendelt nem gépies, hanem önálló értelme által belátott parancsteljesítése. Ez utóbbi lényege nem az, hogy az alárendelt katona „bírálgassa” vagy „fontolgassa” a parancsot, esetleg „okoskodjon”, hanem hogy átlássa annak értelmét. Pinczés szerint pontosan az önálló megértésre támaszkodó fegyelmezettség hiánya volt az, ami elvezetett a kommunista uralomhoz, mert a megértésre támaszkodva kiszűrhetőek lettek volna a rossz, kommunista cél érdekében kiadott parancsok.⁹⁵

Raics Károly a *Nevelés, – és rászoktatás vagyis a drill* című cikkében két fegyelmezetstípust különböztet meg: a rászoktatáson vagy drillen alapuló léleknélküli, illetve a nevelésen és az intelligencia fejlesztésén alapuló öntudatos fegyelmezettséget.⁹⁶ A rászoktatás és a nevelés közötti egyik legfontosabb különbség abban áll, hogy amíg a rászoktatásnál a katona valaki másnak az akaratát vakon követi, addig a nevelés alapvetően az önálló megértésen alapszik. Raics szerint: „*Mindenki önmagát neve-li. Aszerint azután, amint erre valaki az elérendő cél szempontjából, képesnek, vagy képtelennek bizonyul, a nevelésnek be kell avatkoznia. Sohasem kényszerrel, hanem a meggyőzés erejével, az akadattal.*”⁹⁷

A rászoktatáson alapuló fegyelmezettség a Pinczés-féle föltétlen (szigorú) engedelmességnek felel meg, a neveléssel elért fegyelmezettség azonban Pinczés második és harmadik elemének, a bizalomnak és az értelemre alapuló önállóságnak a kombinációja. Raics szerint ugyanis az öntudatos fegyelmezettség eredménye a katona saját maga felé irányuló önfegyelme, aminek egyik folyamánya a katona előjárója felé irányuló bizalma, másik folyamánya pedig a katona öntevékeny cselekvése. Az öntudatos fegyelme – akár bizalom, akár öntevékenység formájában való – elérésének az útja a nemzeti kultúra értékeinek oktatásán és elsajátításán keresztül vezet. Ez az oktatás alapozza meg az előjáró felé mutatott bizalmat is, mivel az abból származik, hogy az előjáró „értelmi és erkölcsi fölénytel” rendelkezik a beosztott felett.⁹⁸

A fegyelmezettségnek ez a formája a szocializált autonómia, ami átmeneti erény a bizalmon alapuló fegyelmezettség és a professzionális autonómia között. A fegyel-

⁹⁴ Boda 2021a. 156–180. o.

⁹⁵ Pinczés 1920. 20–25. o.

⁹⁶ A kétféle fegyelmezettség más neveken is előfordul: „kikényszerített fegyelme” és „átértett, köteletségérzettől áthatott belső fegyelme” (*Deseő* 1931. 45. o.), vagy „sulykolás” és „szabad nevelés” (*László* 1932.), „kényszerfegyelme” és „meggyőződéses fegyelme”. *Szőnyi* 1943. 496. o.

⁹⁷ Raics 1920c. 84. o.

⁹⁸ Raics 1920b. 8–11. o.

mezetségről kialakult vitában azonban ez utóbbi erény is megjelent önállóan, azaz úgy is tárgyalták a katonai öntevékenység jelentőségét, hogy mellette nem került szóba a szocializáció, a nemzeti értékrend és a bizalom.

Papp György tanítóképző-intézeti tanár, tartalékos főhadnagy ebbe az irányba gondolta tovább az öntudatos fegyelmezettségen belül az öntevékenységet. Papp szerint az új háború harcászati eleme, a rajharcászat megköveteli, hogy minden egyes katona maga ismerje fel a benne meglévő „küzdési erőt”, azt hogy benne „mennyi a lelkiismeret, kötelességtudás, bátorság, önfeláldozás, *szóval a lelki katonai készség*. Ezeket a lelki készségeket *pusztán* a drillel elérni nem lehet.”⁹⁹ Papp ennek a katonai képességnek a megszerzését tűzi ki célul azoknak a katonáknak, akiknek megvan „a maga *külön, speciális* feladata”. A rajharcászatban – különösen éjszaka – ugyanis az emberek már nem látják egymást, sem a vezetők nem tudják közvetlenül irányítani az alárendeltekét.¹⁰⁰ Papp ezzel nem a nemzeti kulturális értékek segítségével, a katonai szocializáción keresztül kialakított bizalomra utal, hanem az attól külön értelmezhető professzionális autonómiára. A professzionális autonómia által az alárendelt katona szakmai hozzáértése és önállósága segítségével képes a saját sikeres feladatvégrehajtása érdekében cselekedni.

Az önálló megértésen alapuló professzionális autonómiának a korszakban a kritikája is megszületett. László Frigyes nyugalmazott főhadnagy úgy véli, hogy: „Bár a harc különböző fázisaiban, de különösen a felderítésben önállóságot követelünk, a végső eredményt a közelharc nyújtotta sulykolt tevékenység termi meg. Minél tökéletesebben sülyed az ember a gép színvonalára, annál hatásosabb a sulykolás, annál inkább sülyed az önállóságnélküliségbe a sulykolandó alany s az előbb említett közelharcra s ezzel a siker kivívására annál alkalmasabb.”¹⁰¹

László ennek megfelelően a szocializáción alapuló fegyelmezettséget is a sulykolással elérhető fegyelmezetség kategóriájába helyezi, amelyet szerinte az különböztet meg a szigorú engedelmességtől, hogy amíg az utóbbi külső (a külsőségekben megnyilvánuló) sulykolással érhető el, addig az előbbi lelki (a belső értékekben megnyilvánuló) sulykolással.¹⁰²

Ezzel szemben Papp álláspontját támogató érvet vetett fel Kreybig Rudolf nyugalmazott tábornok *Az erkölcsi tényezők fontossága a háborúban* című cikkében. Kreybig szerint a múlt háborúban, amikor a harceszközök kezdetlegesek voltak, az ember mint közvetlenül ható harceszköz vett részt. A jövő háborújában azonban a harceszközök technikai fejlődésének köszönhetően az ember egyre inkább megszűnik közvetlenül ható harceszköz lenni, ehelyett a rendelkezésére álló eszközei által közvetve fog hatást

⁹⁹ Papp 1920a. 33. o.

¹⁰⁰ Uo. Hasonlóan: *Deseő* 1931. 44. o.

¹⁰¹ *László* 1932. 70. o.

¹⁰² Ezzel az állásponttal többnyire nem értettek egyet: *Pozder* 1932. és *Varga* 1933. 64–67. o. Voltak azonban támogatók is: *Kékkői* 1943.

elérni. Ehhez neki eszközből egyéniséggé kell válnia, amit az öntevékenységre nevelés képes biztosítani.¹⁰³

Papp és Kreybig álláspontjával szemben már csak a háború alatt merült fel, hogy az öntevékenységet lehetővé tevő fegyelmezetség kialakításához hosszú békeidőszak szükséges. A háború alatt erre nincs idő, következképpen marad a szigorú engedelmisség értelmében vett fegyelmezetség.¹⁰⁴

Az önálló megértésen alapuló fegyelmezetség öntevékenység-része helyett a bizalom-rész kapott komoly hangsúlyt Teodorovits János százados *Az erkölcsi és nemzeti nevelés a csapatnál* című írásában. Teodorovits szerint a fegyelmezetség egyik legfontosabb eleme az előjáró felé mutatott bizalom, amit más szavakkal az előjáró iránti tiszteletnek, megbecsülésnek és szeretetnek lehet nevezni.¹⁰⁵ A korábban már idézett Raics feltételezte, hogy a bizalom kizárólag a nemzeti kultúra értékeinek az oktatásával és elsajátításával teremthető meg. Teodorovits szerint ezen túl további módszerekre is lehetőség és szükség van.

A bizalmat részben azzal is meg lehet teremteni, hogy az előjáró szakmai szempontból felkészülten és gondoskodással fordul az alárendelt felé, törődik összes szükségleteivel.¹⁰⁶ Ugyanez az elképzelés máshol úgy is megjelenik, hogy a parancsnok az alárendeltjeivel szemben emberismereten és jószándékon alapuló egyéniesített bánásmódot alkalmaz, ami által a bánásmódot az alárendelték egyéniségéhez méri.¹⁰⁷ Ez nem jelenti azt, hogy katonához méltatlan viselkedésre serkenti, hanem megköveteli tőle a lemondást és még az önfeláldozást is, ekkor azonban ott van vele, és megosztja a nélkülözését. A bizalom harmadik teremtő ereje így a példaadás,¹⁰⁸ negyedik pedig a csapatszellem kialakítása. A csapatszellem fontosságát hangsúlyozva Deseő Lajos nyugalmazott tábornok úgy véli, hogy az intelligensebb embereknél elegendő az oktatás a bizalom kialakításához, az állomány más részének azonban nem. Számukra „[k]önnyebben megérthető, átérzhető alapra van szükség”.¹⁰⁹ Ez a csapatszellem kialakítását, azaz a katonáknak a közös értékekhez való szocializációját jelenti. A csapatszellem a másokkal való összetartozás, szolidaritás, egység és közös érdek érzését és tudatát nyújtja.

Simsay Lajos százados a *Magyar szellem a korszerű kiképzésben* című cikkében összegezte a fegyelmezettséget érintő magyar álláspontot, és ezzel a 20-as évek kezdete óta folyó vitát is. Ezzel újrafogalmazta Nagymegyeri véleményét, azaz a szocializált autonómia fontosságát. Simsay a fegyelmezetség magyar formáját megkülönböztette a francia és a német nézetektől. A francia alapja ugyanis a közös eszme és az ehhez vezető katonai szocializáció. A németeknél a fegyelmezetség ezzel szemben a drillre és

¹⁰³ Kreybig 1934. 2. o.

¹⁰⁴ Szőnyi 1943. 498. o.

¹⁰⁵ Teodorovits 1922. 623. o.

¹⁰⁶ Uo. 624–625. o.

¹⁰⁷ Czeglédy 1942. 528–529. o.

¹⁰⁸ Teodorovits 1922. 625–627. o. Lásd Koós 1941.

¹⁰⁹ Deseő 1931. 45. o.

a szigorú engedelmességre támaszkodik. A magyar mindkettőtől különbözik, mivel annak jellemzői az egyéni tulajdonságok legmesszemenőbb kihasználása, azaz az öntevékenység, illetve a faji öntudat.¹¹⁰ Amit Raics öntevékenységnek nevezett, arra Simsay az egyéni tulajdonságok kihasználásaként hivatkozik, és ami Raicsnál a bizalom (mögötte a nemzeti kultúra értékeivel), az Simsaynál a faji öntudat és annak folyamányai.

A faji öntudatnak kétféleképpen volt jelentősége a korszakban: a fegyelmezettséget eredményező bizalomhoz vezető szocializációban fontos közös eszmeként, illetve a vezetési és harci tulajdonságok alapjaként. Először nézzük a fegyelmezettséget, majd a vezetői erény tárgyalásánál a harci tulajdonságokat és harcmodort!

Az évtizedes eszmecsere kezdetén a fegyelmezettséget a többi katonai erény, többek között az erkölcsi bátorság alapjaként tárgyalták a megnyilatkozók. A korszakban azonban egyre nagyobb érvénnyel került előtérbe az az elképzelés, hogy a biológiai alapokon álló faji öntudat, azaz a fajhoz (nemzethez, hazához) való tartozás tudata a fegyelmezetség alapja. A megfordult viszonyt lehetett azzal hangsúlyozni, hogy „a *csapatszellem* [...] a fegyelem fenntartásának a legelső eszköze”,¹¹¹ vagy hogy a „közszellem szüli a honvédség tagjainak hivatásukkal együtt járó önérzetét, ez ösztönzi kötelességük szigorú és odaadó teljesítésére és ez fejleszti ki bennük a legkiválóbb katonai erényeket”,¹¹² illetve a faji jellemzőkre való utalással is. Répássy Miklós hadnagy szerint „[a] kiképzéssel teljesen egybefonódó nevelésnek arra kell törekednie, hogy a nemzeti öntudatba ágyazott egyéni öntudatot teljes egészében kifejlessze és ezt a nevelői munkát népünknek ősi jelleme, faji erényei és átértzett történelmi hivatástudatunk kell, hogy irányítsák”.¹¹³

Toldy-Ősz Lajos magyar királyi főorvos a faji öntudatot hazaszerettként értelmezi. A hazaszeretet egyszerű formájában egy ösztön, mely az élet alapfeltétele, és ami ezért minden élőlényben (növényekben, állatokban, emberekben) megnyilvánul. Ennyiben a tartalma részben az, hogy az élőlény azon a területen, vidéken marad, ahol képes életben maradni (embereknél ez a lakóhely), részben pedig a családi összetartozás érzése. A hazaszeretet ösztöne akkor válik erénnyé, ha az értelemmel való nevelés (kultúraátadás) által tudatossá válik. Ekkor „a *szűk otthon helyébe az egész honi föld, a család helyébe pedig a nemzet lép*”,¹¹⁴ a ragaszkodást pedig már nem (csak) az érzelmek, hanem az értelem-akarat, azaz a kitarítás is megalapozza. A nevelés természetes módon saját erőből indul meg, azonban a külső neveléssel, a katonai fegyelmezetség kialakításával teljeseedik ki. A nevelés a kultúraátadás szocializációs folyamata, melynek célja a katonai bizalom kialakítása a hazaszeretet közös értéke mentén. A hazaszeretet így meghatározója lesz a szocializáción alapuló

¹¹⁰ Simsay 1935. 80–82. o.

¹¹¹ Deseő 1931. 45. o.

¹¹² Darnay 1938. 81. o.

¹¹³ Répássy 1942. 295. o.

¹¹⁴ Toldy-Ősz 1941. 684. o.

fegyelmezettységnek, azzal együtt pedig az erkölcsi bátorságnak, a nemzeti közösségi becsületnek és a hazához való hűségnek.

Összességében azt mondhatjuk a fegyelmezettségről, hogy a katonai erények közül a legtöbbet tárgyalt erény, amely sok más erénynek az alapját képezi. A fegyelmezettőségnek számos formája tárgyalásra került a magyar katonai irodalomban, így a szigorú engedelmesség, a szocializált fegyelmezetttség, a szocializált autonómia és a profesz-zionális autonómia is. Ezek közül a professzionális autonómia megjelenése mindenképpen figyelemreméltó, a korát megelőző gondolat. Végeredményben azonban a korszakot általában véve a faji (nemzeti) öntudaton alapuló szocializált autonómia jelentőségének hangsúlyozása jellemzi. Ez az erény átmenetet képez a 19. század szocializált fegyelmezettősége, illetve a 20–21. század professzionális autonómia erénye között. Amíg ugyanis a szocializált fegyelmezettségben az erkölcsi (nemzeti, faji) értékek mellett a kollektív cselekvésnek, a professzionális autonómiában pedig a morális (univerzális emberi) értékek mellett az egyéni öntevékenységeknek van szerepe, addig a szocializált autonómiában az erkölcsi értékeknek és az egyén öntevékenységének. Ezt az erényt főként a tisztii és altisztii állományra nézve hangsúlyozták.

2. A katonai vezetői erény

A katonai vezetői erény tekintetében a két világháború között a szervezésen, a gondoskodáson és a morális integritáson alapuló vezetési erények jelentőségét hangsúlyozták. A katonai vezetés célja, hogy a háború kiszámíthatatlanságában döntéseket hozzon, és azokat a parancsokon keresztül végrehajtsa az állománnyal, és így elérje a kitűzött katonai célt. A szervezésen alapuló vezetés ezt előre való szervezéssel és a hadviselés állandó elveinek tervszerű alkalmazásával oldja meg, míg a gondoskodáson alapuló vezetés a nemzeti értékekre támaszkodó „atyai” vezetés segítségével, a morális integritáson alapuló vezetés pedig a katonai cél elérése érdekében kiosztott önálló feladatok végrehajtásának koordinációjával, illetve mind a célok, mind a feladatvégrehajtás során a morális értékek érvényesülésének biztosításával. Utóbbi vezetési erény alapvetően a 20. század második felének, illetve a 20–21. század fordulójának a vezetési erénye, és benne a morális értékek (az univerzális emberi értékek, emberi jogok) tisztelete különös jelentőséget kap.¹¹⁵ A két világháború között ez a vezetési erény is megjelent már, azonban egy speciális formában: a morális értékek helyett ugyanis erkölcsi értékeket (a nemzethez és a hazához kapcsolódó partikuláris értékeket) foglalt magában. A továbbiakban ezért a „morális integritás” kifejezés helyett az „erkölcsi integritás” kifejezést fogom használni.

A szervezésen alapuló vezetési erény propagátora Werth Henrik altábornagy, a Hadiakadémia parancsnoka volt, aki *A vezetésről* című cikkében úgy vélekedik: „A vezetés elengedhetetlen feladata, tehát összehangzásba hozni: [a természetes észjárásan ala-

¹¹⁵ Boda 2021a. 129–150. o.

puló] állandó jelleggel bíró vezetési elveket az idők sajátságos viszonyaiból kiinduló követelményekkel együtt.”¹¹⁶ A szervezés erényén alapuló vezetés során a parancsnok előre tervet készít a hadviselés állandó elveinek alkalmazásáról, és keménykezű vezetőként végrehajtatja tervét az állománnyal.¹¹⁷ Werth egy másik cikkében úgy fogalmaz, hogy „mi a vezetés lényege? A feleletünk erre: *akaratnyilvánítás és akaratátruházás*. Vagyis a vezetésnek egy szándékot (elhatározást) kell szülnie és azután ezt olyanformán az alárendelt tömegre átvinni, hogy ezzel a kitűzött, vagy felsőbb helyről elrendelt célt elérjük.”¹¹⁸ Werth a hadsereget a vezető által ismert és kezelt gépként képzelte el, amelynek legnagyobb hajtóereje a szellemi és lelki erő, a vezetői tudást pedig a mechanikai ismeretekhez hasonlította.¹¹⁹

Werth vitapartnere a vezetés kérdésében Kaiser Gyula százados volt, aki szerint „a vezetés nem más, mint a katonai tudomány bölcselete, mely nemcsak a múltban leszűrt háborus tapasztalatokra épít, hanem a tudományok összes legújabb és a háború szempontjából értékesíthető vívmányait is figyelembe veszi a siker elérése érdekében. A siker mindenkor titka a vezetésben és lehetőleg a meglepetésszerű végrehajtásban rejlik.”¹²⁰ A vezetésre való rátermettség legfontosabb kritériumai, hogy a parancsnok képes legyen megválasztani az alvezetőit, illetve emellett a találékonyság, a gyors agyműködés és az áttekintőképesség, az éles ítélőképesség és a számítóképesség, az erős és szívós akarat, végül pedig az abszolút tökéletes idegrendszer.¹²¹ Ezekkel a tulajdonságokkal lehet a pillanatról-pillanatra változó helyzetekben is sikeresen cselekedni. A parancsnok így nem csupán a tudomány embere, hanem a tehetségé is. A hadvezetés ezért a tudományon keresztül kapcsolatban áll az alapvető elvekkel, azonban azok mellett kimagaslóan fontos szerepe van annak is, hogy miként alkalmazza ezeket az elveket. Az alkalmazás viszont már nem foglalható tudományos rendszerbe, hanem „egyéni alkotóképességet” feltételez.¹²²

Kaiser Werthez hasonlóan az alapelvek alkalmazásaként fogja fel a vezetés, azonban Werthnek fontosabbak az alapelvek, Kaisernél pedig az alkalmazáson van a hangsúly.¹²³ Ezért amíg Werth számára a szervezés erénye fontos katonai vezetői erényként, addig Kaiser számára inkább a feladatokat az alárendelt parancsnokok között szétosztó, azok végrehajtását koordináló (erkölcsi) integritás erénye bír jelentőséggel.

A magyar katonai gondolkodásnak ezt a kettősségét mások is felismerték a korszakban. Karola Dezső százados már kétféle vezetését különböztet meg: a centralizáló vezetés, amelynek „nincs is szüksége önálló elhatározási képességekkel rendelkező

¹¹⁶ Werth 1920. 209. o.

¹¹⁷ Uo. 214. o.

¹¹⁸ Werth 1935. 1. o.

¹¹⁹ Uo. 5. o.

¹²⁰ Kaiser 1931. 17. o.

¹²¹ Uo. 17–18. o.

¹²² Kaiser 1934. 8. o.

¹²³ Uo. 13. o.

alparancsnokokra”, és a decentralizáló vezetést, amely esetében a „ténykedések súlypontja a vezetés kezéből eltolódik az alparancsnokok kezébe...”, akiknek így „[s]zükség van tiszta éles elhatározóképességükre, szükség van öntevékenységre.” Az alparancsnokok nem lehetnek csupán „katonamesterek”, hanem öntevékeny vezetőknek kell lenniük maguknak is, amivel ki tudják tölteni a vezetés hézagjait.¹²⁴ Karola szerint a kétféle vezetésnek egyszerre kell érvényesülnie, ám tekintetbe kell venni a nemzeti sajátosságokat is.

A nemzeti sajátosságok – vagy ahogyan a korszakban hivatkoznak rá: a faji jellemzők¹²⁵ – Ibrányi Mihály őrnagy három 1933–1934-es cikke nyomán, illetve a témát támogató és a vitát szorgalmazó Mérey László tábornok 1935-ös cikke nyomán kerültek az eszmecsere középpontjába. A polémia nagyjából 1936-ig, Mérey egy másik cikkéig tartott, amit követően ugyan még megjelent néhány írás, Mérey cikke azonban összegezte az addigi érveket, és szándéka szerint lezárta a vitát.¹²⁶

A faji jellemzők körüli vitát, melyet az öntevékenységen alapuló, mozgó jövőbeli háború elképzelése indukált, két összefüggő kérdés körül zajlott: „melyek a magyarság faji tulajdonságai?”, illetve „mi a magyar faji harcmódor?”. Mivel a faji harcmódort mint a faji tulajdonságok megnyilvánulását értelmezték, a két kérdés nem független egymástól, és összességében a magyar faji öntudat tartalmának a definiálásáról szólt.

Ibrányi szerint a magyar történelem „legtanulságosabb” háborúiban és harcaiban (honfoglalás, török hódoltság kora, szabadságharcok) megfigyelhető faji tulajdonságok (tulajdonképpen erények):

- az azonnali harctevékenységet eredményező, de a kitartás hiányát is okozó „könnyű lelkesedés”;
- a megfelelő felderítésért és előkészítésért felelős „óvatosság és körültekintés”;
- a harcban alkalmazott cselekedtért felelős „körmönfontosság” és
- az üldözésre és megsemmisítésre, illetve az öntevékenységre, szabad politikálásra és a faji-nemzeti értékek felismerésére és felvállalására hajlamosító összetett erény, a „jogaink ismerete és szabadságszeretet”.

Ibrányi az első két erényt, azaz a könnyű lelkesedést és az óvatosságot-körültekintést végül még összevonja, és együtt „megfontolt gyorsaság”-nak nevezi.¹²⁷

Ezek az erények speciális harctevékenységre képesítették a múltban a magyar hadsereget. Ezekben kisebb, mozgékony (előkészítő, átkaroló, üldöző) csoportok vettek részt, amelyek egyéniséggel rendelkező parancsnokaik által vezetve öntevékenyen jár-

¹²⁴ Karola 1935. 24–25. o.

¹²⁵ A „nemzeti” és a „faji” kifejezéseket, illetve még ide tartozik a „népi” kifejezés is, sokszor hasonló értelemben használják, de nem feltétlenül azonos a jelentésük. Amennyiben különbözik, akkor a faji jellegzetességek etnicitást meghatározó biológia jellegzetességek, a népi jellegzetességek a biológiaiakra ráépülő kulturális jellemzők, a nemzeti tulajdonságok pedig az öntudatosan vállalt népi jellemzők. Vö. Joó 1937. 4–10. o. és Gyurgyák 2012. 17–32. o.

¹²⁶ Ibrányi 1933.; Ibrányi 1934a.; Ibrányi 1934b.; Mérey 1935.; Mérey 1936.

¹²⁷ Ibrányi 1933. 10–12. o.

tak el, pusztították az ellenséget, anyagi és erkölcsi tekintetben is.¹²⁸ Ibrányi szerint „[a] hadügy jelenlegi fejlődése a faji tulajdonságainknak általában kedvező irányban fejlődik”,¹²⁹ azaz a jövő háborújának gépharcában – kisebb eltérésekkel – jól alkalmazhatónak véli a magyar faji erényeket és harceljárásokat.¹³⁰ Az öntevékenység, illetve a saját jog és szabadságszeretet erényei együtt a vezetést tekintve megvalósítják az erkölcsi integritás erényét, amelynek a lényege, hogy a vezető szétosztja a szakmai feladatokat az alvezetők között, és koordinálja azoknak az erkölcsi (faji-nemzeti) célok és eljárások mentén való végrehajtását.

A vezetésnek – a szervezésen és az erkölcsi integritáson alapuló formája mellett – a korszakban előtérbe került egy harmadik, eddig nem tárgyalt formája is, a gondoskodáson alapuló vezetés. Tövisházy-Ferjentsik Ottó tábornok, a Hadiakadémia parancsnoka a *Magyar Katonai Szemle* pályázatára benyújtott és első díjat nyert munkájában, *A vezér szuggesztív hatása a hadseregre. Ennek multja és jövője* című cikkében úgy véli, hogy a parancsnok személyes vezetésének nagy szerepe volt az ókorban és a középkorban (többek között a magyar honfoglalóknál is). A hadseregek növekedésével azonban, a francia forradalom után, a gépszerűen működő szervezett hadseregeknél a vezetés centralizálása és a személytelen vezetés került előtérbe. A 20. században viszont – a technikai fejlődéssel és a kis csoportokra támaszkodó mozgóháborúban – ismét a személyes vezetésnek lesz szerepe. A személyes vezetés a személyes példamutatáson túl az alárendeltekre való gondoskodásban – a felesleges gyötrelmekről való mentesítésükben – és bizalmuk elnyerésében áll. A vezetőt csapataihoz így nem csupán a katonai hierarchia kapcsolja, hanem a személyes viszony is.¹³¹ Ez a viszony békében alakítható ki, amikor a vezetők egyetlen feladata, hogy saját és katonáik személyét felkészítsék a háborúra, neveljék és kiképezzék csapataikat. Ezzel megteremthetik a nemzeti értékeket magában foglaló csapatszellemet a csapataik számára.¹³²

Összességében azt mondhatjuk, hogy a korszak gondolkodásában a szervezésen alapuló vezetési erény háttérbe szorult, és azzal szemben előtérbe került a gondoskodáson alapuló erény és az erkölcsi integritás. A kettő abban hasonlít egymásra, hogy mindkettőben jelentősége van faji (nemzeti) értékeknek, különbségük pedig az öntevékenység fontosságának elismerésében vagy el nem ismerésében áll. Az erkölcsi integritás erénye valójában átmenetet képez a gondoskodáson alapuló vezetési erény és a morális (univerzális emberi értékeket hangsúlyozó) integritás között, azaz a 19. század és a 20–21. század felfogása között.

¹²⁸ Ibrányi 1933. 45. o.

¹²⁹ Uo. 46. o.

¹³⁰ Ibrányi 1934b.

¹³¹ Tövisházy-Ferjentsik 1936. 3–4. o.

¹³² Uo. 20–21. o.

Konklúzió

A két világháború közötti időszak – a korszak relatív rövidsége ellenére – komoly hadtudományi és társadalmi-politikai változásokat hozott magával. Ezek a változások a katonai erényekről vallott felfogás változásával is együtt jártak. Jelen tanulmány a két világháború közötti időszak szakirodalmának egy részét vizsgálta a katonai erények változásának a szempontjából. A cél a nyugat-európai és a magyar szakirodalomban szerepet kapó erények összevetése volt, illetve a mindkét irodalomban megtalálható erények elhelyezése a katonai erények történetében.

A vizsgálat három olyan erényt azonosított, amelyeknek fontos szerepet szántak a szakírók, ezek: az erkölcsi bátorság, a szocializált fegyelmezettség és az erkölcsi integritás. Mindhárom erény megtalálható a nyugat-európai irodalomban (főként Fullernél és de Gaulle-nál) és a magyarban is. Von Seeckt ezzel szemben a katonai erények, azok között a fegyelmezettség hagyományosabb változatát tartotta fontosnak. Az erények magyar tárgyalása tartalmában a fulleri és a de Gaulle-i példa követését mutatja a saját gondolatok megfogalmazása mellett, a fegyelmezettség nagyon intenzív tárgyalása azonban a német hatást is jelzi (bár a német álláspont tartalmát a magyar szakirodalom csak nyomokban fogadta el).

Mindhárom tárgyalt erényre igaz az, hogy nem alkot önálló kategóriát, hanem átmenetet képez a 19. és a 20–21. századi erények között. Az erkölcsi bátorság a hazaszereteten alapuló bátorság és a morális bátorság között, az erkölcsi integritás a gondoskodáson alapuló vezetői erény és a morális integritás között, a szocializált autonómia pedig a szocializált fegyelmezettség és a professzionális autonómia között. Mindhárom erény esetében igaz az is, hogy a 19. századból megtartják az erkölcsi (nemzeti, faji) értékek tiszteletét, ám azokat már 20–21. századi elemmel egészítik ki (kitartás, integritás, autonómia), noha ez utóbbi korra jellemző erényektől eltérően nem hivatkoznak a morális (univerzális emberi) értékekre.

A két világháború közötti időszak ugyan a hadtudomány-, illetve a társadalom- és politikátörténet szempontjából nagy és önálló jelentőséggel rendelkezik, katonai etikai szempontból – a katonai erények szempontjából – a korszaknak nincs ilyen mértékű önálló jelentősége, mivel az ekkor jelentősnek tartott katonai erények átmenetet képeztek a 19. és a 20–21. századi erények között. Ugyanakkor, pontosan ugyanezen oknál fogva, ezek az erények a következő korszak felől nézve komoly horderővel bírtak, mivel megteremtették a második világháborút követő korszak katonai erényeinek és azzal a katonai etikai elképzelések fejlődésének az alapját.

BIBLIOGRÁFIA

- Binder* 1921. *Binder Ferenc*: A csapattiszt befolyása a győzelemre vagy a vereségre. *Magyar Katonai Közlöny*, 9. (1921) 2. sz. 65–77. o.
- Berkó* 1930. *Berkó István*: A bátorság és a hősiesség. *Magyar Katonai Közlöny*, 18. (1930) 5. sz. 448–457. o.
- Berkó* 1932. *Berkó István*: A jószellemért. *Magyar Katonai Szemle*, 2. (1932) 11. sz. 70–81. o.
- Boda* 2016a. *Boda Mihály*: Bátorság és távolság. *Hadtudomány*, 26. (2016) Különszám. 44–58. o.
- Boda* 2016b. *Boda Mihály*: Az akarattól a tettig: a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete. *Hadtudomány*, 26. (2016) 3–4. sz. 16–28. o.
- Boda* 2019. *Boda Mihály*: A kisháború etikája. In: *Boda Mihály – Csikány Tamás – Kranzieritz Károly – Németh Balázs*: A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918). Elmélet, etika és a gyakorlat. Budapest, 2019. 7–50. o.
- Boda* 2021a. *Boda Mihály*: Katonai erények. Budapest, 2021.
- Boda* 2021b. *Boda Mihály*: A katonai erények változása a 19. században Nyugat-Európában és Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 14. (2021) 1. sz. 87–104. o.
- Boda* 2021c. *Boda Mihály*: A katonai erények paradigmaváltása a késő középkor és a kora újkor között. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 3. sz. 613–638. o.
- Czeplédy* 1942. *Czeplédy Jenő*: Bánásmód az alárendeltekkel. *Magyar Katonai Szemle*, 12. (1942) 3. sz. 528–533. o.
- Darnay* 1938. *Darnay Andor*: Közszellem és összetartás. *Magyar Katonai Szemle*, 8. (1938) 3. sz. 81–84. o.
- De Gaulle* 1985. *De Gaulle, Charles André Joseph Marie*: Út a hivatásos hadsereghez. (Részletek.) In: Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból. Szerk. *Kocsis Bernáth*. Budapest, 1985. 629–695. o.
- Deseő* 1931. *Deseő Lajos*: Csapatszellem. *Magyar Katonai Szemle*, 2. (1931) 4. sz. 44–54. o.
- Douhet* 1985. *Douhet, Giulio*: A légi uralom. (Részletek.) In: Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból. Szerk. *Kocsis Bernáth*. Budapest, 1985. 577–628. o.

- Erődi-Harrach* 1944. *Erődi-Harrach Tamás*: Nevelés, kiképzés, módszerek. *Magyar Katonai Szemle*, 14. (1944) 4. sz. 66–72. o.
- Frunze* 1959. *Frunze, Mihail Vasziljevics*: Az arcvonal és a hátország a jövő háborúban. In: M. V. Frunze válogatott művei. II. k. Ford. *Auer Kálmán*. Budapest, Zrínyi, 1959. 171–182. o.
- Fuller* 1923. *Fuller, John Frederick Charles*: The Reformation of War. London, 1923.
- Fuller* 1926. *Fuller, John Frederick Charles*: The Foundations of the Science of War. London, 1926.
- Fuller* 1985. *Fuller, John Frederick Charles*: A gépesített háború. (Részletek.) In: Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból. Szerk: *Kocsis Bernáth*. Budapest, 1985. 449–520. o.
- Gyalóky* 1921. *Gyalóky Jenő*: Zrínyi Miklós tanítása a vitézségről és a fegyelemről. *Magyar Katonai Közlöny*, 9. (1921) 12. sz. 808–819. o.
- Gyurgyák* 2007. *Gyurgyák János*: Ezzé lett magyar hazátok. Budapest, 2007.
- Gyurgyák* 2012. *Gyurgyák János*: Magyar fajvédők. Budapest, 2012.
- H. Varró* 1979. *H. Varró Rózsa*: Élővilág és társadalom. Budapest, 1979.
- Horváth* 1925. *Horváth Géza*: A militarizmus. *Magyar Katonai Közlöny*, 13. (1925) 7–9. sz. 641–644. o.
- Ibrányi* 1933. *Ibrányi Mihály*: Faji tulajdonságok megnyilatkozása a magyar háborúban. *Magyar Katonai Szemle*, 3. (1933) 7. sz. 5–49. o.
- Ibrányi* 1934a. *Ibrányi Mihály*: A faji tulajdonságainkon alapuló ősi harc-eljárás. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) 1. sz. 59–69. o.
- Ibrányi* 1934b. *Ibrányi Mihály*: A faji tulajdonságainkon alapuló korszerű harc. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) 3. sz. 1–27. o.
- Isszerszon* 1969. *Isszerszon, Gregorij Szamoljovics*: A hadműveleti művészet fejlődése. In: Szemelvények a szovjet katonai teoretikusok és katonai írók műveiből (1917–1940). Budapest, 1969. 29–80. o.
- Joó* 1937. *Joó Tibor*: A magyar nemzeti szellem. *Magyarságtudomány*, 3. (1937) 2. sz. 1–35. o.
- József* 1936. *József Ákos*: A propaganda. *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1936) 1. sz. 1–14. o.

- Kaiser* 1931. *Kaiser Gyula*: Vezetés és lélektan. *Magyar Katonai Szemle*, 1. (1931) 8. sz. 15–19. o.
- Kaiser* 1934. *Kaiser Gyula*: Gondolatok a vezetésről. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) 11. sz. 8–15. o.
- Karola* 1935. *Karola Dezső*: Vezetés és öntevékenység. *Magyar Katonai Szemle*, 5. (1935) 2. sz. 23–27. o.
- Kékkői* 1943. *Kékkői László*: Legénységünk fegyelmezése. *Magyar Katonai Szemle*, 13. (1943) 4. sz. 66–70. o.
- Daróczi* 1921. *Daróczy Zoltán*: A vitézi intézmény. *Magyar Katonai Közlöny*, 9. (1921) 9. sz. 591–604. o.
- Kloska* 2015. *Kloska Tamás*: Rohamharcászat az első világháborúban. *Hadtudományi Szemle*, 8. (2015) 4. sz. 46–83. o.
- Koós* 1941. *Koós Miklós*: Mi a fegyelem alapja? *Magyar Katonai Szemle*, 11. (1941) 9. sz. 636–638. o.
- Kreybig* 1934. *Kreybig Rudolf*: Az erkölcsi tényezők fontossága a háborúban. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) 9. sz. 1–14. o.
- László* 1932. *László Frigyes*: Sulykolás és szabad nevelés. *Magyar Katonai Szemle*, 2. (1932) 3. sz. 69–73. o.
- Leöche*y 1920. *Leöche*y Kálmán: A hullámharcászat. *Magyar Katonai Közlöny*, 8. (1920) 5. sz. 345–349. o.
- Ludendorff* 1935. *Ludendorff, Erich*: Der totale Krieg. München, 1935.
- Máday* 1926. *Máday István*: A kedv s a kötelesség katonája. *Magyar Katonai Közlöny*, 14. (1926) 7–8. sz. 520–528. o.
- Magyarosy* 1932. *Magyarosy Sándor*: A jövő háborúja. *Magyar Katonai Szemle*, 2. (1932) 1. sz. 1–31. o.
- Mayer-Csejkovits* 1928. *Mayer-Csejkovits Károly*: A jövő háborúja. *Magyar Katonai Közlöny*, 16. (1928) 1. sz. 58–72. o.
- Mayer-Csejkovits* 1929. *Mayer-Csejkovits Károly*: A jövő hadviselése és annak eszközei. *Magyar Katonai Közlöny*, 17. (1929) 1. sz. 23–42. o.
- Máté Török* 1936. *Máté Török Gyula*: Nemzeti hadügyi hitvallásom. *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1936) 12. sz. 1–10. o.
- Mérey* 1935. *Mérey László*: Megjegyzések a magyar faji harcsmóddhoz. *Magyar Katonai Szemle*, 5. (1935) 7. sz. 49–55. o.
- Mérey* 1936. *Mérey László*: Magyar faji harcsmód. *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1936) 4. sz. 29–48. o.
- Raics* 1920a. *Raics Károly*: Férfierények a csapatvezetés szolgálatában. *Magyar Katonai Közlöny*, 8. (1920) 2. sz. 65–90. o.

- Raics* 1920b. *Raics Károly*: Nevelés, – és rászoktatás vagyis a drill. Első közlemény. *Magyar Mars*, 1. (1920) 1. sz. 7–12. o.
- Raics* 1920c. *Raics Károly*: Nevelés, – és rászoktatás vagyis a drill. II. *Magyar Mars*, 1. (1920) 2. sz. 82–87. o.
- Pálosy* 1936. *Pálosy János*: Magyar harcmód – magyar kiképzés. *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1936) 10. sz. 13–29. o.
- Papp* 1920a. *Papp György*: Pedagógia a katonaiskolában. *Magyar Mars*, 1. (1920) 1. sz. 32–35. o.
- Papp* 1920b. *Papp György*: A legénység nevelésének eszközei. *Magyar Mars*, 1. (1920) 2. sz. 103–110. o.
- Papp* 1920c. *Papp György*: Levente-szellem a hadseregben. *Magyar Katonai Közlöny*, 8. (1920) 3. sz. 186–190. o.
- Pauer* 1943. *Pauer Kálmán*: Néhány szó az erkölcsi nevelésről. *Magyar Katonai Szemle*, 13. (1943) 6. sz. 508–510. o.
- Pinczés* 1920. *Pinczés Zoltán*: A fegyelemkezelésről. Első közlemény. *Magyar Mars*, 1. (1920) 1. sz. 20–25. o.
- Perry* 1984. *Perry, Marvin*: The evolution of modern European nationalism. *Journal of East and West Studies*, 13. (1984) 2. sz. 23–41. o.
- Pozder* 1932. *Pozder Károly*: Sulykolás-e, vagy szabad nevelés? *Magyar Katonai Szemle*, 2. (1932) 6. sz. 60–66. o.
- Réczey* 1938. *Réczey Ferenc*: A hazaszeretet és nemzeti öntudat új formái. *Magyar Katonai Szemle*, 8. (1938) 1. sz. 91–96. o.
- Répássy* 1942. *Répássy Miklós*: Kiképzés és katonai nevelés a nemzetvédelem szolgálatában. *Magyar Katonai Szemle*, 12. (1942) 2. sz. 294–299. o.
- Saad* 1938. *Saad Ferenc*: A tisztikar szelleme. *Magyar Katonai Szemle*, 8. (1938) 7. sz. 104–108. o.
- Saad* 1939. *Saad Ferenc*: A tiszt mint a hadseregszellem hordozója. *Magyar Katonai Szemle*, 9. (1939) 6. sz. 86–91. o.
- Simsay* 1923. *Simsay Lajos*: A militarizmus. *Magyar Katonai Közlöny*, 11. (1923) 7–8. sz. 389–398. o.
- Simsay* 1935. *Simsay Lajos*: Magyar szellem a korszerű kiképzésben. *Magyar Katonai Szemle*, 5. (1935) 3. sz. 79–89. o.
- Szabó* 2006. *Szabó Ildikó*: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. *Politikatudományi Szemle*, 15. (2006) 1. sz. 201–248. o.

- Szabó* 1976. *Szabó László*: Katonai elméletek és nézetek a két világháború között. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 1. sz. 96–111. o.
- Szőnyi* 1943. *Szőnyi Miklós*: A fegyelmezés kérdése. *Magyar Katonai Szemle*, 13. (1943) 6. sz. 496–499. o.
- Teodorovits* 1922. *Teodorovits János*: Erkölcsi és nemzeties nevelés a csapatnál. *Magyar Katonai Közlöny*, 10. (1922) 9–10. sz. 622–633. o.
- Toldy-Ősz* 1941. *Toldy-Ősz Lajos*: Az öntudatos hazaszeretet lélektani vonatkozásai. *Magyar Katonai Szemle*, 11. (1941) 3. sz. 681–686. o.
- Tömösy* 1936. *Tömösy Jenő*: A vezér szuggesztív hatása a hadseregre. *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1936) 9. sz. 1–15. o.
- Tömösy* 1937. *Tömösy Jenő*: Magyar harcmód – lelki készség. *Magyar Katonai Szemle*, 7. (1937) 4. sz. 81–86. o.
- Tövisházy-Ferjentsik* 1936. *Tövisházy-Ferjentsik Ottó*: A vezér szuggesztív hatása a hadseregre. Ennek multja és jövője. *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1936) 5. sz. 1–22. o.
- Tuhacsevszkij* 1969. *Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics*: A háború új kérdései. In: Szemelvények a szovjet katonai teoretikusok és katonai írók műveiből (1917–1940). Budapest, 1969. 5–28. o.
- Varga* 1933. *Varga Lajos*: A harcoló katona érzelmei. *Magyar Katonai Szemle*, 3. (1933) 1. sz. 60–82. o.
- Von Seeckt* 1929. *Von Seeckt, Hans*: Egy katona gondolatai. Budapest, 1929.
- Werth* 1920. *Werth Henrik*: A vezetésről. *Magyar Katonai Közlöny*, 8. (1920) 4. sz. 209–223. o.
- Werth* 1935. *Werth Henrik*: Gondolatok a vezetésről. *Magyar Katonai Szemle*, 5. (1935) 1. sz. 1–9. o.

Mihály Boda

MILITARY VIRTUES IN EUROPE AND IN HUNGARY BETWEEN
THE TWO WORLD WARS

(Abstract)

The period between the two world wars is clearly of great importance for the art and science of war, but for military ethics, and within it military virtues, it is mainly significant as a transitional period. The main tendency of change in military virtues during this period was the partial

adoption of innovations while retaining some of the characteristics of the previous eras. Thus, courage, military leadership abilities and discipline all retained their 19th-century national value orientation, but apart from this, they took on 20th- and 21st-century forms of virtue. Thus, in the case of bravery, the commitment to the country based on reason and volition came to the foreground instead of patriotism, in the case of military leadership virtues, the division of tasks and the coordination of execution instead of provision, and in the case of discipline, the autonomy of subordinate soldiers instead of trust in the leader.

Mihály Boda

DIE MILITÄRISCHEN TUGENDEN IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT
IN EUROPA UND UNGARN

(Resümee)

Die Zwischenkriegszeit ist zweifellos von großer und eigenständiger Bedeutung für die Kriegskunst und die Kriegswissenschaft, aber für die militärische Ethik und damit auch für die militärischen Tugenden ist sie vor allem als Übergangszeit von Bedeutung. Die Haupttendenz des Wandels der militärischen Tugenden in diesem Zeitraum war die teilweise Übernahme von Innovationen unter Beibehaltung einiger Merkmale der vorangegangenen Ära. So behielten Mut, militärische Führung und Disziplin ihre nationale Werteorientierung des 19. Jahrhunderts bei, nahmen aber darüber hinaus Formen der Tugend des 20. und 21. Jahrhunderts an. So stand bei der Tapferkeit das Engagement für die Heimat im Vordergrund, das auf dem Verstand und dem Willen und nicht auf der Vaterlandsliebe beruhte, bei der militärischen Führung die Aufgabenteilung und Koordinierung der Ausführung und nicht die Fürsorge, und bei der Disziplin die Autonomie der Untergebenen und nicht das Vertrauen in die Führungsperson.

Mihály Boda

VERTUS MILITAIRES ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES
EN EUROPE ET EN HONGRIE

(Résumé)

La période de l'entre-deux-guerres est incontestablement d'une importance capitale et autonome pour l'art et la science militaires. Néanmoins, pour l'éthique militaire, et notamment les vertus militaires, elle est importante surtout comme une période de transition. La principale tendance de l'évolution des vertus militaires dans cette période est l'adoption partielle d'innovations tout en conservant certaines des caractéristiques de l'époque précédente. Ainsi, le courage, la capacité d'encadrement et la discipline sont restés des valeurs nationales comme au 19e siècle, mais d'autres formes de ces vertus conformes aux 20e et 21e siècles ont également apparu. Quant au courage, c'est l'engagement envers le pays fondé sur la volonté et la raison qui a été mis en avant plutôt que l'amour de la patrie. Concernant la capacité d'encadrement, la répartition des tâches et la coordination de l'exécution ont pris de l'importance par rapport à la protection et dans le cas de la discipline, l'autonomie des subordonnés a pris le dessus sur la confiance dans le chef.

Michai Boda

ВОЕННЫЕ ДОБЛЕСТИ В ЕВРОПЕ И ВЕНГРИИ МЕЖДУ ДВУМЯ
МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

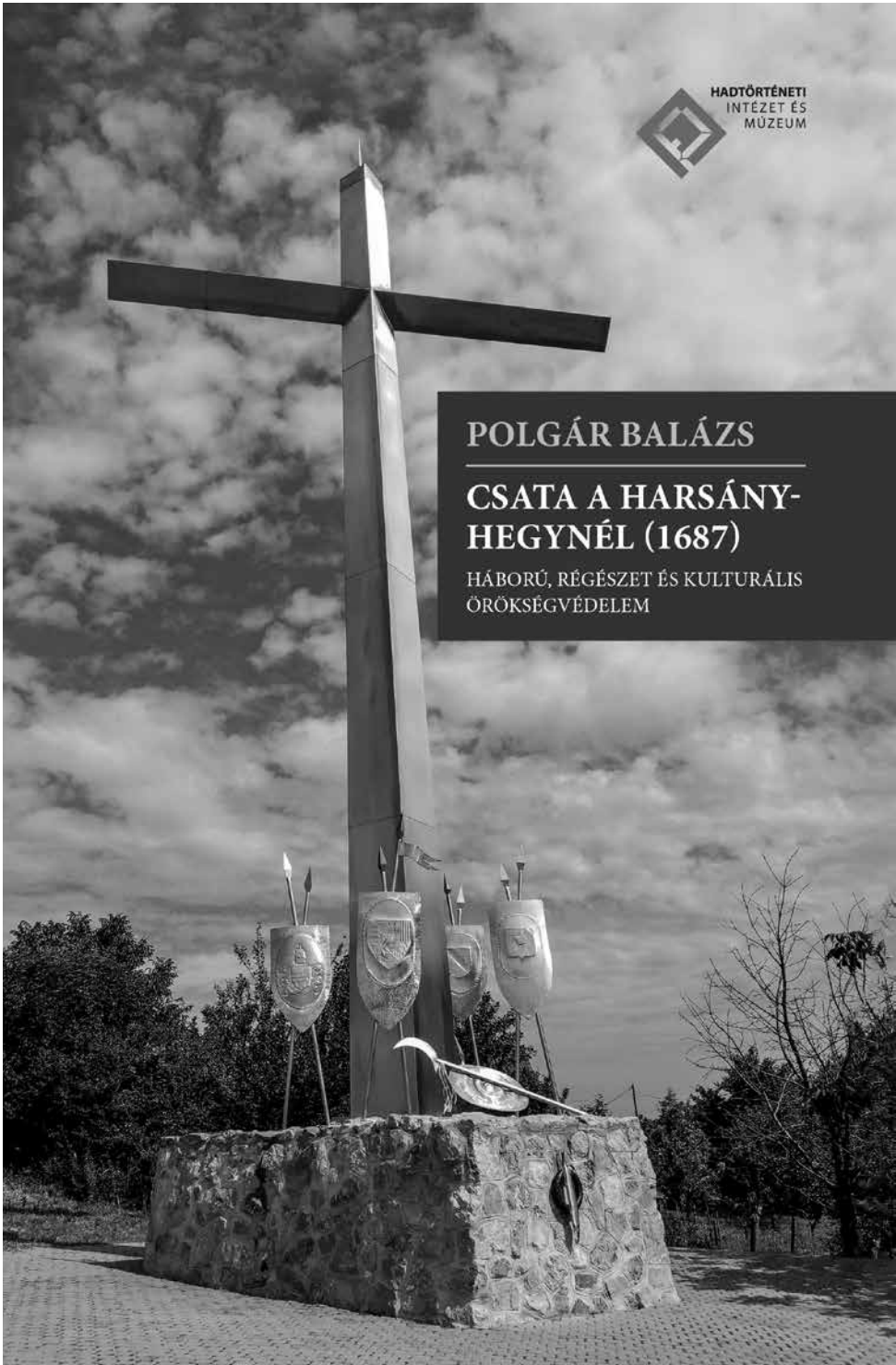
(Резюме)

Период между двумя мировыми войнами имеет явно большое и самостоятельное значение с точки зрения военного искусства и военной науки, а также и для воинской этики, а в её пределах для воинских доблестей ему придаётся значение главным образом как переходному периоду. В этот период изменения самой главной тенденции военных доблестей было частичное принятие новшеств, наряду с сохранением одной части характерной для предыдущего периода. Так, несмотря на храбрость, воинскую руководящую доблесть, дисциплинированность сохранили свою ценностную ориентацию 19-ого века, но были приняты формы доблести 20–21-их веков. Таким образом в мужестве, наряду с патриотизмом и приверженностью к Родине, выдвигается на первый план обязанность на основе воли-разума, в отношении заботы в доблести воинского руководства получает роль распределение заданий и координация их исполнений, а в дисциплинированности вместо доверия к начальству выдвигается подчинительская самостоятельность.

POLGÁR BALÁZS

CSATA A HARSÁNY-
HEGYNÉL (1687)

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉGVÉDELEM

MEGJEGYZÉSEK EGY HONTALANOKBÓL FELÁLLÍTANDÓ HADSEREG MEGSZERVEZÉSÉVEL KAPCSOLATBAN

Az Európai Közös Véderő (European Defence Community) elképzelése

Bevezetés

A hidegháború korszakában a fenyegetettséggel párhuzamosan erősödtek fel az európai integrációra irányuló kezdeményezések. Az Európa szívéig elöretolt szovjet katonai jelenlét egy esetleges konfliktus esetén Nyugat-Európa biztonságának kérdését is felvetette. Az Amerikai Egyesült Államok kivonulása esetén szövetségesei, Nagy-Britannia és Franciaország nem tudták volna garantálni Nyugat-Európa biztonságát; a folyamatot ennél fogva az USA nyugat-európai nagyhatalmi jelenléte határozta meg. Anglia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg ötven évre szóló, a kollektív önvédelemre is kitérő együttműködési szerződést kötött 1948. március 17-én, Brüsszelben. Washington az 1948. június 11-i Vandenberg¹-féle szenátusi határozattal szabályozta a regionális és más kollektív megállapodásokhoz való viszonyát, amely jogi alapot teremtett egy számára elfogadható katonai tömb létrehozásához. 1949. április 4-én, Washingtonban írták alá az Észak-atlanti Szerződést (NATO), amelynek az Egyesült Államok és a brüsszeli „ötök” mellett Kanada, Izland, Dánia, Norvégia, Olaszország és Portugália lettek tagjai.² Az 1948–49-es berlini blokád, majd az 1950-ben kitört koreai háború nyomán a nemzetközi feszültség oly mértékben kieleződött, hogy hatására a Truman-adminisztráció elfogadta a Nemzetbiztonsági Tanács 68-as számú dokumentumának (NSC-68) ajánlását, miszerint az Egyesült Államoknak hamarosan szembe kell néznie a „maximális veszély”, azaz a feltételezett szovjet támadás lehetőségével.³

A nyugat-európai térség hadászati védelmének megerősítését illetően az Egyesült Államok aktív részvételt várt el európai partnereitől. A NATO tagországainak 1950. augusztus 5-ig kellett választ adniuk, mekkora haderő-potenciál felépítésére

¹ Arthur Hendrick Vandenberg (1884–1951) szenátor 1947–1949 között az Egyesült Államok Szenátusának elnöki tisztét töltötte be, meghatározó szerepet játszott az Egyesült Államok hidegháborús politikájában.

² A szerződéshez 1952-ben Görögország és Törökország, 1955-ben a Német Szövetségi Köztársaság is csatlakozott. A szovjet érdekszférában megindult integráció jogi kereteit az 1947–1950 között megkötött bilaterális együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések képezték. A közép- és kelet-európai országok katonai tömbjét a Varsói Szerződéssel, 1955. május 14-én alakították meg.

³ Borhi 2000. 137. o.

vállalkoznak. Az Európa Tanács tanácsadó testülete, amelynek elnöki tisztét Winston Churchill töltötte be, 1950. augusztus 11-én fogadta el az Európai Védelmi Közösségre vonatkozó javaslatot. A terv lényeges elemét, egyben kritikus pontját a Német Szövetségi Köztársaság (továbbiakban: NSZK) bevonása képezte. Miközben Nyugat-Európa védelmi kapacitásának megerősítése az NSZK bevonása nélkül nem volt megoldható, francia részről aggodalmak övezték Németország újbóli felfegyverzését – a háború befejezése után alig öt esztendővel. René Pleven francia miniszterelnök – az európai integrációt kezdeményező Jean Monnet támogatásával – egy nemzetek feletti, közös irányítás alatt álló európai hadseregre vonatkozó javaslatot terjesztett elő 1950 októberében, amely az európai védelmi miniszter irányítása alatt, közös parancsnoksággal, közös költségvetéssel, egyenruhával és fegyverzettel működött volna. Az érintett tagországok a közös hadsereggel párhuzamosan saját nemzeti hadsereget tartottak volna fenn, a Német Szövetségi Köztársaság kivételével, amely kizárólag a közös véderő keretében volt jogosult a haderő újjáépítésére. Az Európai Közös Véderő alapító okmányát a hat résztvevő, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Franciaország, Olaszország és a Német Szövetségi Köztársaság 1952. május 27-én, Párizsban írták alá.

Öt országban megindult a javaslat parlamenti jóváhagyását előkészítő folyamat, ám Franciaországban a parlamenti választásokat megelőző pártviszályok oda vezettek, hogy a francia parlament 1954. augusztus 30-án tartott ülésén 319 kontra 264 szavazattal a közös hadsereg felállításának elhalasztása mellett döntött.

A kelet- és közép-európai országokból érkezett menekültek bevonása

Az Európai Közös Véderő tervének meghiúsulása utat nyitott az euroatlanti integrációnak. A nyugat-európai amerikai katonai jelenlét megerősítésére kézenfekvő megoldásnak mutatkozott a hadra fogható menekültek toborzása. Az Egyesült Államok kongresszusa 1950. július 30-án fogadta el ifjabb Henry Cabot Lodge⁴ republikánus szenátor azon törvényjavaslatát, amely lehetővé tette külföldi állampolgárok besorozását az amerikai hadseregbe. Ennek értelmében az aktív szolgálatot vállalók öt év elteltével – szolgálat közben történt elhalálozásuk esetén posztumusz – elnyerték az amerikai állampolgárságot. A szovjet tömbből érkezett menekültek katonai megszerzésére Charles J. Kersten⁵ képviselő, a balti államok szovjet annektálását, egyben a kommunista agressziót vizsgáló parlamenti különbizottság elnöke 100 millió dol-

⁴ Henry Cabot Lodge, Jr. (1902–1985), az Egyesült Államok szenátusának tagja, 1953–1960 között az USA ENSZ-nagykövete, az Eisenhower-adminisztráció hidegháborús politikájának hatékony képviselője.

⁵ Charles J. Kersten (1902–1972), az Egyesült Államok képviselőházának tagja 1947–1955 között, 1953. július 27-től az Észtország, Lettország és Litvánia szovjet annektálásának vizsgálatára alakított különbizottság elnöke.

lárt tartalmazó keret elkülönítésére terjesztett be javaslatot 1951 tavaszán.⁶ Robert A. Lovett védelmi miniszter 1951. december 18-án adott utasítást a Kersten-féle törvénykiegészítés végrehajtására, melynek keretében a NATO katonai szervezetén belül huszonöt, menekültekből álló könnyűhadosztályt szándékoztak felállítani. Feltöltésük során 1955-ig 60 000 fő katonai kiképzését tervezték. A Kersten-féle törvénykiegészítés végrehajthatóságát megkérdőjelezte a polgári vezetés, ugyanakkor az európai szövetségesek körében sem volt népszerű a menekülthadosztályok felállítására vonatkozó elképzelés. Tisztázatlan volt többek között azok viszonya a NATO és az – akkor még megvalósíthatónak látszó – Európai Védelmi Közösség egységeihez.⁷

Dwight D. Eisenhower amerikai elnök személyes megbeszélést folytatott a londoni emigráns lengyel kormány tagjával, az emigráns lengyel fegyveres erőket felügyelő Władysław Anders tábornokkal.⁸ Azt követően, hogy a szövetségesek elfogadták Lengyelország kommunista vezetését, és a britek megkezdték az Olaszországban bevetett 2. Lengyel Hadtest Nagy-Britanniába szállítását, Anders tábornok és emberei 1946. június 15-én ünnepélyes fogadalmat tettek a szabad és független Lengyelországért való küzdelem folytatására.⁹ Az emigráns hadsereg elképzelését Guido Romanelli ezredes, az 1919-ben Budapestre delegált olasz katonai misszió vezetője a honi és külhoni lapoknak adott nyilatkozataiban támogatta.¹⁰

A vasfüggöny mögé szorult országok katonai emigrációinak vezetői nemzeti ellentéteiket félretéve fogtak össze a „rab nemzetek felszabadítása” ügyében. A Lengyel Hadviseltek Szövetsége (Polish Ex-Combatants Association), a Száműzetésben lévő Cseh Légio (Czechoslovak Legion in Exile) és a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége 1950-ben Londonban közös szervezetet hozott létre Federation of Ex-Combatant Association from Central and Eastern Europe (Közép- és Kelet-európai Hadviseltek Szövetsége) elnevezéssel. Megalapítói elképzelése szerint a szervezet minden pártpolitika felett állt: „Ennek a szövetségnek tagjai csak azok a közép- és kelet-európai emigrációs nemzetek katonai szervezetei lehetnek, amelyeknek országai jelenleg a vasfüggöny mögött orosz megszállás alatt vannak. Ezek a katonai szervezetek mentesek kell, hogy legyenek minden saját kül- és belpolitikától, társadalmi és pártpolitikától. Nem foglalkozhatnak nemzeti, nemzetiségi, vagy népi politikával sem, mert ezeknek a kérdéseknek megoldását arra az időpontra halasztják, amikor a felszabadított országokban

⁶ Borhi 2000. 155–156. o.

⁷ Uo.

⁸ Az Anders-hadsereg a Szovjetunió és a lengyel emigráns kormány 1941. július 30-án kötött meg egyezése nyomán a szovjetek által megszállt területeken szerveződött. A szovjet belügyi szervek Katynnál végrehajtott kivégzéssorozatát követően azonban Anders tábornok 1942 tavaszán megtagadta velük az együttműködést. A brit nyomásra szabadon engedett katonákat brit parancsnokság alatt, a Közel-Keleten szervezték át, és az olaszországi hadjárat során vetették be. Sipos 1997. 259–260. o.

⁹ Borhi 2000. 155–156. o.

¹⁰ Romanelli ezredes a katonai emigráció hivatásáról. *Hadak Útján*, IV. évf. 35. sz. 1952. március. 2. o.

az emberi szabadságjogok gyakorlásának már nem lesz semmi akadályá.”¹¹ 1952-ben a szlovákok is csatlakoztak a Szövetséghez.¹²

A törvénytervezet benyújtásakor Lodge szenátor 2500 idegen nemzetiségű önkéntes csatlakozásával számolt. Jóllehet a program vonzerejét növelte az öt év tényleges szolgálat után felkínált amerikai állampolgárság elnyerésének lehetősége, népszerűsítésének elmaradása folytán a jelentkezők létszáma alatta maradt az előzetes várakozásnak. A toborzási felhívásra az 1950-es évtizedben mindössze 2336 személy jelentkezett, a kiképzett újoncok létszáma még a négyszáz főt sem érte el.¹³ A seregbe való jelentkezés buktatóit egy magyar fiatal visszaemlékezése írja le. Horváth G. Rudolf gerelyhajító az Amerika Hangja (Voice of America) rádióadásban hallott a felhívásról. Egy Prágában megrendezett ifjúsági sportversenyt követően a csehszlovák–osztrák határszakaszon, a Dunát átúszva érte el az amerikai megszállási zónát. Az amerikai hadsereg katonai rendészetének linzi irodájában jelentkezett a toborzási felhívásra, onnan a hadsereg elhárító szervéhez (*The United States Army Counter Intelligence Corps – CIC*)¹⁴ kísérték. Visszaemlékezésében arról számol be, hogy az 1951 márciusában, Münchenben tartott felvételi vizsgán angol nyelven kellett kitölteniük a matematikai és alapvető műveltségi feladatokat tartalmazó tesztet, ami eleve megrostálta a Kélt-Európából érkezett, minimális angol nyelvtudással rendelkező fiatalokat.¹⁵ Horváth kiállta a próbát, 1951 szeptemberében az amerikai hadsereg sonthofeni laktanyájába kapott behívót. A lassan gyülekező újoncok létszáma novemberre érte el az 50 főt, ekkor hajóval szállították át őket az Egyesült Államokba. A New Jersey állambeli Camp Kilmer-laktanyában ismét angol katonai szaknyelven összeállított feladatsort kellett megoldaniuk. A megfelelő pontszámot elért jelentkezők a New Jersey állam területén található Fort Dix erődben kaptak alapkiképzést, utána a különleges erőkhöz és a pszichológiai hadviseléshez irányították őket.¹⁶ A Különleges Műveleti Erők (*Special Operations Forces – SOF*) Fort Bragg-i központjában, Aron Bank százados vezetésével került sor a Különleges Erők 10. egységének (*10th Special Forces Group*) megalakítására,¹⁷ amelynek tagjait a hidegháború legrosszabb forgatókönyvére, egy újabb világháború kitörése esetén az ellenséges arcvonal mögötti partizán hadviselésre készítették fel.¹⁸ Horváth katonai szolgálatát az egység németországi bázisán, Bad Tölzben töltötte, 1956-ban őrmesterként szerelt le.

¹¹ A társ-emigrációk katonai összefogása. *Hadak Útján*, IV. évf. 36. sz. 1952. április. 13. o.

¹² Bajtársi élet. *Hadak Útján*, IV. évf. 40. sz. 1952. augusztus. 15. o.

¹³ *Finlayson* 2003. 41. o.

¹⁴ CIC – The United States Army Counter Intelligence Corps: a második világháborútól a hidegháború korai szakaszáig az Egyesült Államok hadseregének elhárító szerve. 1961-től az amerikai hadsereg hírszerző szerve (U.S. Army Intelligence Corps) vette át a szerepét.

¹⁵ *Horváth* 2003. 43. o.

¹⁶ *Carter* 2015. 117. o.

¹⁷ *Horváth* 2003. 45. o.

¹⁸ SFG 10.

*Az emigráns hadsereg tervének fogadtatása a magyar katonai
emigráció körében*

A szovjet terjeszkedés megállításának terve a Nyugat-Európában élő magyar katonai emigrációt is megmozgatta, a részvételtől majdan kedvezőbb tárgyalási pozíciókat reméltek hazájuk számára – a várva várt fordulatot követően. A katonai emigráció szerepvállalását taglaló írárok a nyugat-európai és az amerikai partnerrel folytatott együttműködéshez egyaránt pozitívan viszonyultak. A Kaliforniában élő Koszorús Ferenc egykori vezérkari ezredes dolgozta ki a Magyar Veteránok Amerikai Szövetségére (M.V.A.Sz.) vonatkozó tervet, mellyel kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „Tökéletesen tisztában vagyok a feladat nagy horderejével és fontosságával. Tudom, hogy milyen mérhetetlenül s döntően fontos lesz – egyrészt a ma magával tehetetlen Magyarország jövője, másrészt az USA s általa a humanitás, emberi szabadság érdekében hozandó újabb áldozat nem hiábavalósága szempontjából, hogy a bolsevizmus alól való felszabadulás pillanatában milyen karhatalmi csapatok vonulnak be elsőnek a Duna-medence kulcsállamába. Ezen karhatalmi csapatok megbízhatóságától és aravalóságától függ ugyanis, a tapasztalat szerint, hogy a reakció s pártszenvedélyek miatt a személyi biztonság egy percre se szüneteljen, hogy a nyugati értelemben vett demokratikus rezsim minden nehézség nélkül megszilárdulhasson.”¹⁹ A veteránszövetségbe való tagfelvétel fontos előfeltételét képezte a politikai megbízhatóság kritériuma: „M.V.A.Sz. rendkívüli tagul felvehető minden magát magyarnak, antikommunistának és antinácinak valló, 18 és 60 év közötti férfi.”²⁰ Miként Koszorús emlékiratában olvasható, az amerikai adminisztráció visszalépése folytán ejtették a javaslatot.²¹

Az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsának előterjesztése nyomán 1953 májusában fogadták el a „Volunteer Freedom Corps”-nak, azaz Önkéntes Szabadság Hadtestnek nevezett, menekültekből álló közös hadsereg felállításának tervét.²² A nemzetközi emigráns hadtest magyar törzsére vonatkozó elképzelések koordinálására Hennyey Gusztáv vezérkari ezredes vállalkozott. Hennyey 1928–1933 között belgrádi, egyben Athénba is akkreditált katonai attasé volt, 1933–1937 között a Honvéd Vezérkarfőnökség 2. osztályát vezette, végül 1944. augusztus 29. és 1944. október 16. között néhány hétig a Lakatos-kormány külügyminiszteri posztját töltötte be. A nyilas-hungarista hatalomátvételt követően letartóztatták. 1945-től 1977. június 14-én, Münchenben bekövetkezett haláláig Németországban élt.²³ Külügyi tapasztalatai folytán otthonosan mozgott a diplomácia világában.

¹⁹ Koszorús 1987. 476. o.

²⁰ Uo. 481. o.

²¹ A döntésben a külpolitikai viszonyok változása is jelentős szerepet játszott; Sztálin halálával és a koreai háború lezárásával jelentősen csökkent a jövőbeni katonai konfliktus veszélye.

²² Borhi 2000. 155–156. o.

²³ Szakály 2003. 133–134. o.

Az „emigráns hadsereg” magyar egységének vezetését illetően Sónyi Hugó gyalogsági tábornok személye került előtérbe, aki 1936. szeptember 5-től 1940. március 3-ig a Honvédség Főparancsnoka beosztást töltötte be. 1945 után a németországi katonai emigráció aktív tagja, a Vitézi Rend főkapitánya volt.²⁴ Mind Henney Gusztáv, mind Sónyi Hugó jelentős szerepet vállalt a németországi magyar emigráció összefogásában. Az amerikai megszállási övezetben elhelyezkedő, müncheni székhelyű Magyar Menekültügyi Iroda Henney, míg az angol megszállási övezetben, Düsseldorf mellett fekvő Magyar Menekültügyi Iroda Sónyi irányítása alatt állt.²⁵

Henney az Egyesült Államok kongresszusának tagjainál közbenjárva igyekezett érvényt szerezni a magyar érdekeknek. Felvette a kapcsolatot a szovjet tömbből érkezett menekültek katonai megszervezésének törvényjavaslatát előterjesztő Charles J. Kersten képviselővel, akivel – miként levelében hivatkozik rá – 1953 szeptemberében az Egyesült Államok németországi nagykövetségén, Bad Godesbergben, majd 1954 júniusában, Münchenben személyes megbeszélést is folytatott. Alvin Morell Bentley politikussal, az Amerikai Egyesült Államok kongresszusi képviselőjével szintén levelezett.²⁶ Henney erőfeszítéseiről Horthy Miklós volt kormányzónak 1953 őszén írott levelében számolt be: „Már biztosítva van az, hogy központi nemzetközi megbeszélésekre Sónyi vezérezredest hívják meg. Így a napokban Kersten amerikai szenátor, aki a DP²⁷ hadsereg felállításáért fáradozik, velem együtt Sónyi vezérezredest hívta meg Bonnba, hogy véleményünket meghallgassa. Nagyon eredményes beszélgetés volt. Most pedig Anders tábornok hívta meg Sónyit megbeszélésre. Bizom abban, hogy ez a kényes és nehéz kérdés is megoldást fog találni. Ahogy a kép jobban kialakul, Sónyi vezérezredes Főméltóságú Uramnak jelenteni fog.”²⁸ Eckhardt Tibornak²⁹ 1953. szeptember 24-én írott levelében Henney részletesen is tudósított a találkozóról: „Most pedig a következőkről szeretnék beszámolni: A napokban meghívást kaptam Mr. Kersten Congressmann részéről, hogy egy európai menekült hadsereg felállítására vonatkozólag felfogásomat közöljem. Bad Godesbergben

²⁴ A 70. életévét betöltött Sónyi életkora és egészségi állapota folytán aligha tudott eleget tenni a feladat kívánalmainak, hosszas betegeskedést követően néhány évvel később, 1958 júniusában Ratingenben elhunyt. *Szakály* 2003. 315–316. o.

²⁵ *Henney* 1992. 153. o.

²⁶ Alvin Morell Bentley (1918–1969), amerikai diplomata, 1942–1950 között Dél-Amerikában, majd Európában volt külszolgálaton. Magyarország iránti érdeklődését megalapozta, hogy 1947–1949 között az Egyesült Államok magyarországi nagykövetségén szolgált.

²⁷ DP: A Szövetséges Haderők Főparancsnoksága a *Displaced Person* (DP) elnevezést használta mindazon személyekre, akik nem származási országukban tartózkodtak. A kategória nem differenciált aszerint, hogy az érintettek hogyan, mikor, milyen okból kerültek távol hazájuktól, általános értelemben használták a kényszermigráció áldozataira. *Frey* 2012. 95–96. o.

²⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 70. o.

²⁹ Eckhardt Tibor (1888–1972), kiscgazdapárti politikus. 1940-ben Horthy Miklós kormányzó és Teleti Pál miniszterelnök megbízásából utazott az Egyesült Államokba, hogy a német orientáció ellensúlyozására kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. 1945 után az antikommunista emigráció egyik vezéralakja, a Magyar Nemzeti Tanács egyik megszervezője volt.

– Bonn mellett – fogadott az amerikai főhadiszálláson, ahol egy egész napot töltöttem. Sónyi Hugó is kapott meghívást – kérésemre. Előadtam felfogásomat, és a mellettek rövid emlékeztetőt adtam át neki angol nyelven. Átbeszéltük e kérdéseket, és mondhatom, nagy megértésre találtam. Ebben Mr. Kirchner részéről – aki szintén jelen volt – nagy támogatást kaptam. Különösen rámutattam arra, hogy a szükséges előmunkálatok mielőbb megtörténjenek, mert azok alapján bármikor könnyen lehet a szükségessé váló szervezést megvalósítani. Érveimet magáévá tette. Jól esett, hogy a nemzeti csoportok közül minket, magyarokat hívott meg Mr. Kersten.”³⁰ Hennyey e találkozóra hivatkozva 1954 szeptemberében tette meg előterjesztését Charles J. Kersten képviselőnek a Bad Godesbergben tartott találkozón. Értelmezését a pszichológiai hadviselés stratégiájába illesztve, az emigráns hadsereg felállításának pozitív hazai lélektani hatásából indult ki, és a program egzisztenciális vonatkozásaival, a menekültek szociális helyzetének javításával zárta azt.

Az ügy megvitatása évekig elhúzódott. Eisenhower elnök, aki 1952-es választási kampányában még „Kelet-Európa felszabadítását” ígérte, 1956-ban tétlenül figyelte a magyar forradalom eltiprását. Jóllehet az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsa az önkéntes haderő felállításának programját 1960-ban levette a napirendről, az elképzelés tovább élt az amerikai magyar emigráció köreiben alászállva. Például az irreguláris keretek között szerveződött „Lövészek” mozgalom tagjai olyan amerikai magyar fiatalok voltak, akik személyes tapasztalatok híján a szüleik elbeszéléseiből ismert Magyarország felszabadítására készültek.³¹

A forrásközlésben közreadott dokumentumok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának 3.2.3. fondjában találhatóak. A dosszié a müncheni Magyar Menekültügyi Iroda egyik munkatársának, a magyar állambiztonsági szervekkel „Rezső”, majd „John Collins” fedőnéven együttműködő Maros Tivadarnak az 1951–1955 között adott jelentéseit tartalmazza. Az egykori magyar királyi honvédtiszt 1922–1926 között a Ludovika Akadémia Műszaki tagozatán végezte tanulmányait.³² 1937-ig különböző helyőrségekben, hosszabb ideig Baján szolgált árkásztiszti beosztásban. Részt vett az Erdélyi és Délvidéki bevonulásban, 1942-ben a keleti hadszíntéren folytatott hadműveletekben. 1942. szeptember 30-án őrnaggyá léptették elő. 1945-ben amerikai hadifogságba esett, 1946-tól Regensburgban, vagyonőri minőségben a Hazahozatali Kormánybizottság képviselőjeként működött. 1948-ban tért haza Magyarországra. A HM Katonapolitikai Csoportfőnöksége letartóztatta, Pehr Imre százados, a Katonapolitikai Osztály, majd a IV. Főcsoportfőnökség katonai hírszerző tisztje 1949. január 24-én, „Rezső” fedőnéven szervezte be. A Münchenbe telepített ügynököt a Németországi Szövetségi Köztársaságban állomásozó amerikai katonai

³⁰ ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 70–71. o.

³¹ Az 1960–1989 között működött mozgalomról Pigniczky Réka *Lövészek/Cold Warriors* címmel 2017-ben forgatott dokumentumfilmje emlékezik meg.

³² Tiszti rangsorolás 1944. 2. k. 145. o.

haderő létszámára, elhelyezésére és fegyverzetére vonatkozó információk gyűjtésével bízták meg.³³

Az „emigráns hadsereg” szervezéséről 1961-ben készített összefoglaló jelentés a müncheni Magyar Menekültügyi Irodát vezető Hennyey Gusztáv 1953–1955 között folytatott levélváltásainak idevonatkozó részleteit dolgozta fel: „A II/3.-c. Alosztály »Rezső« fn. ügynökének anyagai között megvan Hennyey Gusztáv levelezésének egy része, melyet annak tanulmányozása alapján az alábbiak szerint értékelhetünk: »Rezső« anyagaiban 53 db. levelet, illetve azzal összefüggő mellékletet tanulmányoztam. A levelek nem eredetiek, azokat »Rezső« másolta részünkre le. Az anyagok így nem dokumentum jellegűek. A legtöbb levélnél nem állapítható meg a pontos keltezés sem, arra csak »Rezső« jelentéseinek keletkezéséből lehet következtetni, az anyag meglehetősen régi. Az első levél 1953 májusában, az utolsó 1955 szeptemberében íródott. Az értékelést fentiekén kívül megnehezítette az a körülmény, hogy a levelezési anyag nem folyamatos – így pl. összesen két olyan levél szövege van a birtokunkban, melyet Hennyey-hez írtak.”³⁴

A forrásközlés Hennyey Gusztáv, Charles J. Kersten, valamint Alvin M. Bentley amerikai kongresszusi képviselő levélváltásából tesz közzé három levelet, amelyek jelentőségét az adja, hogy az emigráns hadsereg magyar egységének vezetésére vonatkozó terveket körvonalazza. A levelek értelemszerűen angol nyelven íródtak, a fordítás feltehetően a magyar állambiztonsági szervek munkatársának köszönhető.

FORRÁSKÖZLÉS

*Hennyey Gusztáv levele Charles J. Kersten kongresszusi képviselőhöz
(dátum nélkül)*

„Tisztelt Charles J. Kersten
Kongresszus tagja
A képviselőház hivatali épülete
Washington D.C.

Kedves Kersten Úr!
Szeretnék hivatkozni Bad Godesberg-ben 1953 szeptemberében és Münchenben 1954. június 28-án lezajlott beszélgetésünkre azzal kapcsolatban, hogy Nyugat-Németországban milyen problémák merülnek fel a hontalanokból felállítandó hadsereg szervezésével kapcsolatban. Bizonyára emlékezni fog arra a memorandumra, melyet

³³ ÁBTL 3.2.1. Bt-915/1. „John Collins” dosszié, 83. o.

³⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 69–70. o.

azzal a kérdéssel kapcsolatban átnyújtottam Önnek, mivel a kérdés nagy fontosságú. Engedje meg, hogy hivatkozzak az Ön »javaslatára«, melyet Ön néhány héttel ezelőtt adott át a kormánynak, és amelyben Ön a következőket írta: »Az elnök azonnal rendelje el a nemzeti katonai egységet (a vasfüggöny mögötti országokból menekült személyek felállítását), melyre az 1951-es évi kölcsönös biztonsági törvény 101/a cikkelye feljogosítja. Az ilyen jellegű katonai egységek tettekkel bizonyítanak a kommunista birodalmon belül rabságban élő millióknak, hogy szilárdan kitartunk velük reményükben és a szabadságért és a nemzeti függetlenségért vívott harcukban. Ez magában foglalja a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő személyek nagy számát és a kommunista uralom alatt álló egyéb katonai létesítményeket.«

Úgy vélem, hogy a legfontosabb probléma mindenekelőtt egy törzs vagy vezérkar (minden egyes nemzetiségi egység részére) megszervezése, amely kb. 10–12 (esetleg kevesebb) főből állana. Ez a törzs azonnal megkezdéné munkáját, természetesen csak az előkészítő munkát, mint pl. a jelentkezők nyilvántartásba vételét, a katonai keret-tervek megszervezését, stb., röviden ezeknek kellene előkészíteni minden szükséges dolgot, mielőtt tovább folytatnánk munkánkat egy hontalanokból álló hadsereg felállításával kapcsolatban.

Ha egyetért ezekkel az elgondolásokkal – nemcsak a magyarokra vonatkozóan, hanem egyéb csoportokra vonatkozóan is, mint pl. a kozákokra, lengyelekre, ukránokra, oroszokra, szlovákokra, stb. –, megkérem Önt, Drága Uram, értesítsen elhatározásáról. Véleményem szerint megérett az idő ahhoz, hogy hozzáálljunk az előkészítő munkához, főleg a nemzeti törzseken keresztül. A fő kérdés az, vajon rendelkezésre lehet-e bocsájtani a kiválasztott bizottságoknak a szükséges összegeket az 1951-es évi kölcsönös biztonsági törvény értelmében azért, hogy ezek a bizottságok megkezdhessék és folytathassák munkájukat? Mennél előbb kezdik munkájukat, annál jobb, azért, hogy készek legyenek az x napra.

Mivel decemberben és januárban az Egyesült Államokban tartózkodom, szeretnék összeköttetésbe lépni Önnel, Drága uram a fenti problémák megbeszélése érdekében.

Szíves válaszát várva, kiváló tisztelettel:

G. H.”³⁵

A levélhez Hennyey mellékelte a Bad Godesbergben átnyújtott memorandumot:

„Megjegyzések egy hontalanokból felállítandó hadsereg megszervezésével kapcsolatban:

- 1) Egy hontalanokból megszervezett hadseregnek, vagy legalább ilyen hadsereg kereteinek a felállítása nagy erkölcsi hatással lenne a vasfüggöny mögötti országokra, valamint az emigrációra.

³⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 72–73. o.

- 2) Ennek a hontalanokból álló hadseregnek a következő feladatai lennének:
 - a) háború esetén ez a hadsereg lenne a felállítandó katonai egységek kerete, mely egységeket katonaszökevényekből és katonai szolgálatra alkalmas személyekből töltenének fel. (Amíg az általános helyzet, különös tekintettel a külpolitikára, nem elég világos, szigorúan tilos szökésre biztatni vagy bátorítani embereket. A kérdést a legnagyobb óvatossággal kell kezelni.)
 - b) Biztonsági (rendőri) szervként való tevékenykedés. Attól függetlenül, hogy a nép nagy többsége esetleg kommunista ellenes, a felszabadítás kezdetén mindig szükség van nemzeti biztonsági szervezetre, még akkor is, ha az országot a NATO hadseregek szállnák meg.
 - c) Egy nemzeti hadsereg magját szolgálná.
- 3) A különböző nemzetiségű emigránsokat illetően csak a lengyelek és ukránok képesek bizonyos számú katonai egység felállítására. A többi nemzetiségűekből csak kisebb egységeket lehetne szervezni. Mindamellet, ezeknek az egységeknek a száma és létszáma nem túlságosan lényeges, (nem konkurálhatnak a NATO erőkkel) a következő szempontokat azonban szem előtt kell tartani:
 - a) Lesznek olyan keretszervezetek, melyeket szükség esetén teljesen fel kell tölteni.
 - b) Azok a kisebb egységek jelképezik a nemzeti hadsereget, amennyiben fenntartják és támogatják a katonai szellemet és felszabadulás után az új nemzeti hadsereg magját alkotják.
- 4) Ezen szempontokra való tekintettel a következő szervezési problémákat kellene megoldani:
 - a) A katonák nevérol jegyzéket kell készíteni (aktív szolgálatban, vagy tartalékban).
 - b) Ezt azért kell megcsinálni, hogy kidolgozhassuk a keretszervezetek (gyalogos, tüzér, műszaki egységek, páncélos járművek, kiszolgáló szervezetek, vonatszolgálat, stb.) felállítására vonatkozó terveket a rendelkezésre álló létszámnak megfelelően.
 - c) Néhány kisebb egységet kell megszervezni, mint a később felállításra kerülő nemzeti hadsereg jelképét.
 - d) Létre kell hozni egy központi katonai bizottságot, melynek azokkal a kérdésekkel kell foglalkoznia, melyek a SHAPE³⁶ utasításai és irányítása következtében felmerülhetnek.
- 5) Részletes terveket csak akkor kell kidolgozni, amikor az elvi kérdéseket már tisztáztuk.

³⁶ SHAPE: Supreme Headquarters Allied Powers Europe – az Európai Szövetséges Haderő legfelső parancsnoksága a NATO keretében.

6) Egy hontalanokból álló hadsereg felállítása következtében sok emigráns munkát találna, amely természetesen sokat segítene a nemzeti emigráció általános helyzetén.”³⁷

*Alvin M. Bentley kongresszusi képviselő Hennyey Gusztávhoz írt levelének részlete
(1955. március 25.)*

Az alábbi levélből kitűnik, hogy az Egyesült Államok politikusai időközben túlléptek a hontalanokból szervezett, korabeli műszóval élve: DP-hadsereg elképzelésén, a levél írója mindazonáltal néhány teoretikus kérdést tett fel a számos nehézségbe ütköző elképzeléssel kapcsolatban.

„Január 28-i levelére, melyben Ön felvetette a kérdést, hogy DP bázis alapján fegyveres alakulatok létesüljenek, és esetleg hadsereg törzse létesüljön, értesítem – és Ön ezt megállapíthatta, – hogy ilyen elgondolásokkal egy idő óta nem foglalkoztunk. Ezzel kapcsolatban több kérdés merült fel, néhányat az alábbiakban felsorolok azzal a kéréssel, hogy Ön beható megfontolás tárgyává tenni szíveskedjék:

- 1) Hogyan képzelik el, hogy az egyes nemzetiségbeli törzseket közös munkában lehetne egyesíteni?
- 2) Ha létrejön egy menekültekből álló hadsereg, hogyan kellene a parancsnokokat (tiszteteket) kiválogatni?
- 3) Hogyan kellene a főparancsnokot kiválogatni? Ki lehetne ez a személy és milyen nemzetiségű?
- 4) Mi legyen egy ilyen szervezet közeli és távolabbi célja? Más szóval az alap-programja?
- 5) Megegyeznek-e a többi külföldi emigráns szervezetek – antikommunisták – elgondolásai az Ön előterjesztésével?
- 6) Befogadná-e valamelyik állam az ilyen törzseket megalakulásuk esetében?
- 7) Mít várnak azoktól az amerikai segélyező hatóságoktól, melyeket ez a kérdés érdekelne?
- 8) Milyen kedvezményeket élveznek jelenleg a különböző emigráns csoportok személyi szempontból?

Az a tény, hogy a Kongressz 1951 óta az ún. Kersten-indítványt fenntartotta, bizonyíték arra nézve, hogy a mai kormány az Ön levelében kifejtett alapelveket fenntartja. De azt hiszem, hogy a fenti kérdések tisztázása előtt korai volna esetleg rendelkezésre álló összegekről beszélni – Ön ebben bizonyára egyetért velem.

³⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 73–74. o.

Őszintén hiszem, hogy Önnek módjában lesz a felvetett problémákat részben vagy egészben megoldani. Válasza nagyon fog érdekelni. Az ügyre vonatkozó általános elgondolásának nagy értékeléséhez szó sem fér.

Tisztelettel őszinte híve:
Alvin M. Bentley M.C.”³⁸

Hennyey Gusztáv Alvin M. Bentley kongresszusi képviselőhöz írt válaszlevelének részlete (dátum nélkül)

„Fogadja köszönetemet a f. év március 25-én kelt megtisztelő soraiért, melyekre a következőkben kívánok válaszolni:

Örömmel vettem tudomásul, hogy a Staff³⁹ felállítását illetően szóbeli és írásbeli javaslatomat magáévá tette. Amióta Európából visszatértem, még jobban kialakult bennem azon felfogás, hogy elsősorban Staff-ok szervezésére lenne szükség, nem pedig DP hadseregek felállítására. Utóbbiak létesítése csak nemzetközi bonyodalmakat válthatna ki, viszont konkrét hasznot a jelen viszonyok között nem hoznának. Staff-ok létesítése azonban pozitív eredményeket jelentene, amennyiben azok előmunkálatai alapján adott esetben szervezetek, illetve katonai egységek felállítása könnyen lehetne megvalósítható. A feltett kérdésekre válaszaim a következők:

1) Az egyes nemzeti csoportok egy-egy kb. 10–12 főből álló Staff-ot állítanának fel, melynek feladata a 4. pontban van körvonalazva.

Alapfeltétel lenne: az egyes nemzeti Staff-ok kizárólag a Párizsban székelő SHAPE-nek lennének alárendelve, és annak irányítása alatt állnának. Az egyesített csoportok élére semmiképp sem szabadna egy, a nemzeti csoportokból származó közös parancsnokot állítani, hanem csakis egy, a szövetséges erőktől származó magasabb rangú tisztet.

2) Az egyes nemzeti csoportok megneveznek 3–3 tábornokot vagy ezredest, akik közül a SHAPE kiválaszt egyet-egyét, aki a törzs többi tagját szervezi meg.

3) Ez csakis a SHAPE által a „Szövetséges Erőktől” kiválasztott tábornok lehetne. (lásd 1.)

4) Közeli cél az emigráció hadrafogható embereinek nyilvántartásba vétele, keret-személyek kiképzése, keretek legszükségesebb mérvű előkészítése, mozgósítás kidolgozása, hogy mindezek alapján működőképes, szükség esetén minél előbb felállítható legyen.

Távolabbi cél a vasfüggöny mögötti országunk felszabadítása esetén, ország és vidéki ismeretekkel rendelkező egységek és személyek támogató közreműködése a megszálló erők intézkedése szerint, továbbá csendőrség és rendőrség – amelyek kü-

³⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 76. o.

³⁹ Staff: törzs(kar).

lönös fontossággal bírnak –, valamint közigazgatási személyek bevetése és a rend helyreállítása, s oly keretek előkészítése, amelyek az átfutó, megbízhatónak talált emberanyaggal volnának feltöltendők. Mindez papírmunkát jelent, amely az egyes Staff-ok által feltétlenül bizalmasan lenne kezelendő.

- 5) Megállapítást nyert, hogy az egyes comiték⁴⁰ a tervbe vett Staff-ok felállítását örömmel vennék. Erről konkrét formában éppen a titoktartás végett megbeszélés nem történt, és erre csak az elvi döntés után kerülhetne sor.
- 6) Eddig tudomásom szerint csak Spanyolország vállalná az ilyen Staff-ok befogadását. Felfogásom szerint abban a pillanatban, amelyben a NATO kézbe venné a vezetést, a tagállamok országaival is lehetővé tenné a szervezést. Éppen ezért bír olyan nagy jelentőséggel, hogy a szervezést a NATO vegye kézbe.
- 7) Az amerikai relief agenciek⁴¹ nincsenek belekapcsolva az említett kérdésbe.
- 8) Személyi kedvezményt nem élveznek.

Miután a Staff-ok felállításának kérdésében az elvi döntés megtörtént, hozzá kellene látni a többi nemzeti comiték-kal való megbeszéléshez, amelyek eredménye alapján a konkrét tervek (létszám, feladatkör, költségkihatás, összműködés, stb.) kidolgozást nyernének, hogy azokat Önnek felterjeszthessük.

Igen hálás volnék, ha az elvi döntés megtörténne, hogy a munka mielőbb kezdetét vehesse.

Engedje meg Mr. Bentley, hogy fáradozásaiért ez ügy érdekében hálás köszönetet mondjak. Fogadja stb.

G.H.⁴²

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
A magyar ellenállás 1952.	A magyar ellenállás. Otthoni üzenet. <i>Hadak Útján</i> , IV. évf. 35. sz. 1952. március. 4. o.
<i>Borhi</i> 2000.	<i>Borhi László</i> : A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében, 1945–1968. Budapest, 2000.
<i>Carter</i> 2015.	<i>Carter, Donald A.</i> : Forging the Shield. The U.S. Army in Europe, 1951–1962. Washington, D.C., 2015.

⁴⁰ Comité: bizottság.

⁴¹ Relief agencies: segélyező hivatalok – nem sikerült tisztázni, pontosan mely ügynökségekre utalt a levél szerzője.

⁴² ÁBTL 3.2.3. Mt-138/3. „John Collins” dosszié, 77–78. o.

- Finlayson* 2003. *Finlayson, Kenn*: The Lodge Act. *Special Warfare: The Professional Bulletin of the John F. Kennedy Special Warfare Center and School*, 16. (2003) 1. sz. 41. o.
- Frey* 2012. *Frey Dóra*: Menekültek és menekülők – A második világháborút követő kényszermigráció nemzetközi jogi háttere. *Jogi tanulmányok*, 20. (2012) 2. sz. 95–108. o.
- Hennyey* 1992. *Hennyey Gusztáv*: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Budapest, 1992.
- Horváth* 2003. *Horváth, Rudolf G.*: Escape from Behind the Iron Curtain: The Odyssey of a Lodge-Act SF Soldier. *Special Warfare: The Professional Bulletin of the John F. Kennedy Special Warfare Center and School*, 16. (2003) 1. sz. 36–45. o.
- Kantner* 1970. *Kantner, Arnold*: The European Defence Community in the French National Assembly: A Roll Analysis. *Comparative Politics*, 2. (Jan. 1970) 2. sz. 203–228. o.
- Koszorús* 1987. Koszorús Ferenc emlékiratai és tanulmányainak gyűjteménye. S. a. r. *Varsa Istvánné*. (Magyar Történelmi Kutató Társaság, 10.) [Englewood, N.J.], 1987.
- SFG 10. 10th Special Forces Group (Airborne): History. *United States Army Special Operations Command*. <https://www.soc.mil/USASFC/Groups/10th/history.html> (A letöltés időpontja: 2021. április 18.)
- Sipos* 1997. Lengyel fegyveres erők. In: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A – Zs. Főszerk. *Sipos Péter*. Budapest, 1997. 259–260. o.
- Szakály* 2003. *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Budapest, 2003.
- Tiszti rangsorolás 1944. A m[agyar] kir[ályi] honvédség és csendőrség tisztjeinek és hasonállásúaknak 1944. évi rangsorolása. Budapest, 1944.

Ágnes Jobst

NOTES ON THE ORGANISATION OF AN ARMY OF DISPLACED PERSONS
The Idea of the European Defence Community

(Abstract)

The Cold War era was accompanied by integration efforts in the military field as well. The Soviet threat following the Second World War gave rise to the idea of the European Defence Community, which was thwarted by French opposition to the arming of the Federal Republic of Germany. From then on, the military defence of Western Europe was carried out within the framework of Euro-Atlantic integration.

Complementing the participation of US troops stationed in Europe and the Western European countries concerned, the idea of creating units of so-called displaced persons, including fugitive soldiers fled from the countries of the Soviet Bloc and young people who were ready to go to war, was raised. The idea was received positively by the military emigrants who had fled the Socialist countries, whose leaders hoped that it would lead to a possible political turn at home and give them a better position of negotiation.

The exchange of letters published in the source publication outlines the idea of a Hungarian emigrant unit.

Ágnes Jobst

ANMERKUNGEN IM ZUSAMMENHANG MIT DER ORGANISIERUNG
EINES AUS HEIMATLOSEN AUFZUSTELLENDEN HEERES
Die Idee von der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft
(European Defence Community)

(Resümee)

Die Zeit des Kalten Krieges war auch von Integrationsbemühungen im militärischen Bereich begleitet. Die sowjetische Bedrohung nach dem Zweiten Weltkrieg ließ die Idee der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft aufkommen, die jedoch am französischen Widerstand gegen die Aufrüstung der Bundesrepublik Deutschland scheiterte. Von da an wurde die militärische Verteidigung Westeuropas im Rahmen der euro-atlantischen Integration verwirklicht.

Unter Beteiligung der in Europa stationierten US-Truppen und der betroffenen westeuropäischen Länder wurde die Idee entwickelt, Einheiten aus sog. Heimatlosen (*displaces person*) zu bilden, also von aus den Ländern des Ostblocks geflüchteten Soldaten und von jungen Menschen, die für den Krieg mobilisiert werden konnten. Die Idee wurde von den militärischen Emigranten, die aus den Ländern des Sowjetblocks geflohen waren, positiv aufgenommen, da sich deren Anführer davon eine mögliche Wende im eigenen Land und eine bessere Verhandlungsposition versprochen.

Der in der Quellenpublikation veröffentlichte Briefwechsel umreißt die Idee der Einheit der ungarischen Emigranten.

Agnes Jobst

COMMENTAIRES SUR L'ORGANISATION D'UNE ARMÉE
DE PERSONNES DÉPLACÉES

Le projet de la communauté européenne de défense

(Résumé)

L'époque de la guerre froide s'est également accompagnée d'efforts d'intégration dans le domaine militaire. Le projet de la communauté européenne de défense est né de la menace soviétique après la Seconde Guerre mondiale, mais il n'a pas pu aboutir en raison l'opposition française à l'armement de la République fédérale d'Allemagne. Dès lors, la défense militaire de l'Europe occidentale fut mise en œuvre dans le cadre de l'intégration euro-atlantique.

Il est alors évoqué l'idée de créer des unités de personnes déplacées provenant des pays du bloc de l'Est et de recruter des jeunes mobilisables avec le concours des troupes américaines stationnées en Europe et des pays d'Europe occidentale concernés. L'idée a été bien accueillie par les émigrations militaires ayant fui les pays du bloc soviétique. Les chefs des émigrés espéraient un éventuel retournement de situation dans leur pays et de meilleures positions de négociation grâce à ce projet.

La correspondance présentée dans cette publication de source esquisse le projet d'une unité d'émigrés hongrois.

Йобит Агнеш

ЗАМЕЧАНИЯ В СВЯЗИ С ОРГАНИЗАЦИЕЙ АРМИИ, ФОРМИРУЕМОЙ
ИЗ ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА

Идея Европейского Оборонного Сообщества (European Defence Community)

(Резюме)

Эпоха холодной войны сопровождалась интеграционными стремлениями в военной области. После Второй мировой войны советская угроза зародила идею Европейских Объединенных Сил Обороны, которая была сорвана французским сопротивлением в связи с вооружением Федеративной Республики Германии. С тех пор военная оборона Западной Европы осуществлялась в рамках евроатлантической интеграции.

Наряду с американскими частями войск, размещенных в Европе и участием заинтересованных западно-европейских стран, а также и с призывом в армию военнообязанной молодежи возник план создания войсковых единиц из так называемых личностей без отечества (*displaced person*). Это представление было положительно оценено в кругу воинских эмигрантов, бежавших из стран Советского блока, руководители которых надеялись на более благоприятные позиции переговоров, в надежде на возможный отечественный переворот.

Опубликованный в источнике обмен письмами излагает идею венгерского эмигрантского подразделения.

SZEMLE

SZUROMI KRISTÓF

VÉREBEK, BARBÁROK, SZAMARITÁNUSOK Az oszmánkép változatai a 16–17. századi Európában

(*Szent István Társulat, Budapest, 2020. 199 o. ISBN 978-963-277-894-5*)

Szuromi Kristóf a Pázmány Péter Katolikus Egyetem adjunktusa, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főelőadója. Fő kutatási területe a kora újkori európai oszmán-török kép, a szerző ebben a témakörben már több jelentős munkát jegyez.

Az álló formátumú, 17×24 cm-es és kemény fedéllel kötött kiadvány borítóját a zwickauai Marienkirche építáfiumképének, valamint Hans von Aachen *Allegória a tizenötéves háború kezdetén* című, a bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményében őrzött festményének részlete díszíti. A monográfiát bevezető nyitja meg, majd nyolc számozott, tematikus fejezetet követően a felhasznált szakirodalom (források, forrás-kiadványok, szakirodalom) és a felhasznált képek – 27 fekete-fehér illusztráció – jegyzéke rekeszti be.

A kötet alapvetően a szerzőnek *Az ellenségkép árnyékában: az oszmánkép európai aspektusai* című, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának programján megvédett doktori értekezésén alapul. A disszertáció és a megjelent könyv fő vállalása a 16–17. századi európai negatív, semleges, illetve pozitív oszmán-török kép aspektusainak művészeti és irodalmi példákon keresztül történő bemutatása.

A bevezetésben (7–21. o.) a szerző a kora újkori oszmánkép elemzésébe bevont forrásanyag és a témakör annotált historiográfiái áttekintését, valamint a kutatás módszerének ismertetését adja. Általánosságban elmondható, hogy a téma szempontjából releváns primer források műfaja igen változatos, hiszen megtalálhatóak közöttük úti beszámolók, követjelentések, történeti ismertetések, egyházi beszédek, példázatok, imádságok, népénekek, költemények, színművek, valamint újsághíradások egyaránt. Szuromi Kristóf nagy alaposágú elemzése az Országos Széchényi Könyvtár, a Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel), a Bayerische Staatsbibliothek (München), az Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt (Halle), az Universitätsbibliothek Leipzig, a Biblioteka Jagellońska (Krakkó), a Rijksmuseum (Amszterdam), a Groeningemuseum (Brugge) és az Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma) gyűjteményeiben folytatott – figyelmet érdemlő – kutatásaira épül. A kora újkori oszmán-török kép vizsgálatának hazai historiográfiáját áttekintve Waczulik Margit, Horváth Magda, Benda Kálmán, Terbe Lajos, Hopp Lajos, Barbarics Zsuzsa, G. Etényi Nóra, Galavics Géza,

Fodor Pál, Földváry Antal, Péter Katalin és Óze Sándor munkáit említi a szerző. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi kutatás vonatkozásában pedig Carl Göllner, Winfried Schulze, Senol Özyurt, Ulrich Andermann, Thomas Kaufmann, Johannes Ehmann, Almut Höfert, Charlotte Colding Smith, Alberto Saviello, Ingvild Richardsen-Friedrich műveit emeli ki. Szuromi Kristóf a kötetben használt, komplexitásra törekvő vizsgálati módszere a Jan Assmann, Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Michael Baxandall és Gillian Rose által lefektetett, a kulturális transzfer, a kulturális emlékezet és a vizualizált történelmi kultúra elemzésének munkamódszerét követi.

Az első tematikus fejezet (22–42. o.) a „kegyetlen” oszmán-török kép bemutatását adja. A szerző meglátása szerint a negatív törökkép kialakulásában több együttes tényező is szerepet játszott. Konstantinápoly 1453. évi eleste, az 1526. évi mohácsi csata és Buda török kézre kerülése 1541-ben jelentős félelmet váltott ki a Német-római Birodalomban, így a 15–16. századi közép-európai történetírói munkák (például Marcantonio Sabellico, Giovanni Albino és Georgievics Bertalan művei), a rölapok és prédikációk, heroidák és querelák jellemzően barbároknak tartották az oszmán-törököket, illetve a végítélet elhozójának vélték az Oszmán Birodalmat. A történetírói szemlélet ezzel párhuzamosan gyakran humanista érdeklődéssel is ötvöződött, egyes munkák nagy figyelmet fordítottak a törökök származásának és harcmódorának ismertetésére. Érdekes megállapítás, hogy a vallásháború korszakának irodalmában az iszlám nem egy esetben látható párba állítva a katolikus hittel vagy éppen a protestáns vallással. A kettős Antikrisztus-szemléletnek sajátos vetületét képezhetik például az egyszerre török- és protestánsellenes 16–17. századi Korán-cáfolatok. A negatív törökkép további példáiként több allegóriáról is olvashatunk a fejezetben, a sorból talán leginkább figyelemreméltó ábrázolások Hans von Aachen – a tizenöt éves háborúhoz kapcsolódó – munkái.

A második, rövidebb tematikai rész (43–48. o.) az 1571. évi lepantói csata után kibontakozó, jóval árnyaltabb oszmánkép történelmi hátterét és forrásbázisát jellemzi. Általánosan elmondható, hogy az Oszmán Birodalom által jelentett fenyegetéstől távolabb egy jóval semlegesebb hangvételű törökkép is megjelenik. A Konstantinápolyval való élénk diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok, illetve a távoli, gazdag birodalom irányába tanúsított nagyfokú olvasói érdeklődés jótékonyan hatottak az Oszmán Birodalom történetét, politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedését taglaló történelmi munkák kiadására.

A harmadik fejezet (49–92. o.) elején a szerző a törökkép evolúcióját felosztja több – háborús eseményekkel szakaszolt – periódusra, így megkülönbözteti az 1529 előtti időszakot, az 1529–1606, az 1606–1683 és az 1683–1699 közötti időintervallumokat, valamint az 1699 utáni korszakot. Az ellenségkép főbb, 16. századi elemeinek tipizálásához Szuromi Kristóf Winfried Schulze *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* című munkájára (München, 1978) támaszkodva a vallási, kulturális, politikai ellentétek, illetve a társadalmi és erkölcsi különbségek jellemző motívumait említi.

A szerző ezt követően egy rendkívül érdekes allegorikus képet, az újszövetségi irgalmas szamaritánus alakjának percepcióját vizsgálja a közép-európai törökkép kérdésköréhez kapcsolódóan. A zwickau St. Marien-dómban található Adam Schmid (1535–1572) evangélikus lelkész halotti epitáfiumának egy, a szamaritánus történetét ábrázoló – egy Szent Ágostonnak tulajdonított idézettel kísért – képén a művész egy fegyveres török alakot is megjelenített. Az 1574-ben készült, itáliai mesterhez kötött munkával kapcsolatban több, szintén protestáns környezetben született párhuzamot is említ a szerző: a naumburgi St. Wenzel evangélikus templomnak egy ismeretlen mesterhez kötött 16. századi festménye, a zschopau St. Martin-templom egy 1604-ben készült ábrázolása, Christian Berger 1612-ben festett és a kamenzi St. Marien-főtemplomban található munkája, vagy az 1564-ben kiadott, Jost Amman által illusztrált *Biblia* egyik metszete. Szuromi Kristóf az allegorikus kép vizsgálatához több német katolikus, lutheránus és kálvinista prédikációgyűjteményből származó magyarázatot és illusztrációt is beemel elemzésébe. (A szamaritánustörténet török alakkal történő megjelenítésének egy érdekes interpretációját adhatja Guillaume Postel *De la république des Turcs* című, 1560-ban kiadott munkája, amelyben a szamaritánusok leszármazottjaiként jelentek meg a törökök.)

A szamaritánus allegóriájának bemutatása után a harmincéves háború oszmán-török képeről olvashatunk. Elmondható, hogy a korszakban a Német-római Császárság területén a negatív törökkép a törökbarátsággal vádolt (vazallus) Erdélyi Fejedelemségre és a protestánsokra is rávetült. Emellett a kép 17. századi árnyaltságát jól szemléltethetik Daniel Casper von Lohenstein *Ibrahim*, valamint *Ibrahim Sultan* című, továbbá August Adolph von Haugwitz *Obsiegende Tugend; Oder, Der Bethörte doch wieder Bekehrte Soliman* című barokk drámái.

A negyedik fejezet (93–125. o.) Németalföld törökképét mutatja be. Ezt a tematikai egységet Szuromi egy, az irgalmas szamaritánusnak törökalkakkal megformált történetéhez kapcsolódó alkotásnak, Lancelot Blondeel 16. századi festményének (Sint-Janshospitaal, Brugge) leírásával vezeti be. Németalföld esetében érdekes – a felekezeti megosztottságra, a Habsburg-ellenességre, a törökellenes hadszíntértől való fizikai távolságra, illetve az aktív diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokra visszavezethető – párhuzamosság figyelhető meg a törökökről alkotott kép vonatkozásában: az északi (protestáns) tartományokban pozitív, a déli (katolikus) tartományokban negatív kép uralkodott a Fényes Portáról. Általánosságban elmondható, hogy nagy érdeklődés irányult Konstantinápoly felé, a németalföldi törökkép kialakulásában pedig fontos szerepet játszott Ogier Ghiselin de Busbecq 16. század végén kiadott beszámolója (*Legationis Turcicae epistolae quatuor*), valamint Guillaume Postel 16. század közepén írt műve (*De la République des Turcs*). A nagyfokú érdeklődést, illetve pozitív képet kifejező beszámolók, illusztrációk mellett természetesen találunk kifejezetten horrorisztikus képi ábrázolásokat is (Jan Luyken és Jan Claesz ten Hoorn munkái) a németalföldi tartományokban a törökökre vonatkozóan. A fejezet zárásaként a szerző

több németalföldi példát (Dirck Volckertsz Coornhert, Heinrich Aldegrever, Nicolaes van Geelkercken, Pieter Feddes van Haarlingen, Claes Janszoon Visscher és Nicolaes Lastman művei) is hoz az irgalmas szamaritánus bibliai alakjának török utazóként való 16–17. századi megformálásához.¹

A kötet ötödik tematikai részének első fele (126–149. o.) a lengyelországi tatár-, illetve törökképpel foglalkozik. Szuromi hangsúlyozza, hogy a lengyel–litván állam diplomáciai, kereskedelmi vagy kulturális kapcsolata igen összetett volt az Oszmán Birodalommal a 16–17. században. Lengyelország 1525-ben, 1528-ban és 1533-ban is megemeltámadási szerződést kötött a Fényes Portával, sőt Moldva ellen 1538-ban még Konstantinápolyval közös hadműveletekre is sor került. A lengyel–török kapcsolatok vizsgálatakor a szerző részletezően ismertette a Krími Kánsággal, Svédországgal és Oroszországgal való külpolitikai konstellációkat is. Meglátása szerint jól adatolhatóan az 1620-as évek hoztak alapvető törést a lengyel–török kapcsolatokban, 1683-ban Sobieski III. János állama pedig már Bécs elkötelezett és harcra kész szövetségese volt. A szerző a törökökről alkotott lengyel kép kiemelkedően értékes forrásai között szerepelteti Martin Gruneweg 1582–1587. évi keleti útjának beszámolóját és Simeon Lehaci 1608–1618. évi útjának leírását.

A fejezet második része az itáliai jezsuiták törökképével foglalkozik. Az Oszmán Birodalomról és az oszmán–törökökről alkotott – negatív – itáliai kép egyik sarokköve a középkori keresztes háborúk ideológiai programjában gyökerezett, ehhez képest figyelemre méltó megnyilvánulás a jezsuiták missziós tevékenységéhez kapcsolódó jóindulatú törökkép, amelynek fő forrásai között találjuk Giulio Mancinelli, Antonio Possevino és Tirso González de Santalla kéziratban fennmaradt vagy nyomtatásban is megjelent munkáit.

A hatodik fejezet (150–168. o.) a kora újkori magyarországi törökképet jellemzi. Ebben az esetben érdemes lehet hangsúlyozni, hogy a Habsburg Birodalom részét képező Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemség esetében is alapvető motívum volt ezen kép formálódásában a folyamatos katonai veszélyeztetettség. Így a katolikus mellett a protestáns közegekben sem érhető egyértelműen tetten pozitív törökkép Magyarországon. A szászországi, illetve németalföldi, törökalkakkal kísért szamaritánus-allegóriához sem írásos, sem képzőművészeti példa nem társítható a 16–17. századi Magyarországról.

¹ Szuromi Kristóf gyűjtését egy ismeretlen mester 1581-ben készített és a Groeningemuseum-ban (Brugge) őrzött festményével egészíthetjük ki: <https://useum.org/artwork/The-Good-Samaritan-Anonymous-1581>. (A letöltés időpontja: 2021. április 25.) Az irgalmas szamaritánus témaköréhez még egy további párhuzamot említhetünk meg: a francia Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie gyűjteményéből is ismert egy, az újszövetségi szamaritánustörténetet törökalkakkal elmesélő, vászonra készült olajfestmény, amelyet Courtois Guillaume / Guglielmo Cortese (1628–1679) festett 1665 és 1670 között. <https://memoirevive.besancon.fr/ark:/48565/gtr5qx6szb34> (A letöltés időpontja: 2021. április 21.)

A hatodik fejezethez szervesen kapcsolódó hetedik tematikai egység (169–175. o.) egy, a kutatás jelenlegi állása szerint egyedülálló 18. századi, a törökökre vonatkoztatott szamaritánushasonlatot hoz – politikai kontextusba helyezve – II. Rákóczi Ferenc *Vallomások* című munkájából. Szuromi Kristóf érdekes megállapítása, hogy az oszmán-török kép Magyarországon és Erdélyben a 16–17. századi alapokon konzerválódik. Jó példa lehet erre a szamosújvári örmény katolikus plébániában található Szent Hripszime mártíromságát bemutató festmény: az ismeretlen mester 1778-ban készített alkotásán török katonák kínozzák és végzik ki a szentet és társait.

A könyv utolsó, nyolcadik része (176–182. o.) a téma átfogó szintézisét és a lehetséges további kutatás irányainak a kijelölését adja. Szuromi Kristóf összegzőként megállapítja, hogy a kora újkori európai oszmánkép térben és időben is jelentős változásokat mutatott. A pozitív, negatív vagy semleges törökkép fejlődésében a felekezeti hovatartozás, a törökellenes hadszíntértől való távolság, a diplomáciai, illetve a kereskedelmi konstellációk és a kulturális kapcsolatok egyaránt fontos tényezőként határozhatók meg. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza a monográfia, hogy a bemutatott területek törökképei a kulturális csatornáknak köszönhetően egymásra is hatottak, erre pedig szemléletes példát nyújthatnak a törökalkalakkal elmesélt szamaritánustörténet képi megjelenítései.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a monográfiát alapvetően kettősség jellemzi: egyszerre szintetizál és mutat be újabb kutatási eredményeket. A könyv szövegét gondos és következetes lábjegyzetapparátus (382 hivatkozás) kíséri. A recenzens az ismertetett kiadványt a kora újkori európai oszmán-török kép kutatásához értékes, a témával foglalkozók számára meg nem kerülhető munkának tartja. Zárásként csak azt a reményünket fejezhetjük ki, hogy a bemutatott könyv idegen nyelven is közlésre kerüljön a jövőben.

Polgár Balázs

HANÁK BÉLA – SZABÓ ANDRÁS PÉTER

KERESZTVÍZTŐL SÍRKERESZTIG 1–2.**Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában
(1526–1700)**

(*Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak. Magyar Családtörténetek: Források 4–5. – Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria. Historiae Familiarum Hungaricarum: Fontes 4–5.*

*Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Budapest, 2021. 1283 o. ISBN 978 963 416 265 0)*

Az elmúlt év végén terjedelmében és küllemében is impozáns, kétkötetes forráskiadvány jelent meg a Történettudományi Intézet kiadásában. A mű címe minden lényegeset elárul a tartalomról: a magánélet forrásai közül egy jól ismert, de a történettudomány részéről mindeddig kellő figyelemben nem részesített dokumentumtípust, keresztelői, esküvői és temetési meghívókat ad közre, méghozzá egy felső-magyarországi város, Kassa levéltárának teljes fennmaradt anyagát a középkori magyar állam bukásától a 18. század küszöbéig terjedő időszakból. Az első közreadott forrás 1552 végén, az utolsó pedig 1699 tavaszán kelt, azaz közel másfél évszázadot fog át a kora újkori magyar történelemből: éppen a török elleni küzdelmek időszakát a várháborúktól a visszafoglaló háború végéig. (Ennek kapcsán elgondolkodtató: nem lett volna-e érdemes a forrásgyűjtés időszakát 1711-ig, a Rákóczi-szabadságharc végéig, azaz a „rövid 18. század” kezdetéig kiterjeszteni, amikor is egy merőben új, békésebb időszak köszöntött be Magyarország történetében.)

A közölt iratok elsősorban családtörténeti jellegűek, s a kor háborús viszonyai között is a „békés hétköznapiokról”, a mindennapi életről adnak számot. A *Hadtörténelmi Közlemények* olvasóinak figyelmét leginkább a katonáskodókra vonatkozó források kelthetik fel. Márpedig a török elleni küzdelmek korában szinte minden főúr és nemes katona is volt egyben, ez társadalmi és jogi helyzetükből egyaránt következett.

A kötetekről bátran kijelenthetjük, hogy Radvánszky Béla munkássága² óta alig-alig látott napvilágot hasonló méretű és szempontú szisztematikus adatgyűjtés: tudtommal csupán Beszterce városának 16. századi menyegzői meghívói jelentek meg 2005-ben,³ s nem lehet véletlen, hogy az erdélyi város hasonló forrásegyüttesét közreadó szerzők egyikének nevét most a Felső-Magyarország hajdani székhelyének hasonló irat-

² *Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I–III. k. Budapest, 1879–1896.; reprint kiadása: Budapest, 1986. (A képeket vál. és utószó: H. Kolba Judit – László Emőke – Vadászi Erzsébet.)*

³ *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből. S. a. r. Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter. (TDI Könyvek 2.) Budapest, 2005.*

együttesét publikáló kiadvány címlapján is olvashatjuk. Ha csupán két városi archívum meghívóleveleiből önálló kötet láthatott napvilágot, akkor joggal tételezhetjük fel, hogy sok más városi és vármegyei levéltár is gazdag anyaggal rendelkezhet a témában, amelyek feltárása még nem történt meg. Ez nem is csoda, hiszen a pozitivista jellegű forrásgyűjtemények kora lejárt, a rájuk alapozott feldolgozó munka metódusa pedig az eltelt bő száz év alatt jelentősen megváltozott. Napjaink szigorú szakmai szabályai rendkívül időigényes apparátust várnak el a forráskiadványoktól, így erre csak kevesen vállalkoznak.

A most megjelent kiadvány rendhagyó együttműködés keretében jött létre, s erről mindkét szerző szubjektív előszava megemlékezik. Hanák Béla a szó legnemesebb értelmében vett amatőr kutatóként, mérlegképes könyvelői szakmája mellett gyűjti a genealógiai adatok különleges értékű forrásait, többek között az említett meghívókat. A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület elektronikus kiadványában és a *Napút* folyóiratban publikált új eredményeivel már eddig is több ízben járult hozzá nemzeti nagyjaink életrajzi adatainak pontosításához, helyesbítéséhez, korábbi ismereteink bővítéséhez, így például a költő Zrínyi Miklós születésnapjának meghatározásához.⁴ Minderre a világháló egyre bővülő tudományos adattárainak kiaknázása mellett a hazai és a határon túli közgyűjteményekben végzett kutatások révén nyílt lehetősége.

Szabó András Péterrel, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársával is a kassai levéltár kutatótermében ismerkedett meg, s ismeretségük kollegiális együttműködéssé fejlődött. Szabó András Péter maga is megfogalmazta, hogy a „céhbeli” történészek és a „laikus”, autodidakta kutatók közös munkája jelentős eredménnyel járhat. Ennek gyümölcse hullott most minden érdeklődő ölébe, aki a kora újkori magyar nemesi, hivatalnoki, papi és más értelmiségi családok történetére kíváncsi, a bevezető fejezetek pedig módszertani útmutatót is biztosítanak a („profí” és „amatőr”) genealógusok népes tábora és természetesen az egész történettudomány számára. A két szerző együttműködésének eredményeként lényegében olyan mű látott napvilágot, amely jelen formájában nemcsak a szűkebb szakma, hanem „a társadalom szélesebb köreinek hatékony megszólításához” is hozzájárulhat.

A két kötet bevezető apparátusa (17–99. o.) a szerzői előszavak mellett Hanák Béla részletesen tagolt bevezető tanulmányát és Szabó András Péter források elé írt útmutatóját tartalmazza. Az előbbi a közölt forrásokat őrző kassai városi levéltár történetével indít, majd a meghívók és családi események összefüggéseit foglalja össze: 361 eseményhez (keresztelőhöz, lakodalomhoz vagy temetéshez) kapcsolódva 376 meghívót sikerült feltárni. A három életeseményre vonatkozó források persze nem arányosak: keresztelőre szóló meghívó mindössze kilenc van, miközben lakodalomra 255,

⁴ Lásd *Hanák Béla*: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. *Matrikula*, 3. (2013) 4. sz. 15–33. o. <https://macse.hu/matrikula/Matrikula-2013-4.pdf> (A letöltés időpontja: 2021. december 6.) és *Uő*: Zrínyi Miklós nagyszülei és születésének napja. *Napút*, 22. (2020) 4. sz. 3–15. o.

temetésre pedig 112 invitálás maradt fenn. A bevezető részletesen bemutatja a meghívólevelek formai és tartalmi elemeit, a meghívói és meghívotti kört, valamint a három eseményhez kapcsolódó szokásokat, különösen a kora újkorban jóval összetettebb házasságkötési ceremóniák rendjét, ahol a kézfogó (eljegyzés), az egyházi szertartás (esküvő, „hitlés”), illetve a – menyasszony és vőlegény házánál gyakran külön megtartott – lakodalom (és az elhálás) időben elhúzódott és gyakran térben is jól elkülönült egymástól. Mindezt statisztikai adatokat rögzítő diagramokkal és – az egész kötetre jellemző módon – gazdag illusztrációs anyaggal szemléltetik. Az előbbire kitűnő példa lehet a házasságkötések szezonálisának bemutatása, amely megerősíti korábbi ismereteinket a farsangi időszak túlsúlyát illetően, de jól megragadható egy késő tavaszi – kora nyári és egy késő őszi lakodalmi csúcsidezőszak is (80. o. 11. diagram). Hasonlóan tanulságos a halál és a temetés időpontja között eltelt időszak ábrázolása: mindössze az esetek 15%-ában következett be a végtisztesség megadása fél hónapon belül, az esetek zömében 1–3 hónap felkészülési időre, 10% esetében pedig még fél éven is túli időszakra volt ehhez szükség (82. o. 12. diagram). Az illusztrációk közül emeljük ki az 1942-ig Szomajom néven szereplő Kaposfő református anyakönyvének 18. század végéről származó, különösen látványos képi ábrázolásait a keresztelő, a házasságkötés és a temetés szertartásáról (39., 44. és 81. o. 10–11. és 17. kép). Az alapos bevezető tanulmány külön erénye, hogy nem szorítkozik a két kötet forrásbázisára, Hanák Béla ugyanis saját gyűjtésének más közgyűjteményekből feltárt forrásaira, az anyakönyvek (különösen Kassa város matrikuláinak) adataira és a szakirodalom ismert eredményeire – köztük szerzőtársának⁵ és másoknak a témába vágó alapvető munkáira – is kellő mértékben támaszkodik.

A kiadvány törzsszövegét alkotó források elé Szabó András Péter írt rövid útmutatót. A szövegek átírásának munkamegosztása szerint ő a latin és német, Hanák Béla a magyar meghívókat írta át. Utóbbi esetén a (véltető) kiejtési sajátosságokat tükröző, modernizált helyesírást, a német forrásoknál a kis- és nagybetűk, valamint a központozás modernizálása mellett a betűhív, a latin szövegeknél pedig a humanista átírást alkalmazták, de a személy- és helyneveket mindhárom esetben betűhíven közölték. Valamennyi misszilit magyar nyelvű tartalmi összefoglaló (regeszta) vezet be, és csupán szövegkritikai jegyzetek csatlakoznak hozzájuk. A tárgyi magyarázatokat lényegében a levelek szereplőinek életrajzai tartalmazzák: a szerzők mind a feladó, mind a címzett, mind pedig az érintett eseményben szereplő családtagok életrajzi adatait igyekeztek feltárni. Ez önmagában is akkora feladat lehetett, ami teljesen érthetővé teszi Szabó András Péter előszavának ironizáló kiszólását, amely szerint – bár „a világért sem” vallaná be, de mégiscsak – megbánta, hogy belevágott a „szellemi izgalmat és örömet” jelentő közös munkába.

⁵ Szabó András Péter: *Menyegzőtől menyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről. Századok*, 144. (2010) 5. sz. 1027–1083. o.

Maguk a források a sorszámozott események rendjében követik egymást. Mint Hanák Béla bevezetője kapcsán utaltunk rá, 361 életeseményhez 376 meghívó kapcsolódik. A többes meghívók egyrészt abból erednek, hogy olykor a vőlegény és a menyasszony részéről is meghívták a várost, illetve tisztviselőit, másrészt pedig az elhalasztott eseményekre szóló ismételt meghívólevelekkel is számolhatunk. Ez utóbbiak többnyire a lakodalmakra voltak jellemzőek, de még temetés elhalasztására is van adatunk: Báthory István temetését 1605-ben például Bocskai István fejedelem részvételi szándéka miatt kellett elhalasztani, s az özvegy ezért három levelet is írt Kassára. (№ 159.) A közölt dokumentumok száma azonban ennél is több: akad a lezajlott lakodalomról szóló tudósítás és a nászajándék, illetve a lakomához szükséges eszközök, edények beszerzésére, kölcsönzésére, temetési menet biztosítására vonatkozó kérés, egyeztetés is. A kiadvány így mindösszesen 403 levél szövegét tartalmazza.

A forrásokat kísérő óriási életrajzi adattárnak hangsúlyos részét képezik a genealógiai vonatkozások, amelyek által családi és tágabb rokoni hálók rajzolódnak ki. Még a legismertebb történelmi személyiségek esetében is olyan új adatok bukkantak felszínre, amelyeket célzott kutatással csak nehezen lehetett volna feltárni, teljes, szisztematikus adatgyűjtéssel azonban mégis sikerült. Emeljünk ki egyetlen példát: Rákóczi Zsigmondról, a Bogát-Radvány nembeli család fejedelmi ágának megalapítójáról már eddig is tudtuk, hogy vagyonának megszerzéséhez, tekintélyének kivívásához nagyban hozzájárult három szerencsés házasságkötése. Egy most közölt meghívó tanúsága szerint azonban nem is három, hanem négy házasságot kötött: Alaghy Judit, Gerendi Anna és Thelegdy Borbála előtt ugyanis Káthay Borbálát, Káthay Ferenc leányát vette elsőként, még 1585 februárjában oltár elé. (№ 98.)

Lássunk néhány további példát az ismertebb történelmi személyek, hadvezérek, végvári főtiszték sorából, remélve, hogy a szorosán vett hadtörténelem kutatóinak érdeklődését is felkelthetjük a családtörténeti kiadvány iránt. A lakodalmi meghívók között szemezgetve Rákóczi Zsigmond fejedelem későbbi apósa, Alaghy János regéci kapitány és Pásztói Kata házasságkötése (1558) éppúgy figyelmet érdemel, mint I. Ferdinánd neves hadvezére, Forgách Simon volt váradi (későbbi egri) kapitány házassága (1560) néhai Sebastian Pemflinger diósgyőri várnagy leányával, Orsolyával. (№ 4–5.) Tóti Lengyel András, a török elleni védelem során hősi halált halt fonyódi kapitány Zomor Zsófiát vette nőül, s itt mindjárt kettős lakodalomról értesülhetünk, mert a menyasszony testvérét, Katát ugyanekkor (1560) vette el Ládonyi Demeter keszői várnagy. (№ 7.) Az idegen tiszték társadalmi integrációját jelzi többek között Adam von Tatkowitz királyi kapitány (alezredes) házasságkötése Perényi Mihály özvegyével, Székely Katalinnal (1560), de a frigy nem volt tartós, mert rövidebb idő múlva az újdonsült férj haláláról értesülhetünk. (№ 9–10.)

Kassa hadászati jelentőségét jól mutatja, hogy a felső-magyarországi főkapitányok székhelyéül szolgált. Természetes, hogy maguktól a főkapitányoktól is nagyszámú meghívó maradt fenn. A kulcsfontosságú tisztséget 1568 és 1584 között viselő Hans

Ruebertől és családjától például öt invitáció szerepel a kiadványban. A főkapitány harmadik esküvőjére (1578) alsó-ausztriai otthonában került sor: választottja egy protestáns német főúri özvegy, Judith Beheim volt, a lakodalomra azonban a kassai tanács küldötteit is meghívta. (№ 75.) Új feleségétől való mostohalányát két évvel később házasította ki, immár Kassán: saját féltestvéréhez, Karl Rueber tokaji kapitányhoz adta hozzá. (№ 84.) Ugyanakkor Taikowitzhoz hasonlóan Rueber családi kapcsolatai is a magyarországi integráció felé mutatnak: egyik leánya Hans Bartholomäus von Kollonitsch egri főkapitányhoz (1583), a másik pedig enyingi Török István pápai kapitányhoz (a Héttorony foglyaként ismert Török Bálint unokájához) ment nőül (1584). (№ 91. és 96.) Katharina Rueber azonban korán elhunyt, s Török István ezt követően még négyszer nősült. Maga Hans Rueber sem érte már meg második lánya esküvőjét, a sárosi várban hunyt el az 1584. március 13-ára virradó éjjel, s Kassán temették el ideiglenesen, március 24-én. A haláláról tudósító és a temetési szertartáshoz kapcsolódó források rámutatnak arra az utóbbi évtizedek kutatásaiból már ismert, de széles körben még nem tudatosított tényre, hogy az idegen származású császári hadvezéreknek is jelentős szerepe volt a hazai protestantizmus megerősödésében: Rueber saját lutheránus papját, Friedrich Wilhelm Lutzot a temetés után Kassa városa hívta meg vezető lelkésznek. (№ 94.)

A temetési meghívók nemcsak pusztán életrajzi és családtörténeti adatokkal, hanem korábbi téves következtetések helyreigazításával is szolgálhatnak: az Abaffy Miklós tokaji főkapitány haláláról szóló tudósítás révén például tisztázhatóvá vált, hogy a végvári főtiszt Bethlen Gábor fejedelem halála után nem tért vissza II. Ferdinánd hűségére, mert ő maga még Bethlen előtt, 1629. szeptember 29-én elhunyt. (№ 244.)

A néhány keresztelői meghívó közül Kun Györgyét említhetjük itt, aki egy kassai tisztviselőt invitált kislánya keresztelőjére (1626),⁶ s az apa azért érdemel részünkről figyelmet, mert utóbb I. Rákóczi György által megbízott kassai főkapitány-helyettesként („generalatus Cassoviensis locumtenens”) szerepelt. (№ 227.)

Végezetül a 17. század végéről említünk két dokumentumot. Az első Thököly Imre kassai kapitányának, Faigel Péternek a levele, aki 1684-ben házasította ki egyik leányát. (№ 347.) Másik forrásunk pedig Semsey Zsigmond szegedi kapitány temetési meghívója, aki a szalánkeméni csata idején a harci és táborozási fáradalmakban megbetegedve, 1691. augusztus 24-én hunyt el Zenta táján. (№ 355.)

Hosszan folytathatnánk még a sort, de talán ennyi példa is elegendő ahhoz, hogy a kora újkori magyar hadtörténelem személyi kérdéseivel foglalkozó kutatók érdeklődését is felkeltsük a páratlanul adatgazdag forráskiadvány iránt.

A mű használatát a részletes tartalomjegyzék mellett az alapos személy- és helynévmutató is nagyban megkönnyíti. A tudományos apparátus színvonalára pedig mi sem

⁶ A rendkívül igényesen szerkesztett kötetben itt fedeztünk fel egyedül nyomdahibát: a fejregeszta szövegében az esemény tévesen 1627-es évszámmal olvasható.

lehet jellemzőbb, mint hogy 13 oldalas forrásjegyzék (1111–1123. o.) és 116 oldalas irodalomjegyzék (1124–1239. o.) tájékoztat a felhasznált adatok lelőhelyéről. Fentebb már érintettük, hogy a művet gazdag képanyag kíséri, amelyről a szintén részletes képjegyzék (1241–1262. o.) ad kellő eligazítást. Végül említést érdemel, hogy a kötetek első és hátsó előzéklapjain egy-egy, Nagy Béla szakértelmét dicsérő térkép mutatja be a meghívók keltezési helyeit és a bennük szereplő események helyszíneit.

Mészáros Kálmán

ANDREW UFFINDELL

NAPÓLEON 1814
Franciaország védelme

(Ford. Gondos László – Molnár György, Peko Publishing, Hadiakadémia sorozat,
Budapest, 2021. 536 o. ISBN 978-615-5583-27-8)

Se szeri, se száma a francia forradalmi és a napóleoni háborúkkal foglalkozó szakirodalomnak, mivel ennek a közel negyedszázadnak (1792–1815) az eseményei mindig is érdekelték mind a történészeket, mind pedig a közvéleményt. Különösen így van ez I. Napóleon császár esetében, akinek üstökösszerű pályafutása, hadvezéri mivolta, háborúi, államszervező és birodalomépítő teljesítménye minden korban lenyűgözte az emberek többségét; barátot és ellenséget egyaránt. E nagy ember, a „zseniális zsarnok” bukásának története, amely lényegében a Nyeman folyó átlépésétől a waterloo-i csatamezőig tartott, úgyszintén nagy érdeklődésre tartott és tart számot mind a mai napig. Ám az oroszországi hadjárat, majd az európai felszabadító háborúk folyamatában a dráma nagy felvonásai (1812 – Borogyinó és a tragikus téli visszavonulás, 1813 – Lipcse, a „Népek csatája”, 1815 – a „Száz nap” és Waterloo) kerültek a figyelem előterébe, míg az 1814-es franciaországi hadjárat szinte el is felejtődött. Ez köszönhető talán annak, hogy Napóleon jó két és fél hónapos küzdelmét Franciaország és Párizs megvédésére sokáig afféle „reménytelen utóvédharcnak” tekintették, amely során a nagy szövetséges túlerő miatt törvényszerűen előbb-utóbb végül úgyis el kellett buknia. Ám mégiscsak ezek a hadműveletek vezettek a császár első lemondásához, miközben a nagy ellenfél, Sir Arthur Wellesley, Wellington hercege ezt a hadjáratot tartotta Napóleon legzseniálisabb hadvezéri alkotásának. Ezért is volt fontos, hogy Andrew Uffindell, a napóleoni korszak ismert angol történész szakértője 2009-ben egy önálló kötetet szentelt ennek a hadjáratnak, amely tavaly végre magyarul is napvilágot látott.

A szerző a szokásos köszönetnyilvánítások, illetve a kötet szerkesztési elveinek leszögezése után, a mű felvezetésében a híres 19. századi francia festő, Jean-Louis-Ernest Meissonier *A franciaországi hadjárat (1814)* című festményén keresztül mutatja

be azt a komplex feladatot, amelyet Napóleonnak meg kellett oldania, amikor a fent említett év elején szembeszegült a hazáját elárasztó szövetséges csapatokkal. Noha a történészek már többször is foglalkoztak pusztán a hadműveletek leírásával, ám a császár összetett tevékenységét, amely egyszerre irányult országa és trónja megmentésére, részleteiben még nem vizsgálta senki. Elsősorban ez inspirálta Uffindellt a könyv megírására, és persze az általánosan elterjedt, de többnyire hamis mítoszok és megállapítások cáfolatának szándéka.

Az első rész, amely *A közeledő veszedelem* címet viseli, három fejezetre oszlik. Az első a lipcei csata utáni viszonyokat ismerteti, amikor a francia vereség következtében a Rajnai Szövetség felbomlott, és Napóleon szinte az összes szövetségesét (csatlósát) elvezítve Franciaországba szorult vissza. Ugyanakkor a szövetséges nagyhatalmak (Anglia, Orosz- és Poroszország, valamint az Osztrák Császárság) közti politikai érdekellentétek, valamint a veszteségek, illetve a meghosszabodott utánpótlási vonalak miatt az üldözés nem folytatódott azonnal. Sőt, 1813. november 10-én a frankfurti javaslatok alapján Napóleon megtarthatta volna az ún. „természetes határokat” (a Rajna bal partját). A császár azonban addig halogatta ezek elfogadását, amíg a koalíción belül megváltoztak a viszonyok, és december elején már az ő személyének mint a béke egyetlen akadályának az eltávolítása lett a szövetségesek kimondott célja. Ennek végrehajtására pedig december második felében három szövetséges hadsereg kelt át a Rajnán.

A második fejezet Franciaország 1814-es helyzetét és Napóleon tevékenységét mutatja be, amellyel a császár igyekezett felkészülni az újabb hadjáratra. Az ország anyagi és erkölcsi kimerülésével szembesülő uralkodó intézkedések sorozatával igyekezett további erőfeszítésekre sarkallni az adminisztrációt és a lakosságot, ám lényeges politikai engedményeket nem volt hajlandó tenni, így a többség jobbára csupán passzívan figyelte az eseményeket, míg az ellenzék egyre határozottabban szervezkedett. A sorozásnak való mind erélyesebb ellenszegülés, a fegyver- és felszerelési hiány, az itáliai, illetve a spanyol hadszíntéren való lekötöttség, a hazai, valamint a német területeken az erődök kényszerű biztosítása pedig azt eredményezte, hogy Napóleon alig egyharmadnyi erőt tudott a szövetségesekkel szembeállítani a főhadszíntéren, amelynek a többsége frissen sorozott újonc volt. A harcedzett parancsnoki karra, illetve a megerősített Császári Gárdára támaszkodva ugyanakkor a császár rendíthetetlen önbizalommal készült az összecsapásra.

A harmadik fejezet a szövetséges haderő viszonyait elemzi. Noha 1814 elején már több mint egymillió fő állt fegyverben Napóleon ellen, ezek nagy részét különböző hadszínterek és feladatok kötötték le, így a Franciaország szíve ellen irányuló támadásra nagyjából 350 000 fő volt fordítható több lépcsőben. Míg azonban a Rajna középső folyásánál átkelő, lendületes Gebhard Leberecht von Blücher marsall sziléziai hadseregét a porosz és orosz parancsnoki kar torzszalkodása, az utánpótlási nehézségek, illetve a csapatok szétszóródása akadályozta, addig a Svájcban keresztül felvonuló, Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg vezette főszereget a szövetséges

uralkodók, diplomaták és kíséretük állandó beavatkozása a hadművelati tervezésbe, a politikai intrikák, illetve a sereg nagyságából adódó állandó ellátási problémák hátráltatták. A szövetséges csapatok jelentős részét szintén újoncok alkották, de a veteránokkal kiegészítve általában jó teljesítményt tudtak nyújtani; ugyanakkor a parancsnoki kar általános színvonala (különösen a lovasság esetében) hagyott maga után kívánnivalót.

A második, egyben legnagyobb rész, amely *A franciaországi hadjárat* címet kapta, foglalkozik közvetlenül magukkal a hadműveletekkel. Az első fejezet az invázió kezdeti lépéseit taglalja, amelynek során a szövetséges csapatok a Rajna teljes hosszában áttörték a francia kordonvédelmet, majd benyomultak a mögöttes területekre. Noha az északi szövetséges hadsereget Németalföldön sikerült feltartóztatni, addig a határmenti erődök körülzárása után Blücher északnyugatról, Metz irányából, míg Schwarzenberg Svájccon keresztül délnyugatról nyomult előre Párizs felé, maguk előtt tolva a sokkal gyengébb francia csoportosításokat. Noha eközben a szövetséges hadtestek között is rések keletkeztek, az nyilvánvaló volt, hogy erősítések és Napóleon személyes fellépése nélkül az offenzívát nem lehet megállítani, így a császár 1814. január 26-án csatlakozott hadseregéhez.

A második fejezet a hadszíntér viszonyait elemzi. A hadműveletek ugyanis Párizstól keletre, a Szajnától a Marne folyóig terjedő, közel 300 mérföld hosszú medencében folytak, amelyeknek a keleti fele terméketlenebb, míg a nyugati gazdagabb volt. E kisebb folyókkal, mocsarakkal, dombokkal és erdőkkel átszegdelte területet sűrű úthálózat kötötte össze, így igencsak alkalmas volt a manőverező hadviselésre. Az időjárás azonban nem volt kegyes a hadviselő felekhez: 1814 tele az egyik leghidegebb volt Franciaországban, és a nagy lehűlések váratlan felmelegedésekkel, illetve ezzel járó olvadásokkal váltakoztak.

A harmadik fejezet Napóleon színrelépését és első hadműveleteit mutatja be. A császár Vitryben vonta össze csapatait, majd arra törekedett, hogy Blücher és Schwarzenberg seregeinek egyesülését meggátolja. Saint-Dizier visszafoglalása után ezért Blücher gyengébb serege után vetette magát, amelyre Brienne mellett (január 29.) vereséget is mért. Ezt követően azonban Blücherhez megérkeztek az erősítések Schwarzenbergtől, és La Rothière-nél (február 1.) elszenvedett csatavesztése miatt Napóleonnak vissza kellett vonulnia.

A negyedik fejezetből megismerhetjük a császár seregének menetét Nogent-sur-Seine-ba, ahol újjászervezte csapatait, és a Császári Gárda csatlakozása után felkészült a további hadműveletekre. A szövetségesek közben túlértékelték az elért sikert, és úgy döntöttek, hogy a két sereg ismét különválik: míg Schwarzenberg a Szajna völgyében délről, addig Blücher északra kanyarodva, a Marne völgyében közelíti meg Párizst. Ráadásul Blücher két oszlopban vonulva még jobban széttagolta erőit. Ezt felismerve Napóleon – fedező csapatokat hátrahagyva – főerőivel északnak indult, hogy csapást mérjen a sziléziai hadsereg szárnyára.

Az ötödik fejezet a hadjárat francia szempontból legsikeresebb részét ismerteti, amikor február 10–14. között Napóleon négy csatában (Champaubert, Montmirail, Château-Thierry, Vauchamps) egyenként mért vereséget a sziléziai hadsereg részeire, aminek következtében Blücher kénytelen volt Châlons-sur-Marne-ba visszavonulni, hogy újjászervezze súlyos veszteséget szenvedett csapatait.

A hatodik fejezet a szövetséges főserég Párizs elleni lassú előrenyomulását mutatja be, amelyet csak tovább akadályozott a köztük lévő nézeteltérés a háború utáni viszonyokra nézve. Blücher vereségeiről értesülve az óvatos Schwarzenberg már február 15-én elrendelte a hátrálást Troyes térségébe, de a fővárosát féltő Napóleon gyors menettel így is oldalba tudta támadni, és Mormant (február 17.), majd Montereau (február 18.) mellett vereséget mért a szövetséges hadsereg jobbszárnyának csapataira, ami végül egészen a Langres-fennsíkra való visszavonulásra készítette az ellenség főerejét. A francia siker negatív hozadéka azonban az lett, hogy a szövetségesek március 1-én Chaumont-ban megerősítették koalíciójukat, kizárták a különbéke lehetőségét, és tárgyalási alap gyanánt Franciaországnak a forradalom előtti határokat kínálták, amelyet Napóleon nem fogadhatott el. Ugyanakkor február 25-én megszületett az a döntés is, miszerint az előző évi sikeres stratégiát újra alkalmazva, a szövetségesek kifárasztják Napóleont, miközben lehetőség szerint kerülik a vele való nyílt összecsapásokat, és helyette ismét a marsalljaira összpontosítanak.

A hetedik fejezet Blücher második Párizs elleni hadműveletét ismerteti, aki február végén hadseregével ismét támadásba lendült, és a francia fedező erőket visszavetve újra a főváros közelébe jutott. Ám Marmont marsall csapatainak ellenállása miatt a Marne folyón nem tudott átjutni, és Napóleon közeledtének hírére északi irányba vonult vissza. A császár ugyan Craonne-nál (március 7.) vereséget mért a sziléziai hadsereg utóvédjére, de Blücher egyesülni tudott a német területekről beérkező erősítésekkel, és kétszeres túlerőbe kerülve a laoni csatában (március 9–10.) visszaverte Napóleon támadását, aki előbb Soissonba vonult, hogy rendezze csapatait, majd Reims visszavételével (március 13.) igyekezett javítani pozícióját.

A nyolcadik fejezet Schwarzenberg második Párizs elleni előrenyomulását mutatja be, aki Napóleon távozása után vereséget mért a hátrahagyott francia csapatokra, majd Troyes bevételét követően lassan vonult nyugati irányba. Ezzel ugyan lehetőséget adott a császárnak arra, hogy egy gyors menettel Arcis-sur-Aube-nál (március 20–21.) újra oldalba támadhassa, de most elegendő tartalékok álltak a szövetségesek rendelkezésére, így vissza tudták verni a támadást. A vereség után Napóleon megértette, hogy legyengült hadereje már ahhoz sem elég erős, hogy bármelyik ellenséges hadsereget nyílt csatában legyőzze, kikülönített csapatai pedig nem fogják tudni megvédeni Párizst. Ezért döntött úgy, hogy a szövetséges főserég utánpótlási vonalának elvágásával próbálja meg kikényszeríteni annak visszavonulását, így kelet felé nyomult előre. Az elfogott futárposták miatt azonban a terv lelepleződött, így a két szövetséges hadsereg előbb felvette egymással a kapcsolatot, majd végül március 25-én megindultak

Párizs ellen, és még aznap megverték Marmont marsall csapatait. A marsall hiába tett meg mindent, március 29-én – több utóvéd és kikülönítés hátrahagyása után – a szövetséges főerők Párizs elé érkeztek.

A kilencedik fejezet Párizs védelmét vázolja fel. Noha a város volt Napóleon birodalmának központja, különösebben nem volt megerősítve, így Marmont a rendelkezésre álló közel 40 000 fővel a város előtti dombokon vette fel a harcot a szövetségesek nagyjából 100 000 katonájával. A március 30-i csatában szívós ellenállás után a franciák kénytelenek voltak visszavonulni, és magában a városban már – számos legenda és festmény sugalmazásával szemben – nem is került sor komolyabb harcokra. Napóleon rokonai, hívei és kormányának tagjai elmenekültek, március 31-én pedig a szövetséges uralkodók és parancsnokok a gárdaalakulatok kíséretében be is vonultak Párizsba.

A tizedik fejezet a háború végét mutatja be. Napóleon csak március 27-én szerzett bizonyosságot arról, hogy a szövetségesek Párizs felé indultak, és 31-én hajnalban a fővárostól 12 mérföldre délre értesült a kapitulációról. Ekkor Fontainebleau-ba vonult vissza, ahol összevonta csapatait. Noha a császár még mindig jelentős haderő felett rendelkezett, a Párizsban ellenzékiekből felállított ideiglenes kormány törvényen kívül helyezte, marsalljai ellene fordultak, majd hadserege is bomlásnak indult, és végül április 12-én lemondásra kényszerült. Uffindell itt cáfolja a császár állítólagos öngyilkossági kísérletének legendáját, majd a május 30-án Franciaországgal kötött béke ismertetésével, illetve a Bourbon-restaurációra, a „Száz napra” és a bécsi kongresszusra való kitekintéssel zárja a fejezetet.

A harmadik rész, amely *Az összefoglaló elemzés* címet viseli, két fejezetből áll. Az első a hadjárat francia szempontú értékelésével foglalkozik, amelyet sokan Napóleon legnagyobb hadműveletének tartanak. Ebben megállapítja, hogy a császár sikereit aránylag kis (30–50 000 fős) hadseregének gyors mozgásával, jobb felderítésével, helyismeretével, jobban irányítható lovasságával és tűzérével aratta; ugyanakkor éppen elégtelen erői, súlyos veszteségei és kimerülő utánpótlási lehetőségei akadályozták meg, hogy győzelmeit döntő sikerré fejlesztesse. A második fejezet a szövetséges hadvezetést elemzi, és leszögezi, hogy noha az eltérő politikai célok, valamint Blücher, illetve Schwarzenberg különböző habitusa kezdetben akadályozták a hadműveletek egységes vezetését, február végén, március elején a politikai álláspontok egyeztetése és az 1813-ban már bevált felörlő stratégia alkalmazása végül lényegében egy hónap alatt a háború sikeres befejezéséhez vezetett.

A negyedik rész *A civil lakosság sorsa* címnek megfelelően a hadszíntér és a mögöttes területek polgárainak életét követi nyomon a hadjárat alatt. Az első fejezet a szövetséges megszállás alá került francia területeken kialakított közigazgatási rendszert és működését vázolja. A második a szövetséges csapatok ellátását, a rekvirálásokat, illetve a külföldi katonák és a helyi lakosság viszonyát vizsgálja. A harmadik a megszállt területeken a Napóleon által is támogatott ellenállást mutatja be, illetve annak az okait, hogy ez miért nem vált általános méretűvé. A negyedik fejezet a két fél által vívott

propagandaháborúval foglalkozik, amelyből részletesen megismerhetjük a napóleoni rendszert, amely tudatosan torzított híreivel végül teljes körű bizonytalanságot okozott a társadalomban. Az ötödik fejezet a népesség kényszerű mozgásait, meneküléseit, illetve a hadifoglyok sorsát mutatja be, akik számára 1814 első fele kifejezetten nehéz volt. A hatodik a betegek és sebesültek életét, szenvedéseit, valamint az 1813-as év végén kitörő tifuszbajrány borzalmait ábrázolja kifejezetten plasztikusan. A hetedik a hadjárat alatt letarolt vidék hosszú évtizedeken át tartó újjáépítését mutatja be, míg végül a nyolcadik fejezet ezt egy konkrét példán, Bar-sur-Aube városának újjászületésén keresztül vizsgálja.

Az igényes kivitelű, számos képpel és térképpel ellátott, sok személyes visszaemlékezéssel illusztrált kötetet az időjárási viszonyok alakulását, a napfelkeltéket és napnyugtákat ábrázoló táblázat, illetve a szövetséges és francia csapatok általános hadrendjeit tartalmazó függelék, négy nyelvű, a kifejezéseket feloldó fogalomtár, bibliográfia, térképlista és jelkulcs egészíti ki.

A könyvben, mint minden munkában, előfordulnak elírások, kisebb hibák, és hiányosságok is. A tartalomjegyzékből kimaradt a negyedik rész címe (6. o.), Blücher Marne-tól való visszavonulásának kezdőnapja 1814. március 2., és nem február 2. (174. o.). Ami pedig a fordítást illeti, a hadtestek, illetve hadosztályok nem mindig megkülönböztethetők, különösen az ún. „Armee-Abteilungok” esetében, mivel például a cs. kir. I. hadtest is „Armee-Abteilung”, illetve a cári VI. hadtest is, pedig utóbbi alá még két gyaloghadtest is be volt osztva (491. o.). Végezetül: mivel a recensens a létszám- és erőviszonyokat kifejező számokat igencsak „kedveli”, különösen csaták és ütközetek esetében, szívesen látott volna ezekből többet, például a francia és a szövetséges hadrendek mellett (491–504. o.).

Zárásképpen még annyit, hogy a recensens 48-as érdeklődése okán kifejezetten kereste a hasonlóságokat a két korszak hadviselése között, már csak azért is, mivel az 1848–1849-es magyar szabadságharc politikai és katonai vezetői gyakran hivatkoztak a korábbi időszakra, illetve igyekeztek is élni a napóleoni kor példáival. Az 1792-ben a francia Nemzeti Gárda (Nemzetőrség) által Párizs védelmére létrehozott négy táborra (Meaux, Soissons, Reims, Châlons-sur-Marne) épülő rendszer (101. o.) gyanúsán hasonlít a magyar vezetés által 1848-ban az önkéntes nemzetőrség számára kiépített négytáboros (Veszprém, Vác, Szolnok, Arad) elhelyezésre, noha az átvétel nem bizonyítható. Ugyanakkor az erdélyi cs. kir. haderő parancsnoka, Anton Puchner altábornagy 1849. március elején végrehajtott átkaroló hadmozdulata a József Bem vezérőrnagy vezette magyar sereg ellen aligha vethető össze Napóleon 1814. márciusában megkísérelt mélységi manőverével (214–218. o.). Elvégre a császár minden más lehetőségéből kifogyva döntött úgy, hogy a túlerőben lévő szövetséges főszereg utánpótlásának elvágásával próbálja meg kikényszeríteni annak visszavonulását, és ezzel új fordulatot adni a hadjáratnak, megmentve Párizst is. Ezzel szemben 1849-ben összességében Puchner volt túlerőben, és hadmozdulata inkább a Bem által Segesvárnál kiépített védelmi állások megkerülését célozta, és csak másodsorban a Székelyföldre vezető ma-

gyar utánpótlási vonal elvágását. Ráadásul Napóleonnal ellentétben a cs. kir. hadvezér a körülményekhez képest elegendő erőt hagyott „fővárosa”, Nagyszeben védelmére, és amennyiben a cs. kir. és cári helyőrség a megerődített helységben valóban szívósan védekezik, alighanem ki tudott volna tartani addig, amíg a cs. kir. főerők megérkeznek. Így igazából inkább Bem „hazardírozott” legendás hadmozdulatával, nem Puchner, de a szövetséges helyőrség elemi hibáit, majd lelki „összeomlását” kihasználva sikerült neki a téli erdélyi hadjárat sorsát – a magyar fél számára – eldöntő győzelmet aratnia.⁷

A fentieket összegezve a recenzens végül csak ajánlhatja Andrew Uffindell alapos és olvasmányos kötetét mindenkinek, aki meg akar ismerkedni Napóleon köztudatból jobbára kiesett, „elfelejtett” hadjáratával, vagy csak bepillantást szeretne nyerni a bomlófélben lévő bonapartista rendszer végnapjaiba, illetve a hadjáratot elszenvedő civil lakosság túlélésért való küzdelmeibe.

Kemény Krisztián

SALLAY GERGELY PÁL

„HADISZALAGON, KARDOKKAL”

Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020. 179 o.

ISBN 978-963-519-004-1)

A katonai bátorság értékelésére való törekvés már az ókor több nagy civilizációjában megjelent. A római hadsereg számos, harctéren is viselhető kitüntetéssel (*phalera*) rendelkezett, amelyek nevéből a falerisztika tudományág elnevezése is ered. Az egyenruhán hordható kitüntetések az idő előrehaladtával a világ szinte minden hadseregében szolgáló katonák büszkeségévé váltak.

Az új kitüntetések alapításához a legjobb táptalajt a zajló fegyveres konfliktusok szolgáltatták. Az első világháború évfordulójának okán szerencsére több, a világegést különböző nézőpontokból taglaló kiadvány is született. A továbbiakban ismertetett mű a centenáriumi témájú könyvek sorába illeszkedik. A szerző, Sallay Gergely Pál, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének vezetője, akinek munkásságával már eddig is számos hazai kitüntetésekkel és jelvényekkel kapcsolatos cikkben, könyvben találkozhatott az olvasóközönség. (Pl. *Seregszemle fémben, zománcban. A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényei, 1938–1945.*

⁷ Az önkéntes nemzetőrség 1848. augusztus 27-én létrehozott kerületi táboraira lásd *Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Budapest, 1973. 185. o. A Napóleon–Puchner analógiára pedig lásd *Kovács István: Bem tábornok. Az örök remények hőse.* Budapest, 2014. 204–205. o.

Budapest, 2009.; *Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények*. Budapest, 2010.)

A kiadvány előképét a szerzőnek a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain a centenáriumi évek alatt megjelent írásai képezik. Az előszóban tömören képet kapunk a monográfia születésének okairól és céljairól. Bár a múltban több mű is foglalkozott az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús kitüntetéseivel, de magyar nyelven a korabeli forrásanyagra támaszkodó, a tárgykört teljes egészében és csak azt vizsgáló mű eddig nem született. A kiadvány jellegzetesen két részre bontható. Az első rész időrendi sorrendben, a háború évei szerint haladva vizsgálja a változásokat, míg a második rész egy gazdagon illusztrált képes melléklet és adattár.

Mivel a szerző célja a változások bemutatása, a könyv első fejezete a Habsburg Birodalom, majd pedig a későbbi Osztrák–Magyar Monarchia 1914-ig alapított kitüntetéseit ismerteti, az 1757-ben alapított Mária Terézia Katonai Rendtől kezdődően. A fejezet végén viselési sorrend szerint listába szedve láthatjuk a harctéri érdekért adható kitüntetések, amely lista minden háborús évet tárgyaló fejezet végén megtalálható a kötetben, a tárgyévi újdonságok jelölésével.

A következő fejezet az 1914-es év változásaival ismerteti meg az érdeklődőt. A Monarchia próbált felkészülni „kitüntetésfronton” is a háborúra, bár első lépésben csak a Mária Terézia Katonai Rend és a Vitézségi Érmek utáni járadékot rendezték. Mindenképpen érdekes adalék, hogy a Mária Terézia Katonai Rend adományozása élő tagok hiányában köztes megoldást kívánt. Az év fontos kitüntetési változása volt a Vöröskereszt Díszjelvényének megjelenése – amelynek alsóbb osztályaihoz pénzádományozás útján is hozzá lehetett jutni –, valamint a Katonai Érdemkereszt háromfokozatúvá bővülése. Már ekkor megjelentek – a további évekhez képest még jóval kisebb intenzitású – hátországi igénybevételt értékelő kitüntetés-változatok is.

Az 1915-ös esztendő ismertetésében olvashatunk az 1789-ben alapított Vitézségi Érem bronz fokozattal való bővítéséről, amely már teljes egészében a nagy létszámú mozgósítás és a tömeges jutalmazás jegyében született, és az odaítélését is igyekeztek gyorsítani. A morál növelése érdekében 1915-ben határozat született arról, hogy a Vitézségi Érmek ismételten adományozhatóvá váltak, amelyet az arra érdemesek fémpánttal jelezhettek a kitüntetés szalagján. Az évben szabályozás történt még a külföldi kitüntetés adományozás békében megszkott, sőt diplomáciailag is fontos volt az országok között, így a Monarchia katonái is a világ minden részéről részesültek kitüntetésekben. A háború jelentősen csökkentette az adományozó országok számát, viszont növelte a szövetséges országokból érkező kitüntetésekét.

Az 1916-os év ismertetése az uralkodóváltás miatt két részre bomlik. A fejezet első része I. Ferenc József, míg a második az új uralkodó, I. (IV.) Károly által kihirdetett változásokat mutatja be. Az idős császár és király uralkodásának utolsó szakaszában

falerisztikai szempontból meglehetősen tevékeny volt, mivel számos érdemjelet alapított, és szabályozott régebbieket. Ezek közé tartozott a polgári érdemeket honoráló jelvényként feltűzhető Polgári Hadi Érdemkereszt, illetve a Koronás Vas és a Vas Érdemkereszt, a Katonai Érdemérem pedig magasabb fokozattal bővült. A fejezetből megtudhatjuk még, hogy a hadvezetés igyekezett a kitüntetések minél hamarabb eljuttatni azok tulajdonosaihoz, és azokat megfelelő igazolványokkal is ellátni, hogy sikeresen tartsa fenn a lelkesedést a fronton és a hátszországban egyaránt. Gyorsították továbbá a Bronz Vitézségi Érem odaítélésnek menetét. Ez évben született szabályozás a szövetséges oszmán állam által adományozott kitüntetések viselésére is.

Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halála után Károly lépett a dualista állam élére. Az új uralkodó decemberben megalapította a háború egyik ikonikus kitüntetését, a Károly Csapatkeresztet. A Károly Csapatkereszttel egy napon került bevezetésre a könyv címét is adó „kardok” ékítmény is.

Az 1917. év elején és az év folyamán finomították a „kardok” ékítmény odaítélésére vonatkozó szabályokat. A szerző kifejti, hogy az új ékítmény megjelenésével az addigi hadidíszítmény és a hadiszalag részben átminősült a hátszágai katonai teljesítményeket jutalmazó eszközzé. Megtudhatjuk, hogy az évben újabb kitüntetések váltak ismételten adományozhatóvá, amivel a megnövekedett kitüntetési igényeknek próbáltak megfelelni. Az új uralkodó trónra lépése nyomán néhány kitüntetést új arcképpel kellett ellátni. Károly emellett több más változtatást is bevezetett: a Vitézségi Érmeken a német feliratot latin váltotta fel, míg a Katonai Érdeméremre az osztrák császári korona mellé felkerült a magyar Szent Korona mása is. Az év legfontosabb új alapítású kitüntetése a Tiszti Vitézségi Érem volt. Az uralkodó ennél az adományozás jogát magának tartotta fenn, és kikötés volt, hogy olyan tiszt nem kaphatta meg, aki készakarva keverte magát veszélybe, hogy a kitüntetést elnyerhesse. Az év őszén szabályozták a Mária Terézia Katonai Rend igénylésére beadott kérvények szerkesztését és tartalmát, hogy azokról minél előbb tudjon dönten a Rend káptalanja.

Az utolsó háborús évben a szerző az év fontos alapításának nevezi a Sebesültek Érme életre hívását, amelynek alapítása nemzetközi viszonylatban is újdonság volt. Károly újabb kitüntetések ismételten történő adományozását is elrendelte, de mint azt megtudhatjuk, ezekből a módosított külalakú kitüntetésekből vagy egyáltalán nem készült a korszakban példány, vagy csak nagyon kevés. A nyersanyaghiányból adódó gyártási nehézségek miatt rendeletben szabályozták, hogy a kitüntetettek ne kapjanak rossz minőségű és nem előírással külalakú kitüntetéseket. Módosult még a Károly Csapatkereszt adományozhatósága is olyan katonák számára, akik a kitüntetés megalapítása előtt már teljesítették a megszerzéshez szükséges kritériumokat.

A szerző kitér még arra is a záró sorokban, hogy nagyon sok kitüntetés maradt kiosztatlanul a háború végéig, tehát rendeletileg kihirdették ugyan, de a rendjel már nem jutott el az adományozotthoz. Ezeket az ügyeket magyar vonatkozásban az 1930-as évekre sikerült csak rendezni.

A kötethez a szerző elsődleges forrásait a közös hadsereg és a magyar királyi honvédség által kiadott rendeleti közlönyök jelentették, amelyekben a háborús évek alatt megjelentek az új rendszabályok, módosítások és ábrák, rajzok a kitüntetésekhez. Ahogy a leírtakból kiderül, a közlönyök párhuzamos vizsgálata mindenképpen hasznos volt, mivel – néhány esetben – az egyik kiadás helytelenül közölt ábráit, a szöveg hibáit a másik közlönnyel és a kitüntetés ismeretével lehet korrigálni. A bibliográfia számos magyar és német nyelvű szakmunkát és visszaemlékezést is tartalmaz.

A kötet második részét egy képes melléklet és adattár képezi. Itt említhető a könyv gazdag illusztrációs anyaga. A kitüntetések képei mellett számos archív felvétel a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívumából származik. Bőven kerültek a kötetbe kitüntetett személyek képei, adományozási okmányok és viselési igazolványok is. A kitüntetések közül néhányról sajnos csak reprodukciót közöl a könyv, de ezek nélkül nem lehetett volna teljes a kiadvány. Ahol ez indokolt volt, ott a kifejezett érdekességekről is láthatunk speciális képeket, mint például a már nem aranyból vert Arany Vitézségi Érmekbe ütött jelzésekről. A kitüntetések viselését dokumentáló fényképeknek köszönhetően a viselettörténet, illetve az egyenruházat és felszerelés iránt érdeklődők is találhatnak érdekességeket a kötet lapjain.

A fényképes adattárban az 1918-as viselési sorrendben láthatjuk sorban az érdemeleket a hozzájuk bevezetett ékítményekkel, vagy azok nélkül. A kitüntésekről az előlapot és a hátlapot is bemutató fényképfelvételek készültek. A rövid adattári részben olvashatjuk a kitüntetés alapításának időpontját és az esetleges plusz információkat, mint például az ismételt adományozás engedélyezésének időpontját, vagy a megszerzéshez szükséges kritériumokat. Az uralkodói arcképpel ellátott kitüntetések esetében készültek felvételek mind Ferenc Józsefet, mind pedig Károlyt ábrázoló verziókról. Mivel a külföldi kitüntetések az adattárban (értelemszerűen) nem kaptak helyet, azok közül többről a kronológia szerinti fejezetekben olvashat és láthat képeket az olvasó.

Végeredményben Sallay Gergely Pál legújabb monográfiája, a két előző művéhez hasonlóan, hiánypótló, jól sikerült kiadvány. Egyaránt forgathatja azt laikus érdeklődő, vagy pedig a témában elmélyült szakember. A könyv kiválóan mutatja be, hogy a változásokra csak nagyon lassan és körülményesen hajlandó Monarchia próbálta felvenni a ritmust az egyre jobban elhúzódó, és mind a fronton szolgálókat, mind pedig a hátszágban őket igénybe vevő Nagy Háború által diktált tempóval a jutalmazások terén, legyen szó új kitüntetések alapításáról vagy azok odaitélésének gyorsításáról.

Ifj. Tőrös István

RICCARDO RAVIZZA – ROBERTO TODERO

**I PIASTRINI DEGLI IMPERI CENTRALI
Germania ed Austria-Ungheria**

(Riccardo Ravizza, [h. n.], 2020. 90. o. ISBN 979-12-200-7486-5)

A közelmúltban számos, az osztrák–magyar haderő I. világháborús felszerelésével foglalkozó mű látott napvilágot olasz szerzők tollából. Az első ilyen jellegű kötet közel 20 éve jelent meg Siro Offeli munkájaként⁸, de meg kell említenünk Pierpaolo Cocianni 2012-es, az osztrák–magyar rohamsisakokról írott művét⁹ is. Legújabbban a négy olasz szerző által jegyzett *Der Gaskrieg im Ersten Weltkrieg*¹⁰ című könyvet kell kiemelni, annál is inkább, mivel azt az osztrák Verlag Militaria jelentette meg jó nevű szakkönyv-sorozatában. Ez utóbbi munka ráadásul már nemcsak olasz, hanem német és angol nyelven is hozzáférhető.

E sorba illeszthető a Riccardo Ravizza – Roberto Todero szerzőpáros 2020-ban megjelent munkája, amely a központi hatalmak, ezen belül a Német Császárság és Ausztria-Magyarország személyi azonosító jegyeinek, avagy dögcéduláinak átfogó bemutatását tűzte ki célul.

A 90 oldalas mű két részre oszlik: első felében a német, a másodikban az osztrák–magyar azonossági jegyekkel ismerkedhetünk meg. A szerzők mindkét részben az alapoktól kezdik a bemutatást, ennek megfelelően az első ismertetett típus a német 1869 M azonossági jegy, amelynek első „éles bevetésére” az 1870–71-es, Franciaország ellen vívott háborúban került sor. Ezzel együtt az összes 1918-ig bevezetett német azonosságijegy-típust ismerteti a könyv, általában egy-egy oldalpáron, rajzokkal és tárgyfotókkal gazdagon illusztrálva. Nagy hangsúlyt kap a jegyeken olvasható kódok értelmezése, ezért külön fejezetet szenteltek az alkalmazott rövidítések megfejtésének. Önálló oldalpárt kapott az azonossági jegyek felfüggesztéséhez használt zsinór, ugyanis – a békeidős előírások szerint – a zsinórok színezése azon német tagállam zászlajának színeivel történt, amelyik haderőben az adott katona szolgált. Érdemes megemlíteni a német császári haditengerészetnél használt 1880 M azonossági jegyet, amelyet nem egyszerűen a nyakba akasztva, hanem a zsinórt az egyik kar alatt átvetve kellett viselni.

A német haderőnél szokás volt a nyakban hordott azonossági jegyet egy erre a célra készült bőrtokban viselni, ebből is számos példányt láthatunk a kötetben. Külön feje-

⁸ Siro Offelli: *Le armi e gli equipaggiamenti dell'esercito austro-ungarico. Dal 1914 al 1918.* Vicenza, 2001–2002.

⁹ Pierpaolo Cocianni: *Gli elmi Austro-Ungarici nella Grande Guerra.* [H. n.], 2012.

¹⁰ Egidio Rossi – Marco Pisani – Andrea Brambilla – Ariberto Osio: *Der Gaskrieg im Ersten Weltkrieg.* Wien, 2021.

zetet kaptak azok a számmal ellátott azonosító lemezek, amelyeket a német hadifogyatáborokban őrzött katonáknak kellett a bal felkarjukon hordani. A kötet első részét tizoldalnyi tárgyfotos képmelléklet zárja le.

A kötet második része igen alapos áttekintést ad az osztrák–magyar azonossági jegyekről, és ugyancsak a kezdeteknél indul azok bemutatása. Mint ismeretes, a Monarchia haderejében 1875-ben rendszeresítették a papírból készült igazolványjegyet, amelyet egy összehajtható fémtokban tároltak. Viselni nem a nyakba akasztva kellett, hanem a nadrág jobb zsebébe téve, egy külön e célra kialakított zsebecskében, zsinaggal a nadrág gombjához rögzítve. Bár a megoldás távolról sem volt tökéletes – például a tok semmilyen védelmet nem jelentett a nedvességgel szemben –, az I. világháború végéig érdemben nem változtattak rajta.

A háborút a Monarchia katonái az 1875-ben bevezetett azonossági jeggyel kezdték, a sárgarézből készült tok helyett azonban hamarosan vaslemezből vagy hadiféméből készített darabokat kezdtek kiadni, ezek számos anyagváltozatban és kivitelben készültek. Volt arra is példa, hogy a tok zsanéját is elhagyták, egyszerűen a lemez összehajtásával lehetett „becsukni” azt. Komolyabb újítást az 1916-ban bevezetett változat jelentett, amely a korrózió ellen eloxált vaslemezből készült, és külön zárófüleccsel látták el. A tokba kerülő papír adattartalma is változott, az alapadatok mellett a katona által megkapott védőoltásokat is be lehetett jegyezni. A papír esetleges rongálódása miatt egyes információkat elkezdtek beütni vagy bevésni a tok fém anyagába.

Létezett kereskedelmi forgalomban megvásárolható, elsősorban a tisztéknek szánt jegytok is. A könyv ezeknek is külön fejezetet szentel, hiszen az igényes kivitelű, uralkodói névjellel, címerrel stb. díszített jegytokok ma már ritka kincsnek számítanak a múzeumok és a gyűjtők számára egyaránt.

Egyes hadikitüntetésekhez létezett kis méretű, a jegytokban tárolható igazolvány, a kötetben erre is láthatunk példákat. A szerzők az osztrák–magyar témánál is hangsúlyt fektettek az igazolványjegyeken olvasható rövidítésekre, az egyik oldalpáron ezek jó része is megtalálható.

A második részt ugyancsak képmelléklet zárja le, ezúttal 15 oldalon tanulmányozhatjuk a számos változatban készült osztrák–magyar azonossági jegyeket, illetve tokokat. Számos ritkaság is bekerült ebbe a válogatásba, egyebek mellett az osztrák pénzügyőrség egy tagjának kiállított azonosítójege, valamint az Ausztriában felállított önkéntes lövész alakulatok számára készült egyedi jegytok. A kötet képanyaga rendkívül gazdag, tárgyfotos és archív felvételek terén egyaránt. Épp ezért meg kell jegyezni, hogy az illusztrációkat nagyjából magángyűjtők adták össze, köztük magyar gyűjtő is hozzájárult a munkához. A fenti körülményből fakad a kötet egy hiányossága: mivel az egyes gyűjtők maguk fotózták le a tárgyaikat, a képanyag minősége kissé hullámzó, bár szerencsére nem zavaró mértékben.

A munkát bibliográfia zárja, külön-külön a német és az osztrák–magyar részhez használt forrásokkal.

Összességében a szerzőpáros gazdagon illusztrált, átfogó művet alkotott a témáról, amelyet mintegy 90 oldalon, jó minőségű puha kötésben, szép papíron vehet kézbe az olvasó. Sajnálatos módon a könyv csak olasz nyelven jelent meg, ami eléggé behatárolja az érdeklődők körét. A téma való tekintettel igen örvendetes lenne, ha a közeljövőben napvilágot látna egy német vagy angol nyelvű kiadás is.

Bálint Ferenc

UROŠ KOŠIR – MATIJA ČREŠNAR – DIMITRIJ MLEKUŽ (ED.)

**REDISCOVERING THE GREAT WAR
Archaeology and Enduring Legacies on the Soča and Eastern Fronts**

(Routledge, Abingdon, 2019. 251 o. ISBN 978-1-138-28266-7)

A kötet egy kiadványsorozat része, melyet Nicholas J. Saunders, a Bristoli Egyetem oktatója és Paul Cornish, a londoni Imperial War Museum kurátora szerkeszt *Material Culture and Modern Conflict* címmel. A sorozat interdiszciplináris módon közelít a 20. és 21. századi konfliktusok kulturális örökségének újraértékeléséhez, miközben radikálisan új irányzatú fórumot nyújt a modern konfliktusok kutatásához, amely a régészetre, az antropológiára, a had- és művészettörténetre, a földrajzra, valamint a muzeológiára és az örökségtudományra támaszkodik. Ennek megfelelően a szerzők különböző tudományterületekről érkeztek, felfedezhető közöttük régész, antropológus, történész, geográfus, de még amatőr kutató is.

A kötet a sorozat bemutatásával kezdődik, ezt követi a tartalomjegyzék, illetve az illusztrációk és a táblázatok jegyzékei, a sorozat szerkesztőinek előszava, valamint az egyes tanulmányok szerzőinek rövid bemutatása. A 14 tanulmány sorrendjében következetesebb rendezési elv nem igazán fedezhető fel.

Michael Relph és Nicholas J. Saunders jegyzi a *The Italian Front on the Soča (Isonzo): A British officers' military tour in 1923* című tanulmányt, amelyben a brit katonatisztek olaszországi utazásáról számolnak be. 1923-ban azzal a céllal utazott az 5 katonatiszt Olaszországba, hogy különféle szempontok alapján megvizsgálják az Isonzó-front néhány helyszínét. A Brit Hadseregben hagyományosak voltak az ilyen jellegű túrák, melyek során egy-egy csatateret, hadszínteret bejárva levontak bizonyos következtetéseket. Az Army Staff College szervezte Camberley-ben az utazásokat, melyek aztán időlegesen abbamaradtak a világháború miatt, de 1920-ban újraindultak. Az ilyen utazásokról készült jelentéseket a hadtörténészek nagyjából figyelmen kívül hagyják, pedig több szempontból is értékes források lehetnek. A beszámolóban a terep adottságainak leírása és az egykori események tanulmányozásán túl egyéb apróságokról is olvashatunk, mint ahogy egy turistáknak készülő útikalauzban szokás.

Matjaž Ravbar *Aerial photography in the Great War: Development in the Austro-Hungarian airforce* című tanulmánya a katonai fotózás korai időszakát ismerteti, a légi fényképezés kezdeteire fókuszálva. Eleinte hőlégballonok fedélzetéről készítettek képeket, majd a repülés technológiai fejlődésével már repülőgépekről is, melyek fejlődéséről is olvashatunk röviden. Ezt követően a szerző kifejti a légi felderítés egyre szélesebb körben való alkalmazását: 1918-ban például a britek, a franciák és a németek naponta kétszer fotózták a nyugati front árokrendszerét. Ezt a folyamatot a szerző az osztrák–magyar haderő kapcsán külön is részletezi, amely már 1914 augusztusában használt repülőket felderítésre, majd idővel egyéb célokra is.

Seta Štuhec és Uroš Košir *Digitising the Great War in 3D: The remains of the Soča Front, Slovenia* című írása a szlovén örökségvédelem Isonzó menti harcokkal kapcsolatos ágát ismerteti. Szlovén területen rengeteg emlék maradt fenn háborítatlanul, főképp a hegyvidékeken, ahol az emberi jelenlét nem igazán jelentős. A katonai temetők voltak az elsők, melyek az örökségvédelem látókörébe kerültek, és az 1970-es évektől kezdve karbantartásuk is megkezdődött. A cikk továbbá beszámol a különböző technológiák örökségvédelmi szempontú alkalmazásáról. Szlovéniában 3D szkanner segítségével örökítenek meg és dokumentálnak műtárgyakat, főként olyanokat, amelyek folyamatos pusztulásnak vannak kitéve és nem mozdíthatók. Ilyen lehet például egy olasz háborúellenes falfestmény egy kavernában. A szerző részletesen kifejti ezen módszer folyamatát és technikai eszközeit, valamint az eredmények és a 3D modellek örökségvédelmi szempontú felhasználhatóságát.

Miha Kozorog *On the Border: Perspectives on memory landscapes between Slovenia and Italy* című tanulmányában elsősorban a Walk of Peace elnevezésű turistaútvonalat vizsgálja. Az út a Nagy Háború helyszínein halad, az Alpoktól az Adriáig. A létesítmény egyik célja, hogy a jelenlegi határokat „láthatatlanná” tegye, mely összhangban áll az Európai Unió határokkal kapcsolatos elképzeléseivel. Az út Kolovrat-hegynél futó szakaszával kapcsolatosan beszámol a tanulmány arról, hogy éppen a határ mentén létesítettek egy ingyenes szabadtéri múzeumot, ahol természeti környezetben tekinthetők meg a renovált kavernák és árkok. A múzeum szabadon bejárható, egyedül a természetes akadályok korlátozzák a látogatókat. Az árkokban vagy a kavernákban való séta alatt bárki könnyen elfelejtheti, hogy a határ mely oldalán is tartózkodik. Az ilyen helyszínek hidat képezhetnek az elszakadt határvidékek között és közelebb hozhatják egymáshoz a helyben élő különböző etnikumú közösségeket is.

Sergio Zilli *Constructing the Italian border: The First World War in the east of the country* címmel ír a jelenlegi olasz–szlovén határvonal kialakulásáról és az első világháborútól kezdve a határvidék történetéről. Ez a terület egykor az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, majd a világháború, illetve 1945 után lett a két ország közti államhatár. Ez a határmezsgye több szempontból is választóvonal Európa ezen részén. Határvonal a latin és szláv népcsoportok között, illetve elválasztja azon folyókat, melyek a Földközi-tengerbe, illetve a Fekete-tengerbe torkollnak. A tanulmány további

része kifejti, hogy a helyi, főként olasz nyelvű lakosság hogyan viszonyult a monarchia adminisztrációjához. Hűségesek voltak a birodalomhoz, nem állt szándékukban Olaszországhoz csatlakozni, sőt a hadüzenetet felháborítónak tartották. A háborút követően mégis Olaszország fennhatósága alá kerültek, ezért a szerző bemutatja, hogy az új olasz államhatalom miként igyekezett berendezkedni frissen szerzett birtokain, és hogyan viselkedett az ott élő kisebbségekkel.

Uroš Košir, Nicholas J. Saunders, Matija Črešnar és Gašper Rutar *Between tourism and oblivion – Rombon and Kolovrat: conflict landscapes on the Soča Front, 1915–2017* című tanulmánya két hegycsúcs sorsát állítja egymással szembe, melyek az Isonzó-front harcaiban játszottak szerepet. Az egyik csúcs, a Rombon egészen békés és nyugodt, gyakorlatilag érintetlen a háború óta, így aztán itt a konfliktus számos nyoma a mai napig látható: szögesdrót-maradványok, bombatölcsérek, kavernák és árkok, géppuska-tüzelőállások. Egy újjáépített emlékmű az egyedüli modern kori beavatkozás a területen.

Vele szemben a Kolovrat-hegygerinc ennek szöges ellentéte – szabadtéri múzeumát évente sok turista látogatja meg, és mivel autóval is megközelíthető, így a békés csönd sem jellemzi. Az itt található árkokat, kavernákat és egyéb emlékeket, melyek között a látogatók barangolnak, az olasz hadsereg építette a háború során, majd az elmúlt két évtizedben ezeket renoválták. Ezenfelül itt rendezték Szlovénia egyik legnagyobb csatarekonstrukcióját is, melynek kapcsán a szerző felveti, hogy egy semleges helyszínen nem lett volna teljesen hiteles a rekonstrukció, viszont talán kegyeleti szempontból tiszteletteljesebb lett volna az itt elesettekkel.

A következő, Jiří Zubalík, Jakub Těsnohlídek, Jan Petřík, Richard Bíško, Martin Fojtík, Martin Vojtas, Jiří Kadlec, Libor Petr, Radin Kapavík, Peter Tajkov és Martin Drobnák által, *Fortifying the Carpathians: Austro-Hungarian defences in contemporary eastern Slovakia* címmel írt tanulmány körképet vázol fel arról, hogy Csehországban és Szlovákiában a modernkori konfliktusok régészete még csak most bontogatja szárnyait, főleg a nyugati országokhoz képest. A cseh kutatók leginkább csak második világháborús helyszínekre koncentrálnak, például cseh lövészárkokra 1938-ból vagy német légvédelmi állásokra 1944-ből. Szlovákiában még ennél is kevésbé elterjedt a régészet ezen ága. Kutatók egy elenyésző számú csoportja foglalkozik a Nagy Háború kutatásával, leginkább abból adódóan, hogy nem érdekeltek a témakörben, a független szlovák állam az első világháború idején még nem létezett. Ezt követően bővebb leírást kapunk arról, hogyan nézett ki egy osztrák–magyar védelmi állás, azon belül is főleg az Esztebnek közelében található lövészárkokat vizsgálták a Keleti-Kárpátokban.

Anna Zalewska és Jacek Czarnecki *An archaeology of 'No Man's Land': The Great War in central Poland* című írásában a „senki földjének” régészeti kutatását ismerteti. Az ilyen területen talált leletek jobban felkeltik a kutatók és a történész szakértők figyelmét, mert a helyszín annyiban más, mint például egy árokrendszer, hogy nem tar-

tozik egyik félhez sem, így szinte bármilyen lelet előkerülhet. Konkrétan kitér a Rawka és a Bzura folyók medencéjére, mert ez a kis földdarab, melyet számtalan tüzérségi gránát szaggatott, tele van mozdítható és mozdíthatatlan mőtárgyakkal. Ez a „senki földje” a mai napig érintetlen maradt, a kutatók még eltemetetlen katonák földi maradványaira is bukkantak.

Kamil Karski és Tomasz Tokarczyk *Archaeologies of memory – archaeologies of oblivion: The Great War in south-eastern Poland* című munkája elsősorban a modern konfliktusok régészetének lengyelországi helyzetéről számol be, mely leginkább a temetők exhumálására fókuszál. A szerzőpáros egy módját próbálja felvázolni annak, miként lehet interpretálni azt, hogy egy közösség hogyan emlékszik vagy felejt el egy viszonylag közeli történelmi eseményt. Az 1945 utáni lengyel államban csak egy nagy konfliktusnak lehetett helye, és az a második világháború volt. Az új állam identitása ennek a konfliktusnak a negatív tapasztalataira épült, amelyben elpusztult szinte a teljes ország és társadalma. Ezzel kontrasztba állítható az első világháború vége, amikor összeomlottak azok a birodalmak, melyek korábban felosztották Lengyelországot, amely elnyerte újra függetlenségét. Ennek ellenére 1945 után nem nagyon volt érdeklődés a Nagy Háború iránt, pedig annak kézzelfogható lenyomatai – elsősorban az osztrák–magyar helyőrségek és erődítések (Krakkó, Przemysl) – a napi rendszeres kapcsolat során közelebb hozhatták volna az embereket a történelemhez.

A zdiaryi tömegsírok szinte teljességgel feledésbe merültek. 2014–2016 folyamán zajlott egy kutatás, melynek tudományos leírását közli Joanna Rogóz *First World War exhumations at Zdziary (south-east Poland): An anthropological perspective on soldiers' massgraves* címmel. Az exhumálást a helyi közösség nagy érdeklődéssel figyelte. A tömegsírok feltárása ebben a régióban nem feltétlen csak a Nagy Háborúhoz köthető események kapcsán lényeges. A 2014-ben kezdődött centenáriumi viszont lehetőséget adott arra, hogy a második világháború okozta sebek által elhomályosított első világháborús kollektív emlékezet regenerálódjon.

Uroš Košir *Legacies of the Soča Front – from rubbish to heritage (1915–2017)* című tanulmánya beszámol a hozzáállásbeli változásokról az Isonzó-front emlékei kapcsán. Kezdetben, az 1920-as és 1930-as években, az olasz fennhatóság időszakában nagy emlékezeti jelentősége volt a helyszínnek. A második világháború után viszont a totális mellőzöttség lett jellemző, majd a legutóbbi időszakban szemtanúi lehetünk annak, ahogy újra előtérbe kerül ezen örökség fontossága.

A szerző kifejti, hogy a szlovének viszonya a Nagy Háború örökségéhez jól megmutatkozik a temetők kapcsán. Ezek telis-tele vannak névtelen sírokkal és üres mezőkkel, miközben a határ másik oldalán, Olaszországban teljesen más hozzáállás tapasztalható. A szerző szerint érdektelensége miatt Szlovénia nem feltétlen a legjobb öre a saját vagy a közös európai örökségnek.

Ernesta Drole *Immovable cultural heritage of the Soča Front: Legal protection and conservation* címmel írt a kötetbe. Az 1990-es évek kezdetétől az első világháború

iránti érdeklődés a kutatók körében jelentősen megemelkedett. Ennek kapcsán az ebből az időszakból fennmaradt emlékek és épületek is nagyobb figyelmet kapnak, amelyeket aztán igyekeznek renoválni. A második világháború után a szlovén iskolákban szinte szóba sem került az Isonzó-front, mint ahogy a Nagy Háború egésze sem. Leginkább csak a családi történetekben és a csataterek műtárgyaiban maradtak fent emlékei.

A régészetet nem érdekli a téma még manapság sem, így aztán előfordult az is, hogy egy-egy felújítás során nem vették figyelembe szakmai szempontjaikat. Például a Kolovrat-hegy árkainak a feltárásánál és helyreállításánál is ez volt a jellemző, és továbbra sem kerültek jogi védelem alá ezen kulturális örökségek.

Marko Štepec *The heritage of the Soča Front and collective memory* címmel a szlovén kollektív emlékezet kialakításáról ír, és hogy ez miképp mutatkozik meg a múzeumokban. Ezen tanulmány is kifejti, hogy sokáig nagyon az érdeklődés peremterületének számított ez a konfliktus, a kutatók nem foglalkoztak a témakörrel, az iskolai tankönyvekből szinte kimarad, annak ellenére is, hogy az Isonzó-front gyakorlatilag átszelte a mai Nyugat-Szlovéniát, ahol különböző nemzetiségű katonák estek el.

Verena Perko *Heroes and little people: Modern museological approaches in interpreting subjects of war – a perspective from the East* címmel szintén az első világháború témájának szlovéniai elhanyagolásáról számol be. Véleménye szerint a kollektív emlékezet formálja egy-egy társadalom identitását, ennek kapcsán pedig a múzeum feladata az, hogy létrehozza, feljegyezze és megőrizze a kollektív emlékezetet, ezzel biztosítsa egy egészséges és demokratikus társadalom fejlődését. Emellett beszámol arról a tendenciáról, hogy a múzeumok a társadalmi nyomás hatására szép lassan átalakultak, kutatóintézetekből sokkal inkább a szélesebb közönség irányába nyitó médiummá, tájékoztatóközpontokká.

A könyvet, amely széles spektrumú képet ad a közép-európai régió Nagy Háborús régészetéről és kulturális örökségvédelméről, elsősorban szakmabelieknek tudom ajánlani, laikus érdeklődők számára ilyen mélységben talán kevésbé érdekes a téma taglalása.

Kulcsár Viktor

Sallay Gergely Pál

**„Hadiszalagon,
kardokkal”**

**Az első világháború hatásai
az osztrák-magyar
kitüntetési rendszerre**

TARTALOM

	TANULMÁNY	
MOLNÁR ANDRÁS	Zala vármegye nemesi felkelő lovasezrede 1809-ben II. Tábori szolgálat és harctéri alkalmazás	3
	KÖZLEMÉNYEK	
BÁCSATYAI DÁNIEL	Sámsontól Jakabig: két kisebb lovagrend a 13. századi Magyar Királyságban	43
TŐSÉR MÁRTON	„Pre-ottomán” taktika. A könnyűgyalogság szerepe az anatóliai törököknél a 14. század elején	59
KÁNTÁS BALÁZS	„Szép napok” a Britannia Szállóban. Adalékok a magyarországi fehérterror egyik hírhedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920	89
	MŰHELY	
KIS IVÁN	Hunyadi János 1446. évi stájerországi-ausztriai hadjárata. A hadjárat forrásainak kritikája és az eseménysor rekonstrukciója	117
KISS ATTILA – SZŐLLŐSY GÁBOR	A török nád pajzs védelmi képességének kísérleti vizsgálata nyíllövessel szemben	147
BODA MIHÁLY	A katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon	165
JOBST ÁGNES	Megjegyzések egy hontalanokból felállítandó hadsereg megszervezésével kapcsolatban. Az Európai Közös Véderő (European Defence Community) elképzelése	201
	SZEMLE	
SZUROMI KRISTÓF	Vérek, barbárok, szamaritánusok. Az oszmánkép változatai a 16–17. századi Európában (<i>Polgár Balázs</i>)	217
HANÁK BÉLA – SZABÓ ANDRÁS PÉTER	Keresztvíztől sírkeresztig 1–2. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700) (<i>Mészáros Kálmán</i>)	222

ANDREW UFFINDELL	Napóleon 1814. Franciaország védelme (<i>Kemény Krisztián</i>)	227
SALLAY GERGELY PÁL	„Hadiszalagon, kardokkal”. Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre (<i>ifj. Tőrös István</i>)	233
RICCARDO RAVIZZA – ROBERTO TODERO	I piastriini degli imperi centrali. Germania ed Austria-Ungheria (<i>Bálint Ferenc</i>)	237
UROŠ KOŠIR – MATIJA ČREŠNAR – DIMITRIJ MLEKUŽ (ed.)	Rediscovering the Great War. Archaeology and Enduring Legacies on the Soča and Eastern Fronts (<i>Kulcsár Viktor</i>)	239

TABLE OF CONTENTS

	RESEARCH ARTICLE	
ANDRÁS MOLNÁR	The Noble Insurrection Cavalry Regiment of Zala County in 1809, II. Field Service and Battlefield Application	3
	PUBLICATIONS	
DÁNIEL BÁCSATYAI	From Samson to James: Two Small Orders of Knights in the Kingdom of Hungary in the 13 th Century	43
MÁRTON TŐSÉR	“Pre-Ottoman” Tactics. The Role of Light Infantry among the Anatolian Turks in the Early 14 th Century	59
BALÁZS KÁNTÁS	“Those Were the Days” in Hotel Britannia. Data to the Atrocities Committed in Budapest by One of the Most Notorious Irregular Military Troops during the White Terror in Hungary, 1919–1920	89
	WORKSHOP	
IVÁN KIS	The Campaign of John Hunyadi in Styria and Austria in 1446. Critique of the Sources on the Campaign and Reconstruction of the Sequence of Events	117

ATTILA KISS – GÁBOR SZŐLLŐSY	Experimental Investigation of the Ability of the Turkish Cane Shield to Protect Against Arrows 147
MIHÁLY BODA	Military Virtues in Europe and in Hungary between the Two World Wars 165
ÁGNES JOBST	Notes on the Organisation of an Army of Displaced Persons. The Idea of the European Defence Community 201
	REVIEW
KRISTÓF SZUROMI	Hounds, Barbarians, Samaritans. Variations of the Image of the Ottomans in 16 th -17 th -century Europe (<i>Balázs Polgár</i>) 217
BÉLA HANÁK – ANDRÁS PÉTER SZABÓ	From Baptizing to Funeral. Invitation Letters to Family Events in the Archives of the City of Košice (1526–1700) (<i>Kálmán Mészáros</i>) ... 222
ANDREW UFFINDELL	Napoleon 1814. The Defence of France (<i>Krisztián Kemény</i>) 227
GERGELY PÁL SALLAY	“On Military Ribbon, with Swords”. The Effects of the First World War on the Austro-Hungarian System of Merits (<i>István Tőrös Jr.</i>) 233
RICCARDO RAVIZZA – ROBERTO TODERO	I piastri degli imperi centrali. Germania ed Austria-Ungheria (<i>Ferenc Bálint</i>) 237
UROŠ KOŠIR – MATIJA ČREŠNAR – DIMITRIJ MLEKUŽ (ed.)	Rediscovering the Great War. Archaeology and Enduring Legacies on the Soča and Eastern Fronts (<i>Viktor Kulcsár</i>) 239

INHALT

	STUDIEN	
ANDRÁS MOLNÁR	Das adelige Insurrektions-Kavallerieregiment des Komitats Zala im Jahr 1809. Teil 2. Felddienst und Schlachtfeldeinsatz	3
	MITTEILUNGEN	
DÁNIEL BÁCSATYAI	Von Samson bis Jakob: Zwei kleinere Ritterorden im Königreich Ungarn des 13. Jahrhunderts	43
MÁRTON TÖSÉR	„Prä-ottomanische“ Taktik. Die Rolle der leichten Kavallerie bei den Türken in Anatolien zu Beginn des 14. Jahrhunderts	59
BALÁZS KÁNTÁS	„Schöne Tage“ im Hotel Britannia. Ergänzende Informationen zu den hauptstädtischen Atrozitäten eines berüchtigten irregulären Militärverbandes des Weißen Terrors in Ungarn, 1919–1920	89
	WERKSTATT	
IVÁN KIS	Der steirisch-österreichische Feldzug von János Hunyadi im Jahr 1446. Kritik der Quellen des Feldzugs und Rekonstruktion der Ereignisreihe	117
ATTILA KISS – GÁBOR SZÖLLÖSY	Experimentelle Untersuchung der Schutzfähigkeit des türkischen Schilfschildes zur Abwehr von Pfeilschüssen	147
MIHÁLY BODA	Die militärischen Tugenden in der Zwischenkriegszeit in Europa und Ungarn	165
ÁGNES JOBST	Anmerkungen im Zusammenhang mit der Organisierung eines aus Heimatlosen aufzustellenden Heeres. Die Idee von der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft (European Defence Community)	201

RUNDSCHAU	
KRISTÓF SZUROMI	Bluthunde, Barbaren, Samaritaner. Versionen des Bildes von den Osmanen im Europa des 16–17. Jahrhunderts (<i>Balázs Polgár</i>) 217
BÉLA HANÁK – ANDRÁS PÉTER SZABÓ	Vom Taufwasser bis zum Grabkreuz. Einladungsschreiben für Familienereignisse im Archiv der Stadt Kassa (Kaschau, Košice) (1526–1700) (<i>Kálmán Mészáros</i>) 222
ANDREW UFFINDELL	Napoleon 1814. Die Verteidigung Frankreichs (<i>Krisztián Kemény</i>) 227
GERGELY PÁL SALLAY	„Am Kriegsbande, mit Schwertern“. Die Auswirkungen des Ersten Weltkriegs auf das österreichisch-ungarische Dekorationsystem (<i>István Tőrös jun.</i>) 233
RICCARDO RAVIZZA – ROBERTO TODERO	I piastrini degli imperi centrali. Germania ed Austria-Ungheria (<i>Ferenc Bálint</i>) 237
UROŠ KOŠIR – MATIJA ČREŠNAR – DIMITRIJ MLEKUŽ (ed.)	Rediscovering the Great War. Archaeology and Enduring Legacies on the Soča and Eastern Fronts (<i>Viktor Kulcsár</i>) 239

TABLE DES MATIERES

ÉTUDE	
ANDRÁS MOLNÁR	Le régiment de cavalerie issu d'une levée féodale du comitat de Zala en 1809, 2ème partie. Service de camp et actions militaires 3
PUBLICATIONS	
DÁNIEL BÁCSATYAI	De Samson à Jacques : deux petits ordres de chevaliers dans le Royaume de Hongrie au 13 ^e siècle 43
MÁRTON TŐSÉR	Tactique « pré-ottomane ». Le rôle de l'infanterie légère chez les Turcs d'Anatolie au début du 14 ^e siècle 59

BALÁZS KÁNTÁS	« De beaux jours » à l’Hôtel Britannia. Contribution à l’histoire des atrocités commises à Budapest par une unité militaire irrégulière notoire de la Terreur blanche en Hongrie, 1919–1920 89
	ATELIER
IVÁN KIS	La campagne de 1446 en Styrie et en Autriche de János Hunyadi. Critique des sources de la campagne et reconstitution de la chronologie des événements 117
ATTILA KISS – GÁBOR SZŐLLŐSY	Essai de la capacité de protection de la rondache turque en roseau contre les tirs de flèche 147
MIHÁLY BODA	Vertus militaires entre les deux guerres mondiales en Europe et en Hongrie 165
ÁGNES JOBST	Commentaires sur l’organisation d’une armée de personnes déplacées. Le projet de la communauté européenne de défense 201
	REVUE
KRISTÓF SZUROMI	Boureaux, barbares, samaritaines. Les différentes images des Ottomans en Europe aux 16 ^e et 17 ^e siècles (<i>Balázs Polgár</i>) 217
BÉLA HANÁK – ANDRÁS PÉTER SZABÓ	De l’eau de baptême à la croix funéraire. Invitations à des événements familiaux dans les archives de la ville de Cassovie (1526–1700) (<i>Kálmán Mészáros</i>) 222
ANDREW UFFINDELL	Napoléon 1814. La défense de la France (<i>Krisztián Kemény</i>) 227
GERGELY PÁL SALLAY	« Sur un ruban militaire, avec des épées ». Les effets de la Première Guerre mondiale sur le système austro-hongrois d’attribution de décorations (<i>István Tőrös jun.</i>) 233
RICCARDO RAVIZZA – ROBERTO TODERO	I piastrini degli imperi centrali. Germania ed Austria-Ungheria (<i>Ferenc Bálint</i>) 237

UROŠ KOŠIR – MATIJA ČREŠNAR – DIMITRIJ MLEKUŽ (ed.)	Rediscovering the Great War. Archaeology and Enduring Legacies on the Soča and Eastern Fronts (<i>Viktor Kulcsár</i>) 239
--	---

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЕ
АНДРАШ МОЛНАР	Дворянский повстанческий кавалерийский полк области крепости Зала в 1809-ом году II. Служба в лагере и фронтовое применение 3
	ПУБЛИКАЦИИ
ДАНИЕЛ БАЧАТЬЯИ	От Самсона до Якова: два меньших рыцарских орденов в Венгерском королевстве 13-ого века 43
МАРТОН ТОШЕР	«Пред-османская» тактика. Роль легкой пехоты у анатолийских турок в начале 14-ого века 59
БАЛАЖ КАНТАШ	«Прекрасные дни» в Отеле «Британия». Дополнения к столичным жестокостям одной из печально известной иррегулярной воинской части венгерского белого террора, 1919–1920 гг. 89
	МАСТЕРСКАЯ
ИВАН КИШ	Военный поход Яноша Хуньяди на Штирию и Австрию в 1446-ом году. Критика источников военного похода и реконструкция ряда последовательности событий 117
АТТИЛА КИШШИ – ГАБОР СЁЛЛЁЦИ	Экспериментальное исследование способности защиты турецкого тростникового щита от стрел 147

МИХАЙ БОДА	Военные доблести в периоде между двумя мировыми войнами в Европе и Венгрии 165
АГНЕСИ ЙОБШТ	Замечания в связи с организацией армии, создаваемой из лиц без гражданства. Идея европейского оборонного сообщества (European Defence Community)..... 201
ОБЗОР	
КРИСТОФ СУРОМИ	Охотничьи борзые собаки, варвары, самаритяне. Варианты османской картины в Европе 16–17. веков (<i>Балаж Полгар</i>) 217
БЕЛА ХАНАК – АНДРАШ ПЕТЕР САБО	От воды крещения до креста могилы. Приглашительные письма на семейные мероприятия в письменном архиве города Кошице (1526–1700 гг.) (<i>Кальман Месарош</i>) 222
ЭНДРЮ УФФИНДЕЛ	Наполеон 1814. Защита Франции (<i>Кристиан Кемьен</i>) 227
ПАЛ ГЕРГЕЙ ШАЛЛАИ	«На военной ленте, с мечами». Влияния Первой мировой войны на австро-венгерскую систему награждений (<i>Иштван Торёш мл.</i>) 233
РИККАРДО РАВИЦЦА – РОБЕРТО ТОДЕРО	I piasirini degli imperi centrali. Germania ed Austria-Ungheria (<i>Ференц Балинт</i>) 237
УРОШ КОШИР – МАТИЯ КРЕСНАР – ДМИТРИЙ МЛЕКУЗ (ред.)	Rediscovering the Great War. Archaeology and Enduring Legacies on the Soča and Eastern Fronts (<i>Виктор Кульчар</i>) 239

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl. Lévén referált folyóirat, Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatában csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. Ezen rovatok valamelyikébe szánt íráshoz – legfeljebb fél oldal terjedelmű – magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni.

A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A kéziratot normál sorközzel, Times New Roman betűtípussal és 11-es betűmérettel kérjük leadni.

Képeket, grafikonokat, térképvázlatokat ne az írásműbe illetve mellékeljék, hanem külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként. A fentiek tervezett helyét kérjük a kéziratban jelölni, az ezekhez tartozó képalírásokban pedig kérjük a lelőhely adatait pontosan megadni (őrző hely, gyűjtemény, jelzet). A folyóiratban közzétett képek jogtisztaságáért a Szerzők felelnek.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címlírását közöljék: szerző, cím, sorozatcím (ha van), megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldal-szám, ISBN-szám.

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) Bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket (Rövidítések) kérünk csatolni, melyben a levéltári hivatkozások szerepeljenek.

A folyóiratban kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál – aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljék ki a műcímeiket, a folyóiratok elnevezését, valamint az idegen nyelvű terminus technicusokat – zárójeles betoldásként így: (*terminus technicus*).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – arab számokkal írják.

A jegyzetekben csak az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni: vö. ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); *Uő*: ('ugyanő' – ez mindig nagy kezdőbetűvel, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. ('tudniillik'); sz. ('szám'); ill. ('illetve'); jegyz. ('jegyzet, jegyzetek'); pl. ('például'); stb. ('és így tovább'); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknevével és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani.

A Bibliográfiában a rövidítést és annak feloldását táblázatos formában kérjük elkészíteni. A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon vagy a címnegyedben csak kezdőbetű szerepel). Nem magyar szerző esetében is a szerző családneve megelőzi a keresztnévét, de a kettő közé vesszőt kell tenni. Társszerzők nevei között nagykötojelet kell használni, előtte és utána szóközzel. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmí Opera omnia; Zrínyi Miklós Válogatott művei*).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben szerepel. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztős angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között szóközökkel is tagolt nagykötojel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek stb.) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magában foglaló könyvsorozat címét és sorszámát a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a hivatkozott könyv címnegyedében kiemelten szerepel.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző következik, majd álló betűvel szedve az évfolyam, mögötte zárójelben megadva a megjelenés éve, végül a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagykötojelet kell tenni – (93–97. o.) kérjük, erre külön figyeljenek –, több egymással nem érintkező lapszám esetén ezeket pont és vessző választja el, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

A személynevek között a nagykötojelet szóközzel, városok esetében szorosan, azaz szóköz nélkül helyezük el. Pl.: Kovács Tibor – Lengyel János, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét (linkjét) és a letöltés dátumát – pl. <https://www.uni-augsburg.de/de/> (A letöltés időpontja: 2020. január 1.)

Példák:

Bana – Katona
2010–2012.

Bona 2018.

Farkas 2012.

Ságvári 2000.

Szabó 2019.

Tantner 2007.

Franciák Magyarországon, 1809. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. I–II. k. Budapest–Győr, 2010–2012.

Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2021. január 6.)

Farkas Katalin: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.

Ságvári György: Katonaállítás, toborzás. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2000.

Szabó Péter: Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, 2019.

Tantner, Anton: Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie. (Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit, Nr. 4.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2007.

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége

SZÉKESFEHÉRVÁR

ÉPÍTETT KATONAI ÖRÖKSÉGE, 1867–1918

Tördelő: Teszár Edit

Nyomdai kivitelezés:

HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit

Korlátolt Felelősségű Társaság, Sokszorosítóosztály

Felelős vezető: Pásztor Zoltán

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums
für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti

Redakteur: Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Vilmos Kovács, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.

Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.

Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.

Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.

Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse:

hadtortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement

4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.

Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn

Postanschrift: H-1900 Budapest,

E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея
Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пастти

Редактор: Жофия Медьеши

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона, Атилла Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Йозеф Келеник, Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Вилмош Ковач, Балаж Лазар, Ференц Ленкефи, Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Петер Сабо, Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко, Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей

Военной Истории

Министерства Обороны

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250

Tel.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250

Tel.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail:

hadtortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О
Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„A hadjárat azonban mindenekelőtt Hunyadi János érdekei szerint alakult. A kormányzónak egyrészt nem állhatott érdekében a korona és László visszaszerzése, hiszen ezek veszélyeztették volna kormányzói hatalmát, másrészt a stájer-osztrák területre vezetett tessék-lássék betörésével látszólag mégis az országtanács elvárásai szerint cselekedett. [...] Hunyadi december közepi hazatérése talán nem is visszavonulás volt. Könnyen meglehet, hogy a kormányzó pontosan elérte saját céljait: látszólagos erődemonstrációt tartott Frigyes területén, felprédált illetve kifosztott néhány – stratégiaiul kevésbé fontos – települést, ezzel talán meg is erősítette frissen megszerzett ideiglenes vezetői pozícióját, ráadásul Győrt ténylegesen visszaszerezte – legalábbis ígéretet nyert erre.”

(Kis Iván)

„A két világháború közötti időszak ugyan a hadtudomány-, illetve a társadalom- és politikatörténet szempontjából nagy és önálló jelentőséggel rendelkezik, katonai etikai szempontból – a katonai erények szempontjából – a korszaknak nincs ilyen mértékű önálló jelentősége, mivel az ekkor jelentősnek tartott katonai erények átmenetet képeztek a 19. és a 20–21. századi erények között. Ugyanakkor, pontosan ugyanezen oknál fogva, ezek az erények a következő korszak felől nézve komoly horderővel bírtak, mivel megeremtették a második világháborút követő korszak katonai erényeinek és azzal a katonai etikai elképzelések fejlődésének az alapját.”

(Boda Mihály)

„A vasfüggöny mögé szorult országok katonai emigrációinak vezetői nemzeti ellentéteket félretéve fogtak össze a „rab nemzetek felszabadítása” ügyében. A Lengyel Hadviseltek Szövetsége (Polish Ex-Combatants Association), a Száműzetésben lévő Cseh Légió (Czechoslovak Legion in Exile) és a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége 1950-ben Londonban közös szervezetet hozott létre Federation of Ex-Combatant Association from Central and Eastern Europe (Közép- és Kelet-európai Hadviseltek Szövetsége) elnevezéssel. Megalapítói elképzelése szerint a szervezet minden pártpolitika felett állt...”

(Jobst Ágnes)

